

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Fakulta humanitních studií

Obecná antropologie – integrální studium člověka

Mgr. Martin Veselý

Doma na sídlišti?

**Lokální identita a identifikace s místem
v odlišných typech městského prostředí**

Disertační práce

Praha 2014

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně s použitím uvedených pramenů a literatury a svoluji k jejímu zpřístupnění v příslušné knihovně Univerzity Karlovy a v elektronické databázi vysokoškolských kvalifikačních prací v repositáři Univerzity Karlovy ke studijním účelům v souladu s autorským právem.

V Praze dne 9. 5. 2014
Martin Veselý

Svému školiteli, Radanu Haluzíkovi, děkuji za porozumění, podporu a dobré rady, kterými nemalou měrou přispěl k napsání této práce. Lukáši Vackovi děkuji za plodné teoretické disputace, jejichž závěry mají zásadní vliv na konečnou podobu druhé a desáté kapitoly. Petrovi Klápštěmu a Lukáši Vackovi děkuji za pečlivé přečtení již téměř dokončené práce a poskytnutí cenných námětů pro formulování celkových závěrů. V neposlední řadě děkuji své rodině za trpělivost.

OBSAH

Abstrakt (abstract in English)	6
Předmluva	7
Úvod	9
Struktura práce	15
Kapitola první: Teoretický rámec	20
I. Panelová sídliště	20
II. Prostor, místo, identita	31
III. Od Heideggera k postmoderně: myšlenková východiska práce	36
Kapitola druhá: Metodologický rámec	45
I. Historicko-ontologická a antropologická analýza místa	45
II. Metody výzkumu	49
III. Antropologie a angažovaný výzkum	62
Kapitola třetí: Ideové pozadí, politika a estetika panelové výstavby	72
I. Ideové pozadí	72
II. Politika panelové výstavby	81
III. Estetika	89
Kapitola čtvrtá: Negativní stereotypy o sídlištích	94
I. „Sídliště jsou šedivá a uniformní“	95
II. „Panelová sídliště jsou citově vyprázděnými místa“	103
III. „Panelová sídliště jsou hrozná a měla by se zbourat“	109
IV. „Ze sídlišť se stanou ghetta“	115
V. „Jižní Město je jedním z nejhustěji zabydlených míst v Česku“	120
VI. Závěrem: image Jižního Města v kontextu negativních stereotypů o sídlištích	129

Kapitola pátá: Prostorové vnímání čtvrti	138
Kapitola šestá: Od ‚lokality‘ k ‚lokálnosti‘: o vytváření vztahu k místu	164
Kapitola sedmá: Sousedské vztahy	178
Kapitola osmá: Prostor, místo, genius loci	189
Kapitola devátá: Způsoby identifikace obyvatel s místem	204
I. Boj za zachování paměti místa: spor o přesun památníku na Litochlebském náměstí	207
II. Krásná příroda či zanedbaná lokalita? K roli environmentálního diskurzu v procesu identifikace obyvatel Rožtýl s místem	213
III. Projekt „Lidé v místech“: organizované (vy)nalézání kořenů Jižního Města v Chodovské tvrzi	221
IV. „Vzpomínky si vzít nedáme“: Odpor obyvatel proti vykácení části strašnického parku za účelem rozšíření sportoviště	224
Kapitola desátá: Srovnání závěrů ontologicko-historické a antropologické analýzy	231
I. Centrální park: analýza urbanistických a „antropologických“ příčin perifernosti centrálního veřejného prostoru Jižního Města I	233
II. Vršovické náměstí: otevřená a skrytá dimenze identity místa	244
Závěr	251
I. Přínosy teoretické	251
II. Přínosy praktické	257
Přílohy	263
Bibliografie	268

Abstrakt

Doma na sídlišti? Lokální identita a identifikace s místem v odlišných typech městského prostředí

Práce se zabývá otázkou identity místa a identifikace s místem v městském prostředí na příkladu Jižního Města reprezentujícího velké, centrálně plánované sídliště, a „starých“ Vršovic jako příkladu tradiční městské čtvrti. Autor rozlišuje dva teoreticko-metodologické přístupy k analýze městského prostředí. První je přístup ontologicko-historický, etická perspektiva popisující prostor a místo s využitím teoretického aparátu urbanismu a fenomenologie architektury. Druhý přístup – antropologický - je přístupem emickým zkoumajícím porozumění místu sociálními aktéry. Autor na četných příkladech ukazuje, jak se lidé identifikují s místem a jakou roli v procesu identifikace s místem hraje fyzická podoba a paměť místa. Vztah ontologicko-historické a antropologické perspektivy považuje za dialogický a hledá jejich průsečíky. Cílem práce je na empirickém materiálu ověřit možnosti a limity obou analytických přístupů. Zároveň ukazuje, že jednostranný způsob interpretace má za následek nedostatečné porozumění identitě místa. Jinými slovy, nedokáže přesvědčivě odpovědět na otázku, v čem spočívá genius loci.

Klíčová slova: panelová sídliště; identita místa; vztah k místu; prostorové vnímání; genius loci

Abstract

At home at the large housing estate? Local identity and place identification in different types of urban environment

The thesis is concerned with the question of local identity and place identification in urban environment on the example of Prague's Southern Town representing a large, centrally planned housing estate, and "old" Vršovice as an example of a traditional city quarter. The author distinguishes two theoretical-methodological approaches to the analysis of urban environment. The first approach is ontological-historical, ethic perspective describing the city with the use of theoretical devices of urbanism and phenomenology of architecture. The second approach – anthropological – is an emic approach studying the interpretation of a place by social agents. The author shows on numerous examples, how do the people identify with a place and what is the role of the physical attributes of the place and its memory in the process of place identification. The relation between ontological-historical and anthropological perspective is according to the author dialogic and he is looking for points of intersection. He shows that the consequence of one-sided way of interpretation is insufficient understanding for place identity. In other words, it is not able to answer convincingly the question what does the genius loci consist in.

Key words: housing estates; place identity; place attachment; spatial perception; genius loci

Předmluva

V závěru příspěvku o stavu antropologického výzkumu v oblasti vystavěného prostředí (*built environment*) vybízí Denise Lawrencová a Setha Lowová k prohlubování spolupráce mezi antropology, architekty a urbanisty. „...*Antropologové by udělali dobře, pokud by pozorněji prověřili některé způsoby, jimiž výzkumníci v architektuře zdokumentovali a popsali stavební formy. Jejich zaměření na detail prostřednictvím technik jako axonometrické kreslení, kromě fotografování a tradičního kreslení plánu a nárysu, poskytují antropologům jisté nové způsoby, jak nahlížet, vybavovat si a analyzovat obytné prostředí v kulturách, které studujeme. A konečně, prozkoumání teorií zaměřených na analýzu fyzického prostředí nalézáných ve studiu metafor nebo novém přezkoumání navržených architektonických forem je plodným východiskem pro spolupráci mezi antropology a projektanty sloučením společných zájmů o estetiku, formu a produkci.*“ (Low, Lawrence 1990: 493).

V českém prostředí je apel na prohlubování spolupráce mezi sociálními vědci a projektanty stále nanejvýš aktuální. Využití kvalitativních společenských přístupů v městském plánování zde nemá tradici. Převážná část projektantů pohlíží na kvalitativní data jako na nespolehlivá, s malou výpovědní hodnotou; přinejmenším v porovnání s hojně užívanými kvantitativními socio-ekonomickými a socio-demografickými daty.

V posledních letech došlo k navázání určité spolupráce mezi kvalitativními společenskými vědci, architekty a urbanisty, především v souvislosti s pozvolným šířením metod participativního plánování ze západoevropských zemí a Severní Ameriky. Tato spolupráce se však odehrává především v rovině praktické – antropologové se uplatňují jako facilitátoři při participativních plánovacích akcích a konzultanti v oblasti komunikace rozvojových témat s veřejností.

Naproti tomu k výzkumné spolupráci kvalitativně orientovaných sociálních vědců s projektanty dochází v České republice sporadicky. Jelikož se v mém profesním zaměření prolíná zájem o urbánní antropologii a městské plánování, kladu si za cíle tento stav měnit.

Dosud jsem měl možnost přispět antropologickým pohledem k prohloubení poznatků o vystavěném prostředí v „*Analýze stavební kultury*“ (Maier et al. 2012) zpracované pro Ministerstvo pro místní rozvoj či v rámci interdisciplinárního výzkumně-vzdělávacího projektu *Panelová sídliště v České republice jako součást městského životního prostředí: Zhodnocení a prezentace jejich obytného potenciálu*¹ realizovaného Umělecko-průmyslovým muzeem v Praze. A především ve studii „*To the problems of revitalization public spaces in Eastern Bloc housing estates*“, jež prezentuje první výsledky mého disertačního výzkumného projektu na stránkách časopisu „*Journal of Architecture and Urbanism*“. Se spoluautorem studie, urbanistou Lukášem Vackem, zde analyzujeme příčiny nefunkčnosti Centrálního parku pražského Jižního Města jako centrálního veřejného prostoru čtvrti a pojmenováváme předpoklady dlouhodobě udržitelného řešení. (Veselý, Vacek 2013)

K urbánní antropologii lze přistupovat dvěma způsoby. Jako k „antropologii ve městě“, tj. výzkumu situovanému v městském prostředí, ovšem bez ambice zabývat se současným městem jako takovým. Nebo jako k „antropologii města“, disciplíně, která na základě etnografického zkoumání drobných lokalit, komunit a specifických jevů přispívá k hlubšímu porozumění obecnějším problémům současného města. (Kemper 1991, Bitušíková 2003). Ve svém bádání se jednoznačně přikláním k druhému z těchto protipólů.

Jsem přesvědčený, že čtenáři urbánně-antropologických studií by neměli být pouze antropologové a další kvalitativní sociální vědci, ale rovněž architekti, urbanisté a inženýři zabývající se prakticky stavební kulturou a městským plánováním. Přizpůsobuji tomu v některých pasážích jazyk práce a zároveň kladu důraz na závěry přenositelné do praxe.

¹ <http://panelaci.cz/>

ÚVOD

Předmět výzkumu

Žijeme v nich, jsou všude kolem nás, umožňují nám orientovat se a identifikovat se s prostředím. Činí svět kolem nás přehledným a významuplným. Místa. Všichni tak nějak víme, co jsou, ale neumíme to přesně pojmenovat. Při důkladnějším zamyšlení nad vztahem lidí k místům se naskýtají následující otázky:

Jakým způsobem se lidé identifikují s místem?

Jaké faktory – fyzické a symbolické, kolektivní a individuální, vnitřní a vnější – hrají v tomto procesu nejdůležitější roli?

Co je vlastně identita místa chápána jako výsledek procesu identifikace s místem?

Jak se utváří a proměňuje v čase?

Proč vlivné teorie místa² přeceňují význam fyzických vlastností místa?

Jaké to má důsledky pro teorii (porozumění vzájemnému vztahu fyzických a sociokulturních faktorů v procesu identifikace lidí s místem) a praxi (v městském plánování a architektuře).

V čem spočívá metodologický a praktický přínos urbánní antropologie na poli teorie místa? Tj. jak může antropologický výzkum přispět k hlubšímu pochopení zejména sociokulturním faktorům identifikace lidí s místem? A čím může být obohacující pro městské plánování?

Místo výzkumu

Výzkum jsem realizoval ve dvou pražských čtvrtích: na Jižním Městě a ve Vršovicích. Okrajově, v případě potřeby srovnání, jsem obrátil pozornost i k několika dalším, sousedním čtvrtím.

²² V této práci budou diskutovány přístupy Christiana Norberg-Schulze, Kevina Lynche, Edwarda Relpha a Yi-Fu Tuana.

Jižní Město reprezentuje velká panelová sídliště normalizační éry. ‚Staré‘ Vršovice jsou vnitroměstskou čtvrtí s převahou tradiční blokové zástavby činžovních domů vystavěných v období od konce devatenáctého do poloviny dvacátého století.

Zároveň však obě čtvrti vykazují řadu společných tvrdých demografických (zejména relativně velkou hustotu osídlení - Vršovice více než 13 000 obyvatel na km², Jižní Město více než 8 000 obyvatel na km²) a socioekonomických (pestrou sociální strukturu s převahou široké střední vrstvy), tak charakteristik měkkých, jež jsou však podstatné pro image čtvrti. Obě se musely potýkat s negativním vnějším image. Jižní Město se stalo symbolem hromadné normalizační výstavby a získalo nálepku panelové králíkárně. Vršovice byly vnímány jako špinavá dělnická čtvrť. Starousedlíci vzpomínají, že ještě před dvaceti lety byly některé části Vršovic zchátralé a koncentrovaly se v nich sociálně vyloučené skupiny obyvatel.

Ani jedna z těchto čtvrtí není ‚silným‘ místem v Norberg-Schulzově smyslu (Norberg-Schulz 1994: 179), tj. místem, které by se vyznačovalo souladem mezi přírodou a architekturou, člověkem vybudovaným sídlem a prostředím, do něhož je zasazeno; místem s hmatatelným *geniem loci*. Nejsou ani čtvrtěmi s výraznou obrazivostí (Lynch 2004: 9).³ Přesto z rozhovorů s obyvateli jednoznačně vyplývá, že jsou se životem v těchto čtvrtích většinou spokojeni a mnozí k nim mají hluboký emocionální vztah. Na základě komparace získaných dat proto pojmenuji faktory, které v procesu (vy)nalézání lokální identity hrají klíčovou roli. A odpovím na otázku, zda a do jaké míry se tyto faktory liší v sídlištním prostředí a vnitroměstské blokové zástavbě.

Historie *Vršovic* sahá hluboko do středověku (poprvé jsou zmiňovány v dekretu datovaném rokem 1088, jímž Vratislav II. daroval pozemky s osadou vyšehradské kapitule). Přesto až do poloviny 19. století představovaly vcelku nevýznamnou zemědělskou ves. Ještě roku 1844 se ve Vršovicích nacházelo pouhých 116 stavení, v nichž žilo 924 obyvatel. V druhé polovině 19. století, v souvislosti se zbořením pražských hradeb, expanzí velkoměsta a rozvojem průmyslu a dopravy v pražském

³ Obrazivost je vlastnost objektu, která u každého pozorovatele vyvolá silný image. Může jít o tvar, barevnost nebo zvláštní uspořádání celého objektu, které vyvolají jedinečný, intenzivní a prakticky použitelný image (obraz) prostředí.

regionu se ovšem začínají rychle rozrůstat. Roku 1882, kdy je zde otevřena železniční stanice, již mají Vršovice šest tisíc obyvatel a 302 stavení. Roku 1885 jsou povýšeny na městys. Roku 1898 je do Vršovic přivedena tramvaj.

O další čtyři roky později, kdy jsou prohlášeny za město, už žije ve Vršovicích 14 tisíc obyvatel v 424 domech. Z poměru obyvatel na dům je zřejmé, že venkovskou zástavbu, kde jedno stavení obývala jedna početná rodina, již v této době téměř zcela nahrazuje zástavba patrových domů městského typu. V roce 1922, kdy jsou připojeny k Praze, již mají Vršovice 33 000 obyvatel, tedy jen o 5 tisíc méně než v současnosti.

Konec 19. a první tři desetiletí 20. století lze označit za dobu největšího rozvoje Vršovic. První fabrika je ve Vršovicích, opožděně s jinými industriálními čtvrtěmi Prahy, Karlínem, Holešovicemi či Smíchovem, postavena až roku 1899. Jedná se o tzv. Feiglovku vyrábějící prádlo. V roce 1907 přesídluje z Karlína do Vršovic Waldesova továrna na spínací knoflíky, čímž je definitivně nastartována ‚vršovická průmyslová revoluce‘.

Druhé a poslední období velkého stavebního rozvoje zažívají Vršovice po druhé světové válce. Ve čtyřicátých a padesátých letech vyrostla ve Vršovicích řada nových činžovních domů, ať už ve stávající zástavbě nebo za jejími hranicemi směrem na východ. V sedmdesátých letech také Vršovice procházejí etapou panelové výstavby.⁴ Obyvatelé této novější, urbanisticky odlišné části Vršovic, svým charakterem bližší spíše navazující strašnické zástavbě než spleťtým ulicím a uličkám předválečných Vršovic, však nebyli do vzorku participantů zahrnuti. Ctirad, rodák ze ‚starých‘ Vršovic, vyjádřil onu odlišnost takto: *„To jsou takový Vršovice, který jsou už jakoby charakterem trochu jiný. Ty baráky už tady nejsou sto let starý, ale jsou třeba padesát let starý komunistický baráky a už to tam pro mě nemá takový kouzlo.“* V každém případě platí, že pro většinu obyvatel ‚starých‘ Vršovic už se de facto jedná o jinou čtvrť, kterou příliš často nenavštěvují a zdaleka ji neznají tak dobře.

Také Chodov, Litochleby a Háje, na jejichž katastrech vyrostlo *Jižní Město*, byly dlouho nevýznamné vesnice, kde dohromady nežilo více než tisíc obyvatel. Od třicátých let 20. století začíná západně od stávající vesnické zástavby vyrůstat čtvrť rodinných domů. Roku 1967 (rok před připojením k Praze) žilo v katastru Chodova (včetně Litochleb) a Hájů 4527 obyvatel.

⁴ Podrobněji k dějinám Vršovic viz Augusta 1997.

O výstavbě sídliště je rozhodnuto v 60. letech. Jedná se o lokalitu s atraktivním přírodním zázemím, v jejíž těsné blízkosti má vést dálnice Praha – Brno a má jí také procházet vodovod přivádějící do Prahy pitnou vodu ze Želivky.

Výstavba sídliště probíhá neobvykle směrem od periferie k centru města. Stavba obytného souboru Háje je zahájena roku 1973. O tři roky později se do ještě rozestavěného sídliště stěhují první obyvatelé.

Budování Jižního Města padla za oběť naprostá většina původní vesnické zástavby. Historické kořeny tak byly zpřetrhány. Z někdejší litochlebské návsi zůstal jen památník padlým z I. a II. světové války skrývající se ve stínu pamětních lip. Z jedné strany jej obklopuje kruhový objezd, z druhé panelové domy, takže kdo o něm neví, stěží by jej našel.

Zmíněná čtvrť chodovských rodinných domků zůstala ušetřena. Stala se však izolovaným ostrovem mezi dálnicí na západě a čtyřproudou Türkovou ulicí na východě.

Z objektů, jež pamatují středověké počátky zdejšího osídlení, zůstala pouze Chodovská tvrz a při východním okraji katastru Háju ležící Milíčovský dvůr.

Západně od dálnice měla podle původního záměru vyrůst na ploše třiaosmdesáti hektarů zóna lehkého průmyslu, kde by obyvatelé Jižního Města našli zaměstnání. Tento plán však musel ustoupit tlaku na další obytnou výstavbu. V osmdesátých letech se tak zrodilo Jižní Město II. Vznikl komplex obytných souborů s kapacitou devadesát tisíc obyvatel, který se tak stal největším sídlištěm na českém území.⁵

Zdůvodnění volby místa výzkumu

Existují tři podstatné důvody, proč jsem jako místo výzkumu zvolil pražské Jižní Město.

Zprvém, protože jsem se na Jižním Městě narodil. Přestěhoval jsem se ještě jako malé dítě (na jiné pražské sídliště). Přesto Jižní Město zanechalo nerasmazatelné stopy v mé paměti a nikdy už pro mne nebude místem úplně cizím. Od té doby jsem se stěhoval ještě dvakrát, a vždy se jednalo o panelákovou adresu. Krátce řečeno, jsem sídlištním člověkem. Když k tomu přičteme můj dlouhodobý zájem o urbánní studia a nedostatek kvalitativních sociologických či antropologických výzkumů z prostředí

⁵ Podrobněji k historii Jižního Města viz Bartoň 1998.

českých panelových sídlišť (na nichž dodnes žije skoro třetina obyvatel České republiky), volba místa výzkumu pro mne byla celkem snadná.

Zadruhé, v roce 2010 jsem začal spolupracovat s lokálním komunitním centrem *Zahrada*. Díky spoluutváření koncepce festivalu *Street for art 2011*, jehož tématem byl veřejný prostor, jsem prohloubil svou znalost lokality a rovněž v rámci festivalu získal cenná data, jež následně přispěla k formulaci otázek pro vlastní terénní výzkum. Z účastníků akcí organizovaných *Zahradou* se také rekrutovala část participantů.

Zatřetí, Jižní Město je nejznámějším českým sídlištěm, symbolem normalizační panelové výstavby. Z toho důvodu jsou kontroverze o jeho image frekventovanější a koncentrovanější než v případě jakéhokoliv jiného pražského sídliště. To mi umožňuje zřetelněji ukázat rozdíl mezi vnitřním image sídliště, vyjadřovaným jeho obyvateli, a image vnějším. Díky tomu mohu lépe odpovědět na otázku, do jaké míry stereotyp sídliště produkovaný médii, literaturou či filmem ovlivňuje vnímání domovské čtvrti jejími obyvateli. Na problematiku vnějšího a vnitřního image čtvrti se podrobně zaměřím v druhé a čtvrté kapitole.

Volba Jižního města byla tedy jednoznačná. Zřetelně obtížnější úkol představoval výběr druhého místa výzkumu. Základní kritérium znělo, aby se jednalo o vnitroměstskou pražskou čtvrť s převahou blokové zástavby. S ohledem na vnější image Jižního Města jsem však vyloučil čtvrti prestižní, jejichž typickými příklady jsou Královské Vinohrady nebo Bubeneč. V úvahu tak připadaly někdejší dělnické čtvrti – Karlín, Libeň anebo Vršovice.

Nakonec jsem se rozhodl pro Vršovice. Ty zcela jistě nejsou archetypem pravidelně uspořádaného blokového města, ale jakousi urbanistickou směskou. Na výstavní domy postavené podél Moskevské a Kodaňské ulice, hlavních tříd meziválečné buržoazní čtvrti, navazují na západě pitoreskní křivolaké uličky kolem někdejšího trhového náměstí zvaného Tržiček a na jihu industriální dolní Vršovice, hlučnější, prašnější, s dosud funkční továrnou Koh-i-noor a zřetelně méně reprezentativními činžáky. A mezi tím vším se ještě nachází ostrůvek s viditelnými stopami starých vesnických Vršovic – barokním kostelíkem s farou a několika dalšími barokními a klasicistními domy.

Nejedná se tedy o absolutní protipóly – rozvolněná sídlištní zástavba oproti kompaktní blokové zástavbě, čtvrť s problematickým image oproti čtvrti prestižní, ‚slabé‘ místo oproti ‚silnému‘ místu v Norberg-Schulzově terminologii. Z hlediska zaměření práce to ovšem pokládám nikoliv za slabinu, nýbrž silnou stránku. Cílem výzkumu totiž není porovnat způsoby vytváření vztahu k místu ve výjimečných, extrémních prostředích – ať už v negativním nebo pozitivním smyslu, nýbrž ve zcela všedních, průměrných čtvrtích určitého typu – sídlištní a vnitroměstské. Tak jako nejsou Vršovice modelovým příkladem buržoazní čtvrti vystavěné v druhé polovině devatenáctého a první polovině dvacátého století, ani Jižní Město nepředstavuje ztělesnění všech negativních jevů spojovaných se sídlištní výstavbou. Ve skutečnosti bychom obě čtvrti mohli označit jako spíše klidné, rezidenční, s jasnou převahou obyvatel ze široké střední vrstvy.

A také jako čtvrti, které prošly po sametové revoluci zásadní proměnou. Nemalá část ‚starých‘ Vršovic byla až do devadesátých let špinavou a sešlou lokalitou s vysokou koncentrací sociálně vyloučených obyvatel, kde se Vršováci necítili příliš bezpečně ani přes den a po setmění se raději některým ulicím zdaleka vyhýbali. V posledním desetiletí se ale situace dramaticky změnila a z Moskevské ulice anebo z pitoreskních uliček činžovních domů kolem Tržičku se stává živá, kulturní čtvrť atraktivní pro vzdělanou střední vrstvu.

Stejně jako v případě Jižního Města mě ale k této volbě vedly i osobní důvody. Zaprvé jsou Vršovice čtvrtí, kterou poměrně dobře znám. Jedná o místo, kde vyrůstala moje matka, a které je tedy spjato s množstvím jejích vzpomínek. A jsou také místem, kam jako obyvatel na vršovickou zástavbu plynule navazujících Strašnic poměrně často zavítám.

Zadruhé, i ve Vršovicích jsem začal spolupracovat se zdejšími občanskými sdruženími. Prvním z těchto sdružení je *Start Vršovice*, který se snaží oživit veřejný prostor Vršovic prostřednictvím rozmanitých sousedských a uměleckých akcí. Druhým je *Zaostřeno na Desítku*, které informuje obyvatele městské části Praha 10 o tom, co se zde děje, čímž se je snaží vést k většímu zájmu o své okolí. Stejně jako v případě jihoměstského Kulturního centra Zahrada mi členové a přátelé těchto sdružení významným způsobem pomohli při oslovování participantů, jež jsem nacházel v okruhu jejich sousedů a znám

Struktura práce

kapitola první: Teoretický rámeček

První část této kapitoly je stručným přehledem dosavadních výzkumů zaměřených na problematiku velkých obytných souborů v České republice i v zahraničí. Zamýšlím se nad výsledky a limity dosud realizovaných výzkumů, stručně rekapituluji výsledky a vysvětluji, v čem spočívá jejich přínos pro vlastní práci.

Ve druhé části stručně představuji úvahy o prostoru, místě a identitě v městském prostředí stěžejní pro vlastní výzkum. Na úvod nelze opomenout pojetí žitého prostoru a prostorovosti ve fenomenologii Martina Heideggera. Čerpá z ní teoretik architektury Christian Norberg-Schulz i kulturní geografové Edward Relph a Yi-Fu Tuan. Významný zdroj inspirace, především v otázkách vnímání městského prostoru a tzv. mentálního mapování, představuje koncept obrazivosti Kevina Lynche. Pátým zásadním autorem pro tuto práci je etnolog Marc Augé, především úvahami o identitě a identifikaci v prostředí současných měst. A konečně americká antropoložka Setha Lowová, na jejíž práci zejména v druhé a desáté kapitole explicitně navazuji.

kapitola druhá: Metodologický rámeček

V první část této kapitoly představuji dva odlišné, avšak komplementární pohledy na identitu městského prostředí a způsoby identifikace s tímto prostředím. První pohled nazývám *ontologicko-historický*. Jedná se o pohled etický, sledující proměny místa v dlouhém období. Díky tomu lze s jeho pomocí odkrývat proměny místa, k nimž docházelo v různých časových vrstvách jeho vývoje a identifikovat jejich příčiny a důsledky. Nedokáže však uchopit proměnlivost konkrétního místa v jeho každodenním užívání a interpretaci tohoto užívání. Tento nedostatek kompenzuje pohled *antropologický*. Ten zřetelně vychází z lingvistického paradigmatu. Neptá se, co je svět, který se nám vždy již nějak nabízí, nýbrž *čemu můžeme porozumět, jak můžeme rozplétat pavučinu významů, kterou si sami spřádáme*. Antropologický přístup je přístupem emickým, zachycujícím z perspektivy aktérů místo v určitém dějinném okamžiku.

Druhá část kapitoly podrobně představuje zvolené výzkumné metody. Antropologické metody výzkumu lze rozdělit na ty, jež jsou bezprostřední součástí terénního výzkumu (zúčastněné a nezúčastněné pozorování, neformální nestrukturované

rozhovory) a metody sloužící k ověření dílčích hypotéz, jež z poznatků terénního výzkumu vyvstávají (polostrukturované rozhovory, mentální mapování). Z metod historicko-ontologické analýzy je v této práci využívána obsahová a diskurzivní analýza písemných pramenů a fenomenologie architektury jako interpretační rámec pro porozumění identitě místa a jejích proměn v dlouhém časovém horizontu.

Třetí část kapitoly se zaměřuje na principy a úskalí angažovaného antropologie a na konkrétních příkladech z vlastního výzkumu ukazuje, jakým způsobem čelí autor metodologickým výzvám plynoucím z jeho angažovanosti.

kapitola třetí: Ideové pozadí, politika a estetika panelové výstavby

V první části třetí kapitoly s pomocí obsahové a diskurzivní analýzy pramenů představují hlavní ideje a ideály meziválečné architektonické avantgardy a popisují jejich odraz ve výstavbě panelových sídlišť v Československu v období reálného socialismu.

V druhé části této kapitoly srovnávám oficiální diskurz o výstavbě panelových sídlišť s jejím reálným vnímáním a pokouším se tak vysvětlit, jak se zrodil vytrvalý stereotyp panelového sídliště jako „komunistického vynálezu“, na který mnoho lidí nahlíží negativně ne tolik kvůli objektivním nedostatkům panelových domů a sídlištního urbanismu, ale právě kvůli stigmatu vnuceného totalitárního projektu.

Ve třetí části kapitoly již obracím pozornost k současnosti, k tématu tzv. humanizací sídlišť. Analyzuji a srovnávám odborný diskurz o humanizacích produkovaný jak obhájci některých předností sídlištní výstavby, tak jejími zřetelnými odpůrci.

kapitola čtvrtá: Negativní stereotypy o sídlištích

Kapitola se zabývá obsahovou a diskurzivní analýzou množství odborných i neodborných textů, které opakují či odmítají negativní stereotypy o českých sídlištích. Výpovědi těchto textů srovnávám s emocionálními mapami a vzkazy o Jižním Městě, které vytvořili účastníci festivalu *Street for art 2011*.

Cílem kapitoly není vyvrátit uvedené stereotypy. To se dle mého názoru dostatečně povedlo autorům sociologických šetření realizovaných od sedmdesátých let do současnosti, které budou představeny níže. Důvodem pro podrobné zařazení tématu stereotypů do této práce je zaprvé skutečnost, že se velkou měrou promítají do vnějšího,

ale někdy i do vnitřního image Jižního Města. Sídliště, které se stalo symbolem socialistické (normalizační) panelové výstavby včetně všech jejích nepochybných nedostatků. A proto musí být v průběhu ontologicko-historické i antropologické analýzy Jižního Města reflektovány. Zadržím, protože navzdory četným odborným příspěvkům k tomuto tématu dosud chybí ucelená typologie stereotypů o sídlištích, jež může být užitečnou pomůckou nejen pro tuto práci, nýbrž i pro navazující výzkumy.

kapitola pátá: Prostorové vnímání čtvrti

V kapitole páté se zabývám otázkou čitelnosti a významuplnosti prostředí obou čtvrtí. Christian Norberg-Schulz říká, že aby člověk mohl prostředí zakoušet jako významuplné, musí se v něm orientovat (orientace v prostoru) a musí se s ním identifikovat – tzn. nacházet v něm významuplná místa. (Norberg-Schulz 1994: 19) Kapitola ukazuje, jakým způsobem se orientují v domovské čtvrti obyvatelé ‚starých‘ Vršovic a Jižního Města. Je založena na interpretaci prostorových schémat nakreslených obyvateli srovnávaných čtvrtí. Jako interpretační nástroj slouží koncept *obrazivosti* (imageability) Kevina Lynche uzpůsobený potřebám antropologického výzkumu. Lynchova práce je pro mne inspirativní především definováním pěti základních forem urbánního prostoru (cest, uzlů, oblastí, okrajů a významných prvků) a vysvětlením jejich role v organismu města. Odhaluji některé klíčové prvky přispívající k identifikaci obyvatel s místem a vytvářím předpoklad pro komparaci se závěry ontologicko-historické analýzy.

kapitola šestá: Od ‚lokality‘ k ‚lokálnosti‘: o vytváření vztahu k místu

V této kapitole se již plně věnuji ústřednímu tématu práce, vztahu obyvatel k místu, kde žijí. V úvodu kapitoly definuji pojmy ‚lokalita‘ (termín pro neosobní, utilitární vztah k místu) a ‚lokálnost‘ (vztah důvěrný a emocionální). V následné interpretaci hloubkových rozhovorů zjišťuji, kde na pomyslné škále mezi *lokalitou* a *lokálností* se nachází vztah participantů k domovské čtvrti. Srovnání intenzity vztahu obyvatel Jižního Města a ‚starých‘ Vršovic k místu a způsobů jejich identifikace s místem umožňuje na základě kvalitativního materiálu ověřit správnost závěrů kvantitativních sociologických šetření, z nichž vyplývá, že panelová sídliště nejsou uniformními, anonymními, identitu postrádajícími místy, se kterými se obyvatelé nemohou

identifikovat. Zároveň antropologický kvalitativní přístup obohacuje tuto linii výzkumu o novou mikrosociální vrstvu.

kapitola sedmá: Sousedské vztahy

V kapitole sedmé přesouvám zájem od procesu identifikace s fyzickým místem ke vztahu k lidem ze sousedství. V první části této kapitoly zkoumám intenzitu sousedských vztahů na úrovni jednotlivých domů participantů. Její druhá část se zamýšlí nad frekvencí a intenzitou sousedských vztahů na úrovni ulice a čtvrti. Ukazují sousedské vztahy jako faktor, který sice v procesu vytváření vztahu k místu stojí v pozadí, má však na něj zřetelný vliv. Pevný majetkoprávní vztah k bytu (družstevní či osobní vlastnictví) a spokojenost se sousedskými vztahy jsou faktory významně přispívajícími k rezidenční stabilitě. Dokonce více než fyzické prostředí. Rezidenční stabilita představuje základní předpoklad pro hromadění vzpomínek spjatých s místem, které má charakter kumulativního procesu.

Cílem této kapitoly je dozvědět se více o sousedských vztazích na Jižním Městě, které je mnohem méně anonymní, než tvrdí rozšířený stereotyp. Pokud by tento stereotyp byl - v rozporu se závěry četných kvantitativních sociologických šetření - alespoň částečně platný, muselo by být Jižní Město výrazně anonymnější čtvrtí než Vršovice. A to jak na úrovni jednotlivých domů, tak na úrovni širěji pojímaného sousedství.

kapitola osmá: Prostor, místo, genius loci

V osmé kapitole nejdříve rozlišuji „objektivní“ matematicko-fyzikální prostor a „subjektivní“ prožívaný prostor, který je nedílnou součástí světa každodenního obstarávání. Následné teoretické úvahy vycházejí z rozboru prostorovosti v Heideggerově práci *Bytí a čas*. Ukazují, jak lidé zakoušejí prostor ve světě každodenního obstarávání, jak v něm poměřují vzdálenosti a jakým způsobem v něm „odkrývají“ významuplná místa. Po teoretickém ukotvení pojmů prostor a místo následuje vymezení pojmu duch místa (*genius loci*). Vycházím přitom především z „fenomenologie architektury“ Christiana Norberg-Schulze. Poukazuji však zároveň na nedostatky a omezení tohoto metodologického přístupu.

V závěrečné části kapitoly na výpovědích jihoměstských a vršovických participantů objasňuji, na základě čeho si lidé vytvářejí důvěrný vztah k místu a v čem tedy spočívá *genius loci* srovnávaných čtvrtí podle jejich obyvatel.

kapitola devátá: Způsoby identifikace obyvatel s místem

V deváté kapitole na čtyřech případových studiích ukazují způsoby lokální identifikace obyvatel Jižního Města a pro srovnání ještě jiné předměstské rezidenční čtvrti – Strašnic. Tři případy lze označit jako lokální hnutí odporu, která však - ať už více či méně explicitně - vedla k pojmenování dosud neartikulovaného vztahu obyvatel k místu a hledání kořenů. Tyto případy proto označuji jako identifikace s místem ‚zevnitř‘, jež se mezi sebou liší mírou zapojení širší veřejnosti. Třetí jihoměstský případ je příkladem iniciace hledání lokální identity ‚zvenčí‘, konkrétně zaměstnanci a přáteli Kulturního centra Zahrada, kteří na Jižním Městě v současnosti nežijí (a někteří nikdy nežili).

kapitola desátá: Srovnání závěrů ontologicko-historické a antropologické analýzy

V poslední, desáté se vracím k výpovědím lokálních aktérů představujících antropologickou perspektivu. A zasazuji tyto výpovědi do kontextu příběhů, které o sobě diskutovaná místa ať již explicitně (skrze své fyzické charakteristiky) nebo implicitně (skrze kolektivní kulturní paměť místa) vyprávějí, tj. konfrontuje výpovědi lokálních aktérů s poznatky ontologicko-historické analýzy místa.

Záměrem kapitoly je prověřit tezi, že vztah mezi ontologicko-historickou a antropologickou perspektivou je nejen dialogický, jak tvrdím v druhé kapitole, ale že celkový obraz místa, který podávají, se z velké části shoduje, protože vznik a proměny fyzického místa a jeho neustálá (re)interpretace jsou neoddělitelné procesy.

Výsledkem komparace závěrů ontologicko-historické a antropologické analýzy konkrétních míst na Jižním Městě a ve Vršovcích je ucelenější pohled na identitu obou čtvrtí a lepší porozumění jejich *geniu loci*.

kapitola první

TEORETICKÝ RÁMEC

I. Panelová sídliště

Výstavba nových obytných souborů v Československu byla zahájena z týchž důvodů jako v ostatních zemích po obou stranách železné opony. Vlády hledaly způsob, jak co nejrychleji a nejlevněji vyřešit vážnou bytovou krizi a zajistit svým občanům bydlení odpovídající plošným, technickým a hygienickým standardům druhé poloviny dvacátého a nikoliv devatenáctého století. (Zadražilová 2007, Špaček 2012) Například v Československu byl ještě na konci šedesátých let vodovodní rozvod součástí vybavení domácností pouze u 49 % bytů (v České republice byla situace o něco málo lepší: 57,6 %) a koupelnu se záchodem by člověk našel jen v každém třetím bytě, jinak takřkajíc „na patře“ anebo vůbec ne.“ (Říha 2007: 20 - 21)

V rané fázi proto laická ani odborná veřejnost nepohlížela na tuto formu bytové výstavby negativně. „*Po celé Evropě byla nová sídliště chápána jako signál příchodu lepší, moderní doby. Dobře vybavené domy byly něco jako dar laskavého státu.*“ (Murie et al. 2003: 18).

Zároveň však hromadná bytová výstavba v Československu vykazuje ve srovnání se západní Evropou dvě důležité odlišnosti. Zaprvé, byla později zahájena (první velké obytné soubory začínají být stavěny až počátkem šedesátých let). A co je především důležité, byla výrazně později ukončena. V západoevropských zemích bylo vrcholu tohoto typu výstavby dosaženo počátkem šedesátých let. Tedy v době, kdy v Československu vyrůstají první velké obytné soubory (Zadražilová 2007: 48). Od konce šedesátých let se pak na Západě hlasitě mluvilo o selhání principů Athénské charty a nutnosti návratu k tradičním urbanistickým principům (Sedlák 1997: 14 – 15). V Československu zatím dále pokračovala výstavba nových obytných souborů budovaných v duchu reálněsocialistické moderny a dosáhla svého vrcholu v sedmdesátých letech. Bez ohledu na to, že tento duch byl v očích naprosté většiny odborníků a stále zřetelněji i laiků dávno mrtvý. O poznání méně politicky i hospodářsky flexibilní systém socialistických států jej neuměl (a vlastně ani nechtěl)

zastavit. „I přes výzvy sociologů v šedesátých letech a snahy architektů v projektových ústavách nebyla – vinou nekontrolovatelného monopolu a politické reprezentace – změna v systému stavění možná“ (Platovská 2010: 148).

V důsledku toho je tento typ výstavby v postsocialistických státech rozšířenější než ve státech západoevropských. Z přibližně 45 milionů dokončených „panelákových“ bytů se 34 milionů nachází na východ od někdejší železné opony. Tomu odpovídá také podíl tohoto typu výstavby na bytovém fondu. Zatímco v žádném západoevropském státu nepřekračuje tento podíl 10 %, v postsocialistických zemích se pohybuje v řádu desítek procent (Murie et al. 2003).

Počet bytových jednotek v České republice se díky panelové výstavbě od počátku šedesátých do konce osmdesátých let rozrostl o bezmála devět set tisíc (Říha 2007: 22). V panelovém domě dodnes žije téměř každý třetí obyvatel České republiky. Ve velkých městech bývá tento podíl ještě vyšší – například v Praze zhruba 40 %, v Brně 43 %, v Hradci Králové přibližně polovina a existují dokonce města, kde obyvatelé paneláků zcela dominují (Chomutov, Karviná). Proto je zřejmé, že se nemohlo jednat o bydlení v úzkém smyslu sociální, jak je obvyklé pro tyto obytné soubory na Západě. A skutečně, v panelových sídlištích bylo dosaženo pestré sociální skladby, která ve většině z nich přetrvává dodnes (Zadrazilová 2007: 48).

Zároveň se však také potvrdilo, že deklarovaný dočasný, nouzový charakter tohoto typu výstavby, jež měla být po třiceti čtyřiceti letech nahrazena sídlišti vyšších kvalit, je vzhledem k masovosti panelové výstavby ekonomickou utopií. Je obtížné předjímat budoucí vývoj panelových sídlišť a je nutno diferencovat mezi jednotlivými sídlišti. S ohledem na masovost panelová výstavby a roztržštěnou vlastnickou strukturu lze však předpokládat, že budou výrazným fenoménem v české urbánní krajině a domovem nezanedbatelné části obyvatel této země ještě po několik dalších desetiletí (Špaček 2012: 979). A lze předjímat, že pokud by města či soukromí developři přišli se snahou asanace panelových domů, z nichž mnohé stojí na lukrativních pozemcích, ze strany místních obyvatel by se proti tomu vzedmul značný odpor.

Panelová sídliště z pohledu dějin a teorie architektury a urbanismu

Ideové pozadí výstavby obytných souborů a vývoj jejich urbanistického a architektonického vývoje v čase jsou v českém prostředí nejprobádanějším tématem,

jemuž se věnují nejen teoretici architektury, ale rovněž sociologové, kulturologové či historikové umění (Halík 1995, Halík – Kratochvíl – Nový 1996, Musil 2002, Sedlák 1997, Zadražilová 2003, 2012). Interpretují panelová sídliště jako typ výstavby, který je bezpochyby inspirován myšlenkami meziválečného moderního urbanismu (Srov. Musil 2009: 55, Musil 2002: 274, Halík 1995: 45 – 46), o němž však nelze jednoduše prohlásit, že je výmyslem představitelů meziválečné avantgardy (Zadražilová 2007: 40). A svá tvrzení ilustrují na konkrétních obytných souborech: pražské Jižní a Jihozápadní Město (Kratochvíl 1995), Červený Vrch (Platovská 2010).

V souladu s ideologií modernismu zmizel systém ulic a náměstí, trvalý základ prostorové struktury tradičních měst. Budovy se uvolnily z těsných svazků blokové zástavby a rozptýlily se v prostoru. Zároveň se odpoutaly od cest a vzrostly do výšky, takže se i přes poměrně velkou plošnou hustotu obyvatelstva, srovnatelnou s kompaktními čtvrtěmi činžovních domů, uvolnily značné plochy půdy určené pro parkové úpravy.

Smělé plány modernistických urbanistů ovšem v praxi narážely na limity technologické, ekonomické i politické. Panelová sídliště tak lze chápat jako kompromis mezi ideály modernistického urbanismu, možnostmi centrálně plánovaného hospodářství a politickým zadáním ze strany socialistického státu. Hlavní problém sídlišť však nespočívá ve vlastní panelové technologii, ale v masovosti a stereotypnosti jejího užití. Mezi staviteli se tehdy říkalo, že o prostorové skladbě a měřítku zástavby nerozhodují architekti, ale délka jeřábové dráhy (Kratochvíl 1995: 66). To si uvědomovali nejen někteří sociální vědci, ale i architekti a urbanisté, kteří sídliště projektovali. Proto nárůst kvantity panelové výstavby byl provázen poklesem její kvality, jež dosáhla svého dna v době největšího stavebního boomu v sedmdesátých letech.

Přesto jsou tyto obytné soubory ještě dnes domovem více než tří milionů obyvatel České republiky. A domov je něčím víc než pouhou noclehárnou, jak bývají někdy pejorativně označovány. Sociologická šetření, která představím níže, ukazují, že většina obyvatel je se životem na sídlištích relativně spokojena.

Panelová sídliště v českých sociálních vědách

Česká urbánní sociologie a sociální geografie se v posledních dvaceti letech zabývaly především suburbanizací a proměnami vnitřních měst v rámci

postsocialistických transformačních procesů. Panelová sídliště až do přelomu tisíciletí zůstávala spíše na okraji zájmu sociálních věd. Empirický výzkum se sídlišti zabýval zejména v souvislosti s plány na jejich regeneraci (např. Maier 2003; Sunega, Lux 2004; Lux et al. 2005). Čestnou výjimku představuje například francouzský etnolog Laurent Bazac-Billaud, které v 90. letech prováděl dlouhodobý výzkum na pražském Jihozápadním městě (Bazac-Billaud 1995, 1997). V posledních letech naopak zažívá sídlištní problematika v českých sociálních vědách období rozkvětu. A objevují se první práce založené na dlouhodobém kvalitativním výzkumu v sídlištním prostředí (Barvíková 2010, 2011; Lehečka 2013).

Zcela okrajový zájem byl donedávna věnován také problematice sídlišť z pohledu každodennosti a hmotné kultury. Jasně nejvýznamnější badatelský počín v tomto směru představuje vydání kolektivní monografie *Husákovo 3+1*, jejíž autorky a autoři ve svých příspěvcích pronikají dovnitř panelákových bytů a seznamují čtenáře s jeho obvyklým vybavením, kulturou stravování či světem her sídlištních dětí (Hubatová-Vacková, Říha et al. 2007).

Nejzpracovanější oblast společenskovedního bádání na poli nových obytných souborů tak představují kvantitativní výzkumy spokojenosti obyvatel se životem na sídlištích. Dosud nejkompexnější z nich je šetření Výzkumného ústavu výstavby a architektury (VÚVA) z let 1976 – 1980 (podrobné představení souhrnných výsledků viz Musil 1985). Jedná se o šetření velmi reprezentativní jak velikostí vzorku participantů, tak skutečností, že probíhalo na celkem třinácti sídlištích v sedmi českých městech a zahrnovalo sídliště různého stáří i velikosti. Přínosné je rovněž srovnáním hodnocení spokojenosti s bydlením a domovskou čtvrtí mezi obyvateli obytných souborů, starších čtvrtí činžovních domů a rodinných domů.

Přestože nyní se již jedná spíše o historický pramen, stále pro svoji komplexnost představuje užitečný referenční rámec pro další výzkumy. Šetření přineslo několik důležitých a pro mnohé odborníky i laiky překvapivých zjištění. Obyvatelé panelových sídlišť se ukázali být spokojenější se svou domovskou čtvrtí než obyvatelé činžovních domů a ze statistického hlediska jen mírně méně spokojení než obyvatelé rodinných domů. A to navzdory skutečnosti, že dům se zahradou je v naší společnosti kategorií, již žádná forma kolektivního bydlení nemůže konkurovat (Špaček 2012: 981). Jedním z argumentů pro větší spokojenost obyvatel sídlišť mohl být v sedmdesátých letech

chátrající a technicky nevyhovující stav staršího bytového fondu. Na druhou stranu obyvatelé sídlišť se často ještě několik let po dokončení obytných domů potýkali s nedokončenou sítí občanské vybavenosti a „syrovým“, nedokončeným veřejným prostorem. To se také projevilo tím, že celkově nejméně spokojeni byli obyvatelé nejnovějších ze sledovaných obytných souborů.

Závěry, k nimž VÚVA dospěl, v žádném případě nepotvrdily pesimistické teorie, že panelová sídliště jsou anonymními a odcizenými místy s disfunkčními přátelskými a sousedskými vztahy. *„Podobně jako u vazeb na bázi přátelství, rovněž ve sféře sousedských vztahů lze sídliště stěží obviňovat z toho, že by ze své podstaty byly semeníštěm mezilidského odcizení a osamění – přinejmenším pokud se poměří s průměrem charakterizujícím obytný útvar jim strukturálně nejbližší, tj. starší vnitroměstskou čtvrť tradiční formy zástavby“* (Kotačka 1995: 98).

Relativně vysokou míru spokojenosti s bydlením na panelových sídlištích vykazují i pozdější výzkumy, přinejmenším v Praze a v Brně, kde zatím nedošlo - a podle současného sociodemografického vývoje v nejbližších desetiletích pravděpodobně ani nedojde - k rychlému socioekonomickému úpadku sídlišť a jejich proměně v sociálně vyloučené lokality (srov. Maier 2003, Temelová et al. 2011, Špaček 2012). Podle reprezentativního sociologického šetření vypracovaného v rámci *Analýzy regenerace pražských panelových sídlišť* (Boška 2001), realizovaného na sídlištích Jižní Město, Prosek, Malešice a Řepy, bylo se životem na sídlišti spokojeno či spíše spokojeno přibližně 80 % obyvatel. Rozdíly mezi jednotlivými sídlišti byly ze statistického hlediska minimální. Šetření, které si v téže době zadala městská část Praha 11, dospělo v podstatě k identickému podílu spokojených obyvatel Jižního Města (DEMA a. s.: 2002). Že jsou obyvatelé se životem na pražských sídlištích spíše spokojeni a nejsou osamělými, izolovanými jedinci, ukazují i výsledky o deset let pozdějšího šetření provedeného Institutem sociálních studií Fakulty sociální věd Univerzity Karlovy. (ISS FSV UK: 2011)⁶

Velmi zajímavé jsou výsledky opakujících se reprezentativních šetření spokojenosti obyvatel brněnských sídlišť. Srovnáme-li výsledky z let 1988, 1995 a 2011, ukazuje se, že většina obyvatel je se životem na brněnských sídlištích spokojena.

⁶ <http://fsv.cuni.cz/ISS-202.html>

A podíl spokojených obyvatel v roce 2011 ve srovnání s předešlými výzkumy vzrostl. (Magistrát města Brna: 2011)⁷

Bádání o nových obytných souborech v zemích střední Evropy

Ze zemí střední Evropy dospělo bádání o panelových sídlištích nejdále v Německu. V posledních dvaceti letech zde byly publikovány monografie důkladně postihující dané téma ze všech výše nastíněných perspektiv. Nalezneme mezi nimi jak vyčerpávající popis vývoje panelové výstavby (Hannemann 2005) a jejího ideového pozadí (Liebscher 2009), tak práce věnující se sídlištní kultuře bydlení a dalším aspektům každodennosti na sídlištích (Dörhöfer et al. 1994). Z dlouhodobých případových studií je třeba zmínit především teoretickou práci Larse Grummicha ukazující život ve východoněmeckém paneláku na příkladu známého velkosídliště Halle-Neustadt (Grummich 2012) a sociologický výzkum Alice Kahl (Kahl 2003).⁸ Zájem německých autorů a autorek se pochopitelně koncentruje především na oblast východního Německa. Ústředním tématem se často stává fyzická i sociodemografická proměna, jíž východoněmecké obytné soubory od znovusjednocení Německa procházejí (např. Häußermann, Kapphan 2002; Keller 2005; Liebmann 2004).

Práce pojednávající o obytných souborech v dalších německojazyčných regionech, například Stuttgartu (Hopfner – Simon-Phillip - Claus 2012), a mezinárodní srovnávací studie – například Steinführer 2004 (Lipsko a Brno), Bacová, Kapeller 2006; Kapeller 2009 (Vídeň a Bratislava) - jsou výrazně méně časté.

Srovnání s dalším státem východního bloku, Maďarskem, nabízí kolektivní monografie *Large Housing Estates in Hungary. Policies and Practices* (Szemző, Tosics et al. 2004).

⁷ podrobněji k výsledkům viz

http://www.brno.cz/fileadmin/user_upload/sprava_mesta/magistrat_mesta_brna/KPMB/Zaverecna_zprava_-_Dlouhodoby_vyzkum_sidlist_2011_MMB.pdf, zejm. s. 91 – 92.

⁸ Alice Kahl v knize *Erlebnis Plattenbau: eine Langzeitstudie*, Opladen 2003 prezentuje výsledky celkem sedmi sociologických šetření, v nichž byl zkoumán vývoj spokojenosti obyvatel s životem na sídlišti Leipzig-Grünau, jejich sousedských vazeb a proměny image sídliště v procesu společenské transformace. První z výzkumů byl proveden roku 1979 (tj. krátce po dostavění sledovaného lipského sídliště) a poslední roku 2000.

Bádání o nových obytných souborech v západní Evropě

Srovnávací studie

Západoevropští badatelé realizovali několik rozsáhlých mezinárodních srovnávacích výzkumů (Murie et al. 2003; Dekker, van Kempen 2004; Dekker, van Kempen et al. 2006; Dekker, van Kempen 2009). Důležitou rovinnou těchto analýz představuje srovnání silných a slabých stránek obytných souborů v západní a severní Evropě, jižní Evropě a postsocialistických zemích střední Evropy. Stěžejní teze, k nimž autoři dospěli, shrnuji v tabulce č. 1.

tab. 1: srovnání silných a slabých stránek obytných souborů

<i>region</i>	<i>západní a severní Evropa</i>	<i>jižní Evropa</i>	<i>střední Evropa</i>
pozitiva	nižší věkový průměr	vysoký podíl domácích obyvatel	malý podíl imigrantů s nízkým sociálním statusem
		vysoká rezidenční stabilita	vysoká rezidenční stabilita
		převaha vlastnického bydlení	vyšší podíl vlastnického bydlení
		nadpoloviční podíl revitalizovaných domů	vysoký podíl revitalizovaných domů
			vyšší vzdělanostní úroveň obyvatel
			nižší nezaměstnanost
negativa	převaha obyvatel s nižším vzděláním	nízká vzdělanostní úroveň	větší vzálenost řady souborů od centra města
	vyšší nezaměstnanost	vysoká nezaměstnanost	
	vysoký podíl imigrantů s nízkým sociálním statusem		
	nižší rezidenční stabilita (přechodné, startovací bydlení)		
	nízký podíl revitalizovaných domů		
	vysoký podíl nájemního bydlení		

Tyto faktory mají výrazný vliv na subjektivní hodnocení spokojenosti obyvatel s bydlením v obytném souboru. Z výsledků těchto výzkumů také vyplývá, že fyzické prostředí sídliště zdaleka není pro spokojenost obyvatel s obytným souborem nejpodstatnějším faktorem. Přes řadu kulturních a regionálních specifíků považovali respondenti napříč Evropou za podstatnější faktory sociální (hustota obyvatel, kvalitu

vzájemného soužití) a dostupnost a kvalitu služeb. (van Kempen et al. 2009) Proto se mnohé vlády a samosprávy pokoušejí prostřednictvím majetkové a bytové politiky aktivně zvyšovat sociální rozmanitost znevýhodněných čtvrtí.

Tyto snahy však narážejí na řadu praktických problémů. Například výzkum reálných sociálních dopadů této politiky ve třech obytných souborech ve Skotsku ukázal, že mezi novými obyvateli vyššího sociálního statusu a původními obyvateli dochází k minimu sociálních kontaktů. Jinými slovy, že noví rezidenti spíše utvářejí uzavřené komunity, než že by posilovali sociální soudržnost čtvrti a plnili roli pozitivního sociálního vzoru. (Arthurson 2002)

Západoevropské a severoevropské obytné soubory vycházejí z výše uvedeného srovnání nejhůře. Přesto i zde je většina obyvatel buď spokojena, nebo přinejmenším není nespokojena (šedý střed). Z toho vyplývají dva důležité závěry. Zaprvé, ani ve státech západní a severní Evropy nelze situaci v obytných souborech označit jako plošně velmi nepříznivou. Sociální deprivací a stigmatizací je postižena či vážně ohrožena pouze menšina těchto souborů. Zadruhé, obyvatelé souborů, které jsou stigmatizovány statutem „sociálního bydlení“, jsou vůči negativním stereotypům z toho plynoucím poměrně imunní. (van Kempen et al. 2005)

Teoretické přístupy k otázce stigmatizace čtvrtí

S ohledem na výše nastíněné strukturální problémy věnují sociální vědci v zemích západní a severní Evropy zvýšenou pozornost otázkám sociální segregace a deprivace. Nabízejí důkladný rozbor procesu vzniku vnitřního obrazu čtvrti i její vnější pověsti a mechanismů stigmatizace některých lokalit. Přínosné jsou tak především v rovině metodologické a terminologické. Zásadně odlišné socioekonomické a sociodemografické charakteristiky obytných souborů v západoevropských městech na straně jedné a v Praze či Brně na straně druhé ovšem podstatně limitují možnosti srovnání v otázkách nástrojů jejich revitalizace a prognóz dalšího vývoje.

V sociálních vědách na Západě dlouho dominoval diskurz, ve kterém byly chudoba a stigmatizace určitých oblastí měst vysvětlovány jako důsledek vysoké koncentrace příslušníků nízkých sociálních vrstev na malém prostoru. Tito lidé jsou

podle sociálně patologických teorií uvěznění v začarovaném kruhu „kultury chudoby“ (Lewis 1969). Jejich chování nepřijatelné pro většinovou společnost je podle této teorie uvrhá stále více na společenskou periferii.

V extrémním případě dochází k záměně příčiny a důsledku, když stoupenci sociálně patologických teorií tvrdí, že sociálně nepřizpůsobivé jednání je příčinou chudoby a vyloučení. Pro tendenci objevovat „viníky“ (v představitelích kultury chudoby, kteří opakovaně porušují společenské normy) a hledat cestu k „nápravě“, spíše než porozumět vnitřním společenským normám této vyloučené vrstvy, byl tento teoretický přístup mnohokrát ostře kritizován (viz např. Goode, Eames 1996; Burgois 2003).

V každém případě se jedná o diskurz, který nelze uplatnit v případě pražského Jižního Města ani většiny dalších českých sídlišť s poměrně příznivou, smíšenou socioekonomickou strukturou.

Sociální vědci, kteří se odmítli spokojit se sociálněpatologickými vysvětleními příčin chudoby a vyloučení, začali obracet pozornost k socioekonomickým a sociodemografickým změnám na globální úrovni – ekonomické transformaci (Burke, Turbull 1992; Damer 1989), vývoji na trhu s bydlením, demografickému vývoji a bytové politice (Malpass, Murie 1994; Power 1998). Věrně ukázali, jak se tyto globální strukturální změny projevují na lokální úrovni zkoumaných znevýhodněných lokalit. V zaujetí makroekonomickými a makrosociálními faktory však strukturálně zaměření autoři často ztrácejí ze zřetele individuální měřítko a perspektivu aktérů.

Ve snaze řešit nedostatky jak sociálněpatologického, tak strukturálního přístupu začínají od poloviny devadesátých let převažovat výzkumy kombinující makrosociální a mikrosociální přístup. Kladou důraz na identifikování faktorů vnějších (např. prostorové umístění, hospodářský vývoj a nezaměstnanost, bytová politika) i vnitřních (např. demografická struktura, sociokulturní zázemí a rodinné poměry obyvatel) a jejich vzájemných souvislostí.

Kombinovaný přístup považují za nejvhodnější i pro tuto práci. Je založen převážně na interpretaci výpovědí aktérů nashromážděných v průběhu terénního výzkumu. Tyto výpovědi jsou však zasazovány do kontextu urbanistického vývoje, sociodemografických proměn a vnějšího image čtvrti.

Image čtvrti

Můžeme rozlišovat přinejmenším tři odlišné formy pověsti čtvrti. (Andersen 2002, Hastings 2004) Zaprvé se jedná o její reputaci mezi vlastními obyvateli. V tomto kontextu budu dále hovořit o *vnitřním image* čtvrti. Druhou formou je pověst čtvrti mezi těmi, kteří v ní nežijí. Tj. *image vnější* spoluutvářený obyvateli okolních čtvrtí, ale také například investory a developery, realitními makléři či médii (Devereux et al. 2011, Kearns et al. 2013). Často opomíjenou otázkou je, jak podle rezidentů vnímají danou čtvrť lidé odjinud, neboť tato představa se nakonec může významným způsobem promítnout i do vnitřního image čtvrti. Tuto třetí formu obrazu čtvrti budu níže pro jednoduchost nazývat *domnělým vnějším image*.

Pravděpodobnost, že obyvatelé uvěří některým negativním stereotypům, jež jsou čtvrti připisovány, je tím vyšší, čím větší je rozpor mezi jejím vnitřním a (domnělým) vnějším image (Knorr-Siedow, Drost 2003). Subjektivně vnímaný image je jedním z rozhodujících faktorů společenské přijatelnosti „sídlištního“ bydlení a v důsledku toho dlouhodobé sociální stability těchto čtvrtí; faktorem mnohdy významnějším než objektivní demografické a socioekonomické charakteristiky. Důležitým úkolem veřejné správy, místních občanských organizací a obyvatel je tedy pozitivní obraz čtvrti aktivně spoluutvářet. (Andersen 2002, Knorr-Siedow, Drost 2003, Hastings 2004, Devereux et al. 2011)

Při úsilí o změnu image čtvrti narážíme na skutečnost, že negativní stereotypy jsou velmi rezistentní. Zaprvé je mnohem snazší negativní image získat než se ho zbavit. (Dekker, van Kempen 2004) A zadruhé vůbec nemusejí odrážet skutečnou aktuální situaci. (Devereux et al. 2011) Proto například ve vnějším image pražského Jižního Města převládá stereotyp šedivé králíkárný navzdory změnám ve vzhledu domů i kvalitě veřejných prostor, k nimž zde za posledních dvacet let objektivně došlo.

Několik výzkumů z konce devadesátých let zaměřených na sociálně zanedbané lokality v britských městech (Shaw, Robinson 1998; Cambridge Policy Consultants 1999; Dean, Hastings 2000), že investice do projektů na regeneraci fyzického prostředí, podporu zaměstnanosti a posilování lokálních sociálních kapacit nemusí mít i přes

veškeré úsilí samospráv a zapojených odborníků očekávaný efekt, jestliže se realizátorům nepodaří přesvědčit tvůrce vnitřního a vnějšího image čtvrti, že jde o podstatné, nikoliv pouze kosmetické zlepšení. Zejména pro vnější image čtvrti formulovaný obyvateli okolních čtvrtí a médií mají změny fyzického prostředí podružný význam ve srovnání se socioekonomickými faktory. (Permentier et al. 2008)

II. Prostor, místo, identita

Teoretické vymezení základních pojmů

Prostor a místo

Prostor a místo jsou v této práci pojímány v sociokulturním smyslu. Prostor zde tedy není označením pro abstraktní trojdimenzionální systém, v němž lze pomocí souřadnic lokalizovat určitý bod (místo), nýbrž žitý prostor, jenž je nedílnou – a často nereflektovanou – součástí našeho bytí ve světě. Sociokulturně pojímané místo není pouhou lokací, je nositelem významu.

Místo nahlížené ze sociokulturní perspektivy můžeme spolu s Yi-Fu Tuanem definovat jako „*prostor, jemuž byl dán význam během osobních, skupinových či kulturních procesů*“ (Tuan 1977: 6). Taková definice místa je dostatečně široká, aby zahrnula celou škálu míst od docela malých a intimních (můj byt), přes větší, stále však relativně malá a zřetelně ohraničená (náměstí, ulice), velká s méně jednoznačnými hranicemi (rodný kraj) až po místa, jež se nenacházejí ve fyzickém prostoru, nýbrž jen v lidské imaginaci, jako například nebe a peklo.⁹

Tuanova definice je široká a obecná možná až příliš. Je však smysluplné snažit se o vytvoření komplexnější sociokulturní definice místa? Domnívám se, že nikoliv. „*V posledních letech byla možnost jednotné ‚pravdivé‘ definice místa zpochybněna. Bylo přesvědčivě argumentováno, že jelikož jsou místa v určitém ohledu sociálními a kulturními konstrukcemi s proměnlivými hranicemi, rigorózní definice místa jsou problematické*“ (Main 2008: 8).

Při konstruování dílčích definic místa bychom se především měli vyvarovat dvou extrémů, jež Keith a Pile označují jako „*prostorovou imanenci*“ a „*prostorový relativismus*“. Prostovová imanence, již lze také označit jako extrémní realismus, vede k iluzi, že je možné nalézt jednotný, pravdivý nástroj čtení krajiny. Výsledkem do krajnosti přivedeného prostorového relativismu je tvrzení, že jakýkoliv způsob čtení krajiny má stejnou hodnotu anebo validitu (Keith, Pile 1993: 6).

⁹ Srov. Main 2008: 8.

Přínos Tuanovy stručné definice místa citované v úvodu této podkapitoly spočívá především v tom, že poukazuje na hluboký vzájemný vztah prostoru a místa, intenzivní do té míry, že jedno bez druhého nemůže existovat. Vzájemná vztah prostoru a místa bude podrobněji rozebrán v osmé kapitole.

Vztah k místu a význam místa

Irwin Altman a Setha Lowová (1992) definují vztah k místu jako „*symbolický vztah vytvářený lidmi přisuzujícími kulturně sdílené emocionální/citové významy specifickým prostorům či kouskům země, které poskytují základ pro individuální a skupinové porozumění prostředí a vztah k tomuto prostředí.*“

Podle Melindy Milliganové (1998) je vztah k místu „*emocionálním spojením, které si jedinec vytváří k nějakému fyzickému místu, jemuž byl dán význam prostřednictvím interakce.*“

Definice Shumakera a Taylora (1983) zdůrazňuje skutečnost, že lidé často tento vztah záměrně pěstují. „*Vztah k místu je pozitivním citovým poutem mezi jedincem a určitým místem, jehož hlavní charakteristikou je sklon jedince zachovávat důvěrnost k tomuto místu.*“

Většina teoretiků se shoduje, že hluboký důvěrný vztah k místu se utváří postupně spolu s tím, jak se hromadí vzpomínky spojované s tímto místem.¹⁰ Tuan (1977) nicméně poukazuje na to, že je možné vytvořit si silný vztah k určitému místu i velmi rychle, jakási ‚láska na první pohled‘.

Spolu s tím, jak si lidé utvářejí vztah k určitému místu, přisuzují mu stále nové a nové významy. Zkušenost důvěrně známého místa je zkušeností velmi komplexní, mnohovrstevnatou. Postupná identifikace s místem a přisuzování významů místu jsou dva neoddělitelné procesy. Jaký je tedy rozdíl mezi vztahem k místu a významem místa. Srozumitelné vysvětlení nabízí Laura Alexanderová. Pojem *význam místa* označuje to,

¹⁰ Srov. Alexander 2008: 6, Main 2007: 9.

co lidé o místech vědomě sdělují. Jsou to příběhy o tom, *k čemu se vztahujeme*, popisný rozměr místa. Naproti tomu vztah k místu označuje - mnohdy nereflektované - emoce a pocity, které máme s určitým místem spojené. Je hodnotícím rozměrem místa, jenž vyjadřuje, *jak silný vztah k danému místu máme* (Alexander 2008: 10).

Identita a identifikace

Identitu člověk lze velmi obecně definovat jako „*něčí psychologicky charakteristickou individualitu, způsob, jak se cítí odlišný či podobný jiným lidem*“ (Luhmann 2001: 7154). V praxi je však třeba rozlišovat přinejmenším mezi třemi základními typy identit: osobními, sociálními a kolektivními, které, třebaže se vzájemně překrývají, nemohou být odvozovány jedna z druhé.

„*Osobní identity jsou atributy a významy, které aktér připisuje sobě sama. Jsou sebeurčeními a sebe-posuzováními, které lze považovat za osobně významná. Dávají o sobě vědět zejména v průběhu interakcí, kdy identity prisuzované jinými jsou shledány vzájemně neslučitelnými, jako když jsou jedinci uvrženi do rolí či kategorií, které jsou považovány za urážlivé a nedůstojné*“ (Snow 2001: 2213). Individuální (psychologická, osobní) identita tak má blízko k pojmu sebepojetí. Podle Petera Weinreicha je totalitou sebe-interpretací, způsobem, jak člověk definuje sebe sama. A skrze tuto sebe-definici v přítomnosti vyjadřuje kontinuitu mezi tím, jaký byl podle svého aktuálního sebepojetí v minulosti, a tím, jaký chce být v budoucnosti (Weinreich 1986).

„*Sociální identity jsou identitami prisuzovanými druhým ve snaze umístit je v sociálním prostoru. Jsou obvykle zakotveny v ustavených sociálních rolích jako například učitel, matka či bratr, i v méně inkluzivních sociálních rolích jako třeba genderové, etnické a národnostní kategorie a proto jsou často označovány jako rolové identity a kategorické identity*“ (Snow 2001: 2213). Jedná se o typ identit klíčových v sociální interakci.

Nejrůznějším definicím kolektivní identity je společné její chápání jako kolektivně sdíleného ‚my‘, které se vždy staví do protikladu k určitému ‚oni‘, ti druzí. Toto vědomí sdíleného my je základním předpokladem kolektivního jednání a dokonce

k němu přímo vybízí. Ve srovnání s identitami sociálními bývají kolektivní identity mnohem více identitami volitelnými než askriptivními. To posiluje jejich akční či revoluční potenciál. „*Tento potenciál tkví rovněž v sociálních identitách, ale ty obvykle fungují více jako orientační znamení, když se na přetřes dostávají rutinní záležitosti každodenního života.*“ Kolektivně sdílené ‚my‘ „*je ožíváno a mobilizováno kognitivně, emocionálně a někdy také morálně. Sdílené vjemy a pocity společné věci, hrozby či osudu, které konstituují sdílený smysl pro ‚my‘, motivují lidi, aby jednali ve jménu anebo kvůli zájmům kolektivu*“ (ibid.). Se všemi těmito typy stimulů kolektivního jednání se setkáme v deváté kapitole.

Pro potřeby této práce je ještě zapotřebí rozlišit mezi identitou a identifikací. „*První je nálepkou, zatímco druhá se vztahuje k aktu klasifikace jako takovému. Identitu je tedy nejlepší chápat jako zároveň vztahovou a kontextuální, kdežto na akt identifikace je nejlépe pohlížet jako na z podstaty procesuální*“ (Rummens 1993).

Identita místa a identifikace s místem

Pro tuto práci klíčová typem je individuální s kolektivní identita místa a proces identifikace lidí s místem.

Podle Cuby a Hummona (1993) je *identita místa* promítnutím našeho já do okolního prostředí, z něhož toto já čerpá významy, aby symbolizovalo anebo lokalizovalo svou identitu. Prostřednictvím odpovědí na otázku kde jsme a kam patříme, nacházíme v procesu identifikace s místem odpověď na otázku, kdo jsme. Je tomu tak, neboť přináležení k určitému místu patří mezi základní existenciální potřeby člověka. Proto jsou podle Christiana Norberg-Schulze (1994) bydlení a existenciální opora synonyma. A aby člověk mohl v existenciálním smyslu bydlet, tzn. zakoušet nějaké místo jako bezpečné a důvěrné, musí se nejprve orientovat ve svém okolí (vědět, kde je) a vnímat toto okolí jako významuplné (vědět, kam patří). Toto heideggeriánské pojetí bydlení bude podrobněji rozebráno v osmé kapitole.

Identita místa je integrální součástí identity člověka. Twigger-Rossová a Uzzell (1996) ukazují, že identita místa (chápaná jako výsledek procesu identifikace s místem)

není jednou z identit člověka, nýbrž všechny lidské identity mají prostorovou povahu a vztahují se k určitým místům. Díky vztahu k místu zakoušíme časoprostorovou kontinuitu (Alexander 2008: 18).

Jelikož prožívaný prostor je vždy zároveň sociálním a kulturním prostorem, a místa, ke kterým se člověk vztahuje, mohou být místy imaginárními, nacházejícími se pouze v naší mysli, není tento závěr v rozporu ani s radikálně sociálně konstruktivistickými interpretacemi místa. Tedy např. s tvrzením Proshanskyho Fabiana a Kaminoffa, že *„neexistuje fyzické prostředí, které by zároveň nebylo prostředím sociálním“* (Proshansky - Fabian - Kamenoff 1983: 64).

Je však třeba odmítnout představu fyzického místa jako pasivního činitele, pouhého pozadí, na němž se vše odehrává (Main 2007: 9). Toto odmítnutí nesmí ovšem vést k opačnému extrému, determinismu fyzickému; představě, podle níž fyzická podoba míst předurčuje jejich význam. Je nesporné, že to, jak místa vypadají a jakým dojmem působí navenek, podstatně ovlivňuje škálu možných významů, které jim mohou být připisovány. Pro ‚silná‘ přírodní místa, a rovněž pro některé ‚umělá‘, člověkem vytvořená místa (v Norberg-Schulzově terminologii) to jistě platí více než pro místa s mnohem méně výraznou strukturou a charakterem. Vždy však v procesu formování identity místa platí, že fyzické charakteristiky místa determinují pravidla dialogu, nikoliv vlastní výsledek symbolické promluvy.

III. Od Heideggera k postmoderně: myšlenková východiska práce

Martin Heidegger a fenomenologická analýza prostorovosti

Prvním z neopomenutelných zdrojů inspirace je fenomenologie Martina Heideggera. Vycházím přitom především z úvah o prostorovosti v knize *Bytí a čas* (Heidegger 2002: § 22 – 24). Menší měrou pak z Heideggerovy pozdní přednášky *Stavět, bydlet, myslet* (Heidegger 1997) a z pozdějších interpretací těchto textů. Za klíčové považuji především rozlišení matematicko-fyzikálního abstraktního prostoru a prostoru prožívaného, jehož měřítkem je sám zakoušející subjekt. Prostoru, jenž je předmětem nejen fenomenologického, nýbrž i antropologického zkoumání. Druhý zásadní přínos Heideggerova díla spočívá v objasnění toho, co je prostor a co je místo a jaký je mezi nimi vzájemný vztah. Podrobněji vyložím Heideggerovy úvahy o prostoru a prostorovosti v osmé kapitole.

Christian Norberg-Schulz a „fenomenologie architektury“

K odkazu Heideggerovy fenomenologie se explicitně hlásí teoretik architektury Christian Norberg-Schulz. V knize *Genius loci: k fenomenologii architektury* (1994) obrací zájem ke vztahu člověka a krajiny, člověka a architektury. Definuje dvě „psychické funkce“, které jsou pro tento vztah stěžejní. První z těchto funkcí je orientace, jež může být chápána v dvojím smyslu: jako orientace člověka v čase a prostoru (schopnost vědět, kde je), ale také jako významová orientace: schopnost rozlišovat specifické rysy prostředí, vnímat a rozlišovat odlišnou strukturu a charakter míst. Druhou funkcí, která však s první úzce souvisí, je identifikace (s místem). Identifikovat se znamená vědět, jaké je určité místo, což je spolu s orientací v místě a prostoru základním předpokladem pro to, aby mohl člověk zakoušet místo jako významuplné; tj. aby pro něj mohlo být existenciální oporou.

Tento teoretický rámec, který nazývá „fenomenologie architektury“, vede Norberg-Schulze k položení si otázky, co je to genius loci a v čem spočívá. Uspokojivou odpověď však Norberg-Schulz nachází pouze u tzv. silných míst – míst, kde „mezi

sídlem, jeho okolím a architektonickým detailem existuje vzájemná významuplná korespondence“ (Norberg-Schulz 1994: 180). U mnoha míst se však tato významová korespondence vytratila a Norberg-Schulz v tomto kontextu hovoří o ztrátě místa. Takovými bezobsažnými místy jsou pro Norberg-Schulze produkty modernistického urbanismu a tedy i Jižní Město, jež je ústřední oblastí zájmu v této práci (Norberg-Schulz 1994: 189 a n.). Jak ovšem ukazují výsledky kvalitativního výzkumu, i v prostředí Jižního Města se lidé dokážou orientovat a identifikovat se s ním. Norberg-Schulzovo pojetí genia loci se tak přes svou inspirativnost ukazuje být nedostatečné, neschopné porozumět geniu loci jako integrální vlastnosti každého místa.

Edward Relph a „fenomenologie místa“

Inspiraci v Heideggerově filosofii čerpá ve své nejznámější práci *Place and Placelessness* kanadský kulturní geograf Edward Relph. Metodu použitou v této práci nazývá Relph „fenomenologie místa“. S její pomocí se pokouší odhalit nesamozřejmost zdánlivě samozřejmého: vzájemného vztahu a významu člověkem zakoušeného prostoru a místa. Tento vztah je dialektický. Způsob rozumění prostoru bezprostředně souvisí se zkušeností míst, která obývají. A ta zase získávají svůj význam v prostorovém kontextu.

Relph rozlišuje tři základní úrovně vztahu k místu, pro které používá pojem bytí uvnitř (místa). Zcela základní úroveň bytí uvnitř (tj. v místě) nazývá Relph behaviorální bytí uvnitř. Je pouhou fyzickou přítomností v místě a zároveň vědomím této přítomnosti, což je postačující pro realizaci rutinních každodenních aktivit. Fyzická přítomnost v místě může přerůst v přítomnost empatickou. Neboli ve vztahu k místu začnou hrát roli prožitky více osobního charakteru a emoce. Nejvyšším stupněm této typologie je existenciální bytí uvnitř, jež podle Relpha znamená „*naprostou a nevědomou oddanost místu*“ (Relph 1976: 55).

Relph si je vědom, že se jedná o ideální typy. Že v reálném světě existují prostorové zkušenosti nejrůznějšího druhu a intenzity, avšak všechny se pohybují na pomyslné škále. Na jejím jednom konci se nachází zcela povrchní zkušenost místa (např.

zkušenost pohybu přepravním prostorem stanice metra), na opačném konci hluboký prožitek existenciálního bytí uvnitř.

Rovněž tak prostupná je podle Relpha hranice mezi abstraktním matematicko-fyzikálním a prostorem našeho prožívání, které rozlišuje Heidegger. Některé druhy prostorové zkušenosti jsou více intuitivní, tělesné a bezprostřední (například smyslový a existenciální prostor), jiné naopak více racionální a ideální (myšlenkový prostor, prostor abstraktní). Hranice mezi nimi je ovšem neostrá a prostorová zkušenost v praxi zpravidla zahrnuje více těchto rovin.

Relphova motivace k rozvíjení teorie místa je velmi podobná motivaci Norberg-Schulzově. Relph je přesvědčen, že hluboké porozumění místu může přispět k zachování a obnově míst stávajících a vytváření míst nových: tedy ke zlepšení soudobé urbanistické praxe, již vyčítá neschopnost vytvářet významuplná (v Relphově terminologii autentická) místa. Výsledkem je rozšíření méně autentického způsobu zakoušení místa, který nazývá „bezmístnost“ (placelessness).

Navzdory oprávněnosti mnohých kritik moderního urbanismu se však ke konceptu ‚bezmístnosti‘ stavím spíše zdrženlivě. Problematická je již sama otázka autenticity místa, již Relph definuje jako *„přímou a nefalšovanou zkušenost celistvého komplexu identity míst – nezprostředkovaného a nezdeformovaného řadou celkem libovolných sociálních a intelektuálních způsobů, jaká má zkušenost být ani nenásledující stereotypní konvence.“* (Relph 1976: 64). Relph je tak oprávněně kritizován, že *„zaměřen na zkušenost místa jako prostorovou kvalitu a strukturu ignoruje Relph časové, sociální a individuální okolnosti, které ovlivňují konkrétní místa a konkrétní individuální i skupinovou zkušenost těchto míst.“* (Seamon, Sowers 2008: 44). Jinými slovy, činí autentické místo a jeho prožitek realitě vzdáleným ideálním typem. Proto koncept ‚autenticity‘ místa nebudu dále používat.

Yi-Fu Tuan a láska k místu

Komplexnější a méně problematické pojetí identity místa a identifikace s místem, více zohledňující aspekty, jež nelze vyčíst z fyzického prostředí, prezentuje kulturní geograf Yi-Fu Tuan. Stejně jako Norberg-Schulz a Relph je ovlivněn Heideggerem, zejména jeho koncepty bytí ve světě a bydlení v existenciálním smyslu. Ústředním tématem jeho díla je vztah lidí a jejich prostředí – a to jak z hlediska materiálního, tak (především) emocionálního a spirituálního. Heideggerovu otázku, co je prostor a místo a jaký je mezi nimi vztah, zasazuje do širokého sociokulturního kontextu. To mu umožňuje odhalit, jakým způsobem lidé vnitřně definují prostor a místo (v rovině individuální) a jakým způsobem prostorovou zkušenost a významuplnost místa sdílejí (v rovině kolektivní, kulturní).

Pro vlastní práci je z Tuanova rozsáhlého díla inspirativní především zkušeností pohled na prostor a místo (viz Tuan 1977) a koncept topophilie (doslova „lásky k místu“), jíž definuje takto: *„Slovo ‚topophilia‘ je neologismus, užitečný v tom, že může být široce definován, aby pojal všechna lidská citová pouta s materiálním prostředím“* (Tuan 1990: 93). *„Představy topophilie jsou čerpány z okolní reality. Lidé věnují pozornost těm aspektům prostředí, které vzbuzují údiv nebo slibují podporu a naplnění v kontextu jejich životních cílů. Tyto představy se mění, jak si lidé osvojují nové zájmy a schopnosti, ale jsou stále přijímány z prostředí“* (Tuan 1990: 120). Zároveň Tuan upozorňuje, že *„prostředí nemůže být přímou příčinou topophilie, nýbrž prostředí poskytuje smyslové podněty, které jako vnímané obrazy poskytují formu našim radostem a ideálům. Smyslové vjemy jsou potenciálně nekonečné: ten, kterému se rozhodneme naslouchat (hodnota či láska) je nahodilou výslednicí individuální povahy, záměru a kulturních sil působících v určitém čase“* (Tuan 1990: 113). Významy připisované určitému místu nejsou tedy ničím stabilním ani samozřejmým. Naopak, identita místa a identifikace s místem jsou složité a dynamické procesy.

Kevin Lynch a koncept obrazivosti

Pro porozumění způsobu orientace obyvatel v místě a identifikace s místem je mi užitečnou pomůckou koncept obrazivosti (imageability) Kevina Lynche (Lynch 2004). Image města je podle Lynche konstituován pěti základními formami: oblastmi, okraji, cestami, uzly a významnými prvky. Uvědomění si, že zakoušený (významuplný) prostor se skládá z těchto pěti forem a porozumění vzájemným vztahům těchto forem významným způsobem pomáhá strukturovat interpretaci prostorových schémat, které kreslili účastníky hloubkových rozhovorů.

Zároveň je však zřejmé, že tato metoda umožňuje zaznamenat pouze vnímání fyzického prostředí a jeho uživatelskou interpretaci, nikoliv však emoce a niterné prožitky spjaté s místem, jež nelze vměstnat do podoby „mapy“ (prostorového schématu). Z toho důvodu pracuji rovněž s emocionálními mapami srovnávaných čtvrtí, jež jsou obrazovým vyjádření odpovědi na otázku „Co pro vás znamená Jižní Město/Vršovice?“ a jež tedy mají velmi různorodou podobu. Přesto – či spíše právě proto - jsou cenným zdrojem informací o vnitřním (kresby obyvatel čtvrti) a vnějším image čtvrti (kresby návštěvníků).

Marc Augé a otázka identifikace s městem v nadmoderní společnosti

Mezi autory zásadními pro formulování teoretických východisek této práce nemůže být opomenut ani etnolog Marc Augé, především jeho knihy *Antropologie současných světů* a *Non-places: introduction to an anthropology of supermodernity*.

Antropologie současných světů je pro mne zdrojem inspirace ve třech ohledech. Zaprvé úvahami o povaze současného města. Současné město je prostředím, kde se neustále intenzivně střetávají principy moderní a supermoderní či též nadmoderní. Nadmodernita je definována protikladem k modernosti. Vyznačuje se zrychlením historie a oslabením vztahu mezi minulostí a přítomností, zrychlením časoprostorových vztahů, (v důsledku čehož se ‚zmenšuje prostor‘) a individualizací vztahů. Rozvracejí tak kumulativní procesy, jež zformovaly moderní město. Město 19. století – svět, ve

kterém byly socioekonomické rozdíly viditelnější než dnes, což však nevylučovalo prostorovou blízkost a zeměpisnou souvislost. *„Ale města jako celek nejsou zasažena nadmodernitou ve stejné míře. A tady jsme u jádra toho, co nás zajímá: města jsou ještě částečně kombinací míst; v tomto smyslu jsou ještě moderní. Ale znepokojuje nás na druhé straně, vidíme-li, jak se města odosobňují, uniformizují, rozšiřují se jako říše a vytvářejí sekundární identity, jež se upevňují mimo ně a proti nim. Kombinace těchto dvou hledisek definuje politický problém – což je ovšem problém, který zajímá antropologa přímo“* (Augé 1997: 110).

V důsledku tohoto střetu dvou odlišných principů *„se dnes s oblibou mluví o krizi města, nejde tu prostě a jednoduše o urbanistické, architektonické nebo sociologické problémy, které vyvolává nebo zvětšuje rozšiřování města, nýbrž o problémy hlubší, protože si stále obtížněji vytváříme představu města. V tomto smyslu odpovídá ‚krize města‘ obecnější krizi představ o současnosti“* (Augé 1997: 111). Krizi, v níž se projevuje charakter současného města jako pozoruhodné směsice silného individualismu na jedné straně a kolektivní abstrakce na straně druhé. *„Město zůstává problematickým místem nebo symbolickým vztahem (vztahem, který umožňuje jedno i druhé považovat za komplementární) a je zpochybněno - což nám potvrzuje, že prostřednictvím tzv. městských problémů je nám kladena politická a antropologická otázka dnešní moderny. Jestliže je obtížné vytvářet místa, je to proto, že je ještě obtížnější definovat vztahy.“* (Augé 1997: 111-112)

Zadruhé je inspirativní pohledem na identifikaci lidí s místem v městském prostředí. Identifikace s městem ve smyslu lokálnosti má zpravidla povahu identifikace s celkem (městem) skrze jeho část (čtvrť, okrsek). *„Identifikace s nějakou čtvrtí, s vesnicí, ale uvnitř města, se jeví jako vlastní podstata příslušnosti k městu. Prohlásit se - a rád – za obyvatele XV okresu, nebo Montmartru. To znamená prohlásit se za Pařížana, a to pařížtějšího, než jsou všichni ostatní Pařížané. Přihlášení se k malé lokalitě vyjadřuje příslušnost k velkému místu - místu moderního města, jehož síla je v jeho kontrastech a které právě jeho pluralita definuje jako jedinečné a nesrovnatelné“* (Augé 1997: 113).

S městem jako celkem se však identifikujeme na mnohem abstraktnější úrovni. *„Nevytváří se pomocí vztahu k dějinám nebo protikladem k něčemu absolutně odlišnému*

(což dříve mohl symbolizovat venkov). Spíše pomocí manipulace poněkud libovolného vztahu, jehož nejlepším příkladem jsou sportovní kluby“ (Augé 1997: 119).

Zatřetí Augé výstižně pojmenovává základní úskalí urbánně-antropologického výzkumu. Město je prostředím, v němž výzkumník *„může pracovat jen s malými skupinami a rozmlouvat s konkrétními lidmi. Ale zdaleka nesmí považovat tyto lidi za nediferencovaný výraz konkrétní kultury, musí si uvědomit fakt, že každý z nich je křížovatkou různých světů nebo různých životů“* (Augé 1997: 118). Životů, do nichž je obtížné proniknout, myšlenkových světů, které je možné jen velmi omezeně rekonstruovat/reinterpretovat v důvěrném dialogu. Výzkum tradiční etnografickou formou zúčastněného pozorování je tedy v městském prostředí problematický. A především jsou problematické jakékoliv generalizující konstrukty jako sídlišťáň, obyvatel periferie apod.

Ne-místo je natolik vlivným konceptem v rámci úvah o krizi města v rámci současných sociálních věd, že v rámci práce pojednávající o identitě a identifikaci v městském prostředí nemůže být opomenut. Lze jej pouze přijmout nebo se vůči němu vymezit.

Augé (1995) tímto termínem označuje vzájemně zaměnitelné, uniformní prostory, jež nemají žádný vztah k místu a jeho historii, nýbrž mohou být vybudovány kdykoliv a kdekoliv a plnit zde svůj utilitární účel. Jako příklady ne-míst lze uvést místa přepravy a obchodu: dálnice, letištní haly, překladiště či haly supermarketů. Jsou jimi ovšem i četné veřejné prostory v nových obytných souborech. *„Člověk vstupující do prostoru ne-místa je upokojen jeho charakteristickými rysy. Nedostane se mu ničeho více než toho, co dělá nebo zakouší v roli cestujícího, zákazníka či řidiče. Prostor ne-místa nevytváří ani individuální identitu ani vztahy; jen samotu a podobnost. Není zde prostor pro historii, pakliže nebyla transformována do podoby atrakce“* (Augé 1995: 103).

Ne-místa jsou rovněž místy, ovšem takovými, která zakoušíme slabě či abstraktně. Podobnost s Relphovým konceptem bezmístnosti je tedy zřejmá. Jak ovšem Augé zdůrazňuje, (v Relphově terminologii autentické) místo a ne-místo jsou protipóly na pomyslné škále, mezi nimi se pohybuje reálný vztah aktérů k danému místu. *„To, co je místem pro některé lidi, může být ne-místem pro jiné a naopak. Například letiště*

nemá stejný statut v očích pasažéra, který jím prochází, a v očích těch, kdo na něm denně pracují“ (Augé 1997: 110). Podobně fádni betonový plácek na sídlišti má zcela jistě jiný význam pro náhodného návštěvníka a pro člověka, který na něm vyrůstal. Cílem tohoto výzkumu proto není označit mnohá sídlištní veřejná prostranství jako ne-místa, ale pochopit, zda a na základě čeho jim lokální aktéři připisují status místa.

Zároveň také platí, že místo nemusí nutně asociovat něco pozitivního a ne-místo něco negativního. Například Evropan se může cítit příjemněji v neosobním, ale předvídatelném prostředí mezinárodního hotelu než na rušném indickém tržišti, přestože toto tržiště je místem doslova nabitým významy.

Setha Low a antropologie vystavěného prostředí

Zprv je pro mne tato americká antropoložka zdrojem inspirace proto, že hledá cesty, jak propojovat a vzájemně obohacovat dvě zdánlivě velmi odlišné disciplíny zabývající se problematikou vystavěného prostředí a prostorových forem – urbánní antropologii a teorii architektury a urbanismu.

Zadruhé je pro mne Setha Low inspirativní rozlišováním dvou procesů, skrze něž se formuje podoba a identita místa. První z nich označuje jako sociální produkci místa. Zjednodušeně můžeme říci, že se jedná o způsob „psaní“ místa, utváření fyzického prostředí. Druhý proces - sociální konstrukce – je způsobem „čtení“ a reinterpretace míst jejich uživateli. Zahrnuje symbolické uchopování místa, zdejší aktivity a nekonečné drobné střety o jeho podobu, funkci a význam v rámci každodenní interakce aktérů. Vzájemný vztah těchto procesů vykresluje Setha Low na příkladu dvou náměstí v kostarickém hlavním městě San José takto: *„Aplikováním těchto analytických nástrojů na etnografický materiál demonstruji, že 1) existuje vztah mezi okolnostmi produkce veřejných prostor, jako jsou náměstí, a lidskou zkušeností těchto míst; 2) že tento vztah je dialogický spíše než dialektický navzdory velkému množství konfliktů a sporů, se kterými se na kostarických náměstích často setkáváme; a 3) že náměstí fungují jako kontejnery, tedy dovoluje rezistenci, protirezistenci a změnám, aby se dály veřejně s relativní jistotou.“* (Low 1996a: 863)

Z těchto důvodů klade Setha Low důraz na zasazování poznatků z terénního urbánně-antropologického výzkumu, generujícího především poznatky o sociální konstrukci místa, do kontextu jeho sociální produkce (tj. do širšího sociálního, historického a architektonicko-urbanistického rámce místa výzkumu). Na teoreticko-metodologická východiska Sethy Low explicitně navazují v druhé a v desáté kapitole.

kapitola druhá METODOLOGICKÝ RÁMEC

I. Historicko-ontologická a antropologická analýza místa

Cílem této podkapitoly je představit a porovnat dva odlišné, avšak komplementární teoreticko-metodologické přístupy ke zkoumání procesu identifikace lidí s místem a jeho výsledku – identity místa. Ztotožňuji se přitom se Sethou Lowovou, podle níž *„etnografické přístupy k prostorové analýze jsou klíčové pro každou dostačující analýzu střetávání hodnot a významů v komplexních společnostech. Kromě toho vyzdvihují nejhodnotnější příspěvek antropologie ke studiu městského prostoru: schopnost včlenit lokalizovaný diskurz do rozsáhlejších politických a ekonomických procesů.“* (Low 1996a: 863).

Podle Henriho Lefebvra *„je prostor prostoupen sociálními vztahy; nejenže je sociálními vztahy potvrzován, ale rovněž sociální vztahy utváří a je jimi utvářen.“* (Lefebvre 1991: 286).

Abychom mohli tomuto Lefebvrovu tvrzení do důsledků porozumět, musíme důsledně rozlišovat mezi dvěma pojmy, které bývají často nedbale používány jako synonyma: *sociální produkce a sociální konstrukce*.

„Sociální produkce prostoru zahrnuje všechny ty faktory – sociální, ekonomické, ideologické a technologické – jejichž zamýšleným cílem je utváření fyzického prostředí. Materialistické zaměření pojmu sociální produkce je užitečné při popisu historického vývoje a politického a ekonomického formování městského prostoru. Pojem sociální konstrukce může být potom bez potíží vyhrazen pro fenomenologickou a symbolickou prostorovou zkušenost, jak je zprostředkovávána sociálními procesy jako směna, konflikt a kontrola. Sociální konstrukce prostoru je tedy aktuální přeměnou místa – skrze sociální směny, vzpomínky, představy a každodenní užívání fyzického prostředí – do událostí a činů, jež vyjadřují symbolický význam.“ (Low 1996a: 861 – 862).

Pohlížet na proměny prostoru - chápaného zároveň jako fyzického i sociálního, neboť tyto dvě roviny prostorovosti jsou neoddělitelně spjaty – prizmaty sociální

produkce a sociální konstrukce znamená tedy pohlížet na ně ze dvou odlišných perspektiv. Jsou odlišné, protože vycházejí z různých epistemologických paradigmat.¹¹

První z těchto paradigmat – ontologické – má své kořeny v klasické řecké metafyzice. Je založeno na víře, že „*mezi bytím světa a způsoby jeho pravdivého poznání existuje zásadní shoda a že svět sám se nám v této perspektivě jakoby vnucuje, jak může a jak má být poznáván, a také co je pravda.*“ (Havelka 2004: 201) Klade si otázky: Co je jsoucí (svět, prostředí kolem nás...)? Jaká je jeho povaha? Jaké jsou jeho formy, příčiny a účely?

Perspektiva vycházející z tohoto paradigmatu bude dále nazývána *perspektivou historicko-ontologickou*. Je to perspektiva etická, použijeme-li terminologii Clifforda Geertze, vzdálená zkušenost (experience-distant). Jedná se o koncept, který někteří specialisté (v tomto případě architekti, urbanisté anebo historici architektury) používají k dosažení svých praktických anebo akademických cílů. (Geertz 1979: 226 – 227)

Oblastí zájmu ontologicko-historické perspektivy je fyzické prostředí. S využitím nástrojů „fenomenologie architektury“ (Norberg-Schulz 1994) dokáže popsat vlastnosti určitého místa a vliv fyzické podoby místa na sociální jednání, tedy slovy Henriho Lefebvra – jak prostor utváří sociální vztahy. Umožňuje také pojmenovat sociální, ekonomické či ideologické faktory fyzické proměny místa.

Čerpajíc z poznatků Heideggerovy fenomenologie a na ni navazujících teorií prostoru a místa, je ontologický přístup schopen uspokojivě odpovědět na otázku, *co je místo a prostor a co to znamená* zakoušet místo jako významuplné. (Veselý, Vacek 2013: 166)

Pohybujíc se přinejmenším implicitně v jakémisi metafyzickém bezčasní, jsouc zaujata „věčnými“, stálými principy, poskytuje ontologicko-historická perspektiva

¹¹ Miloš Havelka (2004) rozlišuje odlišná paradigmata filozofického, resp. humanitního poznání. Paradigma ontologické (nebo také realistické), které hledá odpovědi na otázku co je (nějaké jsoucno) a co to znamená, že něco je (podstata bytí); paradigma mentalistické, v němž se táží, co mohou poznat, kde jsou hranice mého poznání; a konečně paradigma lingvistické, jež obrací zájem od abstraktního vědomí k jazyku a k otázce čemu mohou porozumět.

vhodné epistemologické nástroje pro zkoumání procesů sociální produkce, nikoliv však pro popisování velmi dynamického procesu sociální konstrukce.

Nástroje pro tento účel podstatně vhodnější nabízí druhá perspektiva, jež bude dále nazývána *antropologická*. Přívlastek antropologický neznamená v tomto případě týkající se antropologie jako oboru. Vyjadřuje zaměření této perspektivy na člověka jako na původce a hybatele sociálních vztahů, skrze něž je prostor utvářen. Tato perspektiva vychází z epistemologického rámce lingvistického paradigmatu. Stoupenci lingvistického paradigmatu nevěří v možnost jediného pravdivého, univerzálního poznání světa. Předmětem zkoumání tedy není reálně jsoucí, ale pojmy, jejichž význam je vždy kontextuálně podmíněn. (Havelka 2004: 207) Základní paradigmatickou otázkou tedy není, co je svět, nýbrž *čemu můžeme porozumět*; jak můžeme rozplétat pavučinu významů, kterou si sami spřádáme. (Geertz 2000: 14 – 15)

Antropologická perspektiva je perspektivou emickou, v Geertzově pojmosloví blízkou zkušeností (*experience-near*). Zachycuje z pohledu jednajících aktérů místo v určitém dějinném okamžiku. Co v souvislosti s ním pociťují? Jak si jej představují? Jak jej užívají? Při popisu sociální reality hovoří „přirozeným“ jazykem aktérů.

Umožňuje odpovědět na otázku, *jak se lidé orientují v určitém prostoru a jak se identifikují s určitým místem*. Dokáže nacházet významy i v prostředí, které nemá povahu „silného“ místa v Norberg-Schulzově terminologii, respektive může být považováno za Augého ne-místo (viz Augé 1995) či Relphovu bezmístnost (viz Relph 1976). (Veselý, Vacek 2013: 168)

Spolu s Lukášem Vackem (Veselý, Vacek 2013) jsme definovali dva procesy. Proces utváření fyzického prostoru, jehož vlastnosti následně ovlivňují povahu sociálních vztahů, které se v něm odehrávají. Tento proces budu nazývat sociální produkce. Popsali jsme také proces neustálé (re)konstrukce významů fyzického prostoru jeho interpretacemi, užíváním a symbolickým osvojováním neboli sociální konstrukci.

Vidíme, že oba procesy jsou v praxi neoddělitelné. Jejich vztah má spíše dialogickou než dialektickou povahu. „*Oba procesy jsou sociální v tom smyslu, že jak produkce, tak konstrukce bojují o ekonomické a ideologické odůvodnění; porozumět jim*

nám může pomoci vidět, jak mohou být lokální konflikty kvůli prostoru použity k odhalení a objasnění významnějších problémů.“ (Low 1996a: 862)

Celý tento na první pohled složitý epistemologický proces přehledně rekapituluje následující tabulka:

Tab. 1 – srovnání ontologicko-historické a antropologické perspektivy

<i>Paradigma</i>	ontologické (realistické)	lingvistické
<i>Perspektiva</i>	historicko-ontologická	antropologická
<i>Čemu chce porozumět?</i>	univerzálním principům	proměnlivým významům
<i>Epistemologický přístup</i>	„objektivistický“, deduktivní (z pozice zkoumaného předmětu)	„subjektivistický“, induktivní (z pozice jednajícího aktéra)
<i>Časový horizont zkoumání</i>	dlouhodobý, kontinuální, cyklický (pozvolná proměna prostoru a místa)	krátkodobý, epizodický (dějinný okamžik)
<i>Oblasti zkoumání (ve vztahu k místu, a prostoru)</i>	přírodní, sociální, ekonomické, ideologické aj. podmínky vzniku a vývoje; vlastní fyzické prostředí i předávaná kolektivní paměť místa	percepce a orientace; užívání (neverbální interpretace); představy a vzpomínky (verbální interpretace);
<i>Metody zkoumání</i>	fenomenologie architektury; orální historie; obsahová a diskurzivní analýza	nezúčastněné pozorování; zúčastněné pozorování; rozhovory
<i>Výsledek epistemologického procesu</i>	porozumění identitě prostoru/místa	pochopení mechanismů identifikace s místem

S ohledem na zaměření tohoto výzkumu v něm logicky převažují metody z pravého sloupce tabulky – nestrukturované rozhovory jako integrální součást zúčastněného pozorování, polostrukturované rozhovory a menší měrou také nezúčastněné pozorování. Uplatnění v něm však nacházejí i metody ze sloupce prostředního: interpretační nástroje fenomenologie architektury a obsahová i diskurzivní analýza dokumentů. Konkrétní způsob využití metod historicko-ontologické a antropologické analýzy místa podrobně rozebírá druhá část této kapitoly.

II. Metody výzkumu

Hlavní metodu práce představuje dlouhodobé *zúčastněné pozorování*, ústřední metoda etnografického terénního výzkumu a nezbytný nástroj pro získání dostatečného množství kvalitativních dat pro důkladnou antropologickou analýzu místa. V praxi zahrnuje celou řadu výzkumných technik od vlastního pozorování, přes více či méně aktivní participaci na běžných činnostech aktérů a neformální rozhovory až po vedení polostrukturovaných rozhovorů zacílené na konkrétní témata výzkumu (Hammersley, Atkinson 1995). Některé z těchto metod budou podrobněji rozvedeny níže. Průběh zúčastněného pozorování bude zevrubně popsán ve III. oddílu této kapitoly v souvislosti s reflexí problematiky osobní angažovanosti v rámci antropologického výzkumu.

Hlavní metodou cíleného sběru dat potřebných k ověření hypotéz, které vyvstávaly z terénního výzkumu, jsou *polostrukturované rozhovory*.¹² V první fázi bylo mým plánem uskutečnit sérii hloubkových rozhovorů s obyvateli srovnávaných čtvrtí. Následně byly dílčí závěry s částí nejzajímavějších participantů ještě konzultovány a doplněny.

Participantů byli vybíráni s ohledem na pohlaví a věk a zahrnují tři kategorie: mladé dospělé (cca 20 – 30 let, bezdětné), generaci třicátníků a čtyřicátníků (převážně rodičů s dětmi), a generaci starší. Jak už bylo zmíněno výše, s ohledem na to, kdo byli mí „dveřníci“ (gatekeepers), nebylo možné docílit, aby vzorek participantů plně odpovídal rozmanité sociální a demografické struktuře obyvatelstva zkoumaných čtvrtí. Mezi participanty jsou více zastoupeni mladí dospělí a generace jejich rodičů. Žádný z participantů, včetně seniorů, nepatří mezi lidi chudé. Zároveň žádný z participantů nepatří mezi příslušníky vyšší třídy. Mezi dotazovanými také výrazně převažují lidé se středním a vyšším vzděláním.

¹² k metodice vedení polostrukturovaných rozhovorů viz Bryman 2004. K otázce zpracování a interpretace kvalitativní dat viz Mason 2002.

V textu níže jsou účastníci hloubkových rozhovorů rozděleni podle následujícího klíče: fiktivní křestní jméno začínající písmenem „B“ značí mladé dospělé, bezdětné muže a ženy cca do 30 let, pod písmenem „C“ se skrývají třicátníci a čtyřicátníci, rodiče dětí předškolního či školního věku. Jména starších participantů, padesátníků až sedmdesátníků, začínají vždy písmenem „D“.

Stále zřetelněji se však ukazovalo, že pohlaví, věk ani vzdělání a socioekonomický status nehrají v procesu identifikace se čtvrtí zásadní roli. Klíčová je spíše doba prožitá na daném místě, intenzita lokálních kontaktů a intenzita prožitků s místem spjatých. Z těchto důvodů se po uskutečnění pěti šesti hloubkových rozhovorů v každé čtvrti začaly odpovědi zřetelně opakovat. Lze tedy konstatovat, že navzdory nevelkému počtu těchto rozhovorů (jedenácti na Jižním Městě a osmi ve Vršovicích) byl vzorek teoreticky nasycen.

V rámci vytváření návodu pro vedení polostrukturovaných rozhovorů jsem stanovil tyto tematické okruhy:

- Jižní Město/Vršovice v minulosti
- Život na Jižním Městě/ve Vršovicích dnes
- Vztah k domovské čtvrti
- Sousedské vztahy
- Oblíbená místa
- Neoblíbená místa
- Budoucnost čtvrti
- Místa trávení volného času
- Oblíbená vycházková trasa po domovské čtvrti
- Zajímavá a ostudná místa domovské čtvrti

V praxi byl každý rozhovor jedinečný a postupně přecházel v neformální dialog. Některá témata byla s participanty diskutována velmi podrobně, jiná nebyla v některých případech nastolena vůbec.

První dva okruhy lze označit jako zahřívací. Cílem kladených otázek bylo prostřednictvím jednoduchých jednorázových otázek účastníky rozhovoru rozmluvit. Zároveň vedly ke zjištění doby, po kterou participant/ka bydlí ve zkoumané čtvrti a

pokud se zde nenarodil/a, odkud se tam přistěhoval/a. Rozhovor pokračoval otázkou, jak jsou nyní participanti spokojeni se životem ve své čtvrti a zda někdy litovali přestěhování.

Další okruhy již úzce souvisely se zaměřením výzkumu. Otázky kladené účastníkům v těchto okruzích lze rozdělit na základní, zkoumavé a samozřejmě doplňkové.

Rozhovor o vztahu účastníků k domovské čtvrti byl iniciován sérií zkoumavých otázek:

- Jižní Město: Kdyby vám někdo nabídnul výměnu vašeho bytu za menší rodinný domek v satelitním městečku nebo za srovnatelně velký byt na Žižkově či v Karlíně, uvažoval/a byste o tom?
- Vršovice: Kdyby vám někdo nabídl výměnu vašeho bytu za menší rodinný domek za Prahou nebo za srovnatelně velký byt v novostavbě v některé z klidných, okrajových částí Prahy, uvažoval/a byste o této výměně?
- Kde se cítíte „doma“? V Praze, jakmile vstupujete na Jižní Město/ do Vršovic, své ulice, svého domu...?

Následovala volnější rozprava o tom, proč by se participanti (ne)chtěli stěhovat a co přispívá k jejich pocitu „domáckosti“.

Rozhovor o sousedských vztazích byl veden nejstrukturovanějším způsobem: jako série základních otázek kladených v pevném pořadí, neboť postupně zkoumají tři různé stupně intenzity sousedských vztahů (povšechnou známost, sousedskou důvěru a přátelství mezi sousedy). Pouze občas byly proloženy doplňujícími otázkami ve snaze o zachování plynulosti a nenucenosti rozhovoru.

- Znáte (aspoň od vidění) všechny obyvatele vašeho domu?
- Kolik z nich znáte jménem?
- Víte o nich nějaké podrobnosti? V jakém patře bydlí? Jestli mají auto? Kolik mají dětí? Co dělají apod.?
- Požádal/a (byste) někoho ze sousedů o pohlídání vašich dětí?
- Nechal/a (byste) klíče u sousedů po dobu vaší dovolené anebo služební cesty?

- Navštěvujete se občas se sousedy? Zajdete společně na kávu nebo do hospody? Slavíte společně nějaké svátky?
- Je někdo z vašich sousedů vaším dobrým přítelem?
- Porovnáte-li sousedské vztahy zde a na vaší předchozí adrese, jsou lepší nebo horší?
- Zaznamenal/a jste nějakou změnu v kvalitě sousedských vztahů za dobu, co zde žijete?

Téma oblíbených a neoblíbených míst v domovské čtvrti bylo uvozeno jednoduchou otázkou „Jaké je vaše (nejméně) oblíbené místo na Jižním Městě/ve Vršovicích? Prostřednictvím doplňujících otázek byly následně rozkrývány příčiny této (ne)oblíby. Totéž se opakovalo u dalších míst.

Na úvod rozhovoru o budoucnosti čtvrti jsem participantům položil základní otázku „Jak se podle vás Jižní Město/ Vršovice změní za dvacet třicet let?“ a v případě potřeby doplňující otázky „Očekáváte spíš pozitivní nebo negativní změny? Jak to tu bude vypadat?“. Následoval zkoumavý dotaz „A jak by to tu podle vašich představ vypadat mělo? Co je nezbytné udělat pro naplnění tohoto ideálního scénáře?“, jenž si kladl za cíl identifikovat dosud nezminěné problémy čtvrti a důvěru v jejich řešitelnost z pohledu participantů. Volná rozprava o budoucnosti čtvrti končila otázkou „Myslíte si, že budete bydlet na Jižním Městě/ ve Vršovicích v této vzdálené budoucnosti?“.

Okruh míst trávení volného času lze označit jako „zahřívací“ pro dva okruhy následující. Na počátku jsem položil otázku „Trávíte někdy volný čas na Jižním Městě/ve Vršovicích (nemyslím tím doma)? Kde? Jak?“ Odpovědi často rekapitulovaly (a rozšiřovaly) to, co zaznělo v okruhu o oblíbených místech. Cílem bylo především identifikovat místa, která participant/ka považuje z určitých důvodů za zajímavá, aby se předešlo riziku „zadrhnutí“ rozhovoru v případě odpovědi „ne“ na otázku „Procházíte se někdy po Jižním Městě/Vršovicích? Máte nějakou oblíbenou trasu?“ v okruhu následujícím.

Participant/ka, který/á odpověděl/a na výše uvedenou otázku kladně, byl/a požádán/a, aby tuto trasu podrobněji popsal/a a zmínil/a místa hodná zastavení.

Tematický okruh zajímavých a ostudných míst čtvrti byl iniciován zkoumavou otázkou „Představte si, že vás přijede navštívit přítel z jiného města a požádá vás, abyste mu ukázali Jižní Město/ Vršovice? Jaká místa byste mu ukázal/a?“¹³. Participanty jsem poté povzbuzoval, aby tato místa podrobněji popsali a uvedli, proč a kudy by se tam vydali. Po vytyčení trasy imaginární procházky následovala otázka „A jaká místa byste mu určitě neukázal/a?“¹³. Nakonec jsem se participantů zeptal, zda by jim přišlo zvláštní, kdyby je někdo požádal, abyste se s nimi prošli po Jižním Městě/Vršovicích?

Participanty, kteří byli touto „hrou“ zaujati, jsem na konci rozhovoru požádal, aby si vzali papír a načrtli na něj, jak si představují domovskou čtvrť. Tímto způsobem jsem získal prostorová schémata obou čtvrtí, která mi pomohla lépe pochopit prostorové chování participantů. Je to důležité, neboť vždy existuje rozdíl mezi „objektivním“ geografickým prostorem reprezentovaným mapou a „subjektivními“ prostory každého jednotlivce. Prostory, jejichž významy jsou neustále (re)konstruovány jejich užíváním a interpretací tohoto užívání. Nikoliv „objektivní“ geografický prostor, ale právě tyto proměnlivé mentální prostory jsou předmětem antropologického zkoumání. Jako teoretický rámec pro interpretaci prostorových schémat jsem uplatnil koncept *obrazivosti* Kevina Lynche, který bude podrobněji rozebrán v páté kapitole.

Nezanedbatelné množství dat jsem získal také prostřednictvím nekomplexních *neformálních nestrukturovaných rozhovorů*¹³ s dalšími obyvateli Jižního Města a Vršovic. Hlavním rozdílem proti rozhovorům polostrukturovaným je, že byly iniciovány spontánně během zúčastněného pozorování. Tj. nescházel jsem se s participanty kvůli rozhovoru, ale rozhovor vyplynul z nastalé situace. Tyto rozhovory byly méně systematické, kratší, a nebyly zaznamenávány na diktafon. Jejich témata buď pokrývala jedno či více z témat polostrukturovaných rozhovorů, nebo – což je ještě důležitější – přispívaly k otevírání témat nových.

¹³ pro srovnání polostrukturovaných a nestrukturovaných rozhovorů viz Russell Bernard 2002.

Důležitou roli sehrálo rovněž tzv. *mentální mapování*. Rozumím jím soubor kvalitativních metod, jejichž cílem je zachytit mentální (obrazovou, symbolickou) reprezentaci určitých prostorů anebo prostorových vztahů. Podle Douglase Pococka (1979) jsou mentální mapy základním prostorovým rámcem image určitého prostředí. „*Mohou být získávány z hodnocení místa, vzdálenostních a směrových příkladů a z ‚faktických‘ informací poskytovaných verbální či kartografickou formou. Mentální mapy ukazují plošný rozsah smysluplných informací lidí v určitém čase nebo v delším horizontu v případě dlouhodobých studií.*“

Pocock (1976) a Tuan (1975) zároveň varují před nadměrným – a v některých kontextech tudíž zavádějícím – používáním pojmu mentální mapa. Pocock doporučuje omezit používání tohoto pojmu výlučně pro prostorové aspekty poznávacích anebo myšlenkových obrazů prostředí. Tuan tento problém rozvádí na příkladu dětí předškolního věku. Ty se zpravidla dokážou samostatně pohybovat po známé trase, aniž by měly ponětí o mapách, a dokonce aniž by uměly dospělému člověku tuto trasu srozumitelně popsat, tj. vysvětlit mu cestu. Pro tento účel navrhuje hovořit spíše o prostorových schématech. Ta jsou do značné míry nevědomá a v tomto ohledu podobná prostorovým schématům zvířat (např. stěhovavých ptáků). U ptáků – na rozdíl od dětí – by žádného sociálního vědce nenapadlo mluvit o mentální mapě jejich trasy. Pojem mentální mapa je podle Tuana adekvátní používat především v těchto pěti kontextech:

- a. instrukce určená druhému člověku, jak se dostat z bodu A do bodu B
- b. když si sami pro sebe verbalizujeme naučené principy prostorové chování, díky čemuž se v nepřiliš známém prostředí snáze orientujeme (selhávají však v okamžiku, kdy jsme opravdu ztraceni).
- c. jako mnemotechnická pomůcka
- d. jeden ze způsobů strukturování a ukládání vědomostí (platí však, že ne pro všechny jde o způsob přirozený a vyhledávaný)
- e. způsob vytváření imaginárních světů

Proto jej v této práci nahrazuji jednoznačnějšími a přesnějšími pojmy prostorová schémata a emocionální mapy. Prostorová schémata patří mezi ‚mentální mapy‘ v úzkém smyslu, jak je vymezují Tuan (1975) a Pocock (1976). Emocionální mapy pak

zaznamenávající nikoliv vnímané prostorové vztahy, ale jsou spíše vizualizací citového vztah k místu.

Mentální mapy tedy nejsou ani univerzální a ‚přirozenou‘, ani jedinou možnou formou mentální reprezentace prostorové zkušenosti. Jak ukazují příklady nejen malých dětí, ale rovněž dospělých lidí bez elementární znalosti kartografických děl, uspořádávání prostoru do podoby ‚mapy‘ je osvojenou kompetencí. (Tuan 1975, Butler 1994) Rozšířenou alternativou je forma trasy. Trasová reprezentace prostorové zkušenosti se hojně uplatňuje tehdy, když chceme někomu vysvětlit cestu odněkud někam. „Na radnici? Tak to musíte jít tudy, pak zahrňte druhou ulicí vlevo a potom na první křižovatce vpravo a pak už jí uvidíte“ apod. Anebo chceme-li popsat cestu z jednoho pro nás významného bodu ve městě do druhého – například cestu do práce. Takovou cestu absolvují lidé jaksi automatizovaně. Není pro ně příliš důležité, kudy vede, ale odkud a kam vede. Diskontinuální, „ostrovní“ efekt takto utvářených prostorových schémat je ještě více umocněn, odehrává-li se cesta seporavaně od městského prostoru, jímž prochází (například metrem). „Ostrovní“ vnímání prostoru bude ilustrováno níže na jednom z prostorových schémat Jižního Města, v němž je metro stěžejním dopravním prostředkem. Toto schéma také potvrzuje, že v praxi lidé často mapové a trasové reprezentace prostoru flexibilně kombinují (Mulíček et al. 2013).

Ještě dál jde v kritice metod mentálního mapování Elspeth Grahamová. Připomíná, že mentální mapy mají povahu výzkumníkem neproniknutelných ‚černých schránek‘. *„Mentální obraz každého člověka je očividně jedinečný – jeho vlastní privátní geografie – a geograf je proto ponechán na dobré vůli, spolupráci a poctivosti jednice, jehož mentální mapu si přeje zkoumat.“* A rovněž na skutečnost, že jakožto vyjádření aktuálních myšlenek, pocitů a dojmů jsou díly okamžiku. *„Kdyby měl někdo načrtnout svou mentální mapu o týden, nebo jen o den později, pokusy by se zcela jistě lišily. Jaký by tedy byl přínos těchto velmi dočasných mentálních obrazů pro geografa?“* (Graham 1976: 260).

Na obranu proti těmto výtkám je třeba konstatovat, že by bylo možné vztáhnout je na všechny metody antropologického terénního výzkumu a zpochybnit tak

hodnověrnost jeho výsledků. Mysl participanta je přímým způsobem neproniknutelná, ať už s ním výzkumník vede neformální rozhovor nebo jej nechává kreslit mentální mapu. V obou případech se musí spolehnout na jeho zájem a poctivost, anebo umět intuitivně vycítit, že má participant tendenci určité informace zamlčet nebo je říká v žertu. A musí se smířit s tím, že se vždy ocitá na určitém místě v určitém okamžiku a že aktuální podmínky, které nemůže mít zcela pod kontrolou, nějakým způsobem ovlivňují výpověď aktéra.

Sdílíme-li předpoklad, že mysl je ‚černou schránkou‘, musíme zároveň připustit, že nikdy nemůžeme s jistotou vědět, zda se zkoumaný aktér v praxi opravdu orientuje podle mentální mapy, kterou před námi načrtl. Podobně si ale nemůžeme být jisti například tím, že účastníky rozhovoru opravdu vedou k vykonávání určité činnosti právě ty motivy, které uvádějí. *„Jestliže je mentální obraz určitým typem osobní představy prostorové dispozice města, potom v žádném jednotlivém případě nemůžeme říci, zda někdo následuje svou osobní mapu nebo ne.“* (Graham: 261).

Kromě toho, jak upozorňuje Jacqueline Desbaratsová (1983), prostorové chování je do velké míry zautomatizované a nevědomé. Je rozdíl, mezi tím, *„jak člověk o věcech přemýšlí a jak s nimi pracuje. Mluví o nich mimo ně a bez nich, ale pracuje mezi nimi a s nimi, což je rozdíl, který mu nedovoluje myslit a mluvit o nich stejně, jako s nimi zacházet. Je rozdíl, je-li participant požádán, aby popsal zacházení s věcí či pohyb prostorem, nebo aby předvedl, jak s věcí zachází, či aby se prostorem skutečně pohyboval.“* (Mulíček et al. 2013: 789). Uvedu-li konkrétní příklad z vlastního výzkumu, je rozdíl mezi tím, popisuje-li participant na výzvu výzkumníka čistě hypoteticky, kudy by se prošel s návštěvou po své domovské čtvrti, a popisem reálných míst, jimiž se prochází, a kam vzal někdy někoho ze svých přespolních přátel. V prvním případě pracujeme s pohou teoretickou představou, nikoliv s popisem reálného užívání prostoru.

Každopodáně nesmíme zapomenout, že pracujeme s interpretacemi interpretací prostorových představ aktérů. A je zde tedy zvýšené riziko, že výzkumníkova interpretace může být značně vzdálená původnímu schématu v mysli participanta. Proto hraje velmi důležitou roli, že výzkumníci obvykle interpretují nejen samotný náčrt, ale

zároveň také slovní komentář, který jej doprovázel. A je-li oblastí zájmu výzkumu například image města anebo prostorová orientace ve městě, nelze se vzhledem k situační podmíněnosti a individuální variabilitě výpovědí spolehnout na mentální mapy několika málo aktérů.

Existují dva podstatné důvody pro využívání nástrojů mentálního mapování v kvalitativním společenskovedním výzkumu.

Zaprvé je nutno rozlišovat mezi dvěma nesouměřitelnými pojetími prostorovosti. ‚Objektivním‘ matematicko-fyzikálním prostorem, ve kterém se měří vzdálenosti a určuje poloha exaktně pomocí systému souřadnic (například mapa); a ‚subjektivním‘ prostorem, v němž jsou vzdálenosti vždy relativní a místo znamená víc než jen průsečík souřadnic. Prostorem, jehož významy, neustále (re)konstruované užíváním a interpretací tohoto užívání, mohou být díky poznatkům mentálního pozorování rozklíčovány.

Zadruhé, některé aspekty prostorovosti a prostorového chování aktérů jsou obtížně vyjádřitelné slovy a rovněž se nedají odhalit prostřednictvím nezúčastněného pozorování.

Škála metod mentálního mapování je široká, odvislá od výzkumných cílů i velikosti zkoumaného prostoru. Zpravidla je těmto metodám společné, že mapování probíhá jako integrální součást výzkumného rozhovoru. Participant je vyzván, aby nakreslil svou představu určitého prostoru a prostorových vztahů a tuto kresbu komentoval. Vlastní kresba a její slovní komentář jsou neoddělitelné a pro analýzu srovnatelně důležité.

Například Peter Gould a Rodney White se v často citované studii *Mental maps* (1974) zabývali prostorovými přáními obyvatel Velké Británie. Žádali participanty, aby si představili, že náhle dostali příležitost vybrat si místo pro život. A to zcela svobodně, bez jakýchkoliv finančních či pracovních omezení. Následně srovnávali odpovědi podle jejich domovského regionu. Tímto vysněným místem mohlo být kterékoliv místo na světě či výstižněji představa participantů o tomto vytouženém místě. Vzniklé mentální mapy tak do značné míry odpovídají kategorii imaginárních světů v typologii v Yi-Fu Tuana.

Jiným hojně citovaným příkladem použití metod mentálního mapování, v tomto případě při zkoumání prostorových vztahů ve známém městském prostředí, je v mnoha ohledech průkopnické dílo amerického urbanisty Kevina Lynche *Image of the city* (1960, česky *Obraz města* 2004). Inspiraci v *Obrazu města* jsem našel při interpretaci prostorových schémat Jižního Města a Vršovic, jejichž autory jsou obyvatelé srovnávaných čtvrtí, převážně účastníci hloubkových rozhovorů.

Nedržím se však Lynchovy metodologie důsledně, neboť z hlediska etnografického výzkumu naráží aplikace Lynchova přístupu na několik neopomenutelných překážek. Autoři nejprve vytvořili koncept *obrazivosti* a poté jeho platnost ověřovali na vzorku participantů. Jejich přístup je tedy deduktivní. Z toho se také odvíjí zadání, které participantů dostali. Měli kreslit ‚mapu‘ (například úkol nakreslete centrum Bostonu zachycené směrem od Massachusetts Avenue) a tak kreslili mapu. Předem tím byla vyloučena možnost zachytit některé aspekty vnímání místa (jeho prožívání přeneseného na papír) a vznikla nekomfortní situace pro ty, kteří si utřídí prostorové vjemy odlišnými způsoby. Pevně daný soubor otázek zároveň neumožňoval se k některým zajímavým, avšak z vlastního náčrtu a komentářů k tomuto náčrtu ne zcela zřejmým, námětům vrátit.

S používáním nástrojů mentálního mapování nepodrobených hlubší teoreticko-metodologické reflexi, se setkáváme rovněž u většiny českých a slovenských badatelů a badatelek, kteří je ve svých výzkumech uplatnili (Drbohlav 1991, 1995; Hynek – Hynková 1979; Hynek 1984; Semian 2012; Siwek 2011; Siwek – Bogdová 2007). Prostorová zkušenost je tak vměstnávána do formy nepřetržitého, dvojrozměrného prostoru, která je v souladu se západní kartografickou tradicí, nikoliv ovšem nutně s tím, jak prostor spontánně zakoušejí samotní aktéři.

Sperry (1973) v reakci na výsledky Lynchova výzkumu, prostorová orientace a verbální myšlení jsou dvě vzájemně nepropojené kognitivní funkce. O známém prostředí lidé uvažují v symbolech – tedy verbálně. Těmito symboly mohou být některé z elementárních forem městského prostředí, o nichž pojednává Lynch. Ale mohou jimi být rovněž prvky mnohem intimnější a méně významné z hlediska obrazivosti čtvrti, jež jsou však klíčové z hlediska prožitků konkrétního aktéra. Uvažování o (známém)

prostředí jako celku, o prostorových souvislostech mezi symboly, přichází na řadu až tehdy, je-li toto prostředí v určitém ohledu neobvyklé, anomální, což připouští i Lynch.

Rovněž tak nepropojené je racionální verbální uvažování a emocionální prožívání. Proto je pro lidi často obtížné vyjádřit, v čem tkví jejich hluboký vztah k místu, v čem spočívá jeho výjimečnost. Je tedy zřejmé, že ani interpretace komentovaných prostorových schémat nedokáže plně odhalit veškeré emoce spjaté s místem a nepřináší tak z hlediska cílů tohoto výzkumu zcela uspokojivé výsledky.

Alespoň částečně jsem se pokusil kompenzovat tento nedostatek prostřednictvím emocionálních map, jejichž autory jsou účastníci výzkumu realizovaného v rámci festivalu *Street for art 2011*. Při jejich interpretaci narážíme na neopomenutelný, nikoliv však nepřekonatelný, metodologický problém. Tyto obrázky nevznikaly jako součást výzkumných rozhovorů, ale v rámci nejrůznějších aktivit uvnitř festivalové zóny, nad nimiž výzkumník neměl plnou kontrolu. A nemá tedy k dispozici záznam slovního hodnocení kreseb potřebný pro interpretaci prostorových schémat.

Přesto z níže uvedených důvodů považuji emocionální mapy za relevantní zdroj dat, který svým charakterem odpovídá základním definicím mentální mapy citovaným výše.

Zprvé, participantů měli prostřednictvím kresby, popřípadě kresby doplněné slovním komentářem, vyjádřit, co pro ně znamená Jižní Město. Tedy nikoliv nastínit, jak si představují prostorové vztahy v určité oblasti, ale vyjádřit k ní svůj emocionální vztah. Pro tento účel má i samotná kresba či kresba doplněná krátkým slovním komentářem dostatečnou výpovědní hodnotu.

Zadruhé, účelem této části výzkumu nebyla hloubková obsahová analýza představ několika málo participantů, nýbrž představení širšího diskurzu o image Jižního Města a to jak z pohledu jeho obyvatel, tak návštěvníků festivalu, z nichž mnozí Jižní Město znali jen velmi povrchně.

Zatřetí, poměrně vysoký počet participantů – 22 z Jižního Města a 40 přespolních – přispívá k větší reliabilitě tohoto typu dat a usnadňuje jejich kategorizaci.

Cennými doplňkovými daty k emocionálním mapám, která rovněž posloužila k interpretaci celkového image Jižního Města, jsou písemné vzkazy účastníků festivalu. V rámci této aktivity mohli účastníci napsat libovolný text na téma Jižní Město. Jediným omezením bylo, že neměl obsahovat slova PANEL, SÍDLIŠTĚ a METRO, nebo slova z nich odvozená. Důvodem pro toto omezení bylo přimět účastníky ke skutečně tvůrčímu psaní, ne jenom sdělování elementárních faktů typu „Jižní Město je panelové sídliště na konci trasy metra C“. Celkem 35 vzkazů jihoměstských a 34 vzkazů nejihoměstských návštěvníků festivalu nabízí pestrou škálu výpovědí a umožňuje srovnání se závěry analýzy emocionálních map.

Okrajově byly rovněž uplatněny techniky *nezúčastněného pozorování* (Hendl 2005: 91). A to při zkoumání chování uživatelů veřejných prostor srovnávaných čtvrtí, zejména Centrálního parku Jižního Města, a také při pozorování některých místních občanských aktivit, kdy jsem se z pozice výzkumníka snažil minimálně aktivně zasahovat do dění. Zejména byla tato metoda uplatňována v první fázi výzkumu, kdy to bylo ještě možné. Příkladem může být veřejné projednání developerského záměru na Litochlebském náměstí, kde jsem pouze seděl v rohu místnosti a občas si dělal poznámky do deníku.

Metody historicko-ontologické analýzy místa jsem využil především ve třetí, čtvrté, osmé a desáté kapitole.

Ve třetí kapitole analyzuji tyto typy dokumentů:

- 1) stěžejní teoretické práce a manifesty meziválečné architektonické avantgardy
- 2) díla reprezentující oficiální diskurz o výstavbě panelových sídlišť v socialistickém Československu
- 3) spíše ojedinělé kritiky této výstavby z období před sametovou revolucí
- 4) texty reflektující tzv. humanizace sídlišť v posledních dvou desetiletích. A to jak díla obhájců některých kvalit panelové výstavby, tak jejích bezpodmínečných odpůrců.

Ve čtvrté kapitole pracuji převážně s vlastními terénními daty. Využívám však i písemných dokumentů, které lze rozdělit do následujících skupin:

- 1) články v médiích, v nichž se zřetelně projevují negativní stereotypy o sídlištích
- 2) odrazy těchto stereotypů ve filmové a literární tvorbě
- 3) popularizační a odborné články, v nichž jsou tyto stereotypy reflektovány odborníky
- 4) webové zdroje ukazující, jakým způsobem nahlíží na Jižní Město a jeho rozvoj současné vedení radnice a místní aktivní občané, především ve vztahu k tzv. zahušťování.

Citace z těchto zdrojů mají povahu příkladů ilustrujících, jakým způsobem jsou negativní stereotypy o sídlištích reflektovány v různých žánrech. Cílem následné interpretace není provést hloubkovou obsahovou ani diskurzivní analýzu těchto dokumentů, ale vytvořit s jejich pomocí přehlednou typologii negativních stereotypů o sídlištích.¹⁴

První polovinu osmé kapitoly věnuji podrobnému rozboru pojmů klíčových pro tuto práci – prostor, místo a genius loci. Poukazuji na slabé teoreticko-metodologické stránky fenomenologie architektury, jak ji definoval Norberg-Schulz. Především přitom upozorňuji na to, že Norberg-Schulzovo nástroje historicko-ontologické analýzy místa jsou dobře uplatnitelné pouze pro tzv. silná místa, místa s výraznou obrazivostí v terminologii Kevina Lynche. V druhé části kapitoly proto čerpám především z antropologické analýzy místa a ukazuji, jakým způsobem se vztahují k domovské čtvrti obyvatelé Jižního Města a „starých“ Vršovic, jež příliš „silnými“ místy, místy s velikou obrazivostí, nejsou.

V desáté kapitole podrobuji vybraná veřejná prostranství na Jižním Městě a ve Vršovcích hloubkové urbanistické analýze. Poznatky této analýzy následně zasazují do širšího kulturněhistorického rámce, jenž tvoří skrytou, implicitní rovinu identity místa. Výsledky ontologicko-historické analýzy následně srovnávám se závěry analýzy antropologické.

¹⁴ k otázce využití dokumentů v etnografickém výzkumu viz Hammersley, Atkinson 1995, kap. 6.

III. Antropologie a angažovaný výzkum

Do jaké míry by měli výzkumníci aktivně zasahovat v místě výzkumu, ovlivňovat rozhodování participantů, působit v roli obhájců těch, které zkoumají, a přímo se podílet na uskutečňování jejich cílů? A je vůbec možná neangažovaná antropologie? Tyto otázky jsou předmětem živých diskusí uvnitř současné antropologické obce (viz Bennett 1996; Checker 2009; Hale 2006; Low, Merry 2010; Mahmood 2012; Rylko-Bauer, Singer, van Willigen 2006; Sanford, Angel-Ajani 2006; Sanjek 2004; Smith 1999). Podle Johna Bennetta (1996), Barbary Rylkové-Bauerové, Merrill Singerové a Johna van Willigena (2006) byla sociální a kulturní antropologie angažovaná od svých počátků, protože úkolem raných etnografických terénních výzkumů bylo jak nacházet řešení problémů koloniální správy, tak domorodých obyvatel.

Někteří antropologové poukazují na to, že aktivistický přístup mění studovanou společnost a zpochybňují právo výzkumníka takové změny iniciovat. Jiní naopak *„zpochybují uskutečnitelnost a morální přijatelnost neaktivistického postoje. Tvrdí, že dopady etnografické nestrannosti ve světě, který charakterizuje nerovnost zdrojů, zabírání půdy a politické násilí, jsou problematické. Za těchto okolností nemůže být etnografie apolitická a ani neakční. [...] Absence veřejného jednání není neutrální a spoléhání se na antropologické principy limitující etnografii v prostředí konfliktu anebo války je samo o sobě politickým činem.“* (Low, Merry 2010: 212). Nancy Scheper-Hughesová (1995) je přesvědčena, že v případě lidského utrpení je povinností antropologa zasáhnout i za cenu, že budou jiní participanté protestovat a může to mít negativní vliv na průběh a výsledky výzkumu.

V tomto kontextu se aktivistický přístup nejeví jako slabá stránka antropologického výzkumu, již je třeba se vyvarovat, ale jako metodologická a etická výzva, k níž je správné postavit se čelem.

Setha Lowová a Sally Merryová rozlišují šest forem angažovanosti v rámci antropologické terénní práce. Forem, jež nejsou statické ani rigidní a hranice mezi nimi je prostupná. (Low, Merry 2010: 204, 206) Zároveň zdůrazňují, že *„v praxi není*

akademické a aktivistické snažení nikdy samostatné, navzdory našim analytickým předpokladům oddělenosti.“ (Low, Merry 2010: 211)

Nejprve podrobně představím jednotlivé formy angažovanosti. Poté objasním, proč je – navzdory všem úskalím – vhodné anagažované výzkumy realizovat. Následně na konkrétních příkladech uvedu, v jakých formách a jakým způsobem se angažovanost promítla do mého výzkumu. A pokusím se o reflexi silných a slabých stránek vlastního výzkumu ve vztahu k participantům a závěrům.

- Sdílení a podpora. Dlouhodobý terénní výzkum zpravidla vede k vytváření vzájemné důvěry mezi výzkumníkem a participanty, jež se projevuje různými formami vzájemné podpory, součinnosti a osobních vztahů, které více či méně dalece překračují rámec formálního vztahu výzkumník – participant. *„Většina antropologů sdílí s lidmi, s nimiž pracují anebo které zkoumají, nejen sociální a politické závazky, ale také jejich bydlení, jídlo, léky, automobil a další ekonomické, materiální a sociální zdroje, doma i v terénu. Tyto každodenní akty sdílení a podpory se nemusejí jevit jako »angažovanost« ve smyslu obhajování a aktivismu, ale zrcadlí antropologický smysl pro odpovědnost a reciprocitu, který se často vyvine v další formy angažovanosti.“ (Low, Merry 2010: 208)*
- Vyučování a veřejné vzdělávání zahrnuje mnohem rozmanitější škálu činností než vlastní školní/univerzitní výuku a přednáškovou činnost; například individuální poradenství a konzultace, organizaci a vedení školení, workshopů, komunitních aktivit a řadu dalších v širokém smyslu pedagogických aktivit včetně působení v roli veřejné známého intelektuála (Low, Merry 2010: 208).
- Společenská kritika *„v nejširším smyslu se odkazuje k antropologickým pracím, které využívají svých metod a teorií k odhalení mocenských vztahů a struktur nerovnosti.“ (Low, Merry 2010: 208)* Jak uvidíme níže na příkladu Rogera Sanjeka, tato kritika nemusí přerůst v aktivismus a veřejnou obhajobu participantů.
- Spolupráce. *„Spolupracující výzkum se pohybuje od participace v místě výzkumu po společné vedení v rámci akčního výzkumu. Participace v místě výzkumu je tichou*

formou spolupráce, v níž výzkumník pracuje s místními organizacemi či sociálními hnutími na uskutečňování jejich úkolů, ale aktivně je nevede.“ Tato tichá spolupráce může mít podobu některé z výše uvedených forem angažovanosti (sdílení materiálních a sociálních zdrojů, poskytování rad, medializace problému z pozice ‚experta‘). Spolupracující výzkum se zpravidla vyznačuje sdíleným řízením výzkumného projektu: rozhodovací kompetence jsou rozděleny mezi výzkumníky a participanty. V rámci participativního akčního výzkumu se participanti aktivně podílejí na formulování cílů projektu, metod výzkumu a rozboru dat. Cíle skupiny jsou v tomto případě nadřazeny cílům antropologa jako jednotlivce. (Low, Merry 2010: 209). Luke Lassiter (2005) považuje spolupracující výzkum za účinný způsob, jak zainteresovat veřejnost a přiblížit cíle akademického a aplikovaného antropologického výzkumu.

- **Obhajování.** Antropologové jsou kulturními překladateli. Naslouchají problémům marginalizovaných skupin a dokážou je tlumočit do formy, v níž mají větší šanci být slyšeny mimo vlastní komunitu: v akademické prostředí, u vládních i nevládních organizací apod. Stávají se tak často obhájci těch, které zkoumají (Low, Merry 2010: 210). Stuart Kirsch (2002: 178) považuje tuto formu angažovanosti za logické rozšíření závazku vzájemné pomoci a podpory, který je nedílnou součástí etnografického terénního výzkumu. A hodnotí ji tudíž jako eticky plně přijatelnou.

Logické nicméně neznamená nezbytné. Například Roger Sanjek prováděl v letech 1983 – 1996 dlouhodobý výzkum vztahů mezi bílými starousedlíky a novými černými, asijskými a latinskoamerickými rezidenty v jednom sousedství v Queensu, New Yorku. Výčet aktivit, které v rámci zdejších komunit vykonával, je široký. Zahruje proslovy v řadě lokálních institucí, příspěvky v místních periodících, realizaci aplikovaného výzkumu pro místní společnost pro ekonomický rozvoj a dokonce tři roky ve funkci ředitele Asijsko-amerického centra na queenské univerzitě. Je však přesvědčen, že *„tyto případy reciprocity a aplikovaných aktivit v rámci terénního výzkumu netransformovaly výzkum v Elmhurst-Coroně na participativní akční výzkum nebo obhajující antropologii.*“ (Sanjek 2004: 448). Svůj postoj zdůvodňuje tak, že *„na rozdíl od politicky oslabených Irokézů, Zunijů, horníků ze Severní Rhodesie nebo kalifornským zemědělských dělníků nepotřebovali občanští aktivisté v Elmhurst-Coroně, aby za ně hovořil v širší politické aréně.*

Mluvili za sebe užívající dovedností a organizací, které bylo mým úkolem studovat a popisovat.“ (ibid.)

Totéž by zcela jistě bylo možno říci o občanských aktivistech a představitelích lokálních hnutí, s nimiž jsem spolupracoval v rámci tohoto výzkumu. Přesto jsem se – na rozdíl od Sanjeka - rozhodl roli člena zkoumané komunity a jejího obhájce přijmout. Příklad Sanjekova (a mého) postoje tak ukazují, že v otázce míry angažovanosti v místě výzkumu se nelze řídit žádnou metodickou příručkou, nýbrž se vždy jedná o zásadní etické rozhodnutí každého výzkumníka.

- Aktivismus je v praxi mnohdy obtížně oddělitelný od obhajování. Charles Hale definuje aktivistický výzkum jako *„metodu, jejímž prostřednictvím vyjadřujeme politickou příslušnost k organizované skupině anebo lidem v nesnázích a umožňuje vést s nimi dialog o každé fázi procesu.“* (Hale 2006: 97) V rámci angažovaného výzkumu se mnohem silněji než v případě akademické sociální kritiky dostává do popředí problematika dvojí odpovědnosti – vůči akademické obci a donátorům na straně jedné a členům zkoumané komunity na straně druhé (Hale 2006, Sanford, Angel-Ajani 2006).

Je zřejmé, že se tyto odpovědnosti mohou v určitých případech ocitnout v rozporu. *„Ačkoliv je člověk povzbuzován k psaní o morální nezbytnosti angažovanosti, pravým měřítkem kariérního úspěchu není skutečná angažovanost a skutečný dopad, ale publikace na stránkách časopisu American Anthropologist a jemu podobných.“* (Mahmood 2012: 23). Dokonce může důsledné trvání na dodržení morálních závazků vůči participantům vystavit antropologa policejnímu vyšetřování nebo z něj učinit objekt zájmu zpravodajských služeb. (viz Mahmood 2012: 24). Přesto má takové počínání smysl. Cílem druhé části této podkapitoly je ukázat v čem a za jakých podmínek.

Jak správně postřehl John Jackson (2010), elementární forma angažovanosti – sdílení a podpora – je z hlediska vytvoření základny pro angažovaný výzkum důležitější než nalezení tzv. autenticity. Nastolení vzájemné důvěry a upřímnosti *„je způsobem, jak oslabit druhy potenciálních přetvářek a licoměrností, které vždy provázejí naše obavy ze zrady, nejistoty a nedorozumění napříč etnografickými osami, které pojí, třebaže dočasně, participanta a antropologa.“* (Jackson 2010: 285).

Přístup poháněný nikoliv touhou po dosažení autenticity (či pravdy v metafyzickém smyslu), ale humorem, emočním sblížením s aktéry a zájmem o upřímnost, je také cestou, jak předcházet „objektivizaci“ zkoumaných subjektů. *„Etnografické zkoumání založené na autenticitě se pokouší zjistit, zda je určitá osoba autentickým členem či předmětem nějaké skupiny, přístup proměňující osobu v objekt. Naproti tomu upřímnost vypovídá o stavu vnitřního závazku. Nabízí jiný způsob podávání zkušenosti, ovšem takový, který je vždy neúplný, protože není nikdy možné zcela rozpoznat upřímnost druhého.“* (Low, Merry 2010: 208).

Rozhodně tedy nevnáší do výzkumu větší jistotu. Naopak může etnografovi působit více škody než užitku. Je však cestou ke skutečně kritické, angažované antropologii, které přináší mnohem víc než jen ideologické fráze a etnocentrickou aroganci. Neposkytuje únikovou cestu z problémů, ale jediný bezpečný a etický prostor, z něhož lze pálit účinné antropologické salvy. (Jackson 2010: 285 – 286)

Jinými slovy angažovaný přístup dává etnografickému výzkumu přidanou hodnotu, díky níž je antropologie města schopna dostát dvěma hlavním požadavkům, které na ni z hlediska schopnosti přispívat k řešení problémů současného města klade Setha Lowová. *„Antropologická kritika plánování a navrhování nabízí metodologii a systém pro rozluštění ideologických záměrů a materiálních důsledků architektonických plánů a krajinného plánování, zatímco radikalizovaná práce v terénu si uchovává sílu demonstrovat ono jak, proč a kdy urbánních procesů“* (Low 1996b: 402).

Angažovaný výzkum, jak byl prezentován výše, má bezesporu své silné stránky. Jeho předností je především opravdu hluboké proniknutí výzkumníka do terénu. To nejenže není možné za pomoci žádné formy sociologického dotazování, ale ani v rámci etnografického terénního výzkumu, nepodaří-li se výzkumníkovi z různých příčin vymanit se z role „přespolního experta“ a aktivně se zapojit do sociálních aktivit participantů.

Vytváření vzájemné důvěry a přátelství mezi antropologem a participanty je dlouhodobý proces, který může (ale nemusí) postupně vyústit v identifikaci výzkumníka s cíli subjektů výzkumu a v rozhodnutí aktivně napomáhat jejich uskutečňování. Takové rozhodnutí může zrát v antropologovi postupně několik měsíců. Anebo k němu může výzkumník dospět poměrně rychle v důsledku určitých okolností či událostí, s nimiž je v průběhu terénního výzkumu konfrontován, jak tomu bylo v mém případě.

První z těchto okolností představuje rozhodnutí jihoměstské radnice odprodat pozemek s pietním hájem soukromému investorovi, který zde měl v úmyslu postavit administrativní výškovou budovu. V rámci realizace projektu měl být přesunut památník padlým z první a druhé světové války a měly být pokáceny pamětní lípy, které ho obklopují. Tento záměr vyvolal nesouhlasné reakce nejen mezi obyvateli „starého“ Chodova, z nichž pro některé představuje památník součást rodinné historie, ale rovněž pobouřil mnohé obyvatele okolních paneláků. Zapojil jsem se v roli nezúčastněného pozorovatele několika protestních akcí a veřejného projednání k zástavbě na Litochlebském náměstí.

Podobná kauza se téměř současně odehrávala v jiné části Jižního Města. Investor přišel s plánem zastavět okolí stanice metra Roztyly velmi kompaktním a objemným souborem převážně administrativních budov až na samou hranici Krčského lesa. A radnice vyjádřila ochotu v případě finanční kompenzace od investora dát k tomuto záměru svolení. Zaprvé jsem tento návrh považoval za velmi nevhodný z hlediska urbanistického i environmentálního (což později potvrdilo i zamítnutí developerem navržené změny územního plánu Zastupitelstvem hl. m. Prahy). Zadruhé mě zaujalo množství konstruktivního občanského odporu, který se proti tomuto záměru vzedmul a na němž se podílelo několik jihoměstských občanských sdružení. Navázal jsem kontakt se zástupci těchto sdružení a publikoval kritický článek na jejich webu.¹⁵

Hned první angažovaná aktivita v rámci výzkumu tak v sobě zahrnovala několik forem angažovanosti identifikovaných Sethou Lowovou a Sally Merryovou (2010). Zcela jistě se jednalo o veřejnou *kritiku* rozhodování vedení městské části v otázkách územního rozvoje a ruku v ruce s tím o zahájení *spolupráce* s místními občanskými

¹⁵ <http://hezkej.m.nazory.cz/noviny/VelkeRoztylyBetZel.pdf>

organizacemi na uskutečňování jejich cílů. Přinejmenším implicitně lze uveřejnění mého příspěvku interpretovat rovněž jako přijetí role *obhájce* nespokojených obyvatel Jižního Města. Zároveň tak tato aktivita ukazuje, jak mlhavé a prostupné jsou v praxi hranice mezi těmito teoretickými kategoriemi.

Z obou případů byl patrný nejen nesouhlas občanů s bezostyšným přístupem investorů a vedení městské části, které jejich projekty podporovalo. Ale také – a možná především – jsem z aktivit zdejších obyvatel cítil - ať už více či méně vědomou - potřebu hledat své kořeny v prostoru Jižního Města, kde byly vazby s minulostí radikálně zpřetrhány výstavbou sídliště; a tyto (vy)nalezené kořeny – a s nimi spojená místa paměti - bránit. Zároveň jsem si začínal uvědomovat, že tato usilovaná snaha hledat a bránit kořeny domovské čtvrti nevypovídá o tom, že by obyvatelé měli jasno, co je jihoměstská identita, spíše naopak. Není ani dokladem rozvinuté občanské společnosti. Ukazuje, že proces budování občanské společnosti a s ním pevně spjatý proces vytváření lokální identity jsou zde ve stádiu překotného zrodu.

Následné události nabraly - z části jistě i dílem náhody - poměrně rychlý spád. Díky kombinaci odborného zaměření a občanských aktivit, které jsem čím dál otevřeněji začal vyvíjet na Jižním Městě, mě sociální geografka Michaela Pixová v létě 2010 oslovila, zda se nechci zapojit do aktivit nově vzniklého občanského sdružení *PragueWatch*. S ohledem na cíle, které si sdružení kladlo, jsem dlouho neváhal, přestože jeho zaměření bezprostředně nesouviselo s tématem mého počínajícího výzkumu.¹⁶ Rozhodnutí stát se členem *PragueWatch* každopádně znamenalo otevřené přijetí role občanského aktivisty angažovaného v místě výzkumu a poslední symbolický krok na cestě k *aktivistickému přístupu* k antropologii.

Přes *PragueWatch* vedla na podzim téhož roku cesta k Davidu Kašparovi, programovému řediteli festivalu *Street for art*. Nabídl mi, abych se zapojil do tvorby koncepce pro ročník 2011, jehož ústředním tématem byl veřejný prostor. V rámci příprav festivalu jsem se seznámil s řadou zajímavých aktérů veřejného dění a kultury na Jižním Městě. A především, v průběhu samotného festivalu jsem měl možnost realizovat poměrně rozsáhlý kvalitativní výzkum. Jeho výstupy, s nimiž bude čtenář

¹⁶ <http://praguewatch.cz/page/index/11>

seznámen níže, se staly důležitým milníkem, neboť vedly k upřesnění či reformulaci výzkumných otázek.

V průběhu realizace výzkumu jsem si stále zřetelněji začínal uvědomovat, že pro důkladné ověření některých hypotéz bude nutné opustit prostor Jižního Města a otestovat míru jejich platnosti na odlišném případu.¹⁷ Příhodným místem se ukázaly být ‚staré‘ Vršovice. Čtvrť splňující základní objektivní požadavky pro srovnání a zároveň místo, jehož fyzické prostředí jsem poměrně dobře znal. Příliš jsem ale neznal to nejdůležitější pro etnografický výzkum – vršovické obyvatelé.

Zde jsem v souvislosti s výzkumem podruhé ocenil rozhodnutí aktivně se zapojit do činnosti *PragueWatch*. Působení této organizace na celopražské úrovni mi usnadnilo cestu ke zdejším obyvatelům skrze lokální občanská sdružení. Dvojrole „odborníka“ a „pražského aktivisty“ mi v roce 2011 napomohla k rychlému navázání spolupráce s občanskými sdruženími na Praze 10 a skrze ně mi otevřela i nejedny dveře vršovických domácností; a nakonec (v únoru 2013) i dveře radniční Komise pro vytvoření vhodných prostor pro fungování úřadu městské části Praha 10. Aktivita, která nemá přímou souvislost s vlastním výzkumem, která ale svědčí o důvěře zástupců místních občanských organizací, jimiž jsem byl do komise nominován. Důvěry, které si velmi vážím. Díky tomu mohla být v relativně krátkém čase nasbírána významná část výzkumných dat potřebných pro zamýšlené srovnání.

Na základě nespokojenosti s nečinností komise jsem se po konzultaci s představiteli lokálních občanských organizací rozhodl uspořádat v červnu 2013 participační setkání, jehož cíli bylo: 1) identifikovat vztah obyvatel Vršovic k domovské čtvrti jako celku; 2) identifikovat vztah obyvatel k normalizačnímu sídlištnímu komplexu nazývanému Vlasta, jehož součástí je i sídlo radnice Prahy 10; 3) identifikovat silné a slabé stránky lokality Vlasta jako podklad pro zvažovanou variantu přestavby současného sídla radnice a revitalizace jejího okolí.¹⁸ Přestože některé

¹⁷ k definici pojmu a možnostem jeho využití v kvalitativním společenskovedním výzkumu viz Patton 2002.

¹⁸ závěry participačního setkání jsou dostupné z WWW: <http://prahadeset.cz/participace?s2=80&m=47>

postřehy účastníků našly uplatnění v této práci, je zřejmé, že hlavní motivace nebyla výzkumná, nýbrž aktivistická.

Na rozdíl od Rogera Sanjeka tedy považuji svůj výzkum za aktivistický. Je založen na čtyřech letech intenzivní práce v terénu, třebaže tato práce často přímo nesouvisela se zaměřením výzkumu a ani nebyla bezprostředně motivována výzkumnými cíli. Stovky hodin pozorování skrze účast na nejrůznějších veřejných akcích i interních schůzkách s lokálními občanskými aktivisty mi pomohly porozumět jejich pocitům, postojům a motivacím. A vnesly do výzkumu další interpretační vrstvu.

Neméně jasně vnímám ovšem i rizika, které tato angažovanost přináší, a která musí být v celém výzkumu reflektována. Zaprvé, jestliže se sněhová koule výběru participantů začíná nabalovat u iniciátorů lokálního občanského a kulturního aktivismu a účastníků jimi pořádaných akcí, musí výzkumník upustit od iluze, že by - byť jen v omezené míře – vzorek jím oslovených participantů odpovídal sociokulturní skladbě obyvatel čtvrti. Přestože například hloubkové rozhovory nebyly realizovány přímo s těmito lokálními lidry, ale s jejich sousedy a známými, uvědomuji si, že moji participanté jsou (až na vzácné výjimky) lidé nadprůměrně vzdělaní a nadprůměrně se zajímající o dění ve svém okolí.

Tento zdánlivý nedostatek lze však přetavit ve výhodu. Zaprvé, jak uvidíme níže, lokální identita a identifikace s místem, bývá obvykle vyjadřována nepřímo nebo dokonce vůbec. Pokud lidé nemají pocit, že místo, k němuž se emocionálně vztahují, je ohroženo, nemají důvod se otázkou artikulace svého vztahu k místu aktivně zabývat. Zadruhé, explicitně hovoří o identifikaci s místem především ti lidé, kteří k němu mají silný emocionální vztah – ať už pozitivní nebo negativní. Zaměření se na situace „ohrožení“, v nichž je vztah k místu vědomě artikulován, a na obyvatele s vyhraněným vztahem k domovské čtvrti, tedy nemůže mít a nemá ambice reprezentativního sociologického výzkumu vztahu k místu. Je však užitečným způsobem výběru vzorku pro kvalitativní analýzu, jejímž hlavním cílem je přinést zobecnitelné odpovědi na otázku, co je identita místa a jak (na základě čeho) se lidé identifikují s místem.

Nemalé riziko spatřuji také v rovině osobní. Angažovaný výzkumník si v jistém okamžiku musí položit otázku, do jaké míry je ještě výzkumníkem a do jaké míry

lokálním aktérem zcela pohlceným nastalými událostmi.¹⁹ Přiznávám se, že zvláště v poslední fázi výzkumu jsem si tuto otázku kladl hodně často a nenalezl na ni jednoznačnou odpověď.²⁰ Zároveň v případě aktivistického výzkumu silněji než v jiných případech vyvstává potřeba reflexe paradoxu pozorování.²¹ Do jaké míry jsem svou angažovanou přítomností ovlivnil postoje, cíle a chování aktérů? Je zřejmé, že například program festivalu *Street for art 2011*, na jehož tvorbě jsem se podílel, určitým způsobem ovlivnil složení návštěvníků, kterých jsem se později dotazoval na výzkumná témata. Podobně složení účastníků pilotního setkání ve Vršovicích ‚na Vlastě‘ bylo ovlivněno tématem diskuse, které jsem zvolil.

Každopádně si musím připustit, že mé úsilí porozumět identitě Jižního Města a ‚starých‘ Vršovic nebylo poháněno pouze výzkumnou motivací, nýbrž i motivací zřetelně osobní. Uvědomil jsem si, že podobně jako lokální aktéři hledám své místo a identitu v prostředí velkoměsta a skrze proces (vy)nalézání této identity zároveň (vy)nalézám identitu sebe sama.

¹⁹ podrobně k riziku etnografického výzkumu zvanému ‚going native‘ viz Wacquant 2004.

²⁰ k otázce transformativní role terénního výzkumu viz Spencer 2011.

²¹ k pojmu paradox pozorování viz Hammersley, Atkinson 1994. K procesu vzniku a reflexe paradoxu pozorování v etnografickém výzkumu viz Rabinow 1978.

kapitola třetí²²

IDEOVÉ POZADÍ, POLITIKA A ESTETIKA PANELOVÉ VÝSTAVBY

I. IDEOVÉ POZADÍ

Modernistické utopie

Panelová sídliště bývají v povědomí české veřejnosti neodmyslitelně spjata s obdobím reálného socialismu a často pejorativně označována jako „komunistický vynález“. Je tak opomíjen myšlenkový vývoj modernistických sociálních utopií, který počíná již v období průmyslového revoluce v devatenáctém století,²³ stejně jako meziválečné architektonické a urbanistické vzory²⁴ a poválečné paralely na opačné straně železné opony.²⁵

Nejprve zaměřím pozornost na ideologii meziválečné avantgardy a její utopický rozměr. Než ale začnu se samotnou analýzou utopičnosti urbanistických koncepcí představitelů levého proudu architektonické moderny, jejich příčin a důsledků, objasním, co rozumím pod pojmem utopie. Za velmi příhodnou pro potřeby této práce považuji definici Karla Mannheima. Ten v díle *Ideologie a utopie* charakterizoval utopii jako „všechny bytí transcendující představy (tedy nejen projekce přání), které někdy působily transformujícím vlivem na historicko-společenské bytí“ (Mannheim 1991:

²² V kapitole třetí jsou převzaty některé pasáže z autorovy kapitoly „Utopie a urbanismus – úvaha o důsledcích přehlížení odvrácené tváře pokroku.“ S. 167 – 173 in Hanovská, Lenka – Horský, Jan (ed.). *Evolvendi anthropologicae: vývoj v antropologických perspektivách*. Praha: Togga 2012.

²³ Minimálně k dílu Ebenezer Howarda (1850-1928). Howard nebyl architektem, nýbrž státním úředníkem. Citlivě však vnímal bídné podmínky, v nichž žije dělnická třída (nejen) britských industrializovaných měst. Řešení spatřoval ve vytváření sítě menších „venkovských“ měst pro přibližně třicet tisíc obyvatel, v nichž by se snoubily výhody městského a vesnického života a naopak v největší možné míře byly eliminovány jejich nevýhody. Podrobněji viz Howard, *Garden Cities of To-morrow*, London 1902, zejm. s. 8.

²⁴ Příležitost k uplatnění modernistických vizí při řešení otázky sociálního bydlení dostali čeští avantgardní architekti v druhé polovině dvacátých let. První soubor nájemných obytných domů rozmístěných ve volné „řádkové“ osnově realizoval Jindřich Kumpošt v Brně-Táboře v letech 1927-1932 (Pelčák, Walha 2006: 7). Roku 1929 zvítězil v soutěži na výstavbu malometrážních bytů pro chudé v pražských Holešovicích modernistický návrh Františka Alberta Libry a Jiřího Kana. Brzy následovaly další úspěšné projekty – například v pražských čtvrtích Krč a Pankrác. Nicméně z pohledu budoucího urbanistického vývoje našich měst nejvýznamnějším činem bytové výstavby se stal ve třicátých letech asi Havlíčkův generální projekt dlouhého bloku severní fronty Belcrediho třídy (dnešní třídy Milady Horákové) na Letenské pláni, takzvaný Molochov. Byl to první příklad jednotně architektonicky pojaté bytové výstavby v centrální oblasti Prahy z let 1937-1938. Ač to Havlíček netušil, stal se věrozvěstem kompozice československých velkosídlíšť šedesátých až osmdesátých let (Nový 1998: 298).

²⁵ Srov. například s vývojem ve Vídni (Bacová, Kapeller 2006, Kapeller 2009) nebo ve Stuttgartu (Hopfner – Simon-Phillip - Claus 2012).

246). To znamená, že zde nemáme na mysli pouze utopii v úzkém smyslu literárních děl, v nichž autoři popisují imaginární země s ideálním společenským uspořádáním. Mám zde na mysli poměrně široké spektrum idejí, které (navzdory tomu, že nikdy nebyly a ani nemohly být v plné míře uskutečněny) výrazným způsobem formovaly historickou a sociální skutečnost.

V tomto smyslu utopická jsou zahradní města Ebenezera Howarda nebo zářící města Le Corbusiera.²⁶ Jako utopickou lze ovšem pojímat celou řadu dalších koncepcí představitelů levého proudu architektonické avantgardy, jež vznikaly od konce 19. století až do šedesátých let 20. století. Alespoň část představím níže. Všechny tyto koncepce stojí na velmi podobných stavebnětechnických i sociálních pilířích.

1) stavebně-technické pilíře:

a) čisté a zdravé obytné prostředí pro všechny

Jedním z hlavních cílů socialisticky smýšlejících modernistických urbanistů bylo zlepšování kvality života obyvatel přelidněných dělnických čtvrtí na periferiích průmyslových měst s katastrofálními hygienickými podmínkami výstižně pojmenovanými v *Athénské chartě*.²⁷ Ta často velmi ostře kontrastovala s obytnými

²⁶ Zářící město je vize města nové doby věhlasného švýcarsko-francouzského architekta a urbanisty Le Corbusiera (1887-1965). Zářící město se mělo osvobodit ze sevřenosti uličních bloků. Měly také vyrůst do výše, aby se vyšetřilo dostatek volných ploch pro rozlehlé parky utvářející nepřetržitý pás zeleně mezi domy volně rozmístěnými v krajině. Podrobněji bude o Zářícím městě pojednáno níže.

²⁷ Athénská charta (1933) je pravděpodobně nejznámějším pamfletem v dějinách architektury. V 95 bodech shrnuje zásady modernistického urbanismu. Francouzský historik architektury Michel Ragon tak mohl právem konstatovat: „Athénská charta ve skutečnosti neobsahuje žádnou novou myšlenku, ale je to skvělé shrnutí všech idejí utopického urbanismu 19. století, kodifikovaných v Athénách a určených k realizaci.“ (citováno dle: Jiří Hrůza, *Charty moderního urbanismu*, Praha 2002). Slovy Athénské charty (body 9 a 10): „9) Historická jádra měst jsou nadměrně přelidněna (připadá až 1 000 a dokonce 1 500 obyvatel na hektar!), a totéž se týká určitých pásem, která vznikla v důsledku rozvoje průmyslu v 19. století. 10) Ve stísněných částech měst jsou bytové podmínky nesnesitelné, protože chybí obytná území, dostupné zelené plochy, údržba budov (důsledky využití založeného na spekulaci). Situace se ještě zhoršuje nízkou životní úrovní obyvatelstva, které samo není schopno činit obranná opatření (úmrtnost dosahuje až 20 %).

podmínkami ve čtvrtích obývaných příslušníky vyšších tříd.²⁸ Staré dělnické čtvrti měla podle Howarda nahradit poklidná venkovská města, v nichž by lidé žili v rodinných domcích obklopených zahradami; podle funkcionalistů nová sídliště s rozvolněnou zástavbou – světlá, vzdušná, plná zeleně. Howardova idealistická vize našla uplatnění alespoň v podobě zahradních periferií obývaných středostavovskými obyvateli moderních velkoměst. Naproti tomu Le Corbusierovo Zářící město²⁹ nebo Zelené Město u Moskvy zůstalo vzhledem k astronomickým materiálním i finančním prostředkům potřebným pro případnou realizaci pouhým městem na papíře³⁰

b) racionalita a vědeckost

Modernističtí urbanisté, hlásící se k myšlenkám funkcionalismu, si uvědomovali, že ke zlepšení standardu bydlení milionů příslušníků nižších městských vrstev bude nezbytné maximální možnou měrou zefektivnit (tj. zrychlit a zároveň zlevnit) stavební výrobu. Toho chtěli docílit aplikací nejnovějších vědeckých poznatků a technologií, standardizací postupů a typizací. Paradigmaty modernistického – či přesněji funkcionalistického – urbanismu se staly fordismus a taylorismus. Architekt/urbanista měl být podle tohoto paradigmatu spíše inženýrem či konstruktérem než umělcem.

²⁸ Dle Athénské charty (body 13-15): 13) Nejvhodnější části města jsou umístěny v nejméně vhodných polohách (severní svahy, území s inverzemi a průmyslovými exhalacemi, zaplavovaná území atd.). 14) Dobře provětrávaná obydlí majetných leží ve výhodných místech, chráněných proti škodlivým větrům, s pěknou vyhlídkou na krajinu, vodní plochy a návrší, a jsou bohatě osluněna. 15) Toto rozdělení bydlíšť je udržováno a zabezpečováno stavebními předpisy o zónování, považovanými za oprávněné.

²⁹ Le Corbusier byl přesvědčen, že zemský povrch má být určen výlučně chodcům a maximální možná část rozlohy města má být pokryta parky. Automobilová doprava byla v jeho plánech vykázána do vyšších pater. V případě hlavních tepen se mělo jednat o autostrády vztyčené (podobně jako většina domů) na nosných pilířích. Méně frekventované komunikace pak měly procházet oběma budovami jako vnitřní ulice. *„Obyvatel města má jako chodec k dispozici celou přízemní plochu. Převážnou část této plochy pokrývají sady. Město je jediný, nepřetržitý park. Chodec se nikdy nestřetne s autem.auta se pohybují kdesi nahoře, nad korunami stromů. [...] Jedinými vchodovými dveřmi prochází dva tisíce sedm set osob. Ostatně pod pojmem »dům« rozumím něco jiného než dosud. Jsou to budovy řešené z hlediska kontinuit, pás vinoucí se nepřetržitě celým městem. Vnitřní ulice jsou v domech. Autostrády jsou venku; kde je to potřeba, procházejí i skrze domy. Domy nezabírají půdu. Stojí na pilířích. Půda je úplně volná!“* (Le Corbusier 1966, s. 204-205).

³⁰ Zelené město je projektem obrovského satelitu situovaného do přírodně atraktivní lokality ve střední vzdálenosti třiceti kilometrů severně od Moskvy. Podle smělých plánů sovětských avantgardních architektů se mělo rozprostírat na úctyhodné ploše kolem 200 km² a vytvářet komfortní zázemí pro krátkodobou rekreaci statisíců Moskvanů. Podrobněji viz Kroha, Hrůza 1973, s. 122.

Prohlášení Klubu českých architektů z roku 1924 shrnuje zásady funkcionalismu takto: „*Nová architektura musí odpovídati smyslu doby a potřebě života. Smysl této doby strojové výroby a vyspělé techniky jest v racionalitě a řádu veškeré lidské práce. Pro nás systém vytvoření nové architektury jest analogický výrobnímu systému moderního stroje. A stroji, pionýru pokroku, chceme dáti vyráběti jen moderní hodnoty. Nová architektura musí do důsledků odpovídati zásadám ekonomie. Tj. hospodářský i sociální cíl dnešní ekonomie. Ekonomie konstrukcí, provozu i výstavby; ekonomie v úspoře času, energie, místa, tepla atd. Z toho nutno vyvoditi všechny důsledky: vědecké analyzování potřeb a požadavků, mechanizace provozu, uplatnění nových materiálů a nových konstrukcí. A nové metody: normalizace, typizace, standardizace, vědecké řízení práce. Nové požadavky musí být hledány i uskutečňovány vědecky: matematicky, empiricky, statisticky a sociologicky.*“³¹

Od zvoleného sériového způsobu výroby domů se odvíjel také jejich funkcionalisty preferovaný vzhled. „*Nové konstrukce nesmí předurčovat žádný estetický zámysl; dokonalá ekonomická jednotná konstrukce vyhovuje mentalitě dnešního člověka, jako jí vyhovuje dokonalý stroj. Zamítáme tedy takovou estetiku, která předurčuje stavební dílo, protože jest škůdcem konkrétního pokroku v architektuře, a to zejména proto, že u nás dnes rozhodujícím názorem v architektuře jest názor estetický. Nová architektura bude vyrůstati z jednoho vědeckého předpokladu, bude v tom smyslu jednotná a tím vytvoří samostatný sloh této doby.*“³²

Le Corbusier domy s oblibou nazýval ‚stroje na bydlení‘. V knize *Za novou architekturu* napsal: „*Jestliže z našich srdcí a myslí vyloučíme všechny mrtvé představy o domech a budeme otázku sledovat z objektivního a kritického hlediska, dospějeme k »domu-stroji«, sériově vyráběnému domu, zdravému (i morálně) a krásnému, stejně krásnému jako naše pracovní nástroje a stroje, které doprovázejí naši existenci*“ (Le Corbusier 1923: s. 180-181).

Pokročilý smysl pro využívání nejmodernějších poznatků a technologií často vedl funkcionalisticky orientované urbanisty od stavebního inženýrství k inženýrství

³¹ Citováno dle „Zásady nové architektury“, *Stavba* 3 (9), 1924/1925: 153-158.

³² *Ibid.*

sociálnímu – dominantnímu rysu odvrácené tváře modernistického urbanismu, jemuž se budu věnovat záhy. Povšimněme si například způsobu užívání pojmu „mentalita dnešního člověka“ v prohlášení Klubu českých architektů nebo hojně se vyskytujících pojmů „mysl“ a „smysl“ v již citovaném Le Corbusierově díle *Za novou architekturou*: „*Velkopřemysl se musí zabývat stavebnictvím a sériově vyrábět součástky domu. Je třeba přizpůsobit mysl pro sériovost, vytvořit smysl pro stavění sériových domů, smysl pro bydlení v sériových domech, smysl pro projektování sériových domů.*“ (Le Corbusier 1966: 40). Jinými slovy dle funkcionalisticky smýšlejících urbanistů bylo třeba radikálně změnit nejen stavební technologii, ale rovněž mentalitu jak těch, kdo budou nové „domy-stoje“ stavět, tak těch, kteří je budou obývat.

Ve slovníku těchto urbanistů je patrná fascinace vědou a technikou. Adorace vědy a techniky někdy sváděla funkcionalistické urbanisty k vymyšlení absurdních vědeckofantastických teorií, kritizovaných většinou i samotnými stoupenci architektonické avantgardy. V této souvislosti je často zmiňován například Melnikovův návrh hromadných nocleháren pro Zelené město u Moskvy, „*u nichž by lékaři určovali, zda je pro návštěvníka vhodnější »chemická« s různými vůněmi, »mechanická« s pohyblivými postelemi, nebo »psychická«, kde na spáče působí hudba, která zároveň přehlušuje jejich chrápání*“ (Kroha, Hruza 1973: 123).

2) Sociální pilíře

Podle Howarda,³³ stejně jako podle spoluvůrců *Athénské charty*, bylo jednou ze základních příčin krize soudobého urbanismu soukromé vlastnictví půdy. Změna vlastnických vztahů měla podle jejich mínění představovat nezbytný krok na cestě k zásadní proměně města a společnosti.³⁴ V tomto směru se modernističtí urbanisté

³³ „Ale země kolem Zahradního Města naštěstí není ve vlastnictví soukromých osob: je v rukou lidu. A je spravována nikoliv v předpokládaném zájmu nemnohých, ale ve skutečném zájmu celého společenství.“ Citováno dle: Howard 1902, s. 117.

³⁴ Opět slovy Athénské charty (body 93-95): 93) Měřítko naléhavých úkolů rozvoje měst na jedné straně a bezmezně rozkouskované vlastnictví půdy na straně druhé jsou ve vzájemném rozporu. 94) Tento nebezpečný rozpor klade dnes jednu z nejvážnějších otázek: Jak legálním způsobem ovládnout hospodaření s pozemky, nutnými pro harmonické vyrovnání životních potřeb jednotlivce se společnými požadavky? 95) Zájem jednotlivce je nutno přidat zájmům celku.

shodovali nejen se socialistickými utopisty 19. století, ale i se zakladatelem utopického žánru Thomasem Morem.³⁵

Modernističtí urbanisté byli také upřímně přesvědčeni, že lidé budou v nově nastoleném, přísně racionalizovaném prostorovém a společenském uspořádání šťastní. Tím se dostáváme zpět k otázce sociálního inženýrství, jehož exemplárním příkladem je Le Corbusierovo komentované knižní vydání *Athénské charty*. „Říká se v ní, že současná města postihla krize, která má jak společenské, tak technické příčiny. Řešení této krize musí vycházet z myšlenky tzv. typového člověka dnešní civilizace, v podstatě stejného v různých kulturách. Činnosti tohoto typového člověka lze rozdělit do čtyř hlavních skupin: bydlení, práce, odpočinek, doprava. Tyto činnosti vedou k územní dělbě práce, tj. k specializaci prostorů měst do těchto čtyř funkcí. Současný člověk chce a potřebuje zdraví, hygienu, slunce a zeleň“ (Musil 2002: 282-283). A když budou tyto potřeby nikdy reálně neexistujícího ‚typového člověka‘ uspokojeny, bude šťastný.

Radikálnější z modernistických urbanistů dovedli občas své sociálně-inženýrské tendence do krajnosti. Příkladem může být studie „*Problém vědecké organizace životního slohu*“ z pera sovětského avantgardního architekta Ivana Kuzmina, v níž ranní aktivity centrálním rádiem probuzeného pracujícího obyvatele modelového kolektivního domu rozepisuje do takových detailů jako je pět minut určených na gymnastiku, deset na mytí, pět na oblékání či tři minuty na cestu do jídelny (Kroha, Hrůza 1973: 119). Podobně jako v případě Melnikovovy kolektivní noclehárny se jedná o extrémní výstřelek zavržený již jeho modernistickými souputníky, který může vyvolat ve čtenáři trpký úsměv. Především ale nutí se ptát, odkud neochvějná víra modernistů v dosažitelnost pokroku skrze aplikaci nejnovějších výtvarných vědy a techniky ‚strojové éry‘ čerpala po dlouhá desetiletí životodárnou energii. Výstižně na tuto otázku odpovídá Pavel Halík. „*Tato víra v nové, zahrnující všechno minulé, byla v podstatě stará osvícenská víra ve spasitelnou moc rozumu, žádajícího přehledný, jasný, logický řád, do*

³⁵ „Proto jsem pevně přesvědčen, že statky nemohou nijak správně a spravedlivě rozdělit a že nelze lidské poměry šťastně uspořádat, leč úplným odstraněním soukromého vlastnictví; naopak, dokud to zůstane, zůstane vždy u daleko největší a daleko nejlepší části lidí soužení a neuniknutelné břemeno chudoby a bídy. I když připouštím, že jí lze poněkud ulehčit, přece tvrdím, že úplně ji odstranit nelze.“ Citováno dle: , Thomas More, *Utopie*, Praha 1978, s. 54.

něhož mají být uvedeny všechny sféry individuálního i kolektivního života, byť i za cenu krajních a nebezpečných simplifikací“ (Halík 1996: 27).

Od utopie k realitě: postmodernistická kritika

Nejplodnějším obdobím v dějinách modernistického urbanismu byla meziválečná léta. Příležitost k uskutečnění nejrozsáhlejších urbanistických projektů se však funkcionalistickým architektům naskytla až po druhé světové válce. Čtenáři znalému dějin moderní architektury se v tomto kontextu s největší pravděpodobností vybaví jediná Le Corbusierova realizace takového rozsahu, nová metropole Pandžábu Čandígarh, nebo ještě proslulejší Brasília Lúcia Costy a Oscara Niemeyera.

Většina modernistické výstavby se ovšem na obou stranách železné opony realizovala v daleko méně vznešené formě obytných souborů z prefabrikovaných domů. Na Západě byly určeny k řešení bytové otázky nižších tříd, na Východě i jako bydlení pro velmi široké a různorodé střední vrstvy. Běžně tak ve stejném domě bydlel vedoucí pracovník továrny a dělník od pásu. Z tohoto hlediska se jednalo o projekty bližší původním socialistickým ideálům meziválečné architektonické avantgardy. Jenže zatímco řada funkcionalistických solitérních staveb možná odporují ideálům sociálnosti a ekonomičnosti výrobních i provozních nákladů, avšak jsou díla po technické i estetické stránce nesporně zdařilá a dodnes ceněná, při realizaci mnohatisícových obytných souborů, jakými jsou panelová sídliště, se v plné nahotě odhalily fatální omyly modernistického urbanismu. Hypotézy, které stály u jeho zrodu, byly sice neseny těmi nejušlechtlejšími úmysly, avšak tyto úmysly se ukázaly ve svých důsledcích nebezpečné. *„Především proto, že chtěly ve svém konstruktivistickém elánu přerušit spojení s minulostí [...] Dále proto, že utopie byly neseny představou homogenizace fyzického prostředí a lidského společenství, a konečně proto, že teprve maximální zjednodušení problému umožňovalo koncipovat a navrhovat plány obřích dimenzí, které byly vyvozovány ze zvětšování základních strukturálních schémat a neuvědomovaly si, že s velikostí roste i stupeň složitosti a stupňují se kvalitativní rozdíly“ (Halík 1996: 38-39).*

Jinými slovy, město ve své tradiční podobě zhuštěného sídla protkaného spletitou sítí ulic a náměstí bylo prohlášeno brzdou pokroku a odsouzeno k záhubě. Kontinuita urbanistického vývoje měla být přerušena, dědictví minulosti z větší části zničeno. Lidé se již nikdy více neměli tísnit v úzkých ulicích klasického města a dýchat jeho zkažený vzduch, nýbrž žít zdravě a spokojeně v rozvolněné zástavbě nových modernistických sídlišť.

Sociální ekolog Bohuslav Blažek interpretoval tuto snahu modernistických urbanistů radikálně přetřhat vazby s minulostí jako projevy nereflektovaného totalitarismu. „*Celé toto komplikované dědictví se rozhodla škrtnout pýcha technokratů. Kult utopických a latentně totalitárních architektů, jako byl Le Corbusier, připravoval půdu pro tento pokus o převzetí moci, po kterém se tato profese prohlásila za schopnu vyprojektovat výsledek staletí trvajících dialogu na rýsovacím prkně a v dějinném okamžiku jej také celý, do detailu »domyšlený« postavit – bez »živelnosti«, plánovitě, »vědecky«, bez rušivého vlivu »nezdělaných« a »subjektivních« laiků*“ (Blažek 1998: 180). Ať již dáme Bohuslavu Blažkovi za pravdu, nebo se přikloníme k umírněnějšímu vysvětlení Pavla Halíka, podle něhož nejsou největší omyly modernistického urbanismu zapříčiněny totalitárními sklony jeho představitelů, ale spíše jejich neotřesitelnou vírou ve spasitelnou moc rozumu, můžeme s jistotou konstatovat, že se jedná o ukázkový příklad osvícenské víry v pokrok.

A právě v této příkladné formě víry v pokrok, v níž bylo dáno rovnítko mezi rozvoj vědy a techniky, rozšiřování svobody, morální zdokonalování se člověka a nárůst štěstí, největší měrou spočívá utopičnost modernistického urbanismu. A také jeho potenciální nebezpečnost, neboť pokrok v tomto pojetí není ambivalentním procesem postupného ovládnutí přírody člověkem, ale historickým procesem směřujícím k jasně stanovenému a ani v nejmenším nezpochybnému cíli.

Z výše popsaného simplifikačního a standardizačního úsilí se zrodila sídliště zcela nového typu. Natolik odlišná jak od klasického města s jeho ulicovým systémem, tak od sídel venkovských, že je pokládám za svébytnou třetí formu osídlení, již pro zdůraznění kontrastu nebudu nazývat města. „*Architektura chápaná v tradičním smyslu se odtud zcela vytratila, pohlcena funkcionalistickým urbanismem a nahrazena*

abstraktními schémata ekonomického plánovacího kalkulu a industriálního procesu. Urbanistická scéna byla výsledkem distribuce stejných budov se stejnými rastrovými povrchy ve volném prostoru. Teprve jejich celkové perspektivy, kontrasty, rytmy, siluety, souhra s krajinou, měly vytvářet estetický charakter prostředí“ (Halík 1996: 37).

Docházelo tak k uskutečňování tří základních ideových principů socialisticky orientované architektonické moderny.

Prvním z nich byla rovnost. Všechny domy v sídlech nového typu měly být vizuálně identické a všechny byty měly svým obyvatelům poskytovat pokud možno srovnatelnou úroveň bydlení.

Druhý princip můžeme nazvat principem sounáležitosti. Rozvolněná zástavba bez zbytečných plotů a zdí s rozlehlými zelenými prostranstvími a důsledné (nejlépe vertikální) oddělení komunikací pro pěší a pro automobily měly společně vytvořit dostatek kvalitních veřejných prostor pro setkávání lidí.

Třetím principem je funkcionalistický důraz na výrazovou pravdivost a čistotu. Vnější vzhled domu má být hmotovým vyjádřením jeho účelu. Jakákoliv samoučelná zdobnost je zavrženíhodná (Zadražilová 2003: 31).

Za čtvrtý princip by případně bylo možné pokládat ještě zprůmyslnění stavebních technologií, jež by umožnily sériovou výrobu hygienického a praktického bydlení dostupného širokým společenským vrstvám.

Za jakou cenu však byly modernistické ideály naplňovány?

II. POLITIKA PANELOVÉ VÝSTAVBY

Oficiální diskurz

V oficiálním diskurzu byla města budoucnosti vykreslována v souladu s ideály Athénské charty: jako sídla zdravější, čistější, plná slunce a zeleně. Kromě neochvějné víry v technologický pokrok je v nich demonstrována také víra v kulturní rozvoj nového člověka prostřednictvím řady organizovaných volnočasových aktivit. Povšimněme si množství podobností mezi výše citovanou Le Corbusierovou představou ideálního města a vizí budoucnosti socialistických měst, jak ji sugestivně líčí český teoretik architektury a urbanismu Jiří Hrůza v knize *Budoucnost měst. „Obytné domy z plastických hmot a lehkých slitin stojí uprostřed parků. Jejich obyvatelé mohou užívat všemožných kulturních, sportovních, výchovných i rekreačních zařízení, vybudovaných vždy pro nevelkou skupinu obytných domů i pro celé obytné obvody. V izolačních zelených pásích probíhají automobilové komunikace s mimoúrovňovými křižovatkami. Hromadnou dopravu kromě toho obstarávají nehlučné elektrizované rychlodráhy a na větší vzdálenosti letadla s kolmým startem. Mezi obytnými komplexy jsou stadióny, divadla, koupaliště a města jsou obklopena širokými a dobře dostupnými pásy přírodních parků a jezery. Vzduch měst je čistý a plně automatizované závody používají pouze elektrické energie získávané řízením termonukleárních reakcí. Stavby, které nevyhovují, jsou demontovány a na jejich místě se vytváří park nebo se montuje jiná budova. Centra měst jsou vytvořena z prostorů pouze pro pěší a z parků, ve kterých jsou rozmístěny nejvýznamnější veřejné budovy. Celé město je protkáno systémem alejí, řešených tak, aby chodci nikde nepřešli dopravní komunikace. Všechna města jsou právě tak velká, aby měla nejpriznivější podmínky pro rozvoj společenského života a vybudování všech nezbytných zařízení.“* (Hrůza 1962: 5)

Oficiální literatura také vyjadřuje neochvějné přesvědčení, že jedině socialistická společnost je schopna takového technického a kulturního pokroku dosáhnout. „Při příležitosti 20. výročí založení a činnosti své organizace předkládají pracovníci Výstavby hlavního města Prahy – Výstavby sídlišť nevyvratitelnou skutečnost, že jedině socialistická společnost je schopna definitivně vyřešit bytovou otázku, a že veškeré toto snažení je opravdu v celospolečenském zájmu.“ (VHMP – VS 1976: 3).

Ba co více, že už je tato vize skrze masovou výstavbu nových obytných souborů postupně naplňována. „Přehledka této práce má se stát současně archivním dokumentem představujícím skutečnost, že v tomto časovém údobí budování socialismu vynakládala společnost všechny finanční prostředky především pro dobro lidu, pro mírové účely a prospěch každého jednotlivce, že sledovala uspokojení a upevnění rodiny jako základu společnosti a státu. Vytvořit takové podmínky a jistoty znamená především vyřešit otázku pokrokového bydlení. Tyto povinnosti si uvědomovali pracovníci Výstavby hlavního města Prahy – Výstavby sídlišť a proto se zdravou ctižádostí kodifikující touto publikací vývoj své činnosti od roku 1956 tak, jak rostla rok od roku od jedné k druhé pětiletce, při současném řešení stále pokrokovějších metod stavebních prací, technologie, otázek socialistických i urbanistických nároků na řešení nových sídlišť.“ (ibid.)

Ideály a praxe

Je zřejmé, že v praxi výstavba panelových sídlišť za ušlechtilými cíli meziválečného modernistického urbanismu v mnoha ohledech značně pokulhávala. Jejich bezpodmínečné dosažení nejenže nebylo v ekonomických možnostech československého státu, ale ani nepředstavovalo prvořadý cílem tehdejších vlád. Ty v první řadě usilovaly o co nejrychlejší a co nejméně nákladné překonání vážné bytové krize. „Kromě padesátých let, kdy se nové obytné soubory stavěly v duchu socialistického realismu, byla většina sídlišť projektována v duchu koncepce, kterou bychom mohli označit jako modernu reálného socialismu. Byla to zvláštní směs industrialismu, socialistické šetrnosti a principů moderní architektury“ (Musil 2002: 281).

Směs, jejíž základní ingrediencí je rozvolněná řádková zástavba, tzv. příší systém. „Jsou to ty známé systémy, při nichž je celé území obytného komplexu v podstatě rovnoměrně pokryto opakujícím se obytnými domy a za velký úspěch se považuje, když se někdy mezi nimi objeví věžový dům. Mezi těmito domy jsou pak – alespoň na projektech – zelené plochy, stavby občanského vybavení a komunikace.“ (Hrůza 1973: 64 – 65). Systémy, jež svou jednoduchostí učarovaly nejednomu modernistickému urbanistovi; jejichž „schematismus však zároveň při nekonečném

opakování podstatně přispěl k celkové neobytnosti a nepřitažlivosti nových sídlišť.“ (Hrůza 1973: 66).

Slovy Karla Schmeidlera: *„Při volném způsobu zastavění vzniká jediný, funkčně i výtvarně neurčitý prostor. Jednotlivé prostory jsou si svou nevyhraněností a neurčitostí navzájem podobné a málo zapamatovatelné, což stěžuje orientaci. Tato skutečnost velmi přispívá k celkové monotónnosti a neosobnosti. Je to dále zvyšováno chudobou forem a významovou chudobou panelové architektury.“* (Schmeidler 1997: 164). *Sebedelší pásy vysokých typizovaných domů, ani balkony, ani nový motiv lodžii nemohly dosud překonat mechanismem svého rytmu stejných sekcí, oken, schodišť, parapetů a vstupů zmíněné historické aditivní koncepce. Přinesly jen strohé, obecné vyrovnání úrovně včetně bytového standardu* (Nový 1996: 117).

Tradiční kompaktní město skýtá ve srovnání s novými obytnými soubory *lepší předpoklady, aby si člověk vytvořil poměrně jasný a srozumitelný mentální obraz svého prostředí. Zejména artikulace veřejných prostorů do podoby ulic a náměstí (vzájemně spjatých a hierarchizovaných) a gradace siluety v souladu se společenskou významností staveb usnadňují orientaci člověka v prostoru, a to jak fyzickou, tak sociální* (Kratochvíl 1996: 163).

Ačkoliv se v původních návrzích nových obytných souborů objevovaly velkorysé parky, v drtivé většině případů zůstala *„sídlištní zeleň“* beztvárovou výplní volných prostor neschopnou kompenzovat nepřiměřeně velké rozměry a monotónnost panelových domů. Neplnila tedy (a často stále neplní) zamýšlenou funkci místa setkávání a krátkodobé rekreace. A k tomu oslabuje rozvolněním zástavby již tak narušený pocit městskosti místa (Kratochvíl 1996: 86).

Zdaleka nebyla v urbanisty zamýšlené míře zbudována zařízení občanské vybavenosti. Tento rozšířený sídlištní nešvar už v šedesátých letech otevřeně kritizoval Karel Honzík. *„Od dvacátých let začalo být jasnozřivým urbanistům zřejmé, že k obytným domům ve volné zástavbě náleží centrum nákupů, služeb a kultury. Rodila se pomalu představa okrsku nebo sousedské jednotky s vybavením. Centrum služeb, nákupů a kulturních příležitostí se začínalo v plánech ustalovat jako jádro sídliště.*

Jenže většinou zase ve stylu rozvolnění; obchody čtvrt kilometru od bytu, kino o sto metrů dál, kavárna padesát metrů stranou. Všechno okolo plochy, která předstírá, že je náměstím. Člověk putuje ve větru, v dešti, v žáru a namlouvá si, že to je aspoň náhrada za zdravou procházku (Honzík 1965: 3). Ještě více však obyvatelům vadilo, že se realizace těchto zařízení opožďovala za výstavbou obytných domů; často i o několik let. (Hrůza 1973: 62)

Obvykle také nebylo vytvořeno dostatečné množství pracovních příležitostí přímo na sídlištích a v jejich nejbližším okolí. *„Nové obytné soubory jsou vlastně jakýmsi sídlištěm – noclehárnami. Lidé se tam vracejí jenom na noc a během dne zůstávají kromě žen v domácnosti jen malé děti.“ (Hrůza 1973: 63).*

Jižní Město I je ukázkovým příkladem těchto rozporů mezi ideály a stavební praxí. Ideální stav – tj. jak mělo sídliště vypadat podle vítězného soutěžního návrhu – líčí již citovaný výroční sborník *Výstavby hlavního města Prahy – Výstavby sídlišť*. Pro připomenutí: sborník vychází v době, kdy se do nejstarších jihoměstských paneláků obklopených staveništěm stěhují první obyvatelé. *„Základním záměrem budování tohoto městského celku je zajistit co největší jednotu mezi pracovištěm, bydlištěm a místem oddechu a všechny rozhodující složky propojit přirozeným způsobem. [...] Budou vytvořeny čtyři kompaktní urbanistické soubory, tři z nich mají lokální centra, jimiž bude procházet obslužná doprava. Směrem k Praze bude příčně postaveno hlavní centrum, obsahující na východní straně služby obyvatelstvu s kulturně společenskou, distribuční a komunální základnou. Na západní straně je koncipován soubor administrativně správní a některá společenská zařízení. Na centrum navazuje městský park s atraktivní náplní pro oddech i zábavu.“ (VHMP – VS 1976: 91).*

Výslednou podobu Jižního Města, postaveného v rozporu s navrženou urbanistickou koncepcí, ve své stati ostře kritizuje spoluautor vítězného návrhu Jiří Lasovský (1984). Nebudu zde citovat celé pasáže z jeho podrobné, systematické kritiky. Omezím se na stručnou rekapitulaci klíčových nedostatků Jižního Města I. Stavitelé zcela rezignovali na uplatňování základních principů městotvornosti. Nerespektovali výškový plán výstavby, podle něhož měly jednotlivé objekty gradovat od nízkopodlažní výstavby rodinného typu při okrajích Jižního Města až k věžovým domům

s malometrážními byty pro singles v těsné blízkosti lokálních center, v nichž by se koncentrovaly služby. V důsledku toho nebyl zachován ani plán pěších cest, jež měly mít vzájemnou hierarchii a hlavní tepny měly směřovat ke zmíněným centrům, z dálky identifikovatelným díky zmíněným výškovým budovám. Tristně skončil plán výstavby lokálních center. Centra jednotlivých obytných souborů byla dokončována se značným zpožděním. Lokální centrum na Hájích se omezilo na stísněně působící nákupní pěší zónu nad stanicí metra, na níž jsou ze severu doslova nalepeny dva paneláky. Výstavba druhého, západního vestibulu stanice metra pak zamezila plynulé návaznosti této ‚promenády‘ a Centrálního parku. Velkorysé hlavní centrum při stanici metra Opatov nebylo vybudováno vůbec. Okolo stanice metra se dodnes nachází země nikoho. Zcela bylo upuštěno od záměru vybudovat na protější straně Jižní spojky podniky lehkého, ozduší nezátěžujícího průmyslu a areály odborných či vysokých škol. Místo toho zde v osmdesátých letech vyrostlo Jižní Město II. Tím došlo k posílení monofunkčního noclehárenského charakteru Jižního Města.

K vývoji výstavby panelových sídlišť v Československu na příkladu Prahy

Jiným příznačným rysem výstavby panelových sídlišť v Československu byl nárůst její kvantity, který však provázal pokles kvality. Nové obytné soubory se rozrůstaly horizontálně i vertikálně, zatímco urbanistická úroveň řešení upadala. Přestože příkladem rané fáze využití prefabrikovaných panelových konstrukcí je již dvouetkové sídliště Solidarita postavená koncem čtyřicátých let ve Strašnicích, za první ‚opravdová‘ panelová sídliště bývají považovány až obytné soubory, jejichž stavba byla zahájena v druhé polovině padesátých let. V Praze se jednalo kupříkladu o sídliště Petřiny, které bylo ještě viditelně *„ovlivněné sorelou v tradiční podobě domů i v tradiční struktuře zástavby.“* Všechny tamní byty jsou dostatečně prosvětlené, byť *„z urbanistického hlediska jde o čitelné a historicky známé útvary, jakési symbolické bloky domů, ovšem s uvolněnými rohy“* (Lábus 2009: 49). Jinak řečeno, na Petřinách se podařilo využít hlavních předností uspořádání domů v otevřené osnově, aniž by to neúměrně narušovalo městský charakter čtvrti.

Prvním sídlištěm postaveným zcela ve stylu moderny reálného socialismu byla experimentální Invalidovna. Brzy následovala sídliště Pankrác, Krč, Novodvorská a

Prosek, která lze společně s Invalidovnou zařadit do druhé (přednormalizační) fáze výstavby nových obytných souborů. Na Invalidovně úspěšně vyzkoušené panely z předepjatého betonu umožnily rozšíření nosných konstrukcí a tím také větší variabilitu bytových dispozic. I tato sídliště si ještě zachovávala celkem rozumné – lidské – měřítko, byť na Novodvorské a na Proseku už se objevily jak čtrnáctiposchodové věžáky, tak nepřetržité řady monotónně šedých osmipodlažních paneláků, z nichž nejdelší dosahují délky zhruba 240 metrů.

Příhodné vysvětlení jedné z nejdůležitějších příčin lepší obývatelnosti panelových sídlišť první (Petřiny, Červený Vrch) a druhé generace ve srovnání s pozdějšími předimenzovanými obytnými soubory ze sedmdesátých (Jižní Město I, Bohnice) a osmdesátých let (Jihozápadní Město, Černý Most) nabízí Ladislav Lábus. *„Je patrné, že v šedesátých letech byla ještě stavěna s vírou a nadšením, ačkoli lidé měli málo peněz a technologie byly méně dokonalé. Zlom přišel na konci šedesátých a začátku sedmdesátých let. Životní úroveň byla vyšší, podobně jako standard stavebnictví, ale už z toho číší nezájem pramenící z nevíry a zklamání. Stal se z toho moloch, který nešlo zastavit. Lidé, kteří sídliště projektovali, i ti, co se do nich stěhovali, do toho byli režimem a systémem stavební výroby dál nuceni. Bylo to takové nechtěné dítě, což je na tom strašně znát“* (Lábus 2009: 49). Navíc byl panelový moloch značně nemotorný. *„Prostorová skladba a měřítko zástavby byly v přímé závislosti na délce jeřábové dráhy“* (Kratochvíl 1995: 66).

A co je vůbec nejpodstatnější, o poznání méně politicky i hospodářsky flexibilní systém socialistických států jej neuměl (a vlastně ani nechtěl) zastavit. *I přes výzvy sociologů v šedesátých letech a snahy architektů v projektových ústavech nebyla – vinou nekontrolovatelného monopolu a politické reprezentace – změna v systému stavění možná* (Platovská 2010: 148). A tak zatímco v západní Evropě se už v šedesátých letech začalo stále častěji mluvit o selhání principů Athénské charty a nutnosti návratu k tradičním urbanistickým principům, v zemích východního bloku dál pokračovala výstavba nových obytných souborů budovaných v duchu reálněsocialistické moderny (Sedlák 1997: 14 – 15). Bez ohledu na to, že tento duch byl v očích naprosté většiny odborníků i laiků dávno mrtvý.

Co vlastně panelová výstavba Československu přinesla?

Důsledkem naplnění požadavku rovnosti tak byla sídla sice zdravější, ale většinou fádni a nepěkná. Pomohla v relativně krátkém čase přijatelným způsobem vyřešit naléhavý problém nedostatku bytů. Jejich počet vzrostl na území České republiky od začátku šedesátých do konce osmdesátých let o bezmála 900 000. Téměř polovina z nich byla postavena v letech sedmdesátých. Významně se také zvýšil průměrný počet obytných místností na byt a spolu s tím plošná míra připadající na jednoho obyvatele (Říha 2007: 26 – 28). Statisíce rodin dostaly možnost přestěhovat se do relativně dobře prosluněných a provzdušněných bytů s ústředním topením, vlastní koupelnou a záchodem – parametry, které ve starších činžovních domech rozhodně nebyly samozřejmostí. V Československu byl *ještě na konci 60. let vodovodní rozvod součástí vybavení domácností pouze u 49 % bytů (v České republice byla situace o něco málo lepší: 57,6 %) a koupelnu se záchodem by člověk našel jen v každém třetím bytě, jinak takřkajíc ‚na patře‘, anebo vůbec ne“* (Říha 2007: 19 – 22).

A proč je tedy mnohými lidmi plošně odsuzována?

Hlavní příčinou negativního hodnocení panelových sídlišť není přes své objektivní nedostatky ani panelová technologie ani sídlištní urbanismus, ale již zmiňované spojování hromadné panelové výstavby v Československu s obdobím reálného socialismu („socíkem“, „totáčem“). Paneláky se staly jedním ze symbolů tehdejšího totalitarismu a centrálního plánování. Představa panelových sídlišť jako projevů totalitární zvrůle a omezenosti je rozšířena nejen mezi širokou laickou veřejností. Jak uvidíme ve čtvrté kapitole, zastávají tento názor rovněž někteří architekti, urbanisté a další odborníci. Jedná se o stereotyp natolik rozšířený, že se objevuje dokonce v zahraničních turistických průvodcích. *„Ask your average Czech if the communist period produced anything of architectural value, and you’ll get a belly laugh. The communist are uniformly derided for building hideous housing projects (called paneláky because they were built from pre-fab panels) and hundreds of schools, hospitals and institutes from a handful of cookie-cutter designs that are indistinguishable from one another, down to the same cheap, pale-green linoleum.“* (Lonely Planet Prague 2009: 51)

Druhá příčina spočívá v jejich rozšíření. *„Kdyby jich nebylo tolik, jistě bychom na ně nebyli tak alergičtí. [...] Jak bychom reagovali, kdybychom je prozatím nepoznali, kdybychom s nimi neměli vlastní zkušenost. Jsem přesvědčen, že by nám jejich idea opět učarovala, i když v dnešní době doufám v pokornější podobě. Jsem přesvědčen, že otevřená struktura zástavby, bydlení v zeleni, by se stala opět naším ideálem. Je totiž pravdivým výrazem naší nehierarchické doby a společnosti“* (Lábus 1997: 55). A skutečně, model otevřené zástavby následuje většina projektů hromadné bytové výstavby, které jsou v současnosti v České republice realizovány.

III. ESTETIKA

Ve snaze obyvatel paneláků vymanit se z „komunistické šedi“ a viditelně se individualizovat, spočívá hlavní příčina divokých humanizací. V důsledku těchto individualizačních snah se původně uniformně šedivá panelová sídliště mění v pestrobarevný chaos. A dostává se tak do přímého rozporu se základními principy funkcionalistické estetiky, z níž panelová výstavba vychází.

Historik architektury Rostislav Švácha přirovnává estetiku panelových sídlišť k estetice obrazů nizozemského abstraktivisty Pieta Mondriana. *„Já totiž vím o té tajemné souvislosti mezi Mondrianovými abstraktními obrazy a paneláky, Mondriana mám rád, a jsem proto schopný akceptovat estetiku moderního sídliště. To naše v Praze-Modřanech, od architekta Josefa Kalouse mladšího, sice nepatří k nejlepším, a dokonce od Kalouse znám i jedno zdařilejší, v Praze-Krči. Mondrianovská estetika však v Modřanech přesto funguje. Jednotvárné povrchy dánské stavebnice Larsen-Nielsen umocňují geometrickou čistotu hranolových domů. Od svítání do soumraku se mění skladba ozářených a zastíněných ploch. Ve stovkách a tisících jakoby slepených oken bez tradičního příčkování se zrcadlí blankytná modř oblohy a růžová a zlatá barva červánků. Hodiny můžete pozorovat z kuchyně a obýváku. Když ráno pospícháte na tramvaj nebo na autobus, konfigurace hranolů se rozhýbávají, mění se jejich zákryty, zužují a rozšiřují se škvíry mezi domy. Rád bych si o tom pořídil fotografické záznamy. Je to Mondrian zdynamizovaný, jdoucí za původní záměr holandského abstraktivisty. Lituji, jak málo lidí tento estetický rozměr sídlišť vnímá“* (Švácha 1998: 49).

Akademická architektka Milada Vorlová líčí důvody své náklonnosti k sídlištím poetičtěji a emocionálněji. Poukazuje však přitom na tytéž principy geometrické estetiky. *„Sídliště, které chci hájit (a v němž přes třicet let bydlím) je, když jeho domy jsou obklopeny vzduchem, ano, dokonce může mírně táhnout, když je vítr – ať vím, co je vítr a nemusím pro ten pocit vyjždět někam za město; když mi jeho domy nebrání ve vnímání přirozeného terénu, tedy vím, kde je to s kopce a kde do kopce, nejsem omezena tak jako v kompaktním městě, kde vím jen o stoupání a klesání jednotlivé ulice; když mi jeho domy nebrání ve výhledu do krajiny, která se mění, jak jdu podél řady domů; když mezi mým sídlištěm a městem je kus pole, kde v prvních letech ještě bývali zajíci a srny*

a kde v neděli nepotkáš člověka, protože všichni město opustili; když za slunečného dne stín protějšího domu sestupuje po fasádě, až jsou všechna okna zalita prudkým světlem, pak se slunce přehoupne, a než na opačné fasádě začne postup stínu v obráceném sledu, zasvítlí v plném lesku již potemnělá první fasáda odrazem paprsků do oken nyní osluněného domu; když protější dům – plocha o 140 stejných políčkách, ve dne barevná šňůrami prádla, se večer stává světelnou mozaikou, mění se podle doby od jasných oken kuchyní po modravé blikání televizorů [...] když fasády pohasnou, já usínám s hvězdami nad hlavou (a nikoliv s reklamou a s hlukem nočního života města) a ráno se budím zpěvem ptáků (a nikoliv skřípěním tramvají a motory aut). [...] To, co jsem právě vyjmenovala, může být pro jiného důvodem, proč se sídlím vyhýbá. Má na to právo. Ale nám, kteří jsme odhalili dobré stránky, by neměla být upírána možnost nazývat je s uznáním a láskou svým domovem. Nakonec – víme své, a vaše posměšky, kritikové sídlišť, podepřené módními teoriemi (rozpad ulicového systému – no a co?) se od nás odrážejí. Jen budeme-li dost schopni odrazit také vaše snahy udělat ze sídlišť jejich „regenerací“, „humanizací“ a zahušťováním obyčejná špinavá a hlučná města!“ (Vorlová 1998: 51 – 52)

Podle architekta Ladislava Lábuse spočívá estetická hodnota paneláků „v jejich pravdivosti, v pro nás zatím nesnesitelné opravdovosti reflexe své doby. Stydíme se za ně stejně jako se sportující a swingující funkcionalista styděl za ozdoby secesních klobouků svých rodičů. Věřím, že právě to je hodnota, na které se dá stavět, resp. revitalizovat sídliště. Z tohoto hlediska jsou pro mne opravdovější, a tudíž často krásnější než některé současné realizace bytových staveb. Netečnost považuji za snesitelnější a méně škodlivou než podbízivost a kulisovitost“ (Lábus 1998: 49). Neboli v tom, že se ani nepokoušejí zastírat, čím jsou – produkty sériové výstavby, jejíž prioritou bylo v co nejkratším čase a za co nejméně peněz zajistit maximálnímu možnému množství lidí bydlení odpovídající standardům druhé poloviny dvacátého a nikoliv devatenáctého století. V tomto smyslu pravdivé je i jejich přirovnání ke ‚králíkárnám‘. Chápu ale, že většina obyvatel paneláků se jím cítí pohoršena, neboť útočí na důstojnost jejich domovů a tím zástupně na jejich vlastní důstojnost.

Dosadíme-li si v níže citovaném úryvku ze sborníku esejů *Boje o zítřek* (1905) namísto železničního mostu panelák, můžeme v tomto kontextu použít slovy,

jimiž F. X. Šalda vyzdvihoval, jak působivě čistý je výraz inženýrských staveb ve srovnání s eklektickou zdobností neoklasicistních a secesních domů. „*Neznám hned tak podivně velikého a drtivého architektonického dojmu jako ten, kterým působí velký železniční most, holý, pustý, bez ozdob, pouhopouhá ztělesněná konstruktivná myšlenka [...] Jak malicherně a titěrně vypadají vedle toho kamenné stavby našich měst se svými takzvanými estetickými fasádami, se svými kupolemi a sloupy uloupenými z renesančních paláců! Jaká podvodná maskaráda, jaká hnusná fraška a parodie, jaké falsátorství základního rytmu umělecké poctivosti a pravdy, neporušitelné souvislosti mezi dobou a jejím výrazovým projevem*“ (Šalda 2000: 114 - 115).

Souhlasím tedy s Ladislavem Lábusem, že paneláky se v mnohém „*nepředstíravostí výrazu podobají lidové a průmyslové architektuře, která nám teprve nedávno, v době, kdy jsme si začali všímat mizení přirozeného světa a způsobu života, mohla imponovat. Předtím jsme se za ni styděli, a snažili ji přestavět do podoby městské architektury. Dnes neskrýváme svůj obdiv a úctu k této architektuře. Tím, že nám imponuje její prostota až chudoba a nepředstíravost výrazu, těžko nalezneme příklad ošklivé lidové architektury*“ (Lábus 1997: 53). Nikde přitom není psáno, že jak se naši předkové hanbili za svá nyní tolik opěvovaná lidová stavení, tak budou příští generace oceňovat až dojemnou upřímnost, s níž paneláky (za něž se dodnes stydí většina z nás) odhalují účel své existence.

A protože z ‚pravdivě‘ šedivých paneláků se stává čím dál ohroženější druh, začínají sílit hlasy odborníků, že bychom nejzdařilejší obytné soubory měli začít památkově chránit. „*Už jenom proto, že dnes se nad paneláky ofrňujeme a stavíme domy, které často zdaleka nedosahují jejich uživatelských a možná ani estetických standardů*“ (Plicka 2007: 15). Také podle Davida Vávry by se „*některé vybrané pasáže už teď měly chránit. Například v Praze mezi Pankrácí a Pražským povstáním jsou paneláky krásně zasazeny do terénu. Je vlastně dobré, když má panelák jednoduchost a vnitřní pořádek. Samozřejmě mám na mysli paneláky z 60. a začátku 70. let. Ty z následujícího období byly odrazem rozkladu zhoubné ideologie*“ (Vávra 2008).

Jinými slovy, podle výše citovaných odborníků mohou neuvážlivé humanizace panelových sídlišť napáchat více škody než užitku. „*Zdá-li se, že nelze v tomto případě*

nic pokazit, dlužno konstatovat, že všechno může dopadnout ještě hůře, než je tomu dnes. Je totiž otázkou, zda město plné domů s rozvernými šaškovskými čepicemi je ještě tou »dobrou adresou«. Dům-klaun, dům-šašek, dům-kašpar, jako místo pro nezávaznou dovolenou u moře snad, jako místo pro život stěží. A tak nezbyvá, než se trpělivě tázat, co za těmi touhami po šikmých střeších je. A postupně odkrývat, že jde o hledání identity a individuality. [...] O humanizaci sídlišť se mluvilo už za minulého režimu. Spočívala většinou v představě veselého nátěru fasád. Nic proti barvám – ale snad všem je jasný rozdíl mezi zmalovanou prostitutkou a decentně naličenou dámou. Ty paneláky na tom nejsou zase tak špatně, aby na sebe musely upozorňovat už jenom pruhy přes obličej. Tím spíše, že jako dámy pochybné pověsti dnes vypadají některé novostavby“ (Plicka – Sedlák – Sedlák 1997: 20).

Jenže drtivě většině obyvatel sídlišť, kteří byli nuceni žít po několik desetiletí v panelové šedi, se pestrobarevné fasády s rozmanitými vzory líbí a o marnosti snahy o individualizaci prostřednictvím barev ze zmrzlinářského pultu, obrázků na fasádách či pseudobarokních klobouků nechtějí slyšet.

Tři čtvrtiny účastníků ankety portálu idnes.cz, v němž redaktoři položili čtenářům otázku, zda se jim líbí fasády panelových domů na plzeňském sídlišti Slovaný, na nichž je vyobrazen plameňák, kopretiny či pracující řemeslníci, odpověděly ano. Opačné stanovisko zaujal plzeňský Útvar koncepce a rozvoje města. Přiklonil se k názoru architektů, kteří tyto obří omalovánky na fasádách pokládají za devastaci veřejného prostoru, a nechal si zpracovat estetickou studii - zatím pro sídliště Slovaný. Jak ovšem podotýká ředitelka útvaru, s výjimkou několika domů, na nichž se nacházejí památkově chráněné sorelové prvky, nejde o nařízení, ale pouze o doporučení.³⁶

Obdobným výsledkem, vítězstvím jednoho z nejextravagantnějších návrhů, skončila také radniční anketa o nejpěkněji revitalizovaný panelák na pražském Jižním Městě za rok 2011.³⁷ Ano, je jiný, veselejší než okolní paneláky. A ačkoliv nepatří k těm nejhorším, je třeba položit si otázku:

³⁶ http://plzen.idnes.cz/obrazky-na-fasadach-plzenskych-panelaku-drazdi-architekty-i-radnici-11y-/plzen-zpravy.aspx?c=A101008_1463061_plzen-zpravy_alt

³⁷ <http://www.praha11.cz/cs/rozvoj-a-regenerace/regenerace-jizniho-mesta/soutez-regenerace-jm/regenerace-jm-2011-3-rocnik/prihlasene-subjekty-2011.html>

Budou současné nadšení účastníků radniční ankety sdílet také obyvatelé domu za dvacet třicet let?

Obr. 1: vítěz v anketě o nejpěkněji revitalizovaný panelový dům na Jižním Městě 2011

Výsledkem této neuvážlivě projevované touze obyvatel paneláků po svobodě a individualitě jsou obří pestrobarevné stavebnice, které se stávají směšnou kuriozitou v očích západních zahraničních turistů. „*To the south and east of the city centre lays the wilderness of Prague 4. Though parts of the area are very old and beautiful, the postcode has come to mean only one thing for Praguers: paneláky. The Czech word panelák revers to panels, erected in Prague 4 in the 1960s and '70s as a cheap solution to the post-war housing crisis. Jižní Město (Southern Town) has the greatest concentration. While there have been intermittent efforts to individualise the buildings with pastel exteriors, this has only made the district look like a nightmarish toy town. Háje, the last metro stop on the red Line C, is a good place in which to see the best of the worst.*” (Time out Prague 2009: 121)

kapitola čtvrtá

NEGATIVNÍ STEREOTYPY O SÍDLIŠTÍCH

A JEJICH ODRAZ VE VNITŘNÍM A VNĚJŠÍM IMAGE JIŽNÍHO MĚSTA

V této kapitole navazuji na teoretickou diskusi o image čtvrti a mechanismech stigamizace započatou ve druhé kapitole. Na základě analýzy nejrozšířenějších mediálních a literárních stereotypů o sídlištích (zejména o pražském Jižním Městě), a jejich srovnání s představami Jižního Města zachycenými v devětašedesáti textových a šedesáti obrazových reprezentacích sesbíraných metodou asociativního psaní a kreslení mezi účastníky festivalu *Street for art 2011*, vytvářím typologii negativních stereotypů. Získaný materiál dále doplňuji o postřehy amerických studentů městského plánování, kteří se zúčastnili jedné z mnou vedených procházek po Jižním Městě.³⁸ A ukazují, jakým způsobem se tyto stereotypy promítají do vnitřního, domnělého vnitřního a vnějšího image čtvrti dle Andersena (2002) a Hastingsové (2004). Získaný materiál je dostatečně objemný a rozmanitý, abych mohl vyvozovat zajímavé závěry o vnitřním a vnějším image Jižního města a o roli, kterou v jejich utváření sehrávají výše popsané negativní stereotypy.

Hranice mezi níže definovanými pěti nejrozšířenějšími typy stereotypů o Jižním Městě nejsou ostré. Určitá stereotypní představa může vykazovat rysy vícero z nich. Týkají se jak fyzického prostředí sídliště (jeho šedivosti, uniformity, zanedbanosti veřejných prostor), tak jeho vlivu na sociální život a psychické zdraví obyvatel (obyvatelnost čtvrti, citovou vyprázdňenost obyvatel, anonymitu) a možné důsledky pro budoucí rozvoj čtvrti (obava z degradace sídlišť a vzniku sociálních ghett).

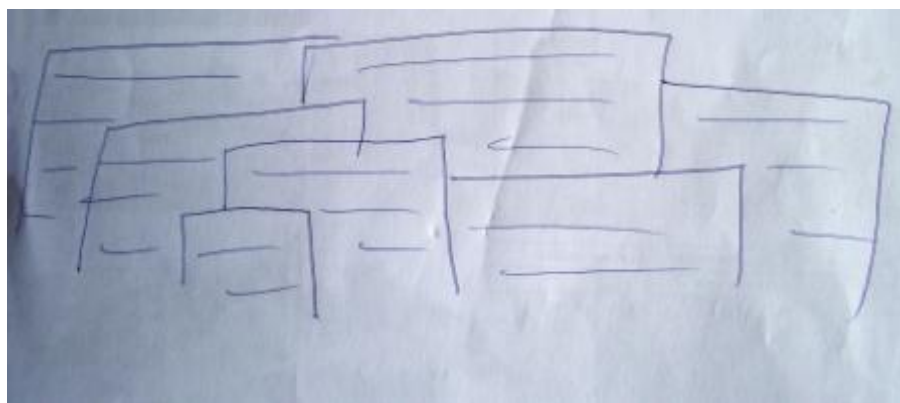
³⁸ zadání a průběh kvalitativního dotazníkového šetření, v rámci kterého byly vzkazy i obrázky účastníků sesbírány, včetně počtu participantů, je podrobně popsán v kapitole Metodologický rámec.

1. „Sídliště jsou šedivá a uniformní“

„Nekonečná hradba šedivých mnohapatrových budov, neosobní prostředí, sem tam navíc věžák. To je obrázek mnoha sídlišť, především ze 70. a 80. let, přezdívaných někdy králíkárny. K nejznámějším patří pražské Jižní Město nebo brněnské Bohunice.“ (Janečková 2010)

Obr. 2: muž, 21 let, Jižní Město; panelová hradba Jižního Města

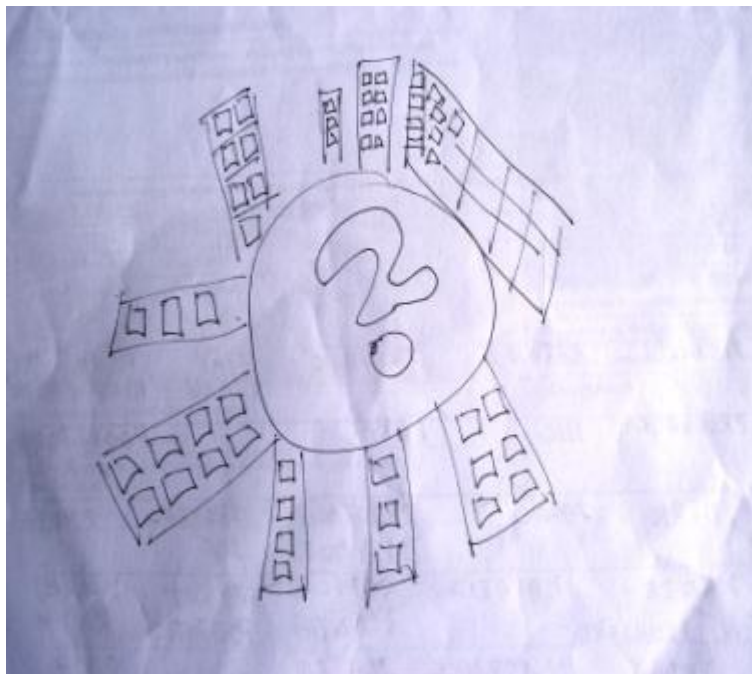

Obr. 3: muž, 21 let, Jižní Město; panelová hradba: symbol Jižního Města

Stereotypní představa gigantické šedivé hradby, která se pro mnoho lidí (obyvatele sídlišť nevyjímaje) stala symbolem panelových sídlišť, čím dál více pozbývá na platnosti. Panelové domy procházejí postupně revitalizací a jejich fasády začínají

připomínat spíše pestrobarevnou dětskou stavebnici. Přesto by bylo závažnou chybou, pokud bychom tento stereotyp jednoduše škrtnli jako relikvii minulosti a pokračovali dále. Než prohlásíme, že představa ‚šedivého‘ a ‚uniformního‘ sídliště již nemá žádnou oporu v jeho fyzickém prostředí, zamysleme se nad možnými významy slov šedivý a uniformní a pokusme se je zasadit do urbanistického kontextu sídlišť.

Šedivá není pouze barva, kterou získáme smícháním černé a bílé. Je to slovo vyjadřující nevyraznost, fádnost. Proto člověk, který nijak nevyčnívá, splývá s davem, bývá označován jako šedá myš. A obyčejný, v podstatě nudný život jako život šedivý. Je to také slovo vyjadřující neurčitost, nezařaditelnost do jednoznačných kategorií.

Obr. 4: žena, 52 let, Praha 1;

Jižní Město, to jsou panelové domy a neurčitý veřejný prostor mezi nimi

Vezmeme-li v potaz tuto mnohovýznamovost slova šedivý, zjistíme, že jeho používání pro prostory současného sídliště má stále své opodstatnění. Jižnímu Městu³⁹ už nedominuje barva betonu. Fasády jihoměstských paneláků naopak hrají rozmanitými barvami a vzory. Jenže jak varují někteří odborníci, bezstarostné vyvádění fasád ve veselých barvách nemusí být tou správnou únikovou cestou ze sídlištní uniformity.

³⁹ Tedy přesněji Jižnímu Městu I. U novějšího Jižního Města II již stavitelé používali také natřené panely.

Možná spíš naopak. Slovy architekta Pištěka „*nahodilé maskování uniformity i velikosti jednotlivých domů barvami ze zmrzlinářského pultu vede ve výsledku k chaosu a uniformitě ještě větší.*“ (Pištěk 2009: 25)

A opravdu, barevnost fasád sama o sobě neusnadňuje neznalému člověku orientaci v prostoru sídliště. Obzvlášť v případě, kdy jsou všechny panelové domy v konkrétních superblocích natírány podle jednotného barevného a grafického vzoru ve snaze radnice zabránit úplnému barevnému chaosu, jak je tomu na Jižním Městě. Přičtíme k tomu fakt, že všechny ty domy jsou prefabrikovanými obytnými krabicemi postavenými s pomocí identické technologie podle několika málo konstrukčních typů. Nabarvením fasád se diverzita typů zástavby nezvýší. V tomto smyslu zůstávají sídliště nadále ‚šedivými‘.

Už při příjezdu na Jižák se začínám ztrácet. Jak se dostat kam potřebuji s kočárem? Schody, podchody, samá komplikace. Bloudím mezi budovami, chybí mi orientační body ...
(žena, 27 let, Praha 6)

Obrazně šedivá zůstává dodnes také většina veřejného prostoru sídliště. Veřejných prostor je na Jižním Městě hodně. Stále zřetelněji se ukazuje, že až příliš (Gebrian 2009: 12– 13). Bývají však mnohdy natolik funkčně (čemu slouží) i sociálně (komu slouží) nejasně definované, že vlastně neslouží nikomu a ničemu.

Obr. 5: Opuštěný veřejný prostor na Opatovské:
rozlehlá terasa nákupního střediska měla být živým korzem, zeje však už roky prázdnotou

Přestože od jara do podzimu převládá na veřejných prostranstvích převážně zelená barva trávy a rozptýlených keřů a stromů, na ‚šedivosti‘ to podobným prostorům, jaký je k vidění na fotografii níže, nijak neubírá. Takové prostory ničím nemotivují obyvatele sídliště, aby zde zbytečně prodlévali, nejsou místy k zastavení a setkávání. Nanejvýš plní funkci tranzitních ne-míst mezi paneláky.

Obr. 6: Pohled na jedno z takových ‚zelených‘ prostranství mezi stanicí metra Háje a panelovou výstavbou jižně od Opatovské ulice.

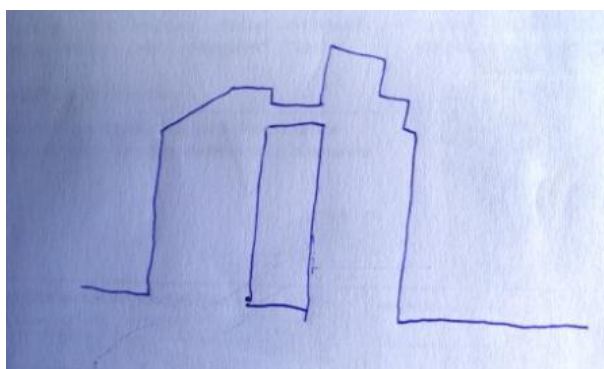
V případě Jižního Města je pocit uniformity sídliště ještě umocněn, jestliže se k němu člověk blíží zvenčí. Ať už přijíždíme z jihu směrem od Kunratic, z jihovýchodu po dálnici D1 nebo ze severu od Hostivaře, vždy před námi náhle vystoupí mohutná panelová hradba. Jedná se o natolik silný vizuální vjem, že se tato silueta pro některé lidi stala symbolem Jižního Města.

Obr. 7: žena, 31 let, Praha 1; Jižní Město při pohledu z dálnice D1

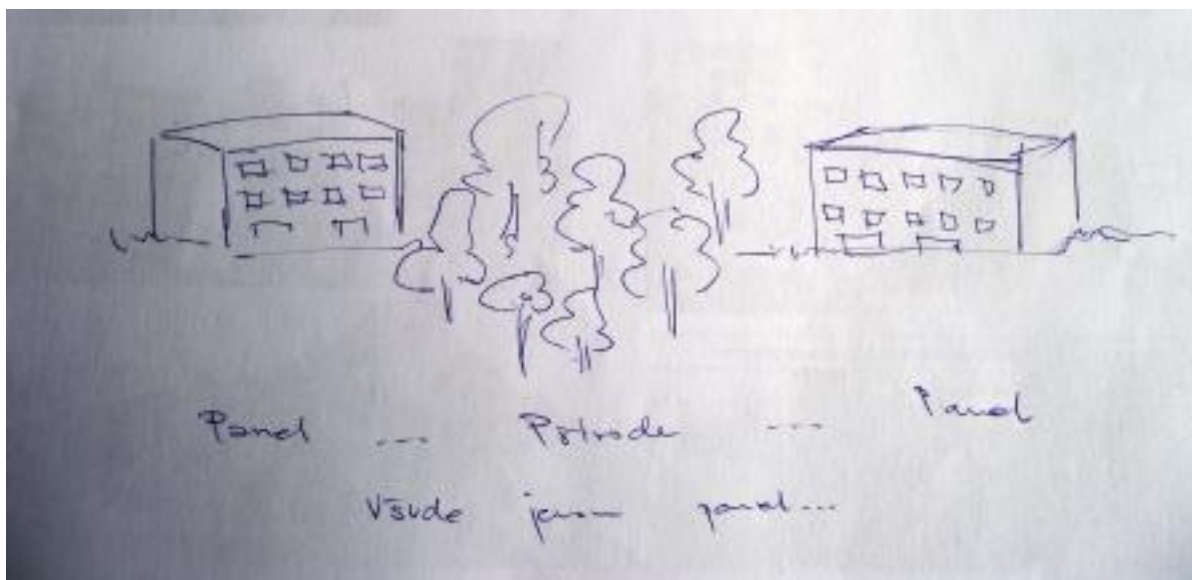
Zpoza této hradby vyčnívá několik věží. Dvě spojené věže hotelu Kupa na Hájích a další dvě, o něco nižší, ale robustnější, věže hotelů u stanice metra Opatov. Věže hotelu Kupa lze považovat za jeden ze symbolů Jižního Města I a důležitý orientační bod v roztržitém prostoru sídliště. Dokonce jsem zaznamenal názor, že silueta ‚dvojčat‘ by měla být součástí znaku městské části Praha 11.

Symbolem Jižního města je pro mne jednoznačně Kupa - je vidět i z dálky (i z Petřína) a je snadno identifikovatelná kvůli tomu můstku, který spojuje dvě budovy. (žena 25 let, Jižní Město)

Obr. 8: muž, 27 let, Martin, Slovensko;
spojené věže hotelu kupa: z dálky viditelný symbol Jižního Města

Návštěvník, který se odhodlá proniknout touto imaginární hradbou a pořádně se rozhlédne, bude zřejmě překvapen, možná i nemile zaskočen, kolik volného - převážně „zeleného“ - prostoru se mezi panelovými domy Jižního Města I nachází.

obr. 9: žena, 18 let, Jižní Město; sídliště = panelové domy uprostřed zeleně

A tato „zeleň“ působí na řadu návštěvníků i obyvatel jako určitá forma terapie. Něco, co jej činí příjemnějším (nebo alespoň snesitelnějším) místem pro život.⁴⁰

... O to příjemnější je zjištění, že se už neztrácím v ulicích, ale v lese. Je to místo plné protikladů. (žena, 27 let, Praha 6)

Jako velkou výhodu vnímám množství zeleně (kvůli stáří JM jsou tam i vzrostlé stromy), parky, lesy (především lesopark a Miličák, jestli tam patří i Krčský les to nevím). (žena, 25 let, Jižní Město)

Bydlím na Jižním Městě od roku 1984, když byla asanace Žižkova. Jsem tu spokojena, dobré spojení metrem, autobusy, dobré zásobování. Hlavně hodně prostoru a zeleně. (žena, 88 let, Jižní Město)

Miluji zeleň a té je na JM mnoho (díky!). Park mezi Hájema a Opatovem je báječný. (žena 35 let, Jižní Město).

Pro místní obyvatele je obtížné popsat, v čem je Jižní Město jedinečné, čím se liší od okolních čtvrtí a od jiných panelových sídlišť. Nevím. Nic mě nenapadá. Dobrá dostupnost do

⁴⁰ K působení zeleně na obyvatele města viz Kaplan, Kaplan, Ryan 1998

centra... no prostě můj domov. Tyto rozpačité odpovědi zazněly, když jsem tuto otázku položil skupince mladých lidí, kteří zašli posedět do festivalové zóny. Argumentem, který opakovaně zazněl ve snaze trapné mlčení překonat, byla zeleň.

Nejsem objektivní, na JM žiju celý život a znám to tam, takže ostatní sídliště jsou pro mě neosobní a ošklivější (např. okolo metra Hůrka nebo na Černém Mostě) – plus je tam málo zeleně... Je ale fakt, že to tam tolik neznám... (žena, 25 let, Jižní Město)

A proto je třeba zeleň bránit. Jakékoliv stavební zásahy vedoucí k likvidaci zeleně, především kácení stromů, narážejí na značnou nevoli místních obyvatel, jak ukázu níže na příkladu ‚parčíku‘ na Litochlebském náměstí.

Měli bychom bojovat za zachování zelených ploch a nenechat si je vzít jak je to v případě zástavby u Milíčovského lesa! Nenechat zastavět prostor u Opatova, upravit zelené plochy, udělat z nich relaxační zóny. (žena, 48 let, JM)

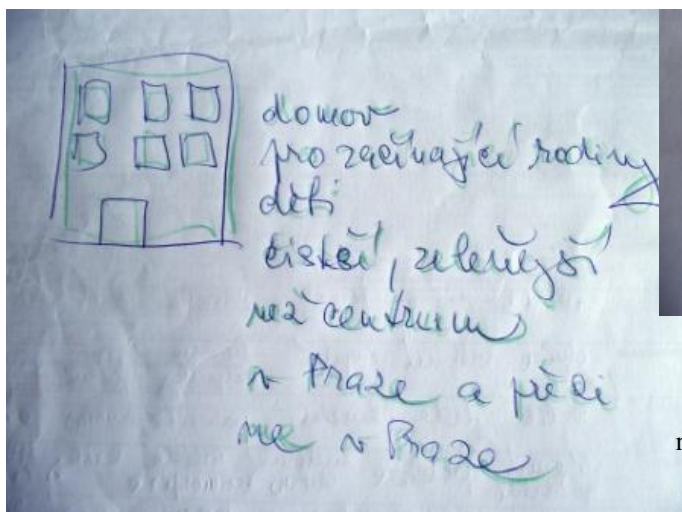
Nechci, aby zastavěli zelený parčík dole u Litochlebského náměstí, jak je památník obětem války. To pošlete do světa! (muž, 29 let, Jižní Město)

Žiji tady přes 30 let od samých začátků. Děti tu vyrostly, dlouho neznaly nic jiného... Syn uznává graffiti a beat box. Šedý zdi ho tak formovaly. Ruch dálnice už ani bohužel nevnímá. Jen se všichni bojíme, že ubude zeleň na úkor dalších budov. (žena, 58 let, Jižní Město)

V každém případě je množství volných ‚zelených‘ ploch něčím, co odlišuje sídliště od klasické blokové městské zástavby a činí je pro mnoho lidí atraktivní alternativou bydlení ve vnitřním městě.⁴¹ Obzvláště pro seniory a rodiny s malými dětmi.

Mám ráda rychlé spojení s centrem, kam jezdím každý týden za kulturou. Ráda vystoupím do mnohem většího klidu, lepšího vzduchu, zeleně. (žena, 88 let, Jižní Město).

⁴¹ Podle historika architektury Rostislava Šváchy „novináři vtlokají lidem do hlavy, že sídliště jsou ošklivé betonové džungle. Ale já bych řekl, že to se sídlišti není tak hrozné. Na sídlištích máte hodně prostoru, hodně volnosti, a když se dokážete starat o zeleň, můžete mít pocit, že bydlíte v parku. To je kvalita, kterou kompaktní historické město nemá. Architekt Josef Pleskot to říká hezky: staré město a sídliště se mohou komplementárně doplňovat“ (Švácha 2007: 20). Realita sídlištních veřejných prostor má však k ideálu upraveného městského parku často daleko, jak si uvědomují i zdejší obyvatelé.

Obr. 11: Muž, 19 let, Jižní Město; i tento mladík vnímá Jižní Město jako dobré místo pro rodinné bydlení a trávení volného času sportem a v přírodě

Obr. 10: žena, 58 let, Jižní Město; čistá, předměstská lokalita plná zeleně, vhodná pro rodiny s malými dětmi – tak vidí Jižní Město tato žena

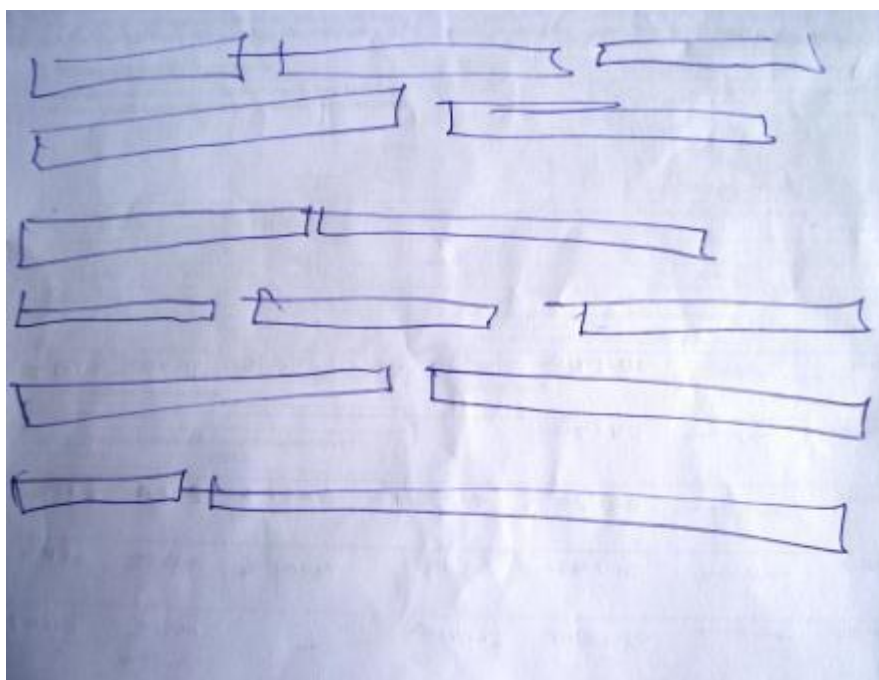
V případě pražského Jižního či Jihozápadního Města je k tomu třeba připočítat atraktivní přírodní zázemí.

Obr. 12: žena, 20 let, Jižní Město; jako významnou přednost Jižního Města vnímají obyvatelé blízkost městské přírody: Milíčovského či Krčského lesa a lesoparku u hostivařské přehrady.

II. „Panelová sídliště jsou citově vyprázdněnými místy“

„Žijeme tu v domech a bytech podobných si jako vejce vejci, vsazených do krajiny zpusťosené jejich zrodem. Sídlíště by nám mělo být domovem, ale nenávidí nás. A my mu to oplácíme.“⁴²

Obr. 13: muž, 31 let, Praha 12 – Kamýk: všude paneláky, jeden jako druhý

Takto popsal život na panelovém sídlišti Jan Hlavačka v povídce *Panelfixn*, volně inspirované vlastními zážitky z Jižního Města osmdesátých let. Tedy z doby, kdy ještě paneláky vyrůstaly jako na běžícím pásu, ale zároveň již začaly sílit hlasy, že nejsou šťastným řešením, a mělo by se s jejich výstavbou skoncovat. Kritika výstavby nových obytných souborů nezaznívala pouze z úst architektů a urbanistů, kteří postupně ztráceli víru v její smysluplnost, ale rovněž nepřímo prostřednictvím filmu a literatury. Patrně nejznámější filmovou kritikou života na sídlišti je satira režisérky Věry Chytilové *Panelstory* (1979) odehrávající se na Jižním Městě. Chytilová přišla se sociální kritikou ostrou do té míry, že před sametovou revolucí se *Panelstory* vůbec nesmělo objevit na televizních obrazovkách.

⁴² J. HLAVIČKA, *Panelfixn*, vybral a sest. Z. Rampas, Praha 1990. Citováno dle: J. LUKAVEC, *Jižák, země mystická a zaslíbená*, in: Literární noviny 30-31, 2010: 33.

O nic příznivější pohled na Jižní Město nepřináší ani film *Vesničko, má středisková* (1985). Většina děje se odehrává na venkově. Milionům televizních diváků ale utkvěl v paměti obraz mentálně zaostalého závozníka Otíka, jak se bezradně potácí po dřevěné lávce, která spojovala vestibul stanice metra Kosmonautů (dnes Háje) a autobusovou zastávku na protější straně silnice. Dav anonymních bytostí valících se po úzké lávce ostře kontrastuje s poklidnou atmosférou filmové vesnice a jejími vybarvenými charaktery.

Lze jistě namítnout, že se jedná o obrazy sídliště staré desítky let. A od té doby se na Jižním Městě objektivně mnohé změnilo, převážně k lepšímu. Již dlouho není Chytilovou zachyceným blátivým stavenišťem, kde si lidé za deštivých dní museli chránit obuv igelitovými sáčky, a kde se děti namísto prolézaček proplétaly mezi betonovými skružemi a obřimi kabelovými cívkami. Provizorní dřevěnou lávku, na níž se Otík dezorientovaně motal pohlcen davem uspěchanců, nahradil širší a robustnější (ne však o mnoho vkusnější) betonový mostek. Bláto vystřídal trávník, vyrostly stromy a keře, přibyla dětská hřiště, obchody, restaurace a dokonce i kostel. Jižní Město tak získalo mnohem přívětivější tvář. Také klišé o šedivých panelácích už na Jižním Městě rychle pozbývá platnosti.

Zakořeněné stereotypy však žijí svým vlastním životem a pohybují se mimo reálný časoprostor. Proto mohl Jiří Žáček roku 2002 publikovat níže citovanou báseň. Při jejím čtení se nedokážu ubránit dojmu, že není dílem jednoho z prominentních předlistopadových básníků, ale některého z jihoměstských raperů, kteří ve svých textech záměrně pěstují drsnou image ‚Jižáku‘. Posuďte sami:

*Bojová zóna pro sídlištní dítko,
pro vlčí smečky. Čí jste, sirotci,
plaváčci z jeslí, zvyklí na šidítka?
Jestli jste celí po otci,
čeká vás pasták... A kde máte mámu?
Na noční směně? Řeční na schůzi?
Anebo bloudí v džungli cestou z flámu?
Je na pohlavní transfúzi?
I bůh vás opustil, bůh, který neodpouští.
Jste ničí, jako zdivočelí psi.*

*Táhnete v tlupách betonovou pouští,
pěšáci příští apokalypsy.⁴³*

V imaginaci kontroverzního publicisty a psychologa Petra Bakaláře se obraz Jižního Města I smrsknul do zážitku z jediného místa, které se zde údajně odvážil navštívit – pochozí zóny mezi výstupem ze stanice metra Háje a Galaxií. „*Počínající ložiska pražského Bronxu, což zvláště vynikne při večerním postávání před multikinem Galaxie, mutace polocikánů, světských, pomenších předčasně pohlavně vyspělých dívek s rysy těhotných žen, pomenší obtlouští chlapičci – takoví Michalové Davidové, v očích zkušený výraz pasáků, postávají, na něco čekají, již několik generací. [...] Byl jsem tam jednou v životě, po 15 minutách jsem se musel vrátit (neměl jsem s sebou skafandr).*“ (Bakalář 2006: 227).

Obr. 14: už, 19 let, Jižní Město

Sociálně patologické prostředí a vykořeněnost obyvatel ‚Jižňáku‘ byly reflektovány i zdejší mládeží. V případě těchto vzkazů je ovšem zřejmé, že se jednalo o určitou pózu, stylizaci do role ‚drsnejch raperů.‘

*SOU TU JEN FEŤÁCI!
BENGA NIC NEZMŮŽOU!
VŠUDE SE KRADE
MRKEV JE Z*RD!
(muž, 19 let, Jižní Město)*

⁴³ J. ŽÁČEK, *Jižní Město*, in: *Divoké víno 1/2002*. Dostupné z WWW: <http://www.divokevino.cz/0102/zacek.php>.

*NA JIŽNÍM MĚSTĚ ŽIJEM UŽ DLOUHO
NIKDO NEPODĚLÁ NÁS MOULO.
DEVATENÁCT LET TU PŘEŽÍVÁME
STARŠÍ METRA POTKÁVÁME.
JIŽÁK JE PANELOVÉ KRÁLOVSTVÍ NAŠE,
KDO METREM JEZDÍ ČASTO ZEVLÁKU ČI RASTO.
NA PANELU TO TU CELÉ STOJÍ
KOLEM PANELU TU CHODÍ ČASTO VÍM TO NA STO%.
(muž 19 let, Jižní Město)*

*SMRADI, VYCHOVALO VÁS MĚSTO DROGY, ŽIJEME DÁL, I PŘESTO.
PRODÁVÁNÍ VŠEHO MALÝ SMRADI.
(muž, 22 let, Jižní Město)*

Tato póza souvisí s tím, že počátky rapu v České republice jsou spojeny právě s Jižním Městem, čehož jsou si zdejší obyvatelé mladé a střední generace zpravidla dobře vědomi. A někteří jsou na to přímo hrdí. Srovnáme-li výše uvedenou báseň Jiřího Žáčka a tyto tři příklady ‚rapování‘ jihoměstských mladíků s textem ‚hymny‘ Jižák od skupiny Manželé (1984), uvědomíme si, že se stále pohybuje v tomtéž diskurzu.

*Hej ty tam, co seš zač sem tady a co ty tu děláš.
Přijel sem sem a radši bych zas ven, sem tu jenom host.
Tak koukej zmizet rychle dost, abych nenarazil svojí rukou na tvůj nos.
Jo a honem taky naval prachy, kolik máš?
Neslyšel si co tak čumíš, BUM, tumáš, no vidíš že to de, no vidíš, že to de.
Hej Jendo pojď se mrknout sem ten kůň má ve šrajtofli pětku jen a leze sem, jó leze sem.
My tu žijem na Jižáku kluci co spolu držej páku,
Lojza, Venca, Jenda a taky kápo Čenda kterej už brzo přijde z lapáku
Jó Jižák Jižák město snů my žijem tu už spoustu dnů
beton je tady a beton je i tam, všechno je na beton a každej fandí nám.
Holky co známe sou samí kusy, samošku udeláme - jíst se musí
Tak hele vole hod' sem žváro, mám jen jedno to je málo - mám jedno*

*beton je tady a beton je i tam, všechno je na beton a každej fandí nám.
 Holky co známe sou vážně dobrý, maj na hlavě vlasy a uměj to prý,
 dělají to od malička je to prýma náladička.
 Nachlastat se a pak nákou buchtou zbalit.
 Vzít jí k mámě do baráku na kanape svalit.
 My tu žijem na Jižáku kluci co spolu držej páku
 Franta, Bohouš, Zdenda a taky kápo Čenda, co už brzo přijde z lapáku
 Posloucháme správnou hudbu máme všechny kazety
 Olympiky, Vávru známe, Zagorku i tyhlety.
 Na burze sme vždycky každou neděli, chceš bony, máry li bony.
 Minule tam Láďa koupil pěkný ricle - chachá, ty byly šik.
 Béd'a zase nesl něco domů v pixle - tak teda dík.
 To zas byl mejdan jako víno, vypili sme asi dvacet litrů vína.
 Venca zas vyváděl, Madla byla hotová,
 Lojza se předváděl že jich deset vodrovná,
 ať mu radši žádný holky do bytu už nevoděj,
 Lojza je prej hroznej kanec, nebylo by žádný hej.
 To co se stalo už předminulou sobotu, všechny nás to vzalo, že nestihli sme tuhletu
 sobotu tam vůbec zajít musíme se asi sejít až zas příští sobotu.
 Všichni žijem na Jižáku, každej z nás má dobrou fachu
 Franta v metru uklízí a Bohouš dělá v buřtárně
 a pivo tam všem nabízí, flašky vykupuje Zdenda
 ale nejlíp se má Čenda, ten už brzo přijde z lapáku.
 Jó Jižák Jižák město snů my žijem tu už spoustu dnů
 beton je tady a beton je i tam, všechno je na beton a každej fandí nám.*

Tento negativní stereotyp sídliště zachycený ve filmu, literatuře a hudbě je přejímán lidmi, kteří Jižní Město (téměř) neznají. Televizní diváci, podobně jako drtivá většina obyvatel sousedních čtvrtí, převážně plní roli pasivních aktérů, kteří nemají žádnou nebo jenom velmi povrchní osobní zkušenost s Jižním Městem, a tak nekriticky přejímají obrazy z filmové a mediální produkce. A bývají potom – převážně mile – překvapeni, když mají možnost na vlastní oči spatřit jiný obraz Jižního Města, než nabízejí vestibuly stanic metra a

jejich nejbližší okolí, neutěšené jihoměstské ‚třidy‘ Opatovská a Hviezdoslavova viděné z okna autobusu či letmý pohled na panorama sídliště při průjezdu Jižní spojkou.

Jižní Město znám z písničky. Překvapilo mě, kolik je tu zeleně. Překvapuje mě, že je tu příjemně. (žena, 24 let, Brno)

Musím říct, že sem si to Jižní Město představoval trochu jinak. Čekal sem tu hodně betonu a hustou zástavbu jako je na Čerňáku, ale vono je tu spoustu prostoru a je to tu hodně zelený. A ani ten park není tak strašnej.“ (můj známý při procházce Centrálním parkem)

III. „Panelová sídliště jsou hrozná a měla by se zbourat“

„Panelák je pořád hrůzostrašný a vyhazoval bych ho do povětří, ale mám dnes větší soucit s lidmi, kteří v tom bydlí, a chápu, že ti lidé bydlet musí, že to nejde udělat švihnutím proutku. Přesto mě mrzí, že jdou peníze na zlepšení paneláků, místo aby se postavily jiné domy, s rozumnějšími vlastnostmi, s daleko humánnějším zacházením s lidmi, než poskytují paneláky, hnusný to výplod arogance plánování a rozumu. To, v co jsem doufal - že začnou odumírat a že na jejich místě, aniž by se ubližovalo lidem, bude vznikat něco rozumnějšího - se zatím bohužel neděje. Tyhle obludy tu budou smrdět řadu generací a budou z nich vycházet paneloví lidi.“ (Rajniš 2007).

Obr. 15: muž, 22 let, Praha 4; hnusné baráky, špína a kriminalita: zbourat!

Martin Rajniš tak v několika větách shrnul hned dva rozšířené stereotypy o panelových sídlištích. Zaprvé, že jsou výplody zvěle totalitního systému. Celoživotní kritik panelové výstavby, sociální ekolog Bohuslav Blažek, vyjádřil svůj pohled na sídliště jako totalitární instituce potlačující individualitu a důstojnost jedince takto: „Přiznám se, že od dětství mě jako noční můra pronásledovala vidina, že bych se někdy ocitl v některé z kolektivistických hrůz: dětský domov, povinná vojenská služba, vězení, koncentrační tábor, bydlení na sídlišti, starobinec...stačila mi povinná školní docházka a jedna škola v přírodě.

Považoval jsem všechna tato prostředí za varianty jednoho jediného zla – totality.“ (Blažek 1998: 40 – 41)

Urbanista Jiří Gebert poukazuje na zhoubnost jediné standardizované urbanistické formy, která svou rigiditou znesnadňuje smysluplnou invenci zdola. *„Socialistická „závaznost“ jediné hegemonické koncepce územního plánu je zárukou sterility celého území. [...] Jsme příliš svobodní, individualističtí a sobečtí, než abychom mohli spokojeně bydlet v prostředí, které je totálním výmyslem kohosi. [...] Město není jen pokračováním architektury v jiném měřítku. Je zásadní rozdíl mezi definitivním plánem výstavby jednoho domu nebo mostu a plánem města. Ten musí skýtat prostor pro iniciativu, svobodnou volbu a neznámé potřeby budoucnosti. Pro architekta školeného v Čechách je však nepřijatelná představa, že by se vzhled a kompozice města mohly vymknout (jeho) vizuální kontrole. Plán jako tuhá architektonická šablona je cosi jako pás cudnosti nasazený městu. Architektura sama není žádnou zárukou kvality životního prostředí ani žádným řešením. Je to jen aktuální řeč forem. Dojemným patetickým projevem lidskosti, hledáním individuality a identity je snaha vyjít z anonymního, prázdného, masového. Výsledkem je nevkus a kýč – tapetami polepený balkon, ubohé květinové záhonky a trpaslíci.*“ (Gebert 1998: 5)

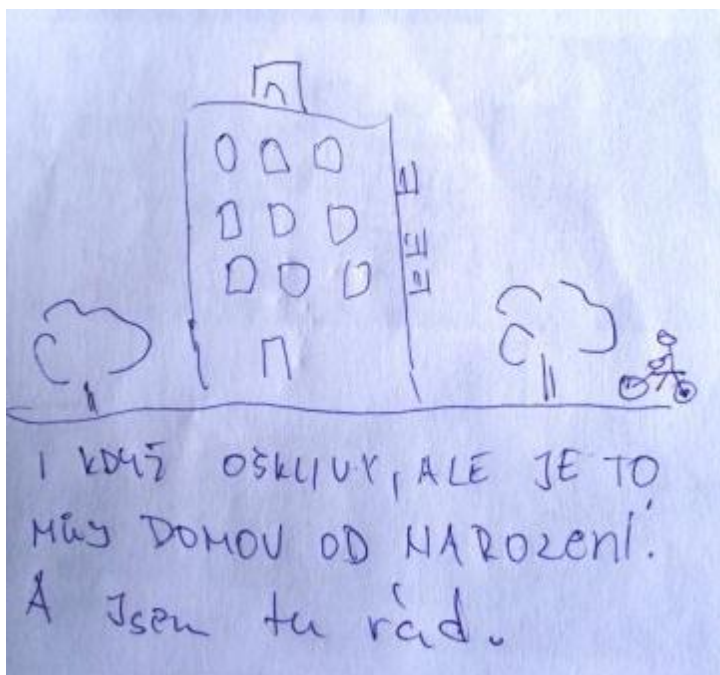
Martin Rajniš narazil ještě na další rozšířený stereotyp, podle něhož žijí lidé na sídlištích jenom proto, že jim nic jiného nezbyvá. Ani tržní ceny bytů na panelových sídlištích v Praze či Brně, ani dlouhodobě vysoká spokojenost, kterou obyvatelé sídlišť vykazují v sociologických průzkumech, nenasvědčují tomu, že by byly stigmatizovanými čtvrtěmi.⁴⁴

⁴⁴ V reprezentativním šetření z roku 2002 61 % obyvatel odpovědělo, že se jim na Jižním Městě žije dobře, 19 % velmi dobře, 20 % účastníků spíše špatně a pouze 1 % velmi špatně. *Praha 11 z pohledu jejích obyvatel. Reprezentativní výzkum v MČ Praha 11*, DEMA, a.s., Praha 2002.

Zpracovatelé brněnského *Dlouhodobého výzkumu sídlišť 2011* vytvořili tabulku sumarizující výsledky několika rozsáhlých výzkumů spokojenosti obyvatel s bydlením na sídlišti od počátku osmdesátých let (Musil et al.) po současnost. Jedná se o hodnoty vysoké, srovnatelné s činžovními domy ve starší blokové zástavbě. Pouze rodinné domy vykazují dlouhodobě vyšší míru spokojenosti obyvatel. Dům se zahradou je však v naší společnosti něčím, čemu žádná forma kolektivního bydlení nemůže konkurovat. Tabulka převzata z:

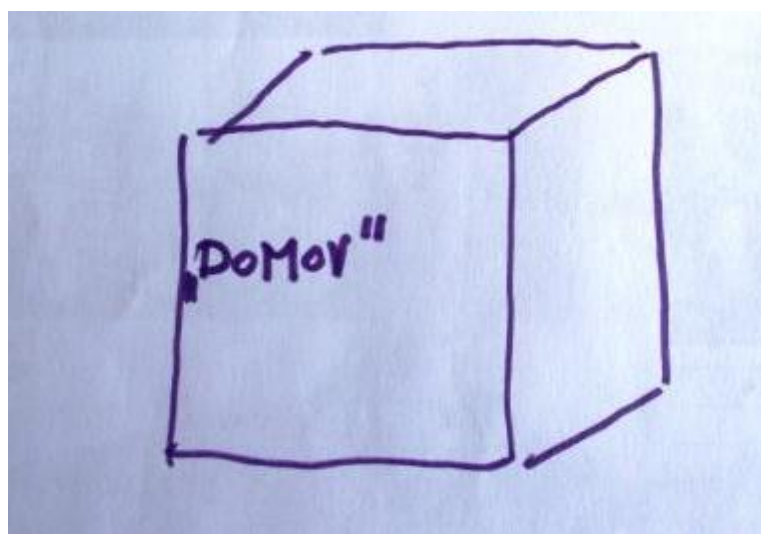
Dlouhodobý výzkum sídlišť 2011. Závěrečná zpráva. Brno 2011, tab. č. 32, s. 91. Dostupné na:

http://www.brno.cz/fileadmin/user_upload/sprava_mesta/magistrat_mesta_brna/KPMB/Zaverecna_zprava_-_Dlouhodoby_vyzkum_sidlist_2011_MMB.pdf

Obr. 16: muž, 33 let, Jižní Město;

vzpomínky a emoce dokážou zastřít řadu objektivních nedostatků Jižního Města

Obr. 17: žena, 23 let, Jižní Město: paneová krabice Jižního Města = náš do

Jiří Gebert se k výsledkům sociologickým výzkumů spokojenosti obyvatel staví skepticky. „Poukazovat na to, že mnoho obyvatel tristních paneláků se tu cítí výborně, znamená odvolávat se na čísi žalostnou duševní a citovou bídu.“ (Gebert 1998: 5) Gebertův

argument nelze brát úplně na lehkou váhu. Spíše se ovšem přikláním ke střízlivému hodnocení Laurenta Bazac-Billauda.⁴⁵ Panelové sídliště nikdy nebylo (a skoro jistě ani nebude) vysněným ideálním bydlením. Proto bychom neměli vysokou míru spokojenosti dlouhodobě uváděnou místními obyvateli v nejrůznějších sociologických průzkumech přeceňovat. Kulturoložka Lucie Zadražilová k tomu dodává: „*Zde je nutno upozornit na jev, který psychologové nazývají kognitivní disonance. Nemůžeme-li ospravedlnit své jednání nebo postoje vnějšími faktory, měníme své postoje, abychom je ospravedlnili. V kontextu námi sledované problematiky se jedná o to, že lidé mají tendenci pozitivně posuzovat věci, jež jim patří nebo situace, v nichž se ocitnou, a nechtějí si připustit, že to, co se jich bezprostředně týká, může být horší než jinde.*“ (Zadražilová 2012: 116 – 117)

Není ovšem ani důvod zpochybňovat validitu sociologickým průzkumů, neboť většina obyvatel pražských nebo brněnských sídlišť si na své bydliště opravdu nestěžuje. Řešením není sociologické průzkumy spokojenosti obyvatel plošně zavrhnout, ale zamyslet se nad tím, co nám zjištěné výsledky o obyvatelích sídliště vlastně říkají. A uvědomit si, že „*tento relativní optimismus tedy má velmi blízko k rezignaci, přizpůsobení vlastních přání možnostem, které nabízí reálná situace »reálné společnosti«*“. (Bazac-Billaud 1997: 62)

Zdůrazňuji proto pojem relativní. Lidé jsou relativně spokojeni se svým životem na sídlišti například proto, že je zde čistější ovzduší a mají odtud blíže do přírody. Poněvadž jejich sídliště je modernější a lépe dostupné městskou hromadnou dopravou než jiná sídliště na pražské periferii (častý typ výpovědi Bazac-Billaudových participantů z Jihozápadního Města stejně jako participantů z Jižního Města). „*Zdá se však, že to nejdůležitější spočívá v něčem jiném: bydlet na sídlišti znamená bydlet v místě přizpůsobeném zvláštním podmínkám mladých rodin s malými dětmi, znamená to bydlet daleko od centra, které není na tuto situaci ani v nejmenším připraveno*“ (Bazac-Billaud 2000: 65). Také hodnocení Jižního Města jako místa příhodného pro život rodin s malými dětmi je ve výpovědích zdejších obyvatel poměrně časté. Srovnání Jižního a Jihozápadního Města tak ukazuje na jejich podobné základní charakteristiky a zároveň na správnost Bazac-Billaudových hypotéz.

Zároveň je třeba mít na paměti, že (relativní) spokojenost s určitou čtvrtí neznámá totéž co silný emocionální vztah. Jak ukazuje Yi-Fu Tuan na příkladu Západní Filadelfie,

⁴⁵ francouzského etnologa, který v rámci svého terénního výzkumu prožil v devadesátých letech čtyři roky na pražském Jihozápadním Městě.

obyvatelé určité čtvrti sice mohou být se svým bydlištěm ‚relativně spokojeni‘, což ještě neznamená, že k tomuto místu mají silné pouto. Z Tuánem citovaného sociologického výzkumu vyplynulo, že tři čtvrtiny obyvatel tohoto okrsku si dovedou snadno představit, že by žili jinde (Tuan 1990: 216). To ovšem není případ obyvatel Jižního města, které jsou autorkami dvou emocionálních map níže.

Obr. 18: žena, 36 let, Jižní Město; Jižní Město je domovem desetitíců rodin

Obr. 19: žena, 36 let, Praha 4; místo, kde vyrůstali mnozí účastníci a kde nyní vyrůstají jejich děti.

Relativní spokojenost je do značné míry dána i tím, že obyvatelé se sídlištěm, které po několik desetiletí obývají, postupně srostli, stalo se nedílnou a neshaditelnou součástí jejich životů. Slovy Lucie Zdražilové: „Spokojenost na sídlištích souvisí i s působením faktoru, který Hodrová nazývá patinou, a který dokáže napravit i nešetrné zásahy do městského

organismu. Obyvatelé si po uplynutí jisté doby zvyknou a přijmou novou část města za svou; už proto, že se zde odehrávají jejich životní příběhy a znamenají pro ně domov. To však v žádném případě nesvědčí o maladaptaci obyvatel na sídlištích.“ (Zadražilová 2012: 125)

Tedy o ‚čísí citové bídě‘, jak tvrdí Jiří Gebert. Bouřlivá reakce, kterou krátce po sametové revoluci vyvolal prezident Václav Havel přirovnáním panelových domů ke králíkárnám, je toho výmluvným důkazem.

„Bydlím zde 28 let, zažila jsem bláto, žádné stromy a parky. Dnes už to tu vypadá lépe, zeleně dostatek, ale neudržované.“ (žena, 69 let, Jižní Město)

Žiji tady přes 30 let od samých začátků. Děti tu vyrostly, dlouho neznaly nic jiného... Syn uznává grafitti a beat box. Šedý zdi ho tak formovaly. Ruch dálnice už ani bohužel nevnímá. Jen se všichni bojíme, že ubude zeleň na úkor dalších budov. (žena, 58 let, Jižní Město)

Život na JM se zlepšuje, získáváme vztah ke zdejším místům z prostoru. Původní uměle navržená prostranství jsou pomalu přetvářena na místa pro život. Městská část bez historie, ale s budoucností. (muž, 25 let, Jižní Město)

IV. „Ze sídlišť se stanou ghetta“

„Kolem zničených poštovních schránek a počmáraných zdí s opadanou omítkou prochází do domu, kde bydlí. Poničené společné vybavení paneláku ji už nepřekvapí. Hana Lakatošová je jednou z obyvatel, které se v posledních třech letech přistěhovaly na českolipské sídliště Sever. Je jedním z kamínků zvláštní ‚bytové politiky‘, kterou v patnácti stech bytech v České Lípě zavedly vzájemně propojené a kontroverzní společnosti Byty Česká Lípa, Spobyt a Czech Property Investments.

Člověk, který na drastický vzhled paneláků není zvyklý, se tu začíná bát. Postupovat dál do věžáku v Okružní ulici čp. 2216 se dá už jen s velkou obezřetností i obavou. Připomíná to pomalé scény z hororů. ‚Tamhle je sedmnáctka, tomu domu už se říká Chánov,‘ ukazuje Lakatošová. ‚Těch nejhorších domů je ale tady víc.‘“ (Polák 2009)

Vybydlené domy, zanedbaný veřejný prostor, špína a nepořádek, ráj bezskrupulózních obchodníků s nemovitostmi. Takový je mediální obraz sociálně vyloučené sídlištní lokality. Podobně laděné články bychom v médiích našli také o dalších sídlištích, která získala nálepkou ghetta. Nejčastěji zmiňovanými jsou mostecký Chanov a litvínovský Janov.

Hrozí podobný scénář pražskému Jižnímu Městu? Podle dosud realizovaných výzkumů (Maier 2003, Temelová et al. 2011) je to v horizontu několika desetiletí velmi nepravděpodobné. Závěry pro konkrétní sídliště nelze ovšem generalizovat, protože existují značné rozdíly nejen mezi sídlišti v různých městech a regionech, ale i mezi různými sídlišti v rámci jednoho města.⁴⁶

⁴⁶ Temelová, Novák, Ouředníček a Puldová rozlišují tři kategorie sídlišť z hlediska perspektiv budoucího rozvoje:

1) sídliště s dobrými vyhlídkami do budoucna díky trvajícím pestré sociální skladbě obyvatel a dostatku investic do zlepšování fyzického prostředí sídliště.

2) sídliště, která stojí na rozcestí mezi regenerací a úpadkem. Nejsou lokalitami, kde se koncentrují sociálně slabí a ze strany obcí i obyvatel je snaha kontinuálně investovat do jejich údržby a rozvoje. Čelí však větší měrou negativním trendům demografickým (stárnutí populace, odchod mladých vzdělaných lidí za prací) anebo ekonomickým (například pokles životní úrovně řady obyvatel v důsledku stagnace hornictví a těžkého průmyslu po roce 1989). Kam budou směřovat, závisí do značné míry právě na tom, jak se dokážou vypořádat s těmito změnami.

3) sídliště s vysokou koncentrací sociálně slabých obyvatel a malou nadějí na zásadní zlepšení: viz výše popis severočeských vyloučených lokalit (Temelová et al. 2011: 1811 – 1834).

I mezi pražskými sídlišti existují rozdíly. Nejsou však tak dramatické jako například v některých severočeských městech. Z hlediska výše uvedené typologie by vzhledem k atraktivitě Prahy jako celku všechna dosud spadala do první kategorie. Podle výsledků rozsáhlé multikriteriální analýzy, kterou provedl tým vedený urbanistou Karlem Maierem, se Jižní Město řadí jak z hlediska potenciálu, tak rizik, do pražského průměru. (Maier 2003)

Proč se tedy Jižnímu Městu přezdívá Jižní Bronx? Proč se stále setkáváme s obavami, že pokud už sociální ghettem není, dříve či později se jím stane? První příčinou je výše popsaná setrvačnost zažitých představ. Televizní diváci mají v paměti dvacet, třicet let staré filmové obrazy sídliště a nejsou příliš ochotni reflektovat změny, ke kterým od té doby na sídlištích došlo.

Druhá příčina s první úzce souvisí. Lidé mají tendenci ‚vidět‘, co chtějí vidět, a ‚slyšet‘, co si přejí slyšet. Očekávání do značné míry předurčuje, co bude ‚viděno‘ a ‚slyšeno‘. Proto předjímá-li někdo, že sídliště jsou - či se stanou - ghetty, bude mít zvýšenou tendenci nalézat v nich příznaky potvrzující správnost jeho teorie.

Příkladem může být novinový článek, který autor nazval *Život v paneláku aneb bydlení mezi betonem a odpady*. Přestože pojednává o problémech pražských sídlišť, jeho úvod se příliš neliší od výše citované reportáže z českolipské sociálně vyloučené lokality. „*Přestože všudypřítomná šed' pražských sídlišť postupně mizí pod barevnými nátěry, stále nejsou sídliště místem s prestižní adresou. Mezi paneláky lze najít rezivějící klepadla na koberec či sušáky na prádlo, které dávno nikdo nevyužívá či rozpadající se betonové zídky, jejichž význam zůstává současným obyvatelům záhadou.*“ (Švec 2007)

Ne že bychom na pražských sídlištích nenašli zašlý venkovní inventář, chátrající objekty nejasného účelu a nepořádek mezi domy. V žádném případě však nelze tvrdit, že nezájem o veřejný prostor je problém, se kterým se potýkají pouze panelová sídliště. Potýkají se s ním i starší městské čtvrti se srovnatelně vysokou koncentrací obyvatel. Hlavní rozdíl tak spočívá především v nižší prestiži sídlištních čtvrtí.

Pomalou se měnící nehostinná lokalita, která má daleko k atraktivnímu bydlení a zřejmě se jím nikdy nestane. (muž, 27 let, Kroměříž)

Jižní město – periferie © bydlím na druhém konci města obklopena krásnou architekturou a

zelení. Jižní město? Vybavují se mi zakázaná slova... a trošku despekt. Neznám to tam totiž, proč taky? (žena, 30 let, Dejvice)

MĚSTO NEPOVĚZTO, NĚKDE NA OKRAJI KDE BYCH ASI NECHTĚL BYDLET ANI NEBYDLÍM A ZAJEDU SEM ZŘÍDKA. (muž, 29 let, Vinohrady)

Autor článku cituje výrok teoretika architektury Zdeňka Lukeše, že „*pokud se se sídlišti nebude nic dělat jako teď, tak se z nich stanou ghetta.*“ Otázkou ovšem je, co znamená ‚něco dělat‘. Stamiliony korun, které byly na sídlištích proinvestovány v rámci regeneračních programů Panel a Zelená úsporám,⁴⁷ o nečinnosti obcí ani soukromých vlastníků nesvědčí. Obce také podporují investice do rozvoje služeb a občanské vybavenosti. Tuto skutečnost autor článku připouští, ale výsledek těchto revitalizačních snah hodnotí negativně. „*Například sídliště Jižní Město stále jeho obyvatelé využívají spíše jako noclehárnu. A to přesto, že zde v těchto dnech dělníci pracují na výstavbě nového moderního kostela a že na Chodově před rokem a půl své brány otevřelo obří nákupní centrum*“ (Švec 2007).

Jiný novinový článek (Kubálková 2005) nese bulvární titulek „*Odborníci varují: ze sídlišť se stanou ghetta*“. Pojednává o sociodemografických změnách na pražských sídlištích. Jediným citovaným odborníkem je sociální geograf Luděk Sýkora. A jeho výroky jsou podstatně méně negativní. „*Běží totiž procesy, které z některých lokalit ghetta mohou vytvořit. Nesmíme přitom zapomínat na to, že existují lokality s mnohem horšími podmínkami bydlení, než jsou sídliště,*“ což autorka článku reinterpretuje slovy: „*Nevylučuje, že by z nich časem ghetta opravdu být mohla, nicméně doufá, že k tomu nedojde.*“ Článek by se tak mohl jmenovat například „*Odborník varuje: z některých pražských lokalit by se mohla stát ghetta*“. Jenže takový titulek by byl hodně dlouhý a málo úderný...

Tato médii přiživovanou představu nesdílejí pouze lidé, kteří pražská sídliště neznají, nebo na nich přinejmenším nikdy nežili. Socioložka Jana Barvíková se s ním dokonce setkala i mezi rodáky z Jižního Města, kteří se odtud v dospělosti odstěhovali. „*Ti, kteří na Jižním Městě už nebydlí, přikládají vyšší váhu informacím médií ohledně problematice perspektivy sídlišť a bývají ve svých odhadech budoucnosti Jižního Města skeptičtější než ti, kteří zde stále žijí nebo jsou s ním v intenzivním kontaktu (časté a/nebo několikadenní návštěvy rodičů) a ještě se jim nestačilo »odcizit«.* Zatímco první přinejmenším vyjadřují nejistotu z budoucího

⁴⁷ Podrobněji viz Barvíková 2011.

vývoje sídliště nebo dokonce obavy z možné ghettoizace všímající si určitých náznaků sociální degradace, druzí se o jeho budoucnost neobávají. Domnívají se, že stále splňuje nároky středních vrstev na bydlení pro mladé rodiny s dětmi a v tom spatřují jeho šance.“ (Barvíková 2010: 75 – 76)

Ghettoizace pražských sídlišť tak zatím probíhá jen v diskurzivní rovině. Přesto se jedná o nebezpečí, které nelze podceňovat. Neustálá stigmatizace sídlišť může vést k tomu, že negativním stereotypům o ‚svém‘ sídlišti uvěří i jeho obyvatelé.⁴⁸ A začnou se podle toho chovat.⁴⁹ Projeví se to nedostatečnou údržbou, chátráním a v důsledku toho klesající bezpečností veřejného prostoru.⁵⁰ A také zhoršující se nabídkou zboží, služeb a pracovních příležitostí.⁵¹

Odpovědi na otázku, stanou-li se ze sídlišť ghetta, se tedy dramaticky různí v závislosti na konkrétní lokalitě. V některých případech se již ze sídlišť ghetta stala či stávají, jinde předpokládají výzkumy spíše pozitivní vývoj. Největším problémem sídlišť nejsou panelové domy, jejich údajně špatný technický stav, jednotvárnost, odlidštěnost, ani nenápaditost a sešlost veřejných prostor, nýbrž tyto generalizace. Neustálé omílání, že sídliště jsou všeobecně špatná nebo se špatnými stanou, může mít efekt sebenaplňujícího proroctví. Postoje obyvatel Jižního Města (či srovnávaných brněnských sídlišť, viz výše) však ukazují,

⁴⁸ Slovy Laurenta Bazac-Billauda, jestliže „*bude těmto čtvrtím přidělováno příliš negativní image (které ostatně neodpovídá realitě), je pravděpodobné, že pesimisté, předpovídající rychlou přeměnu sídlišť v sociální ghetta, se dočkají splnění svého ‚snu‘: protože budou lidem neustále opakovat, že bydlí v nedůstojných podmínkách, nakonec je přesvědčí.“ (Bazac-Billaud 1997: 64).*

⁴⁹ „*Začneme se chovat tak, jako by to byla pravda. Budou se bát vyjít na ulici. A ti, kdo na sídlišti bydlí, se budou za každou cenu snažit najít jiné bydlení, které by je společensky nedeklasovalo, bez ohledu na to, že kvalita tohoto bydlení »jinde« může být ve skutečnosti vlastně horší. Při své přípravě na odchod nebudou mít důvod zasazovat se o to, aby se někdo staral o veřejná prostranství, a své »provizorní« byty už nebudou udržovat.“ (Maier 1998: 4).*

⁵⁰ Vylidnění ulic by vedlo k bujení kriminality a vandalismu – a to nejen v nočních, ale v důsledku absence sociální kontroly i v denních hodinách. Opuštěné veřejné prostory, jejichž kvalita podle mého názoru představuje jeden z hlavních rozdílů mezi dobrými (životaschopnými, perspektivními) předměstskými čtvrtěmi a těmi průměrnými či podprůměrnými, by stejně jako zanedbávaný bytový fond postupně chátraly. Stále více majitelů by se snažilo své byty prodat. Je nasnadě, že jejich cena by byla výrazně nižší než v případě bytů srovnatelných parametřů ve ‚zdravé‘ čtvrti – tj. čtvrti s lepším image. Kdo by o tyto relativně levné byty ‚na špatné adrese‘ mohl mít zájem? Převážně nízkopříjmové skupiny obyvatel, které si ‚lepší‘ (rozuměj prestižnější) bydlení nemohou dovolit.

⁵¹ A jak upozornil sociolog Jiří Musil, stigmatizované čtvrti jsou neatraktivní nejen pro podnikatele, ale i pro samosprávné orgány, které mají tendenci se o ně starat méně než o čtvrti s lepší pověstí. (Musil 2007: 15) Sekundárně by se proto sociální degradace čtvrti projevila poklesem soukromých i veřejných investic a v důsledku toho zřejmě i úbytkem pracovních příležitostí v místě bydliště.

že obyvatelé těchto čtvrtí jsou vůči zmiňovaným negativním stereotypům a generalizacím poměrně imunní.

VYSTĚHOVALI NÁS SEM, KDYŽ BOURALI STARÝ ŽIŽKOV – 1984. PRVNÍ ROKY BYLY HROZNÉ! Ale postupně se to zlepšilo a dnes jsme celá rodina velmi spokojeni. A ŽIJEME TU 4 GENERACE. Jen ta 4. žije na Pankráci. (žena, 89 let, Jižní Město)

Bydlím zde 28 let, zažila jsem bláto, žádné stromy a parky. Dnes už to tu vypadá lépe, zeleně dostatek, ale neudržované. Už to není pouze noclehárna. Zvykla jsem si zde. (žena, 69 let, Jižní Město)

DOCELA DOBRÉ MÍSTO PRO BYDLENÍ, NICMÉNĚ JE HODNĚ CO ZLEPŠOVAT A UPRAVOVAT. VELMI DOBRÉ DOPRAVNÍ SPOJENÍ. (muž, 37 let, Jižní Město)

Život na JM se zlepšuje, získáváme vztah ke zdejším místům z prostoru. Původní uměle navržená prostranství jsou pomalu přetvářena na místa pro život. Městská část bez historie, ale s budoucností. (muž, 25 let, Jižní Město)

Díky tomu zásadním způsobem klesá pravděpodobnost, že se sídliště spadající do první a druhé skupiny dle typologie užívané Temelovou, Novákem, Ouředníčkem a Puldovou v dohledné době ghetty stanou. Zcela zásadní vliv na (ne)naplňování katastrofických scénářů vývoje mají a budou mít ovšem klíčoví aktéři v území – samosprávy, developéři a další silní investoři. Lze dokonce tvrdit, že předvídatelnost, koncepčnost a udržitelnost rozhodování v územním rozvoji a bytové politice bude mít na zachování příznivé smíšené socioekonomické struktury sídlišních čtvrtí větší vliv než vlastní fyzické prostředí a technické podmínky, s nimiž se budou vypořádávat.

V. „Jižní Město je jedním z nejhustěji zalidněných míst v Česku“

„Patří k místům s nejvyšší hustotou obyvatel na kilometr čtvereční v republice. Jeho vládcům to ale nestačí a povolují další obří stavby i za cenu omezení zeleně. Co je to? Jižní Město pražské neboli známý Jižák, taktéž králíkárna, jak toto největší panelové sídliště nazval zkraje devadesátých let tehdejší prezident Václav Havel.“ (Štětka 2010)

Obr. 20: muž, 23 let, Praha 4

„To je ale velká králíkárna.“ „Pojďte, sem se nás vejde dost!“

Autor článku o kontroverzní rozvojové politice radnice Prahy 11 tak přejal rozšířený stereotyp, že „*Jižní Město (JM) je nejhustěji osídlenou enklávou v Praze.*“⁵² Zástavbou s natolik vysokou koncentrací obyvatel, že se lidé ze sousedství vzájemně nemohou znát. Natož aby se mezi nimi vytvořily hlubší mezilidské vztahy. Ocitají se tak podle tohoto stereotypu v roli cizinců mezi cizinci, dalšími anonymními obyvateli neosobního velkosídlíště. Efekt odcizení ve vztahu k místu a druhým lidem má být ještě posílen tím, že žijí v mnohapodlažních panelácích. V důsledku toho není údajně možné vytvořit si pevnější osobní vazbu ani na úrovni jednotlivých domů. Slovy již citovaného architekta Martina

⁵² <http://www.zahradaops.cz/tolerdance/?p=1>

Rajniše jsou paneláky obludami, v nichž vyrůstají uniformní, citově vyprázdnění paneloví lidé.

Obr. 21: žena, 26 let, Jižní Město:

rozsáhlý a významuprázdný veřejný prostor posiluje anonymitu čtvrti

Zároveň je však třeba připustit, že v důsledku nízké zastavěnosti území zejména na Jižním Městě I (kde dosahuje pouhých 16 až 18 procent) je hustota osídlení na Jižním Městě nižší než v kompaktních vnitroměstských čtvrtích Prahy (Vršovicích, Vinohradech či na Žižkově). Zbytek území zabírá dopravní infrastruktura a především rozlehlé, převážně ‚zelené‘ vnitřní plochy, z nichž je motorová doprava vyloučena.

Proto někteří architekti a urbanisté zastávají názor, že sídliště jsou vlastně nedostavěnými městy a proto je třeba je dokončit: tj. dotvořit do podoby kompaktnějších, zahuštěnějších sídelních celků. Slovy Vlada Miluniće, mimo jiné autora velmi kompaktního, ‚zahuštěného‘ Obytného areálu Hvězda na okraji sídliště Petřiny: *„Naštěstí jsou sídlištní schémata tak řídká, že je možné do nich vložit další chytřejší podstrukturu. Ale samotná sídliště nejsou městem, jsou pouze mrtvým schématem stejně jako například římské vojenské opevnění s cardem a decumanem a centrálním náměstím. Toto římské schéma bylo zárodkem řady evropských měst, která však už dávno nejsou vojenskými tábory, ale živými městy s otevřeným vývojem. Stejný osud metamorfózy je předurčen sídlištěm“* (Milunić 1997: 51).

Ve vnitřním rozvoji, ve výplňové zástavbě, spatřují jednu z logických cest, jak řešit problém s předimenzovanými, obtížně udržitelnými a opuštěným dojmem působícími

veřejnými prostory sídliště, rovněž američtí studenti městského plánování. Slovy jednoho z nich: *“Vast areas with few people in the public spaces. People appear isolated in the high density housing buildings. Opportunity for infill development.”* A poukazují přitom na neudržitelnost takového urbanismu. *“This development wouldn't work in America. It is spread out, gigantic and intimidating. I'm surprised the people like it! There was too much walking with no change in scenery.”*

Řada jiných odborníků ovšem koncept zahušťování odmítá jako pro sídliště nevhodný a kontraproduktivní. Patří mezi ně například historik architektury Rostislav Švácha (sám obyvatel panelového sídliště v Modřanech). Sídliště podle něj nelze chápat ani jako počáteční stádia vývoje středověkých měst, jak tvrdil její autor Rostislav Nový, ani jako tábory římských legií, z nichž vzniklo nejedno významné město v západní Evropě. *„Domnívám se, že je to nekorektní a neadekvátní nápad, protože sídliště byla od počátku budována na jiném myšlenkovém i estetickém systému, než byla utvářena středověká města. Hodnota volnosti a otevřenosti prostoru proti hodnotě uzavřenosti před okolním světem!“* (Švácha 2000).

Akademická architektka Milada Vorlová vyjadřuje tuto kvalitu ještě obšírněji a poetičtěji. *„Sídliště, které chci hájit (a v němž přes třicet let bydlím) je, když jeho domy jsou obklopeny vzduchem, ano, dokonce může mírně táhnout, když je vítr – ať vím, co je vítr a nemusím pro ten pocit vyjždět někam za město; když mi jeho domy nebrání ve vnímání přirozeného terénu, tedy vím, kde je to s kopce a kde do kopce, nejsem omezena tak jako v kompaktním městě, kde vím jen o stoupání a klesání jednotlivé ulice; když mi jeho domy nebrání ve výhledu do krajiny, která se mění, jak jdu podél řady domů; když mezi mým sídlištěm a městem je kus pole, kde v prvních letech ještě bývali zajíci a srny a kde v neděli nepotkáš člověka, protože všichni město opustili“* (Vorlová 1998: 52).

Odmítavě se k teorii zahušťování staví také Kazimír Krajewski *„Sídliště totiž zahustit nepotřebuje. Ve skutečnosti je to to poslední, co by mu prospělo. Otevřený prostor, který skýtá, je jeho prvořadou kvalitou, protiváhou malých bytů. Slunce, vítr, zeleň. Že tato prostorová kvalita (nadbytek) není přijatelná pro každého, je zjevné. Budme rádi, že je dostatek těch, kteří se v ní naopak cítí spokojeni“* (Krajewski 2003: 46).

V postojích Šváchy a Krajewského k zahušťování sídlišť však existuje podstatný rozdíl, který se naplno projevuje v odlišném hodnocení Milunićova Obytného areálu Hvězda. Švácha oceňuje nápaditost Milunićem zvoleného architektonického řešení a připouští, že Hvězda vhodně doplnila a oživila dosud jednotvárnou urbanistickou strukturu Petřín. *„Výchozí situace byla taková, že buď se na stejných prostorech, jako je dnes Hvězda, bude stavět dál klasickým schématem, nebo se to schéma změní. Vlado Milunić vsadil na změnu a začal projektovat město mnohem uzavřenější, kompaktnější, ale paradoxně to prospělo i staršímu sídlišti Petřiny, protože až z této intervence si uvědomíme hodnoty staršího sídliště z konce padesátých let“* (Švácha 2000).

Naproti tomu Krajewski Milunićův projekt interpretuje jako výsledek snahy autora „zúčtovat“ s nenáviděnými sídlišti a maximální možnou měrou vyhovět zájmům developera, a jednoznačně jej zavrhuje. *„Rezervní pozemky, určené pro výstavbu občanské vybavenosti, skutečné srdce nejenom samotného sídliště, ale i přilehlého okolí – vilových čtvrtí a studentských kolejí – byly investorsky vytěženy stavbou bytů na kšeft. Požadavek na zahuštění byl vysoký a ze strany investora v podstatě legitimní, jsou to totiž především investoři, kteří zahuštěnost opravdu milují. Architekt Milunić, svou averzí k sídlištím se ostatně nikdy netající, jim vyšel vstříc nad rámec. Výsledek je známý. Zmonofunkčnění sídliště bylo dokončeno, veškerá aktivita, nesouvisející přímo s bydlením, je odsunuta jinam, většina nových bytů slouží krátkodobému pronájmu, a vyvrcholením nápaditosti urbanistického řešení je v těžišti celého sídliště, na křižovatce hlavních osových komunikací, umístěné parkoviště (!). Kontrast mezi „tupými krabicemi bez nápadu“ a pestrobarevným cirkusem novostaveb, tak spíš než slibovanou poesii působí dojem, že prvořadou snahou autorů bylo to těm škaredým panelákům pořádně natřít“* (Krajewski 2003: 45).

Drtivá většina obyvatel Jižního Města má blízko k citovaným názorům Vorlové a Krajewského. Otázku (ne)zahušťování sídliště považují za velmi podstatnou a často nekriticky přejímají stereotyp o Jižním Městě jako nejhustěji osídlené pražské čtvrti.

(Ne)zahušťování se proto stala důležitým tématem několika posledních předvolebních kampaní. Argumenty používané odpůrci zahušťování sídliště, kterých je mezi obyvateli sídliště drtivá většina, jsou problematické. A to jak z hlediska výběru srovnávaných veličin, tak přesnosti samotných vstupních dat. Předmětem analýzy níže jsou tvrzení představitelů

občanského sdružení Hezké Jižní Město, jež vzniklo z odporu obyvatel k rozsáhlému developerskému projektu v místní části Milíčov.⁵³

*„Již dnes je hustota obyvatel Jižního Města o 50 % vyšší než činí pražský průměr, a tak další zastavování zeleně či parkovišť je holý nesmysl.“*⁵⁴ Hustota zalidnění na Jižním Městě je srovnávána s průměrnou hustotou zalidnění v celé velké Praze. Ta zahrnuje jak například Josefov, Nusle nebo Vinohrady s objektivně vyšší koncentrací obyvatel než na Jižním Městě, tak suburbánní satelitní městečka s velmi řídkým osídlením. Z urbanistického hlediska tedy není tento argument příliš relevantní. Podle dostupných statistických údajů je navíc hustota osídlení v městské části Praha 11 bez přidružených obcí (tj. v lokalitě Jižní Město) vyšší ne o deklarovaných 50 %, ale dokonce o 226 %.⁵⁵ V očích laika však vykresluje i tento podhodnocený údaj Jižní Město jako místo s velmi nadprůměrnou hustotou obyvatel.

*„Plánovaná výstavba bez občanské vybavenosti jen zahustí již tak hustou zástavbu Jižního Města, které se počtem obyvatel rovná Hradci Králové, přičemž je rozlohou desetkrát menší.“*⁵⁶ Zde není Jižní Město srovnáváno se zbytkem Prahy, ale s celým krajským městem včetně všech přidružených vsí, které tvoří většinu jeho rozlohy. V tomto případě je skutečně hustota obyvatel na Jižním Městě více než devítinásobná. ‚Starý‘ Hradec (místní část Hradec Králové) dosahuje hustoty 4750 obyvatel na čtvereční kilometr. Ani v tomto případě nejsou tedy srovnávány urbanisticky srovnatelné celky.

Dokonce ani mezi pražskými sídlištními čtvrtěmi nepatří Jižnímu Městě první, nýbrž až čtvrtá příčka za:

- Černým Mostem s cca 11 600 obyvateli/km²
- Prosekem s cca 9100 obyvateli/km²
- Kobylisami s cca 9000 obyvateli/km²

⁵³ <http://hezkejm.web.cz/>

⁵⁴ <http://hezkejm.blogspot.cz/2012/01/kontroverzni-zastavba-socialnich-bytu.html>

⁵⁵ Podle evidence úřadu MČ dosahovala v lednu 2009 hustota osídlení na Jižním Městě 8151 obyvatel/km² (<http://www.praha11.cz/cs/jizni-mesto-v-kostce/obyvatelstvo-prahy-11.html>). Průměrná hustota osídlení na území hl. m. Prahy činí dle výsledků sčítání lidu 2011 2503 obyvatel/km². Výše zmíněné čtvrti Josefov (cca 15 400 obyvatel/km²) Nusle (cca 13 000 obyvatel/km²) či Vinohrady (více než 14 000 obyvatel/km²) vykazují hustotu osídlení podstatně vyšší.

⁵⁶ http://www.hpp11.cz/jmn/JMnoviny_1_2010.pdf

Hustota osídlení tedy není dostatečným důvodem, proč by mělo být Jižní Město anonymnější než jiná velká sídliště nebo čtvrti činžovních domů z devatenáctého a první poloviny dvacátého století.

Vzhledem ke značné rozvolněnosti jihoměstské zástavby nelze nekriticky přijmout ani tvrzení, že Jižní Město je lidskou králíkárnou v úzkém smyslu slova. Tedy že koncentrace obyvatel je zde natolik vysoká, aby měla významný negativní vliv na kvalitu života obyvatel. Titíž obyvatelé, kteří poukazují na extrémně vysokou hustotu osídlení a obávají se dalšího zahušťování sídliště, často zároveň oceňují prosvětlenost panelákových bytů, čerstvý vzduch a rozsáhlé plochy udržované městské zeleně. A jsou se životem na Jižním Městě spokojeni.

Jižní Město, Jižák. Vždy jsem měla za to, že je zde velká anonymita, kriminalita a hlavně jednotvárnost. Bydlím na Opatově půl roku a musím říct, že realita je pro mne jiná. Co se týče bytu, kde bydlím, ten je nic moc, ovšem proto utíkám ven, a naštěstí mám kam. Plno zeleně, velký park přímo u domu kousek odtud košíkovské nádrže. Není to vůbec zlé, jak jsem myslela. A jelikož mám psa, tak jsem zde poznala i spoustu milých lidí. Pro mě to zde rozhodně není na celý život, ovšem v tuto chvíli jsem více než spokojena.
(žena, 24 let, Jižní Město)

Citlivost většiny obyvatel Jižního Města v otázce dalšího stavebního rozvoje (v diskurzu zdejších obyvatel zpravidla označovaného jako zahušťování) zvyšuje politika územního rozvoje prosazovaná v posledních letech radnicí Prahy 11. Jednotlivými projekty, které byly v horizontu posledních dvou volebních období na Jižním Městě realizovány, se s ohledem na zaměření této práce nebudeme dopodrobna zabývat. K porozumění postojům zastávaným vedením městské části v otázkách rozvoje lokality postačí bližší prozkoumání příspěvku s názvem *Město a přírodě ku prospěchu*, který starosta Dalibor Mlejnský publikoval v listopadu 2009 na radničním portálu. Je natolik příznačný, že zde postupně rozeberu jeho podstatnou část.

"Jaký přínos má zahušťování zástavby pro obyvatele Jižního Města? Měli bychom se vydat cestou vyšší míry využití území našich měst?" To jsou otázky, které si starosta klade na úvod. A odpovídá na ně zcela jednoznačně. *„Osobně se domnívám, že bychom se cestou vyšší míry využití území našich měst měli vydat. Vyšší intenzita zástavby má totiž svoji neúprosnou logiku. Na menším prostoru se postaví více podlažních ploch bytů, obchodů nebo služeb. S jemnou nadsázkou se tak zabrání tomu, aby Praha za několik desítek let začínala například u*

Prachatic a končila u Turnova. Prahu nemůžeme stavět jako velkou, neohraničenou a plošně rozplizlou vesnici, ale jako opravdové kompaktní město.“

Proti strašáku v podobě neúnosně vysoké intenzity městské zástavby tak starosta Mlejský přichází s opačným strašákem současných velkoměst – fenoménem sídlení kaše (urban sprawl), neboli rozlézání řídké suburbánní zástavby do volné krajiny za městem. Strašákem, kterého dobře znají nejen odborníci, ale z vlastní zkušenosti i obyvatelé Jižního Města. Vždyť někteří z nich se na sídelní kaši dívají z oken svých panelákových bytů. Ještě víc se jich s negativními dopady této formy suburbanizace setkává v dopravních kolonách či v přeplněných prostředcích městské hromadné dopravy.

Starosta Mlejský přitom cituje architekta Kouckého: *„Intenzifikace využití města je jeho nejvýznamnějším rozvojovým potenciálem. Zahušťování města vede k vyšší hustotě obyvatel a tím i ke větší koncentraci vybavenosti a služeb. Více potřeb lze uspokojit v docházkové vzdálenosti od domova a tak výrazně stoupá podíl pěších na místní dopravě. Vyšší hustota obyvatel umožňuje rozvoj výkonných a nanejvýš ekologických systémů kolejové dopravy s elektrickou trakcí a tím se nepřímo, ale významně omezuje používání automobilů. Vyšší intenzita využití veřejných prostranství vytváří tlak na vymisťování automobilů a zlepšení kvality veřejných prostranství. K tomu je k dispozici i více veřejných prostředků a zároveň roste i společenská kontrola veřejných prostor a veřejné zeleně.“*

Zapomíná ovšem uvést, že hustota osídlení potřebná k efektivní obsluze veřejnou dopravou a zajištění základní občanské vybavenosti má nejen svou dolní, ale rovněž horní hranici. Pavel Hnilička v knize *Sídlení kaše* uvádí, že přibližná hustota zalidnění potřebná k tomu, aby většina základních služeb byla snadno a rychle dostupná pěšky, je zhruba 100 obyvatel na hektar. K efektivnímu využití městské hromadné dopravy je zapotřebí hustoty kolem 50 obyvatel na hektar. Při nižší hustotě obyvatel bývá frekvence spojů tak nízká, že je téměř nikdo nevyužívá, anebo musejí být vydatně subvencovány.⁵⁷ K tomu ještě důležitá poznámka: tato hustota se počítá na hektar, nikoliv na čtvereční kilometr jako v případě demografických statistik. Klíčová je totiž koncentrace obyvatel v konkrétní malé lokalitě, nikoliv čtvrti či obci jako celku. Vynecháme-li početné hektary Jižního Města, na nichž se nachází v podstatě jen zeleň, a zaměříme se na obytné plochy, dospějeme k hustotě nikoliv 80, ale 200 – 250 obyvatel na hektar.

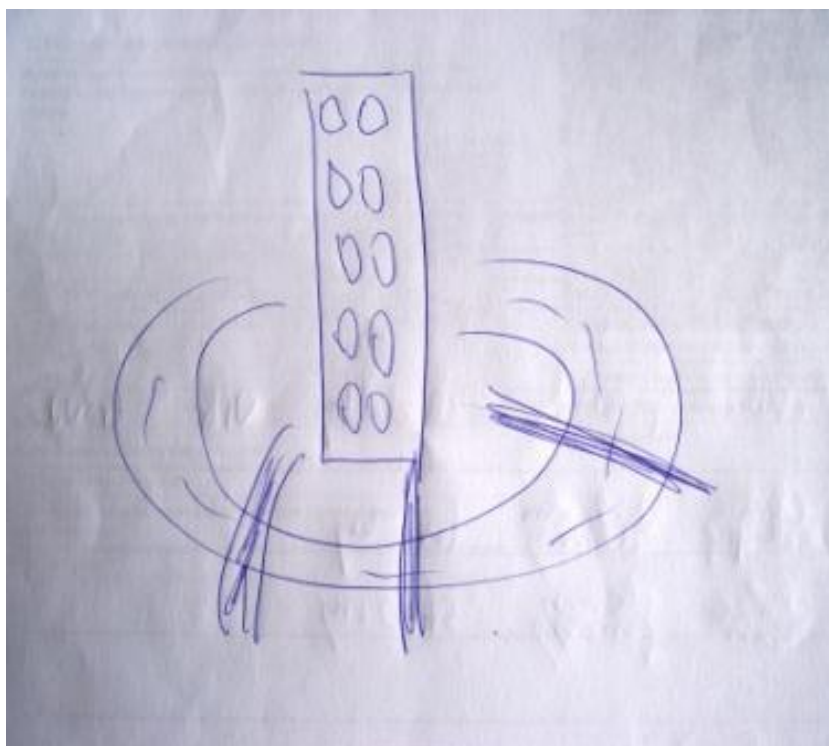
⁵⁷ P. HNILIČKA, *Sídelní kaše. Otázky k suburbánní výstavbě kolonií rodinných domů*, Brno 2005.

Mlejnský se odvolává také na *Prognózu, koncepci a strategii ochrany přírody a krajiny v Praze* zpracovanou Útvarem rozvoje hl. m. Prahy,⁵⁸ z níž cituje následující pasáž: Prognóza také navrhuje „revizi rozsahu (kapacit) a způsobu zástavby v okrajové zóně s cílem omezit její plošný rozsah při současném zvýšení diversity typů zástavby (návrhem vyšších hustot zástavby, volbou kompaktnějších forem zástavby, renesancí komponovaných souborů, posouzením možností souvislé zástavby, kupř. uplatněním atriových domů atp.“

Jinými slovy pojmenovává opatření, která by měla být přijímána, aby se zamezilo dalšímu roztékání řídké sídelní kaše do dosud nezastavěné krajiny za Prahou. A aby došlo ke zlepšení dopravní obslužnosti a občanské vybavenosti těchto suburbánních lokalit. Jsou však nerelevantní pro sídliště s hustotou osídlení o řád vyšší.

Ve věcné odborné diskusi tedy názor starosty Mlejnského, že chtějí-li mít obyvatelé na Jižním Městě lepší a dostupnější služby, musejí se smířit s intenzifikací zástavby, nemůže obstát. Proto přichází starosta Mlejnský s argumentem ze zcela jiné dimenze. „*Mohu uvést následující porovnání architekta Havrdy, který většinu odborné praxe věnoval urbanistické problematice Prahy: výšková budova Sears Tower je umístěna na pozemku o ploše cca 1 ha - včetně veřejných prostranství s koeficientem podlažních ploch 42 (což je hodnota pro dnešní Prahu zcela neuchopitelná). Celková skutečná plocha hrubých podlažních ploch v této budově odpovídá cca 20 ha běžné karlínské zástavby. Jinými slovy řečeno, při ploše zastavěného pozemku necelý 1 hektar, by zbylo 19 hektarů území Karlína pro veřejné prostory. To jsou již vzájemné vztahy, nad kterými je dobré se trochu zamyslet. Zdůrazňuji, že tím v žádném případě nepropaguji výstavbu takových výškových objektů na Jižním Městě. Uvedený příklad má posloužit pouze k tomu, abychom si uvědomili i jiné souvislosti, například s možnou dostavbou městských center na Jižním Městě.*“

⁵⁸ <http://www.urm.cz/cs/clanek/142/prognosa-koncepcie-a-strategie-ochrany-prirody-a-krajiny-v-praze>

Obr. 22: žena, 14 let, Hrnčiče:
obyvatelka nedaleké suburbie vidí Jižní Město jako panelové „hradiště“,
k němuž směřují cesty z okolních „vesnic“.

Otázkou ovšem zůstává, co by na oněch devatenácti hektarech veřejného prostoru mělo být. Náměstí? Kdo by náměstí takového rozsahu využíval? Kdo by se na něm cítil příjemně?

Pro srovnání:

- Václavské náměstí má rozlohu něco přes 4 hektary
- Staroměstské náměstí zhruba 0,9 hektaru.

Park? Již Centrální park Jižního Města s rozlohou více než deseti hektarů působí většinou (polo)prázdným, opuštěným dojmem, a městská část si s jeho oživením příliš neví rady. Ale především, kdo by takto obrovskou veřejnou plochu udržoval? Již nyní místní samosprávy nemají dost prostředků k údržbě rozlehlych veřejných prostor na sídlištích. Zejména ploch zeleně, a ty proto zarůstají a chátrají. A umožňují nám tak uvědomit si na konkrétním příkladu, proč Le Corbusierova vize „vertikálního zahradního města“ spadá do kategorie urbanistických utopií.⁵⁹

⁵⁹ Za zakladatelské dílo teorie zahradních měst bývá považována kniha Angličana Ebenezera Howarda *To-Morrow: A Peaceful Path to Real Reform* (1898), resp. její věhlasnější reedice *Garden Cities of To-morrow* (1902). Howardovým cílem bylo vytvořit menší „venkovská“ města pro přibližně třicet tisíc obyvatel, v nichž by

Myslel jsem, když mě učili autoři JM, že bych to uměl, ne, že to jednou budu umět – dlouho mi trvalo, než jsem pochopil (a snad se mýlím jen trochu), že město nelze vymyslet. Město se ze sebe rodí a po částech umírá a znova se rodí. Až se domy několikrát promění a v Centrálním parku budou usychat staleté stromy, bude tu město.*

** město lze jen založit*

(muž, 66 let, Praha 10 – Záběhlice)

A compact living arrangement served by a variety of transit options. Pedestrians are well removed from the street – ideal for this pattern of development, but the pattern itself is not ideal. By having large buildings with vast open areas in between creates desolate dead zones that do not provide space for human-to-human interaction. There is no street life (which is strong essential in urban core). (americký student)

se snoubily výhody velkoměstského a vesnického života a naopak v největší možné míře byly eliminovány jejich nevýhody. Le Corbusier tuto základní ideu přijal, ale upravil ji tak, aby byla použitelná pro hustě obydlená velkoměsta. »Zahradní město je bludička«, poznamenal. »Při invazi silnic a domů se příroda ztrácí a slibované ústraní se mění v hustě zalidněné osídlení...Řešení najdeme ve vertikálním zahradním městě«. A jak mělo vertikální zahradní město vypadat? Zemský povrch měl být určen výlučně chodcům a maximální možná část rozlohy města měla být pokryta parky. Automobilová doprava byla v jeho plánech vykázána do vyšších pater. V případě hlavních tepen se mělo jednat o autostrády vztyčené (podobně jako většina domů) na nosných pilířích. Méně frekventované komunikace pak měly procházet obřimi budovami jako vnitřní ulice. „Obyvatel města má jako chodec k dispozici celou přízemní plochu. Převážnou část této plochy pokrývají sady. Město je jediný, nepřetržitý park. Chodec se nikdy nestřetne s autem.auta se pohybují kdesi nahoře, nad korunami stromů. [...] Jedinými vchodovými dveřmi prochází dva tisíce sedm set osob. Ostatně pod pojmem »dům« rozumím něco jiného než dosud. Jsou to budovy řešené z hlediska kontinuit, pás vinoucí se nepřetržitě celým městem. Vnitřní ulice jsou v domech. Autostrády jsou venku; kde je to potřeba, procházejí i skrze domy. Domy nezabírají půdu. Stojí na pilířích. Půda je úplně volná!“ (Citováno dle LE CORBUSIER, Kapitoly o modernej architektúre, Bratislava 1966, s. 204-205).

VI. Závěrem: image Jižního Města v kontextu negativních stereotypů o sídlištích

Image Jižního Města, který vyvstává z devětašedesáti vzkazů vzešlých z asociativního psaní a šedesáti emocionálních map, není zdaleka tak nepříznivý, jak by odpovídalo výše uvedeným stereotypům. V případě Jižního Města jsou tyto stereotypy ještě umocněny tím, že se v českém prostředí stalo v podstatě ztělesněním stereotypní představy ohyzdného panelového sídliště. Stereotypu natolik rozšířeného, že se objevuje dokonce v zahraničních turistických průvodcích.⁶⁰

To the south and east of the city centre lays the wilderness of Prague 4. Though parts of the area are very old and beautiful, the postcode has come to mean only one thing for Praguers: *paneláky*. The Czech word *panelák* refers to panels, erected in Prague 4 in the 1960s and '70s as a cheap solution to the post-war housing crisis. Jižní Město (Southern Town) has the greatest concentration. While there have been intermittent efforts to individualise the buildings with pastel exteriors, this has only made the district look like a nightmarish toy town. Háje, the last metro stop on the red Line C, is a good place in which to see the best of the worst. “ (Time Out Prague 2009: 121)

Zahraníční průvodci také přejímají dosud explicitně nezmiňovaný stereotyp, podle něhož je sériová panelová výstavba „komunistickéj vynález“ a byla proto mnohými odborníky i významnou částí veřejnosti plošně zavržena spolu s předlistopadovým politickým zřízením.⁶¹

Ask your average Czech if the communist period produced anything of architectural value, and you'll get a belly laugh. The communist are uniformly derided for building hideous housing projects (called *paneláky* because they were built from pre-fab panels) and hundreds of schools, hospitals and institutes from a handful of cookie-cutter designs that are indistinguishable from one another, down to the same cheap, pale-green linoleum. (Lonely Planet Prague 2009: 51)

V očích účastníků festivalu nevyznívá image Jižního Města tak depresivně. A platí to nejen pro zdejší obyvatele, nýbrž i pro návštěvníky odjinud. Někteří připouštějí, že může být docela dobrým kompromisem mezi bydlením v sevřených a rušných ulicích vnitřního města,

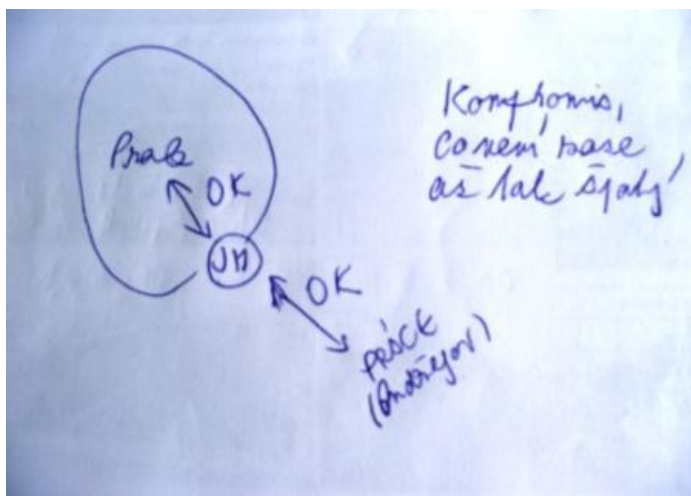
⁶⁰ za pozornost v tomto úryvku také stojí negativní vnímání snah o „humanizaci“ paneláků prostřednictvím barevného nátěru fasád, většinou české populace přijímaného pozitivně, a to i v případech, kdy jsou zvolené barvy a vzory mnohem extravagantnější než na Jižním Městě (srov. http://plzen.idnes.cz/obrazky-na-fasadach-plzenskych-panelaku-drazdi-architektu-i-radnici-11y-/plzen-zpravy.aspx?c=A101008_1463061_plzen-zpravy_alt včetně ankety pod článkem).

⁶¹ navzdory tomu, že kořeny tohoto typu výstavby sahají do období meziválečné architektonické avantgardy. A že byla po druhé světové válce hromadně realizována nejen v „komunistických“ státech, ale rovněž na druhé straně železné opony – a to dokonce dříve než Československu.

bydlením v satelitní suburbánní zástavbě nebo v obytných souborech postavených v posledních letech.

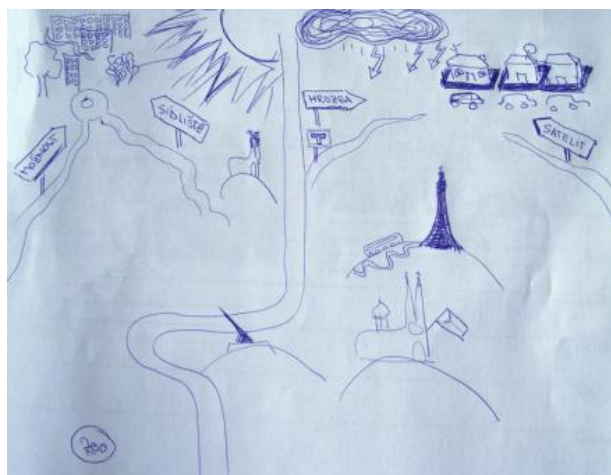
JM. NENÍ TAK ŠPATNÉ, JAK SE ZDÁ BÝT – A JAK SI MYSLÍ VĚTŠINOU LIDÉ, KTEŘÍ TAM NEBYDLÍ. DNEŠNÍ REZIDENČNÍ PROJEKTY A SÍDLIŠTĚ JSOU ČASTO MNOHEM HORŠÍ; A PŘEDSTAVY LIDÍ, KTEŘÍ TO MYSLÍ DOBŘE, JSOU ČASTO BLBÉ! (muž, 31 let, Praha – Kamýk)

Jižní město je typické prostředí, které vystavěl bolševik. Je ale horší než budovy vznikající dnes? Jižní město má větší duch než dnešní satelity podnikatelského baroka. (žena, 32 let, Kolovraty)

Obr. 23: muž, 34 let, Jižní Město;

Jižní Město jako rozumný kompromis mezi bydlením ve vnitřním městě a na venkově.

Obr. 24: žena, 24 let, Spořilov; ve srovnání se suburbánními koloniemi rodinných domků vychází sídliště dobře: je přijatelným místem pro život a nepředstavuje takovou hrozbu pro metropoli

Zřetelně negativních vzkazů o Jižním Městě je v celém vzorku pouze pět a ve třech případech je ještě uvedený negativní rys nějakým způsobem relativizován. První z těchto participantů reflektuje změny, k nimž na Jižním Městě dochází. Další dva hovoří o periferii, k níž mají určitý despekt a kde by *asi* bydlet nechtěli. Zároveň však připouštějí, že Jižní Město vlastně neznají. Čtyři participantky ve svých emocionálních mapách vyjadřují naprostou neznalost Jižního města zcela explicitně.

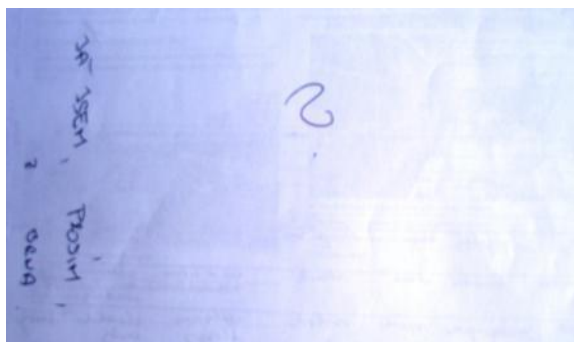
Pomalu se měnící nehostinná lokalita, která má daleko k atraktivnímu bydlení a zřejmě se jí nikdy nestane. (muž, 27 let, Kroměříž)

BETON (muž, 27 let, Trebišov, Slovensko)

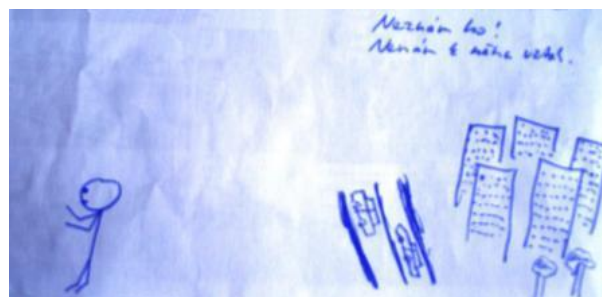
MĚSTO NEPOVĚZTO, NĚKDE NA OKRAJI KDE BYCH ASI NECHTĚL BYDLET ANI NEBYDLÍM A ZAJEDU SEM ZŘÍDKA. (muž, 29 let, Vinohrady)

KRÁLÍKÁREŇ (žena, 28 let, Rožňava, Slovensko)

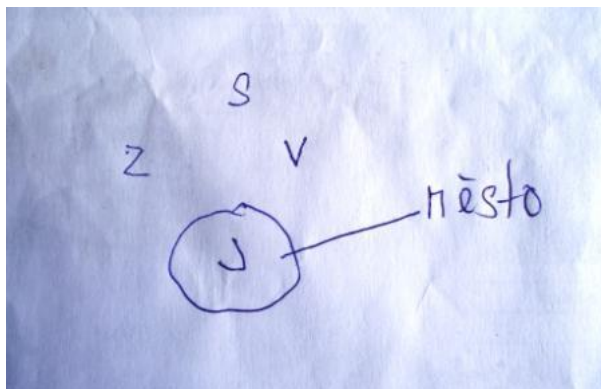
Jižní město – periferie ☺ bydlím na druhém konci města obklopena krásnou architekturou a zelení. Jižní město? Vybavují se mi zakázaná slova ... a trochu despekt. Neznám to tam totiž, proč taky? ... Ale teď je tu zajímavá akce = důvod k návštěvě. Čtu panely v zóně Ideal a říkám si: že by přeci jen chodci měli šanci k přežití i v Praze? (žena, 30 let, Dejvice)

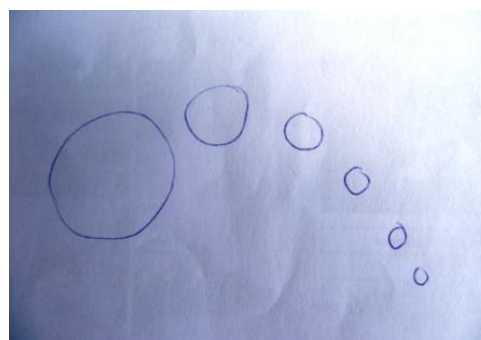
Obr. 25: žena, 24 let, Brno

Obr. 26: žena, 26 let, místo neuvedeno

Obr. 27: žena, 24 let, Znojmo

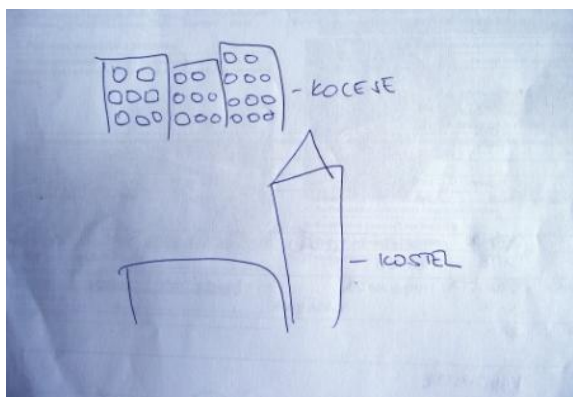

Obr. 28: žena, 27 let, Praha 6

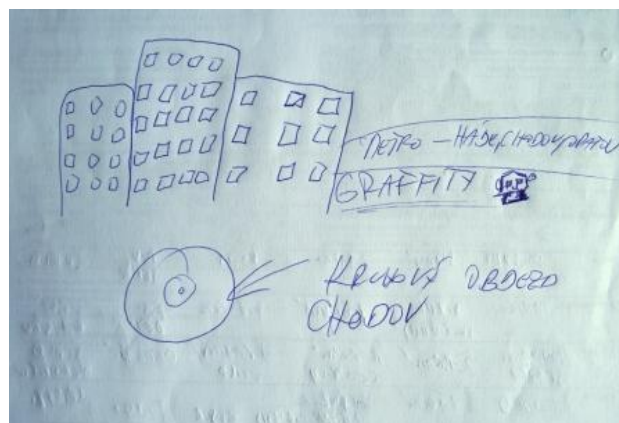
Ostatní negativní vzkazy a emocionální mapy jsou již vždy kritikou konkrétního dílčího problému Jižního Města. Několikrát se opakující motiv představuje roztržitost Jižního Města zapříčiněnou nerespektováním urbanistické koncepce.

Jižní Město je a není město. Nemohu hodnotit, nejsem tu dost dlouho, ale přijde mi, že i když tu toho moc nepřebývá, pořád jako by tu něco chybělo. Chybí to tu dotáhnout. (muž, 30 let, místo neuvedeno)

V jejím důsledku je prostor Jižního Města pro uživatele obtížně čitelný a v podstatě znemožňuje vytvořit si jeho ucelený obraz. V případě příležitostných návštěvníků je tato představa redukována na několik málo výrazných motivů z míst, kam při svých cestách přes Jižní Město zavítají, a která mohou být od sebe i značně prostorově vzdálená. Nejvíce patrné je to na příkladu mladé ženy z Prahy 6, které se při slovech Jižní Město vybavil kostel (Komunitní centrum matky Terezy) u stanice metra Háje a vysokoškolské koleje na zcela opačném konci rozlehlého Jižního Města: až za dálnicí při samém okraji Jižního Města II. Pro mladíka z Černého Mostu symbolizují Jižní Město stanice metra a kruhový objezd nedaleko stanice Opatov na místě optimisticky nazývaném Litochlebské náměstí.

Obr. 30: žena, 21 let, Praha 6

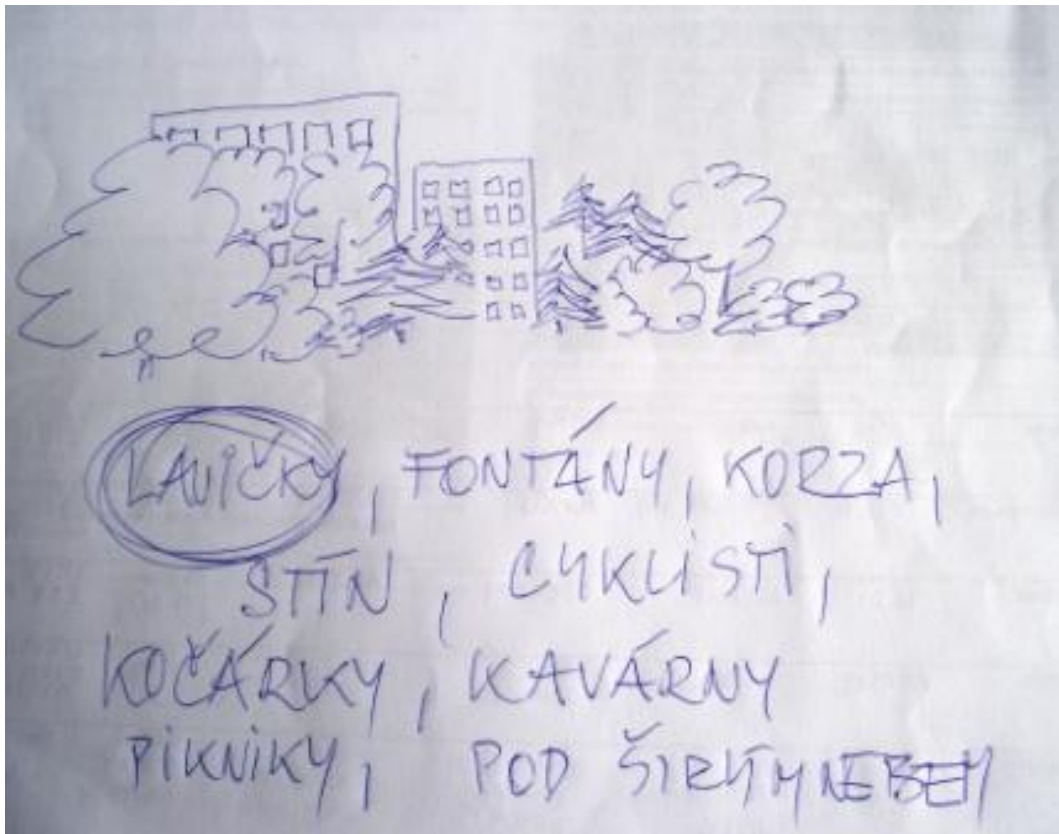

Obr. 31: muž, 22 let, Černý Most

Obyvatelé a návštěvníci také negativně vnímají nedostatek příjemných míst k setkávání a posezení - a to především venku, ve veřejném prostoru⁶² - a již citovaný úbytek zeleně na úkor další zástavby či rozlézání sídliště do okolní volné krajiny.⁶³

⁶² → Více sociálního života! Více kaváren, náměstí, centrum? (žena, 22 let, Jižní Město)

Více hospod se zahrádkou a bude to tu sympatičtější ☺ (žena, 28 let, Jižní Město)

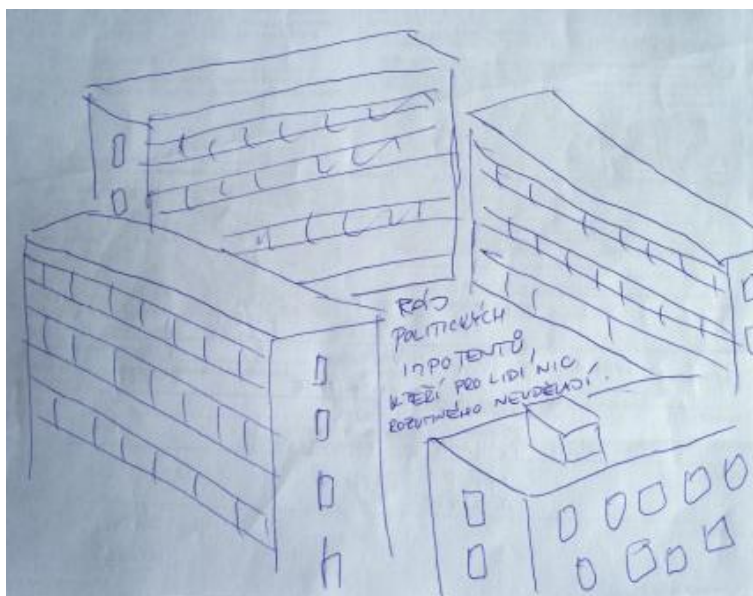

Obr. 32: žena, 58 let, Hostivař:

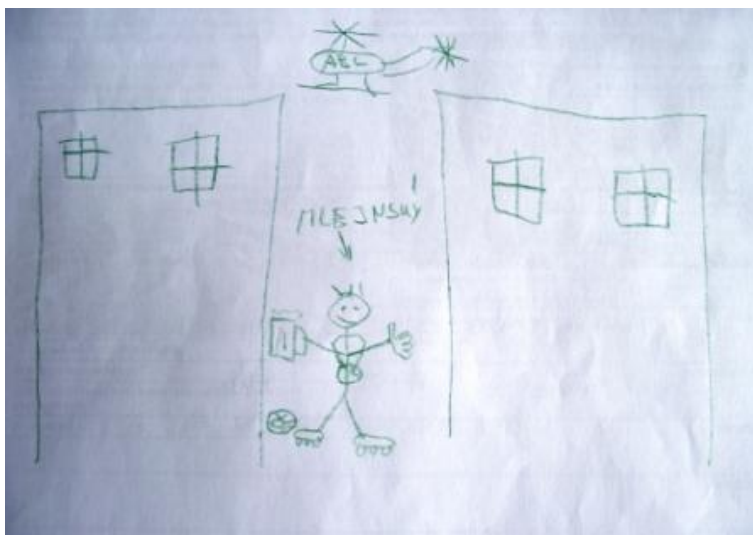
Jižní Město není zase tak špatné, veřejný prostor by ale potřeboval oživit.

Kritice účastníků festivalu se nevyhnulo ani politické vedení městské části, která má podle řady zdejších obyvatel značný díl viny především na „zastavování zeleně“ a „dalším zahušťování sídliště“.

⁶³ JE HEZČÍ NEŽ MODŘANY ALE POŘÁD JE CO ZLEPŠOVAT. UŽ NESTAVĚT VE VOLNÉ PŘÍRODĚ (muž, 45 let, Jižní Město)

Obr. 33: muž, 37 let, Jižní Město

Obr. 34: muž, 22 let, Jižní Město

Účastníci festivalu ale také zanechali spoustu pozitivních, optimisticky laděných vzkazů o Jižním Městě. Zprvé se jedná o výše citovaná verbální a obrazová sdělení svědčící o tom, že Jižní Město je pro mnohé obyvatele skutečným domovem, místem, které důvěrně znají, které je neodmyslitelnou kulisou jejich životů a kde jsou spokojeni. Druhou významnou skupinu optimistických sdělení představují ta, která se pokoušejí v relativně uniformním sídlištním prostředí hledat poetičnost a krásu. Důležité je už samotné připuštění toho, že na Jižním Městě něco hezkého a poetického může být. A že ho proto, i díky oné patině, o níž hovoří Hodrová, mohou mít jeho obyvatelé rádi.

Jižní Město neznám, ale věřím, že cizinci připadá ošklivé, zatímco místňáci už jsou zvyklí a možná schopní vidět v místní ošklivosti občas i krásu. (žena, 30 let, Praha 9)

Jižní Město je pro mě místo velkých deskových budov, které jakoby přistály odjinud a obrostly spoustou zeleně a postupně se jako šípková Růženka probouzí ze sna a hledá svoji cestu životem. Někdy úspěšně, jindy s kotrmelci jak to už tak bývá...

Jižní Město je ale také místem mnoha krásných zákoutí a příjemných míst a tak vůbec. (žena, 25 let, Jižní Město)

V čem spočívá tato krása Jižního Města, kterou vidí zdejší obyvatelé, zatímco cizinci vůči ní zůstávají slepí? Zdá se, že především ve vzpomínkách, které vdechují místům život a dodávají jim obtížně popsatelný čtvrtý rozměr. Ve stromech, které vyrůstají a stárnou spolu s námi, ve zpustlých pískovištích, na kterých jsme si hrávali jako děti, v místech spjatých s dávnými láskami ... jak vystihuje jeden z jihoměstských mladíků v této básni, kterou nazval „Jižní Město“.

BETON CO PRORŮSTÁ ZELENÍ,
ŠEDÁ A KRÁSNÁ ZÁKOUTÍ,
JIŽÁK JE JAKO JÍZDA NA KONI,
NADECHNOUT ATMO JAK ZA MLADA NA POUTI
ASFALT BETONY A HŘIŠTĚ
DÁVNO ZPUSTLÁ PÍSKOVIŠTĚ
PERIFÉRIE TU MÁ SVÉ PLÍCE
HLEDÁME UMĚNÍ V BETONU VÍCE A VÍCE
GRAFITTI TUHLE ČTVRŤ OŽIVILO
ÚCHYLNÉ ZATEPLENÍ VŠE UKONČILO
S KRISTINOU CHCI VENČIT JEJÍ PSY,
ALE KLIDNĚ JÍ VEZMU I DO ROSY!!!

(muž, 21 let, Jižní Město)

Proto jsou sídliště pro různé lidi nestejně šedivá. Čím více je člověk schopen vnímat jemné rozdíly a dynamiku v sídlištním prostředí, tím se mu zdá být barvitější. Zatímco cizinci náhodně zbloudilému na sídliště se často jeden dům jeví jako druhý, pro člověka, který je se sídlištěm ‚srostlý‘ a dokáže vnímat jeho nenápadnou poetiku, jsou panelové domy pestrobarevnou mozaikou měnící se v závislosti na denní době a ročním období.

Závěry

Přes množství výše popsaných negativních stereotypů nelze Jižní Město označit jako v úzkém smyslu stigmatizovanou čtvrť. Z hlediska vnějšího image není prestižní pražskou adresou, ale ani vyloučenou lokalitou, kam by se obyvatelé „lepších“ čtvrtí báli vstoupit. Zároveň také většinou nemají žádný důvod, aby Jižní Město navštěvovali. V důsledku toho je představa Jižního Města jako šedivé panelové králíkárný, jak jej zobrazily dodnes populární filmy *Panelstory* (1979) nebo *Vesničko má středisková* (1985) natáčené v době výstavby sídliště, ve vnějším image čtvrti stále poměrně silně zakořeněna. A to navzdory objektivním změnám v podobě domů i kvalitě veřejných prostor, k nimž zde za posledních dvacet let objektivně došlo.

Vnitřní image Jižního Města zůstává poměrně pozitivní. Obyvatelé jsou se svým bydlištěm spokojeni, necítí naléhavou potřebu stěhovat se jinam a ani se necítí být opravdu stigmatizováni svou adresou. Negativní stereotypy o Jižním Městě, které někdy čtou a slyší, neberou moc vážně. Často naopak přispívají k upevnování jejich vztahu k sídlišti. Ne že by místní obyvatelé nevnímali některé objektivní strukturální hrozby (stárnutí bytového fondu a populace). Považují je ale za hrozby spíše vzdálené a pozornost zaměřují na aktuální lokální hrozby (novou zástavbu, úbytek zeleně).

Na rozdíl od západoevropských obytných souborů, v nichž stigma čtvrti souvisí s nízkým sociálním statusem obyvatel, nejsou obyvatelé Jižního Města ve vnějším image pojímáni jako příslušníci kultury chudoby a považováni za aktivní tvůrce negativně vnímaného obytného prostředí sídliště. Spíše jsou zobrazováni jako oběti fyzického prostředí, kterým jsou obklopeni, a kterému je ve srovnání s obytnými soubory na Západě přisuzován větší význam. Hraje v tom roli sociálně různorodější a příznivější skladba obyvatel, která se odráží v menším výskytu chování odporujícího majoritním společenským normám. Z toho vyplývá vyšší sociální status většiny českých sídlišť. Především je ale třeba hledat příčinu negativního image fyzického prostředí sídliště spíše než jeho obyvatel v náhledu na sídliště jako na státem vnucený totalitární vynález, do něhož lidé promítají i mnohá s vlastní panelovou výstavbou přímo nesouvisející negativa předlistopadového politického a hospodářského systému.

kapitola pátá

PROSTOROVÉ VNÍMÁNÍ ČTVRTI

Cílem páté kapitoly je porozumět způsobům čtení a uspořádávání prostoru domovské čtvrti obyvateli Jižního Města a Vršovic. Dílčí výzkumné otázky znějí:

Jaké prvky městského prostředí (dle Lynche 1960) jsou pro obyvatele srovnávaných čtvrtí klíčové? A jak se v hierarchii těchto prvků promítají urbanistické odlišnosti těchto čtvrtí?

Jakým způsobem se fyzické charakteristiky čtvrti odrážejí v subjektivním vnímání vzdáleností? Jaké typy prostorových schémat lze rozlišit?

Autory prostorových schémat jsou účastníci hloubkových rozhovorů. Ti byli požádáni, aby nakreslili, jak si představují svou domovskou čtvrť, a aby to, co kreslí, slovně komentovali. Níže uvedený vzorek zahrnuje pouze pět z dvaceti sebraných prostorových schémat, dvě jihoměstská a tři vršovická. Tato schémata lze ovšem označit jako modelové případy, na nichž jsem schopen popsat všechny rysy prostorového vnímání čtvrti obyvateli důležité pro účely tohoto výzkumu včetně nastínění základní typologie prostorových schémat.

V obecné rovině lze rozlišit tři základní typy prostorových schémat – mapová, trasová a scénická.

Mapové schéma má povahu plánu čtvrti kresleného podle kartografických zásad, s vyznačením klíčových linií (cest a okrajů) a bodů (významných prvků a uzlů). Spíše z doprovodného verbálního komentáře vysvítají jednotlivé oblasti zvoleného prostoru.

Scénický typ se od mapového liší především tím, že nehledí na zobrazovaný prostor abstraktně z ptačí perspektivy, ale prakticky z pohledu uživatele, který při kreslení schématu vykonává imaginární procházku zobrazovaným prostorem. Autoři takových schémat se zpravidla neřídí rozmístěním světových stran v souladu s kartografickými pravidly, nýbrž podle sluneční dráhy (není to však podmínkou). Slunce na obzoru vychází nalevo a zapadá napravo, takže jih se musí nacházet „nahore“, v horní části schématu. Klíčovými formami ve scénických schématech bývají významné prvky a uzly.

V trasovém schématu hrají klíčovou roli cesty, podél nichž jsou rozmístěny významné prvky. Místa střetávání těchto cest pak představují hlavní uzly. Linie vyznačených cest nevyhnutelně rozdělují prostorové schéma na několik menších částí. Ty však nemusí mít (a často nemají) povahu významných oblastí, ale mohou být prostory obsahově prázdnými,

pouhou výplní schématu. Trasové vyjádření tedy vyžaduje nejmenší znalost území. Trasové schéma může být načrtnuto jak na plánu mapového tak scénického uspořádání. Trasy v prostorových schématech totiž nejsou cestami vzduchoprázdnem, nýbrž skutečným městským prostředím, které může být zobrazeno buď scénicky, nebo kartograficky.

Mapové, scénické a trasové schéma jsou tedy ideálními typy, které se v praxi prolínají a doplňují.

Jižní Město je příliš velkým a především jednotvárným prostorem, než aby ho jeho obyvatelé byli schopni uchopit jako celek. A to ani, pokud jej rozdělíme na Jižní Město I a Jižní Město II, sídliště s odlišnou urbanistickou strukturou, navíc oddělená jižní spojkou. „*Jak mám nakreslit mapu JM, když vlastně nevím, kde začíná, kde končí*“, okomentoval mou prosbu o nakreslení schématu Jižního Města Bedřich. Ne že by si zdejší obyvatelé neuvědomovali hranice Jižního Města (které se přibližně kryjí s hranicemi městské části Praha 11) jako celku. Nedokáží však až na vzácné výjimky prostorovou představivostí nadstandardně obdařených či trénovaných jedinců (například projektanti, architekti, geografové) podrobněji vyplnit obsah načrtnutých základních struktur. Ukažme si to na několika charakteristických schématech Jižního Města nakreslených dlouholetými obyvateli sídliště a jejich srovnání se schématy Vršovic nakreslených tamními obyvateli.

Výzkum spočíval v nestrukturovaném rozhovoru nad schématem, které participanti načrtli na základě dotazu „Mohl/a byste, prosím, nakreslit, jak si představujete Jižní Město/Vršovice?“ V případě, že participanti uvedli v předchozím rozhovoru svá oblíbená místa, pokračovalo zadání dotazem: „Mohl/a byste ve svém schématu naznačit svá oblíbená místa?“ Pokud zároveň zmínili svou oblíbenou vycházkovou trasu, ptal jsem se jich: „Mohli byste ve svém schématu zaznamenat, kudy se tady rádi procházíte? A naznačit místa, která jsou pro vás na této trase důležitá?“ Následně byli participanti povzbuzováni, aby to, co kreslí, verbálně komentovali.

Protože pojem obraz je ještě neurčitější a mnohoznačnější než pojem mentální mapa, budu raději používat pojmů schéma a schematizace prostorových představ. Lynch rozlišuje pět základních forem veřejného prostoru města. Forem do značné míry univerzálních, neboť

se objevují a slouží uživatelům k usnadnění orientace v nejrůznějších typech (nejen) urbánního prostředí. Těmito formami jsou:

a) Cesty: *„Jsou to jakési dráhy, po nichž se obvykle, příležitostně nebo potenciálně pozorovatelé pohybují. Můžeme sem zahrnout ulice, procházkové trasy, dopravní tepny, kanály, železnice. Tyto prvky jsou pro mnoho lidí v jejich představách rozhodující. Lidé se pohybují po městě a přitom ho pozorují. Podél cest, díky nimž vznikají mnohé vazby, se uspořádávají ostatní prvky prostředí.“*

b) Okraje *„jsou lineární prvky, které nejsou pozorovateli přímo využívány. Nevnímáme je jako cesty. Jsou to hranice oddělující dvě fáze. Dá se říci lineární zlomy v kontinuitě prostoru, například břehy, železniční koridory, hranice zastavby či zdi. Důležité jsou zde spíše vztahy než samotný šev. Okraje mohou být i bariérami, které jsou více či méně průchodné a vymezují tak jednu oblast vůči druhé. Také je můžeme chápat jako švy, k nimž se dvě oblasti vztahují a spojují se skrze ně dohromady. Pro mnoho lidí jsou okraje významnou pořádací charakteristikou prostoru, ačkoliv nejsou tak důležité jako cesty. Částečně se tak děje i proto, že jejich úlohou je držet pohromadě ucelené plochy. Například obrys města je podržen přítomností vody nebo zdi.“*

c) Oblasti: *„Oblastmi rozumíme střední až velké části města. Představme si je jako dvojrozměrné. Pozorovatel vstupuje ‚mentálně‘ dovnitř a rozpoznává je podle určitého charakteru. Jsou-li nahlíženy zvenčí, můžeme posuzovat vztahy s okolím. Lidé své město nejčastěji strukturují právě tímto způsobem. Individuální rozdíly se pak týkají toho, jestli v individuální představě mají dominantní postavení cesty nebo oblasti. Zdá se, že to už záleží nejen na jednotlivci, ale i na tom, o jaké město jde.“*

d) Uzly: *„Nazýváme tak body a strategická místa ve městě, do nichž pozorovatel může vstupovat. Jsou to intenzivní ohniska, v nichž a mezi nimiž se pohybujeme. Mohou je tvořit hlavně křižovatky, místa přestupů, křížení nebo prosté sbíhání cest či moment, kdy se jedna struktura mění v druhou. Uzly také mohou být jednoduše místem, které nabylo na významu kvůli koncentraci nějaké funkce nebo fyzických vlastností. Jako příklad poslouží oblíbený lokál nebo uzavřené náměstí. Mnoho uzlů spojuje v sobě obě vlastnosti – jsou místy křížení i koncentrace. Některá seskupení uzlů se stávají ohnisky a ztělesňují charakter určité oblasti,*

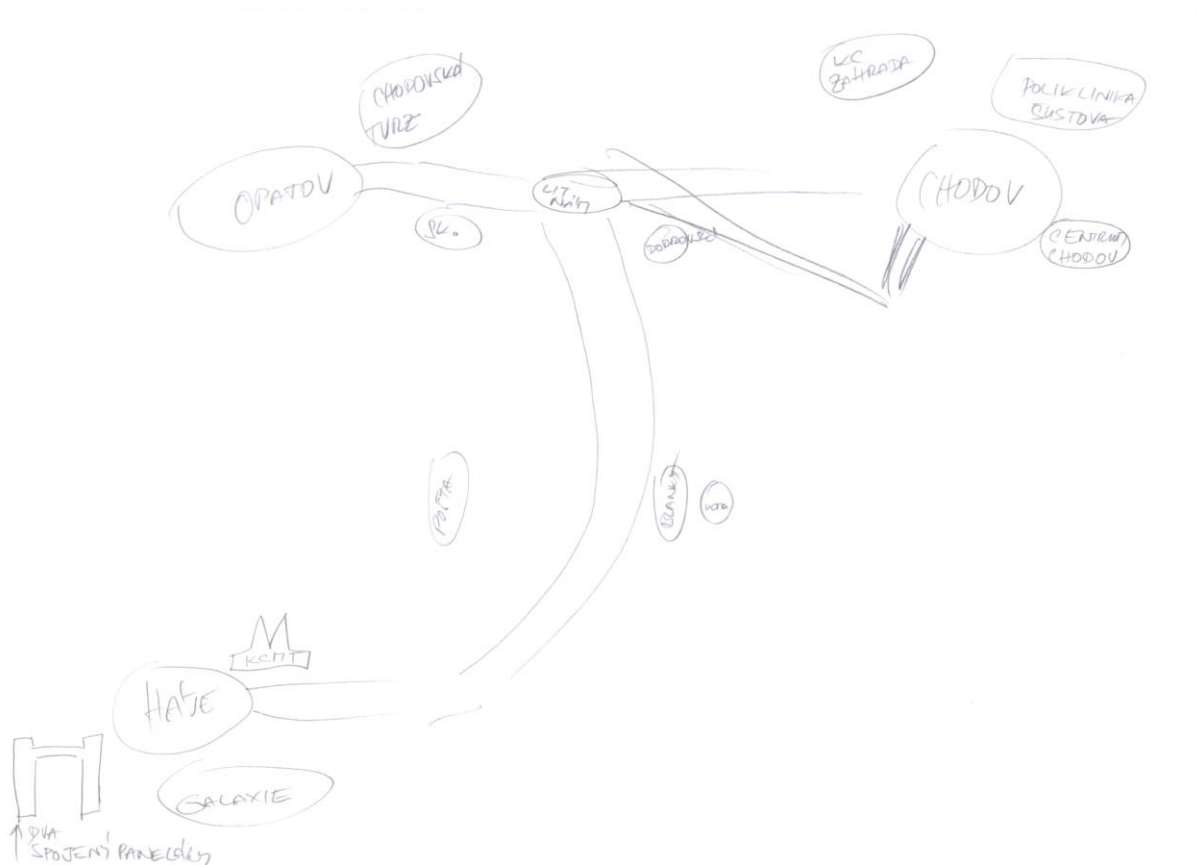
kam vyzařují svůj vliv, stávají se symbolem. Takové uzly můžeme nazvat jádry. Pojem uzlů je úzce svázán s pojmem cest, protože křižovatka vzniká z jejich sbíhání, ke kterému nevyhnutelně dojde. Ve funkci polarizujících center a intenzivních ohnisek se uzly vztahují i k pojmu oblast. S uzlovými body se setkáváme skoro v každém image a v jistých případech se mohou stát i jejich hlavním rysem.“

e) Významné prvky „představují další druh vztahných bodů. V tomto případě pozorovatel mezi tyto prvky přímo nevstupuje, ale má je kolem sebe. Obvykle se jedná o docela snadno rozlišitelné hmotné objekty jako budova, znamení, obchod nebo hora. Měly by být jednoduše vydělitelné z velkého množství dalších možností, pokud se mají náležitě zhodnotit. Některé významné prvky se uplatňují jen z dálky. Obvykle je známe z mnoha úhlů a vzdáleností, jak je vnímáme při pohledu přes nižší objekty. Slouží nám při pochopení širších radiálních prostorových vztahů. Jako příklad můžeme uvést samostatně stojící věže, zlatou kopuli nebo vysoké kopce. V této souvislosti můžeme uvažovat i o pohyblivých bodech jako je třeba slunce, jehož pohyb je pomalý a pravidelný. Některé významné prvky jsou bezprostředně svázány s určitým místem. Jsou viditelné pouze z několika málo stanovišť a přístupových cest. Většina dotázaných uváděla jako příklad nepočtené vývěsní štíty, průčelí obchodů, stromy, ale i dveřní držadla a další prvky městského prostředí. Právě tyto detaily jsou pro většinu pozorovatelů důležité při tvorbě image. Často právě ony vytvářejí identitu a celkovou strukturu města a jejich význam se zvyšuje v závislosti na tom, jak se pro nás cesta stává důvěrně známou.“ (Lynch 2004: 47 – 48)

Obecně lze tvrdit, že dobře urbanisticky řešená města (čtvrti) jsou ta, kde lze tyto klíčové městotvorné (či šířeji krajnotvorné) formy snadno identifikovat a umístit je do mentálního prostoru. Neboli taková města (čtvrti), jejichž obyvatelům nečiní potíže načrtnout jejich schematickou prostorovou představu. Z níže uvedených schémat je patrné, do jaké míry se to dařilo obyvatelům Jižního Města a Vršovic. Vzniklá schémata vypovídají nejen o čitelnosti a charakteru srovnávaných čtvrtí, ale lze v nich zjistit i řadu cenných informací o konkrétních slabých stránkách jejich urbanistických struktur. Pro větší přehlednost budu nejprve interpretovat vytvořená schémata podle jednotlivých forem. Až poté se pokusím o interpretaci celkového ‚image‘ čtvrti. Platí přitom, že z hlediska image čtvrti je to, co bylo pominuto, neméně důležité než to, co bylo nakresleno a vyřčeno.

Autory níže uvedených dvou schémat Jižního Města, která rozebereme jako první, jsou zdejší rodáci Berta a Bedřich. Berta se narodila počátkem osmdesátých let v místní části Litochleby na severu Jižního Města I. Ačkoliv se odstěhovala od rodičů, žije v této lokalitě dodnes. Pěťadvacetiletý Bedřich je rodákem z místní části Háje.

Ani jeden z autorů se neřídí standardním rozmístěním světových stran na mapě, spíše orientací podle slunce, které putuje po obzoru zleva doprava. Místní část Háje je tak v obou schématech situována v levé části kresby.

Obr. 35: Prostorové schéma participantky Berty je příkladem schématu scénického typu. Jižní Město pro ni sestává ze čtyř obrazů – tří stanic metra (Chodova, Opatova a Háje) s jejich nejbližším okolím a blízkého okolí jejího bydliště.

Pro Bertu se ukazuje být urbanistická struktura Jižního Města velmi málo čitelná. Proto základní identifikační prvky představují v jejím schématu *jádrové uzly* v podobě stanic metra. Ty však netvoří přímku či dvě úsečky sevřené ve velmi tupém úhlu, jaký odpovídá

trase linky metra C, ale prostřední stanice Opatov je umístěna téměř v pravém úhlu ke stanicím Háje i Chodov, přičemž stanice Háje a Opatov jsou umístěny zřetelně nalevo a Chodov napravo. Spíše než o zachycení trasy metra přibližně odpovídající geografické realitě se tak Berta pokusila vyjádřit skutečnost, že Háje a Opatov se nacházejí na téže (východní) straně jižní spojky a Chodov na straně opačné. Aniž by tedy dálníci jakkoliv vyznačila, z kontextu je zřejmé, že je nedílnou součástí jejího mentálního schématu. Tou již naopak není ve schématu zcela opomenutá stanice metra Roztyly. Čtvrtým důležitým uzlem je pro Bertu Litochlebské náměstí, jež je však náměstím jen podle názvu. Jedná se o obří kruhový objezd, jak naznačuje už samotný náčrt.

Kolem těchto uzlů Berta rozmístila *významné prvky* veřejného prostoru sídliště. Jeden ze symbolů celého Jižního Města, propojené věže hotelu Kupa, multikino Galaxie a kostel (Komunitní centrum Matky Terezy) do okolí stanice metra Háje. V blízkosti stanice metra Chodov vyznačila zdejší velké nákupní centrum, lokální kulturní centrum Zahrada se zahradou a kavárnou, kde tráví rády volný čas zejména ženy s dětmi, a polikliniku v Šustově ulici.

Rozmístění dalších významných prvků v prostoru je už více arbitrární. Bezprostřední okolí stanice metra Opatov se ukazuje být významově prázdné, takže nejbližšími zaznamenanými objekty jsou stovky metrů vzdálená Chodovská tvrz a výrazná modrá budova nakladatelství Dobrovský nacházející se na lokální křižovatce ulic Květnového vítězství a Ke Stáčírně nedaleko Bertina bydliště (ve skutečnosti mnohem blíže, než jak se jeví ze schématu).

Cesty vyznačila Berta jen velmi hrubě a zdá se, že v jejím schématu hrají spíše podružnou roli. Klíčovou tepnou Bertina schématu je Hviezdoslavova ulice, jež v Bertiných představách začíná přímo u stanice metra Háje, ne až o dvě stovky metrů severněji. Přesto nelze říci, že by pro Bertu splývala s paralelní Opatovskou ulicí na jihu. Svědčí o tom reálné rozmístění významných prvků podél této ulice. Bertin dům a blízké nákupní středisko Blankyt se v jejím schématu v souladu s geografickou realitou nacházejí na jedné straně od Hviezdoslavovy ulice a pošta na straně protější. Fakt, že pošta se nachází přímo při Hviezdoslavově ulici, zatímco k Blankytu je to odtud několik stovek metrů, není z hlediska Bertiny orientace v prostoru Jižního Města I rozhodující. Dále jsou v Bertině schématu

naznačeny ulice Chilská a Ke Stáčírně (ve skutečnosti tvořící severojižní, nikoliv západovýchodní osu Jižního Města I), které se setkávají na Litochlebském náměstí.

Hviezdoslavova ulice však v Bertině schématu zároveň hraje roli *okraje*: pomyslné hranice mezi Bertinou domovskou lokalitou, jejím Jižňákem, jak sama tuto oblast označuje, a jí méně známou a řidčeji navštěvovanou lokalitou Opatov rozkládající se v okolí Centrálního parku. I proto je v jejím schématu pošta (spadající již do lokality Opatov za hranicemi „Jižňáku“) zakreslena dále od Hviezdoslavovy ulice než Blankyt, ačkoliv se nachází přímo při jižní straně této ulice, zatímco Blankyt leží o několik set metrů severněji.

Největší problémy měla Berta se zachycením *oblastí*. Tedy s vyplněním prostoru, který vytyčila naznačením hlavních cest a uzlů. Jediné dvě Bertou zřetelně vytyčené oblasti tak splývají s ohnisky lokálního života v blízkém okolí stanic metra Háje a Chodov, kde se koncentruje nabídka občanské vybavenosti a služeb.

Obr. 36: Rodák z Jižního Města I vnímá Jižní Město jako dobře známý svět okolí bydliště v blízkosti stanice metra Háje a dále už jen hlavní cesty, které Jižní Město I protínají. „Jeho“ Jižní Město končí na rozhraní sídliště a čtvrti rodinných domů na Chodově. Bedřichovo schéma je případem schématu trasového typu zobrazovaného na scénickém – podle slunce orientovaném pozadí.

Bedřich kreslil své schéma systematicky z východu na západ. A jak bylo patrné již z jeho úvodních tahů, kdy nejprve vyznačil kruhový objezd na konci silnice směrem od Petrovic, rozhodujícími formami pro jeho orientaci v prostoru Jižního Města jsou *cesty*. Následovalo velmi realistické zachycení Opatovské ulice se stanicí metra Háje a pochozí zónou nacházející se nedaleko Bedřichova bydliště, Penny marketem a pobočkou městské knihovny. Dále Bedřich naznačil další dvě západovýchodní osy Jižního Města I, ulici Výstavní (resp. dále Mírového hnutí) při severním okraji sídliště, a ulici Hviezdoslavovu směřující na Litochlebské náměstí.

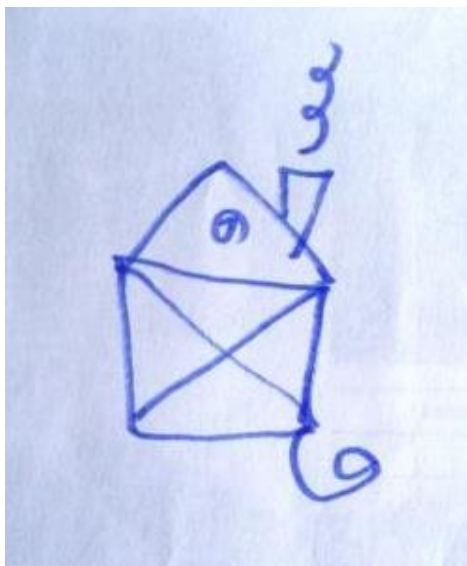
Pokračoval vytyčením *okrajů* Jižního Města. Západní obzor „Bedřichova“ Jižního Města tvoří ulice Chilská se stanicí metra Opatov a ulice Ke Stáčírně. Vilková čtvrť Starého Chodova stejně jako obytný soubor směrem k Chodovské tvrzi jsou už pro Bedřicha vzdálenými, cizími lokalitami. Natož pak Jižní Město II kdesi daleko za dálnicí. „*Někde tam [na západě] je ještě Chodov, a kdybys na tom trval, můžu ho tam nějak naznačit,*“ poznamenal k tomu Bedřich. Jižní hranici Jižního Města představuje pro Bedřicha Milíčovský les a rybníky, severní potom lesopark u Hostivařské vodní nádrže. Východní hranice v Bedřichově schématu přímo vyznačena není. Splývá však s již zmíněným kruhovým objezdem a točnou autobusů nacházející se již v podstatě v polích, v „zemi nikoho“ mezi Jižním Městem a Petrovicemi. Lze se odtud vydat pěšky k vodní nádrži. Po cestě minete sportovní areál Tělovýchovné jednoty Háje, který je ve schématu rovněž zaznamenán. „Prázdnotu“ na východě vyjádřil Bedřich ponecháním volného místa při levém okraji schématu.

Uzly jsou v Bedřichově schématu patrné tři a jsou křižovatkami v úzkém slova smyslu. Jsou jimi již zmíněný kruhový objezd na východním konci Hájů, křižovatka na západním konci Opatovské ulice s napojením na D1 směr Brno a na jižní spojku, a Litochlebské náměstí, jež se objevilo i ve schématu Berty. Tyto uzly jsou zároveň vrcholy pomyslného trojúhelníku, který představuje Bedřichovi známou část Jižního Města. Nastíněný Milíčovský les a lesopark u Hostivařské vodní nádrže už jsou místy za hranicemi vlastního Jižního Města. Naopak role stanic metra jako uzlů je pro Bedřicha spíše podružná.

Stanice metra bychom mohli v Bedřichově schématu zařadit spíš mezi *významné prvky*. Do této kategorie spadá ještě červená hala supermarketu Penny (především jako orientační bod, milník) a budova pobočky městské knihovny po jižní straně Opatovské ulice, ale rovněž několik výraznějších objektů v blízkosti jeho domu (vyznačeného jako velký obdélník na východ od stanice metra Háje). Menší dva obdélníky označují dva dvanáctipodlažní paneláky postavené kolmo k pochozí zóně při jejím okraji a vytvářející západní horizont Bedřichovy domovské lokality. Dva obdélníky zakreslené do prostoru na protější straně Opatovské ulice reprezentují dva věžové panelové domy, viditelné pro svou výšku dvaceti podlaží z velké části Hájů. A samozřejmě kostel, symbolizovaný křížkem při východním okraji Centrálního parku, který v Bedřichově schématu stejně jako ve skutečnosti mizí někde v neurčitém před stanicí metra Opatov.

Bedřichovi dělalo stejně jako Bertě největší potíže vymezení jednotlivých *oblastí* uvnitř Jižního Města I. Jedinou podrobněji zachycenou oblastí v jeho schématu je lokalita východně od pochozí zóny, s již zmíněnými dvanáctipodlažními domy tvořícími její východní hranici, superblokem, v němž se nachází Bedřichův dům, dvěma věžemi na protější straně Opatovské a čtvrtí nízkopodlažních řadových domků, jež se nachází při samém jihovýchodním okraji Jižního Města (vyšrafovaná oblast směrem od kruhového objezdu k Milíčovským rybníkům).

Významová prázdnota celých rozlehlých oblastí sídliště, patrná z Bertina i Bedřichova schématu, zřetelně ukazuje na největší slabinu urbanistické struktury Jižního Města, její nečitelnost. Ta má dvě vzájemně související příčiny. Zaprvé neustálé opakování se nenápaditých forem, pro monofunkční sériovou výstavbu obytných souborů typické. Druhá příčina, ignorování původního urbanistického plánu Jižního Města I, byla podrobně popsána v kapitole třetí. V důsledku toho se urbanistické řešení Jižního Města I jeví nahodilé, chaotické, neumožňující obyvatelům rozdělit si vnitřní prostor sídliště do smysluplných celků.

Obr. 37: Že je Jižní Město „urbanistická prasárna“, reflektují i někteří místní obyvatelé (muž, 28 let, Jižní Město)

A vyvolává v návštěvníkovi otázku, čím vlastě Jižní Město je. Rušnou velkoměstskou čtvrtí? Poklidnou, domácí periferií? Slovy jednoho z amerických studentů: *“Jižní Město is peculiar. I want to call it suburban, but it is not as homely as suburban area either. To be honest, it looks very half-done and a little desperate. I am curious to see what it would be like when more has been done to it. Right now, it is a whole different world from central Prague.”*

Neustálé opakování několika málo architektonických prvků má také za následek, že jednotlivé části Jižního Města jsou příliš nezajímavé a vzájemně si podobné na to, aby měli obyvatelé důvod poznávat vzdálenější oblasti.⁶⁴ Do jaké míry znají konkrétní obyvatelé okolí svého bydliště, záleží na jejich mobilitě i na tom, jak často tráví čas ve veřejném prostoru sídliště. Je však ojedinělé, aby obyvatelé Jižního Města I znali blíže Jižní Město II (jejich horizont zpravidla končí nákupním centrem u stanice metra Chodov) a naopak. Problém monotónnosti a záměnnosti sídlišť dobře vystihl šestadvacetiletý Bohouš. Na Jižní Město se přestěhoval před pár lety, v době studií. Proto se k němu nevztahuje emocionálně jako k „domovu“. *„Ostatní pražské předměstské čtvrti neznám tak dobře, abych mohl objektivně*

⁶⁴ „Při volném způsobu zastavění vzniká jediný, funkčně i výtvarně neurčitý prostor. Jednotlivé prostory jsou si svou nevyhraněností a neurčitostí navzájem podobné a málo zapamatovatelné, což stěžuje orientaci. Tato skutečnost velmi přispívá k celkové monotónnosti a neosobnosti. Je to dále zvyšováno chudobou forem a významovou chudobou panelové architektury.“⁶⁴ Sebedelší pásy vysokých typizovaných domů, ani balkony, ani nový motiv lodžii nemohly dosud překonat mechanismem svého rytmu stejných sekcí, oken, schodišť, parapetů a vstupů zmíněné historické aditivní koncepce. Přinesly jen strohé, obecné vyrovnání úrovně včetně bytového standardu.“ (Nový 1996: 117)

srovnávat, ale kromě zmíněného chodovského obchodního centra, které má ale svou obdobu třeba na Zličíně nebo ve větší míře na Černém Mostě, a kanceláři IT firem, jež se také asi vyskytují i jinde, je neobvyklá snad blízkost lesa, i když i to bude typické i pro jiné okrajové panelové čtvrti. Zajímavá je ona rezidenční suburbanizace hned na dohled mohutných panelových budov kolejí, i když i ta je jinak na jih od Prahy běžná [...] Já vnímám sídliště Jižní Město vlastně jen jako jakýsi pás od obchodního centra a zastávky metra Chodov ke kolejím, odděleně pak ještě domy u zastávky metra Opatov, takže si ani moc neuvědomuji možné další specifikum, při pohledu na mapu vlastně ohromnou rozlohu panelové zástavby na jihu Prahy, avšak celkově jsou panelová sídliště asi jednotvárná a podobná.“ Z toho důvodu se pro obyvatele sídliště stávají oblíbenými místy procházek nepočtená místa s výrazně odlišným urbanistickým charakterem.

Bedřich se rád prochází několika uličkami řadových domků při východním okraji Jižního Města. Zaprvé se mu líbí tamní klid, čistota a upravenost zahrad a předzahrádek. *„Je vidět, že to tu někomu patří, že se o to někdo stará,“* pochvaloval si, když jsme tudy spolu procházeli. Najednou se zastavil a začal mi ukazovat borovice u cesty. *„Podívej, jak krásně a pečlivě je tu někdo stříhá.“*

Zmínil však ještě druhý podstatný důvod. Těch pár uliček je pro něj vítaným místem úniku ze světa všudypřítomných paneláků, které nesnáší, přestože jinde nikdy nežil. *„To víš, já sem člověk z předminulého století. Mám rád starou architekturu,“* objasňoval příčinu této averze. Architektonické „staremilství“ Bedřicha také vysvětluje jeho velmi kladný vztah k jednomu z nečetných pozůstatků původní předsídlištní zástavby v katastru Hájů - Milíčovskému dvoru (naznačenému kroužkem v jihovýchodním cípu Bedřichova schématu. Zálibně se na něj díval a nadšeně prohlásil *„I když to není dílo žádného umělce, je to krásný. Klidně bych si dal tuhle scénérii na nějaký obraz. Jen ty stromy by mohly být svěže zelený.“*

Berta mezi místy, kudy se ráda prochází, zmínila jeden z mála ostrůvků původní zástavby rodinných domků v Litochlebech, svým lidským měříkem a ospalou, jakoby vesnickou atmosférou kontrastující s okolním sídlištěm. *„Mám na Jižním Městě ráda místa se starší zástavbou, konkrétně do práce chodím uličkami starších rodinných domků blízko Donovalský a líbí se mi starosvětskej klid, kterej v nich panuje.“*

Ani Vršovice není pro obyvatel snadné uchopit jako celek. Jsou čtvrtí příliš velkou a různorodou na to, aby se důvěrný vztah obyvatel místu vázal ke čtvrti jako celku. Pro hlubší porozumění identitě místa a identifikace s místem je tedy nutné rozdělit Vršovice do několika oblastí, z nichž některé obyvatelé důvěrně znají a emocionálně se k nim vztahují, zatímco jiné, vzdálenější či řidče navštěvované části Vršovic často znají jen mlhavě. Ilustrujme to na několika výrociích obyvatel:

„Tady ta část, kde já jsem se narodil, to jsou činžáky, vysoký stromy, domy kolem Bělocerkevský ulice až tady takhle dolů k Vlastě, kam jsem chodil za holkama, a Koh-i-noorka, to jsou moje Vršovice. (...) I pro mě jako Vršovičáka jsou starý Vršovice jiná galaxie. Nikdy jsem tam nechodil, nevím třeba, že tam mají kompostér a téměř ani nechci vědět, protože proč bych tam chodil. Já jsem tady místní. Takže k Chemapolu a dál už nic pro mě.“ (rodák z ‚nových‘ Vršovic)

„Pro mě ty Vršovice představují to blízký okolí. Taky proto, že tady je ten malej capart, takže daleko nedojdeme.“ (obyvatel Vlasty)

„Horní Vršovice jsou pro mě činžáková a vilová čtvrť s velikým kouzlem, ale to už jsou urbanisticky skoro Vinohrady. Ale skutečný Vršovice pro mě jsou ta už jakoby dělničtější Krymská a potom tady ty spodní Vršovice, který jsou taková směs hnusu a potenciálu.“ (obyvatelka ‚dolních‘ Vršovic).

Přinejmenším bychom měli rozlišovat Vršovice ‚staré‘ a ‚nové‘, jejichž hranicí jsou ulice Bělocerkevská a U Slavie.

V rámci ‚starých‘ Vršovic je třeba rozlišit minimálně Vršovice horní a dolní. Dolní Vršovice jsou industriální dělnickou čtvrtí rozprostírající se v údolí Botiče, jejímž symbolem a dominantou je dodnes funkční továrna Koh-i-noor. Páteří této oblasti je rušná a prašná Vršovická ulice. Specifickou podoblast dolních Vršovic anebo jakýmsi klínem mezi starými a novými Vršovickými představuje normalizační sídlištní areál Vlasta s komplexem budov současného úřadu městské části.

Horní Vršovice jsou klidnější, více měšťanskou, středostavovskou čtvrtí s honosnějšími domy, širokými hlavními třídami Moskevskou a Kodaňskou a luxusními vilami úplně nahoře, na vršovicko-vinohradském pomezí. Vilami postavenými – nikoliv náhodou – dostatečně vysoko a daleko od továren v botičském údolí. A zároveň v terénu příliš příkrém na to, aby zde bylo možno plynule pokračovat v blokové zástavbě činžovních domů vinohradského typu.

Horní Vršovice lze také rozdělit do několika podoblastí odlišného charakteru. Nejpitoresknější z těchto podoblastí je ‚Vršovický Montmartre‘, čtvrť křivolakých a často

příkrých uliček a činžovních domů, které si nekladou nárok na reprezentativnost. Podoblast, která má, podobně jako dolní Vršovice, spíše dělnický charakter.

Na protilehlé straně Moskevské ulice začíná jiný svět, svět středostavovských Vršovic s výstavnými měšťanskými domy, parkem (Heroldovými sady) a bulváry (Kodaňskou a Moskevskou).

Nelze opomenout ani ostrůvek mezi horními a dolními Vršovici, který nazývám ‚barokní vesnicí‘. Zahrnuje barokizovaný kostelík v jihozápadním cípu Vršovického náměstí, barokní faru a ještě několik barokních a klasicistních stavení. Je oázou starosvětského klidu v jinak poměrně rušné, moderní čtvrti.

Tři níže interpretovaná mentální schémata Vršovic pocházejí od obyvatel tří odlišných částí ‚starých‘ Vršovic: pitoreskní ‚vršovického Montmartru‘, buržoazní čtvrti vinohradského typu rozprostírající se v obou směrech okolo Kodaňské ulice a dolní části starých Vršovic podél Vršovické třídy mezi Koh-i-noorem a Ďolíčkem.

Autor prvního Vršovického schématu, třicátník Ctirad, se narodil na ‚Montmartru‘ a s výjimkou dvou let zde prožil celý život. Spoluzaložil vršovickou rockovou kapelu a považuje se za vršovického patriota. Jak uvidíme níže, svou představu o Vršovících má vytetovanou na paži. Začneme však schematickou představou čtvrti, kterou nakreslil během našeho rozhovoru.

Obr. 38: Prostorové schéma vršovického rodáka Ctirada je vcelku věrně načtrnutým plánkem starých Vršovic s jejich dominantami a sítí hlavních cest.

Ze všech ude uvedených schémat je nejzřetelněji schématem mapového typu.

Ctirad své schéma pojal jako mapu, plán čtvrti. Při západním *okraji* Vršovic vymezil park Gröbovka. Poté naznačil severní hranici, již představuje Ruská třída. Jižní a východní hranice Vršovic vyznačil Ctirad mnohem neurčitěji. Spíše než jasně vymezenou hranici představují pomezí zónu mezi jemu důvěrně známými Vršovicemi a okolním světem. Jasným milníkem na východě je pro Ctirada pouze Kubánské náměstí. Jižní hranice není v Ctiradově schématu téměř vyznačena, nicméně je zřejmé, že se jedná o železniční trať. V pravém dolním rohu schématu je zakreslena křižovatka pod tratí, kudy vede silnice na Michly, kde žil Ctirad ony dva roky, kdy byl nucen opustit Vršovice.

Ruská třída na severu, Vršovická na jihu a mezi nimi nastíněná Moskevská jsou také klíčovými tepnami Vršovic. V Ctiradově schématu však *cesty* hrají spíš podružnou roli.

Totéž platí o *uzlech*. Ty zde nejsou explicitně zachyceny tak jako například stanice metra v případě jihoměstských schémat. Implicitně však lze ze schématu vyčíst minimálně dva:

Vršovické náměstí pod Rangherkou (též zvanou Vršovický zámeček, do roku 1974 vršovické radnice) a křižovatku Moskevské a Vršovické u Koh-i-nooru.

Ze schématu jsou také patrné tři hlavní *oblasti* Ctíradových Vršovic. Východní oblast zahrnuje Gröbovku a stadion fotbalistů Bohemians neboli Ďolíček, který můžeme označit jako její nejvýznamnější prvek. Na severu je ohraničena blokovou zástavbou kolem Rostovské ulice, na východě ulicí Sportovní a na Jihu Vršovickou třídou. Druhou významnou oblast představuje jádro starých Vršovic kolem Heroldových sadů. Její dominantou je Rangherka. *Dominantou* východní části „starých“ Vršovic je Gočárův konstruktivistický kostel svatého Václava na Náměstí Svatopluka Čecha, v jehož těsné blízkosti se rozprostírá areál Koh-i-nooru. V této oblasti se také nacházejí dva Ctíradovy oblíbené podniky – hospoda Waldeska a bar Milá Tchyně. Na východ od Koh-i-norky je už pouze naznačena Vršovická třída ústící na Kubánské náměstí.

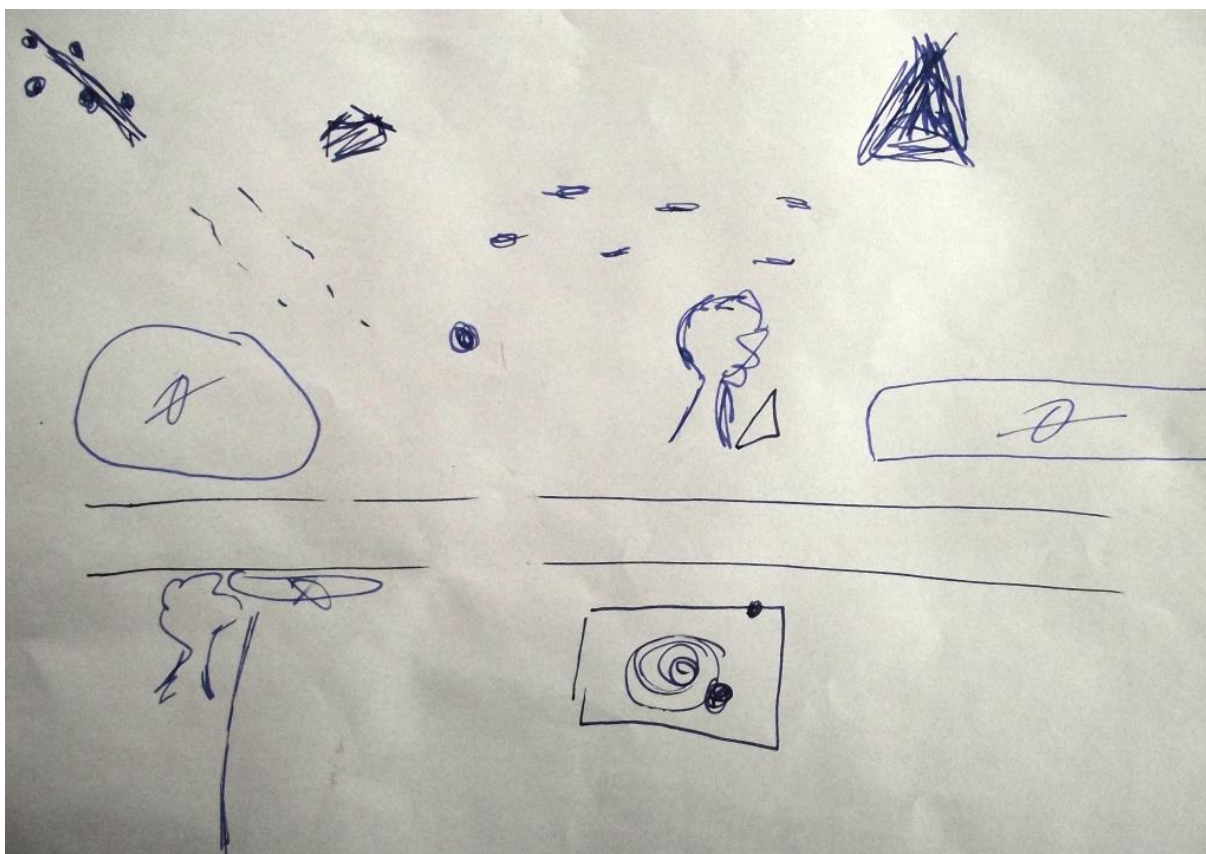
Ještě jasnější představu o tom, jak vnímá Ctírad Vršovice, ovšem představuje tetování na jeho paži (viz obr. 39), které okomentoval slovy: *„Dominantou je kostel svatého Václava, architektonickej skvost takovýho krásnýho funkcionalismu vod pana Gočára. Další dominantanta je Koh-i-noor, největší diamant na světě. Pak samozřejmě jsou tady nějaký čínský stavby, což je taková jakoby paralela, že je tady hodně těch čínskejch obchodníků. Pak je tu samozřejmě klokan jako připomínka, že je tu ten stadión. S buldozérem, protože Bohemka byla ve velkejch problémech. Nad tím všim je rudá vobloha, která by měla značit vlastně to, že tady máme takovej Sovětskej svaz... Ruská, Tádžická, Turkmenská, Uzbecká... Já každopádně nemám problém s tím, že bydlím v Ruský. Proč ne jako.“*

Obr. 39: Tetování na Ctiradově paži

Autorkou druhého schématu je vršovická rodačka Brunhilda. Její pohled na Vršovice je ještě více než v případě Ctirada pohledem uživatelským. Brunhilda začala vyznačením základní linie „svých“ Vršovic, Vršovické třídy, v jejímž sousedství žije.

Následovalo vytyčené jejího domovského bloku (obdélník jižně od Vršovické), včetně vnitrobloku (spirála uvnitř bloku). Obdélník napravo od jejího domu se symbolem prázdna (proškrtnutým „O“) naproti fotbalovému stadionu Bohemians 1905 (Ďolíčku) zahrnuje areál parkoviště a někdejší vietnamské tržnice. Ten podle Brunhildy představuje vyprázdněné, opuštěné místo. „Prázdný“ je pro ni i vlastní fotbalový stadion (na fotbal nechodí) a k němu přilehlé obrovské parkoviště na protější straně Vršovické. *„Prázdný hnusný místo vedle Bohemky. A vlastně i ta Bohemka. Velkej prostor, kam se vlastně nepodívám, kterému se vlastně jen vyhýbám,*“ okomentovala svůj náčrt. Alespoň částečně celou tuto oblast zachraňuje stromořadí podél ulice K Botiči vyjádřené symbolem stromu.

Obr. 40: Prostorové schéma participantky Brunhildy je vynikajícím příkladem, jak neostře jsou hranice mezi jednotlivými typy prostorových schémat. Přestože jsou zde vyznačeny pro Brunhildu hlavní cesty – Vršovická ulice a trasa Sportovní – Vršovické náměstí – Krymská jako spojnice na sever, a dominanty (zámeček, Gočárův konstruktivistický kostel, stadion Boheminans a Koh-i-noor), nejedná se o schéma mapového, ale spíše trasového typu. Krymskou ulici v pravém horním rohu a Moskevskou ulici (nahore uprostřed), kde se kumulují Brunhildiny aktivity, pak lze interpretovat také jako její vršovické scény.

Poté Brunhilda vyznačila důležitý mezník nedaleko svého domu. Ten je zároveň orientačním bodem majícím charakter *významného prvku* (majestátní strom) i *uzlem* (křižovatka ulic a tramvajových kolejí). V jeho středu je (či spíše mohlo by být) malé náměstíčko ve tvaru trojúhelníku. Slouží však jen jako prostor pro parkování automobilů.

Napravo odtud se nachází další podle Brunhildy vyprázdněný prostor. „*Ta Vršovická je po levý [tj. severní] straně míň živá a od Koh-i-nooru dál je to úplně zabítý. S partnerem jsme zkusili projít to se zavázanejma očima a vopravdu nám tam nic nechybělo.*“

Tento významuprázdný prostor je také zřetelným *okrajem* Brunhildiných Vršovic.

Obrazec v levém horním rohu připomínající větvičku s bobulemi představuje Krymskou ulici s řadou míst, kam Brunhilda ráda zavítá (Café Sladkovský, Café V lese, Galerie MU, Družina...). „Vršovický Montmartre“ může být v Brunhildině schématu

interpretován jak jako *oblast* (kterou ráda navštěvuje), tak jako *uzel* (místo setkávání s podobně založenými lidmi).

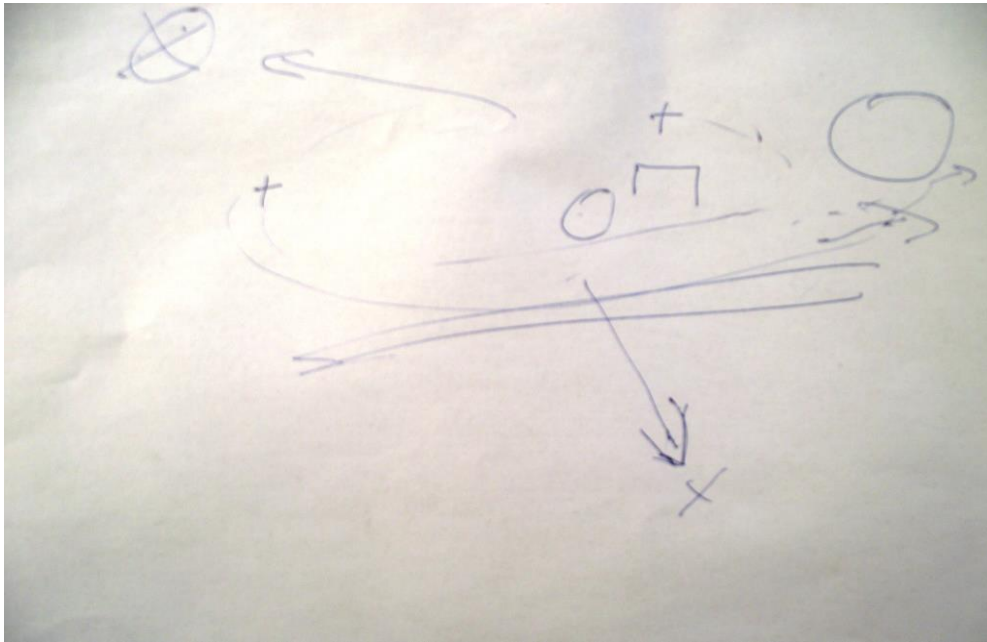
Podél této trasy zmínila Brunhilda jenom budovu pošty (napravo od stadionu), kam občas musí zajít, a poté až vršovický zámeček jako jednu z vršovických dominant (symbol domečku). Vršovické náměstí, které se nachází pod ním, ani nenaznačila, neboť pro ni představuje neurčité a „bezobsažné“ místo.

Jediným místem na této trase, které je podle Brunhildy hodné zastavení, je malý trojúhelníkový parčík kousek nad poštou. *„Je sice špinavej a zaplivanej, ale je to jediný místo, kde si ráda sednu. Má to tam svý kouzlo.“*

Roli *významného prvku*, dominanty v pozadí, má pro Brunhildu také Gočárův kostel svatého Václava (velký trojúhelník v pravém horním rohu).

Obě dominanty spojuje Moskevská ulice, kam Brunhilda občas zajde něco koupit. Proto ji vnímá spíše jako množinu jednotlivých bodů než jako ucelenou linii (cestu, hranici) či oblast.

Autorem třetího vršovického schématu je padesátník Drahomír, který se do Vršovic, konkrétně do blokové zástavby severně od Kodaňské ulice, přestěhoval pět let před naším rozhovorem. Drahomírovo schéma se neřídí standardním rozmístěním světových stran na mapě, ale podle chodu slunce, takže jih se nachází nahoře a sever dole.

Obr. 41: Drahomírovo schéma je příkladem scénického uvažování o prostoru. A to především z důvodu, že ústředními prvky jeho prostorového schématu nejsou cesty (vidíme zde pouze Rusko/Francouzskou ulici jako hranici mezi Vršovickými a Vinohradami), ale významné prvky (v Drahomírově schématu Gočárův kostel, Husův sbor a zámek) a uzly (Heroldovy sady a Gröbovka – parky, kam často chodívá).

Nejprve nakreslil Drahomír dva křížky, které označují Gočárův katolický kostel na východě a Husův sbor u Vršovického náměstí, a nedokončený obdélník představující vršovický zámek. Tyto tři budovy lze označit jako *významné prvky*; orientační body, vůči nimž jsou orientovány další prostorové formy Drahomírova schématu.

Následovalo vyznačení dvou vršovických parků – Heroldových sadů (menší kroužek u zámku) a Gröbovky (větší kruh při pravém okraji schématu). Budeme-li se držet Lynchovy typologie, parky hrají v tomto schématu spíše roli *uzlů* než významných prvků. Zaprvé, protože jsou místy, do nichž pozorovatel vstupuje. Zadruhé jsou místy, v nichž se koncentrují konkrétní fyzické vlastnosti (zeleň, klid) a funkce (relaxace, aktivní trávení volného času).

Do jisté míry jsou ohnisky, místy, kde se setkávají lidé z různých částí Vršovic. V tomto smyslu je lze označit jako jádra. Jejich jádrový efekt je posilován tím, že „staré“ Vršovice postrádají výrazné, živé náměstí, jež by koncentrovalo lokální aktivity. Tomuto problému se budeme podrobněji věnovat níže.

Přeškrtnutý kruh při levém horním okraji Drahomírova schématu symbolizuje areál dnešní radnice, který považuje autor za ošklivý až nepřátelský. Radnice zároveň představuje

východní hranici té části Vršovic, kde se ještě cítí „doma“. „*A pak je tady ta hnusná část, ten Eden, kterej bych nikomu ani neukazoval.*“

Jižní *hranice* Vršovic se v Drahomírově schématu zdánlivě nenachází, neboť se kryje s horním okrajem papíru. O to je však významnější. S mírnou nadsázkou lze říci, že Vršovická ulice představuje hranici Drahomírova známého, bezpečného světa a jižně odtud už se nachází pouze neznámá a nevlídná ‚divočina‘. Hic sunt leones, jak bylo psáno na antických mapách. Severní hranici Vršovic, tvořenou Ruskou a na ní navazující Francouzskou třídou, naopak Drahomír nakreslil velmi zřetelně. Tato hranice však nepředstavuje bariéru jako například železniční trať oddělující Vršovice od Nuslí na jihu, ale šev, spojnicí mezi Vršovicemi a Vínohradami. Charakter švu je zde vyjádřen velikou šipkou.

Cesty načrtl Drahomír velmi schematicky. Ruskou a Francouzskou třídu na severu, Vršovickou na jihu spíše implicitně a mezi nimi Moskevskou.

Především však Drahomírovo schéma na rozdíl od Ctiradova postrádá členění Vršovic do jednotlivých *oblastí*. Drahomírovy důvěrně známé Vršovice představují relativně malé území, které lze snadno projít pěšky a které Drahomírovi splývá v jedinou oblast. Tento fakt, stejně jako výše zmíněné schematické naznačení uliční sítě, lze do značné míry objasnit Drahomírovou náklonností ke „starým“ Vršovickým. „*Mně se nejvíc líbí tady ta část. Ta Kodaňská, to starý jádro prostě, ty starý Vršovice.*“ A také způsobem, jímž tráví volný čas ve veřejném prostoru Vršovic. Pokud tráví volný čas ve Vršovících a netráví ho doma, tak se jde projít nebo si zaběhat do jednoho z parků. Občas dojde pěšky na metro na Náměstí Míru nebo (nerad) na velký nákup do Edenu. Kavárny či kulturní instituce navštěvuje převážně v centru Prahy.

Z analýzy prostorového vnímání Vršovic obyvateli jednoznačně vyplývá, že důvěrná znalost a hluboký vztah k místu nezahrnuje celé území Vršovic, ale pouze k některé jejich dílčí oblasti. Přestože jsou Vršovice rozlohou výrazně menší a zároveň rozmanitější čtvrtí než Jižní Město, velikost tohoto důvěrně známého území se příliš neliší. V obou čtvrtích se jedná

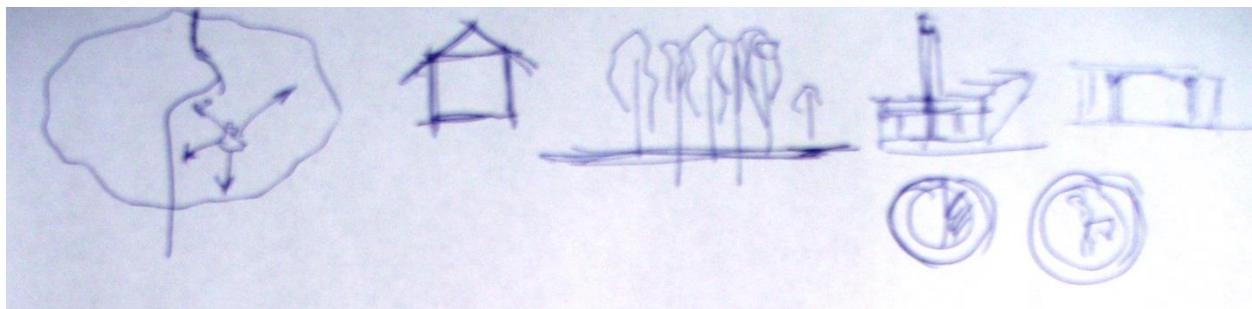
o území v krátké docházkové vzdálenosti, v němž se odehrává naprostá většina lokálních aktivit aktérů.

Skutečnost, že obyvatelé se větší měrou identifikují pouze s částí Vršovic, ovšem neznamená, že Vršovice jako jednu čtvrť nevnímají. Naopak lze konstatovat, že stejně jako obyvatelé Jižního Města mají poměrně zřetelné povědomí o hranicích domovské čtvrti.

Avšak v souladu se závěry Sperryho výzkumu (1973) se potvrzuje, že o známém prostředí lidé uvažují v symbolech, tedy verbálně, spíše než prostřednictvím nonverbálních prostorových schémat. Těmito symboly jsou hlavně Gočárův kostel na Náměstí Svatopluka Čecha, Husův sbor na Vršovickém náměstí, fotbalové kluby/stadiony, Koh-i-noor a případně ještě parky (Heroldovy sady, Gröbovka). Pro stále více obyvatel i návštěvníků, především mladých a vzdělaných lidí, se jedním ze symbolů stává také Krymská ulice a Proluka, ohniska kulturních aktivit, jejichž význam přesahuje hranice Vršovic.

Ukažme si to na dvou emocionálních mapách Vršovic. Pro autora první emocionální mapy jsou Vršovice domovem (symbol domečku) a množinou těchto kolektivně sdílených symbolů (vršovických parků, Gočárova kostela, Husova sboru a fotbalových klubů vyjádřených klubovými znaky).

Obr. 42

Pro jinou participantku jsou Vršovice čtvrtí industriálního charakteru neodmyslitelně spjatou s více než stoletou historií továrny Koh-i-noor (tovární budova a znak podniku), ale zároveň čtvrť živou a kulturní, kde lze příjemně aktivně trávit volný čas. Za symbolický střed Vršovic považuje Gočárův kostel.

Především se ukazuje, že obyvatelé ‚starých‘ Vršovic, bez ohledu na to, v které jejich části žijí, zřetelně vnímají hranici mezi ‚starými‘ a ‚novými‘ Vršovickými, které odděluje jakési (významově) mrtvé území mezi křižovatkami u Koh-i-nooru a v Edenu. Podobně jako Bruhhilda a Drahomír to cítí i další obyvatelé ‚starých‘ Vršovic.

„To jsou takové Vršovice, který jsou už jakoby charakterem trochu jiný. Ty baráky už tady nejsou sto let starý, ale jsou třeba padesát let starý komunistický baráky a už to tam pro mě nemá takový kouzlo.“ (obyvatel vršovického ‚Montmartru‘)

Ta Vršovická je po levý straně míň živá a od Koh-i-nooru dál je to úplně zabitý. S partnerem jsme zkusili projít to se zavázanejma očima a vopravdu nám tam nic nechybělo.“ (obyvatelka starých dolních Vršovic)

„Eden, Vlastu a Koh-i-noor-, tu soutěsku, bychom určitě nějak obcházel.“ (obyvatelka horních Vršovic)

Jasná je i severní a jižní hranice Vršovic. Zřetelnou severní hranici i díky zřetelnému terénnímu zlomu tvoří ulice Ruská a Francouzská, hranici jižní železniční trať. Mezi těmito

okraji však existuje zásadní kvalitativní rozdíl. Severní okraj má spíše charakter švu, který spojuje Vršovice a Vinohrady, zejména vinohradskou vilovou čtvrť, kam se mnozí Vršováci chodí rádi procházet. Naproti tomu jižní hranice je zřetelnou bariérou, jejíž samotný okraj ještě předchází další „území nikoho“, neutěšená část Vršovic podél trati. Proto se v prostorových schématech obyvatel Vršovic objevuje často jen implicitně.

Zjevně málo pozornosti je v prostorových schématech vršovických obyvatel věnováno cestám, přestože hlavní uliční síť je zřejmá a tvoří ji Vršovická ulice na jihu, Moskevská probíhající napříč Vršovicemi a Ruská/Francouzská na severu. Žádná z nich ale není živým městským bulvárem, kde by se koncentrovali lidé, aktivity a významy.

Totéž platí i pro uzly. V prostorových schématech obyvatel se objevují spíše v nezřetelné, často implicitní, formě a zpravidla se jedná o uzly dopravní (Vršovické náměstí, křižovatka Moskevské a Vršovické u Koh-i-nooru, v Bruhhildině schématu ještě křižovatka Vršovické a Minské).

Mezi uzly lze však v jistém ohledu řadit také ohniska lokálních kulturních (Krymskou ulice a okolí vyjádřené „hroznem“ aktivit v Brunhildině schématu), venkovních (parky v Drahomírově schématu, ale i stadion Bohemians) a vnitřních (Ctiradovy oblíbené podniky) volnočasových společenských aktivit. Zvýšenou pozornost si zaslouží především parky, neboť jak je patrné z prostorového chování a výpovědí obyvatel Vršovic, do určité míry suplují roli živého náměstí, které „staré“ Vršovice postrádají.

Ano, ve „starých“ Vršovících se formálně nacházejí tři náměstí. Jenže náměstí Svatopluka Čecha rozpačitě tápe mezi parkovým a náměstním charakterem. Gočárův konstruktivistický kostel je sice výraznou dominantou Vršovic, ne však objektem, který by dokázal pravidelně oživovat veřejný prostor ve svém okolí. Po většině obvodu náměstí se rozprostírají obytné domy, v jejichž přízemí se nenacházejí žádné obchody, restaurace a jiné podniky přitahující místní obyvatele.

Trhové náměstíčko v srdci staré vršovické zástavby místními nazývané „Tržiček“ zase příležitostně ožívá díky pořádání trhů a rozmanitých kulturních akcí, po většinu času však představuje „mrtvé“ parkoviště.

Vršovické náměstí, jemuž se budeme podrobně věnovat v desáté kapitole, je pak v současné době náměstím spíše jen podle názvu. A to navzdory skutečnosti, že budovy v okolí tohoto prostranství (tzv. zámeček – někdejší sídlo radnice, starobylý kostelík, secesní budova družstevní záložny, Sokol, Husův sbor) naznačují, že náměstím historicky bylo. Absence pomyslného středu a neohraničenost však brání tomu, aby bylo uživateli jako náměstí vnímáno.

V jistém smyslu za významné prvky by bylo možno označit i parky (Heroldovy sady a Gröbovku) a stadion Bohemians. Přikláním se však k jejich začlenění do kategorie uzlů, neboť spíše než orientačními body v pozadí, místy, kolem nichž se chodí, jsou místy setkávání, místy, kam se chodí.

Shrnutí

Poznatky získané v této kapitole potvrzují, že Lynchův koncept *obrazivosti* je pro tuto práci přínosný. A to i přes metodologické obtíže, které obnáší jeho přizpůsobení kritériím kvalitativního společenskovedního výzkumu.

Přínos spočívá především v možnosti porozumět vztahům, které ovlivňují prostorové chování aktérů a jsou zdánlivě natolik samozřejmé, obtížně verbálně popsitelné či naopak složité, že se nevykytují ve vlastních rozhovorech. Příkladem takového složitého problému je absence funkčního náměstí ve starých Vršovicích, v jejímž důsledku funkci lokálního uzlu, ohniska dění, částečně suplují blízké parky.

Bertino schéma zase ukazuje, jak je v relativně monotónním a zároveň nepřiliš logicky uspořádaném veřejném prostoru Jižního Města I obtížné odhadovat vzdálenosti a přesně lokalizovat konkrétní prvek, nenachází-li se přímo u některého z ohnisek či hlavních tepen. Dokládá tak, že z uživatelského hlediska je prostorová vzdálenost relativní pojem.

Jižní Město podle očekávání vychází z výzkumu jako čtvrť s nízkou *obrazivostí*. Čtvrť postrádající srozumitelnou urbanistickou strukturu, v níž je obtížné vymezit jednotlivé oblasti. Výčet zapamatovatelných prvků se tak omezuje na klíčové dopravní uzly (stanice metra, hlavní křižovatky) a nevelký počet významných prvků. Rovněž se ukazuje, že pro jeho rozlohu v kombinaci s nesourodostí a zároveň monotónním charakterem oblastí (obytných souborů) je téměř nemožné takto rozsáhlý celek naplnit významovým obsahem.

Ani v případě ‚starých‘ Vršovic nelze mluvit o výrazné *obrazivosti*. Je zde snazší vytyčit síť hlavních cest a hranice oddělující ‚staré‘ Vršovice od ‚nových‘ a od okolních čtvrtí. V načrtnutém prostoru, jenž má přeci jen logičtější urbanistickou strukturu, činí obyvatelům menší potíže lokalizovat významné prvky. Vršovice je také snazší rozdělit do významuplných oblastí, přesný počet a hranice těchto vnitřních oblastí nejsou ale zcela jednoznačné a umožňují více interpretací. Z prostorových schémat nakreslených obyvateli Vršovic je také patrné, že Vršovice postrádají střed chápaný jako „bod“, jasně ohraničené místo, které není jen průsečíkem důležitých cest, ale především ohniskem dění. Subjektivně vnímaný střed, jímž je pro obyvatele horních i dolních ‚starých‘ Vršovic Moskevská třída, nemá formu uzlu ani významného prvku, nýbrž cesty, na níž se odehrává mnoho každodenních aktivit obyvatel a kolem níž jsou situovány vršovické dominanty.

Prostorová schémata také potvrzují význam členitého reliéfu pro subjektivní vnímání vzdálenosti. Téměř ve všech prostorových schématech jsou Vršovice ‚roztaženy‘ ve východozápadním směru (tj. po vrstevnici) a ‚smrsknuta‘ ve směru severojižním (tj. po spádnicí).

Potvrdila se i správnost rozlišení ‚starých‘ Vršovic (západně od radnice a Koh-i-nooru) a ‚nových‘ Vršovic dále na východ. Jedná se o dvě odlišné oblasti, v prostorových představách obyvatel ‚starých‘ Vršovic ještě zřetelněji oddělené než Jižní Město I a II v představách tamních obyvatel.

Ze tří základních typů prostorových schémat, jež jsem představil v úvodu kapitoly, nejvíce odpovídá prvnímu typu – mapovému - schéma Ctiradovo.

Scénicky uvažoval o prostoru domovské čtvrti například Drahomír. Klíčovými formami ve scénických schématech bývají významné prvky (v Drahomírově schématu katolický kostel sv. Václava a Husův sbor, Rangherka) a uzly (v Drahomírově případě Heroldovy sady a Gröbovka – parky, které často a rád navštěvuje). Zřetelné znaky scénického typu jsou patrné také v Bertině schématu. Bertě se rozlehlý prostor Jižního Města rozpadá do čtyř scén. Tři scény zachycují významné prvky, které upoutají Bertinu pozornost, když se „ocitne na scéně“, tj. vystoupí z příslušné stanice metra na povrch. Čtvrtá scéna je potom obrazem Bertiny domovské oblasti a jejích významových dominant.

Příkladem trasového typu situovaného do scénicky uspořádaného prostoru je schéma Bedřichovo. Znaky trasového typu převažují také v Brunhildině náčrtu. Základní osou schématu rozdělující zobrazovaný prostor na horní (severní) a dolní (jižní) část je Vršovická ulice. Druhou důležitou trasou je pro Brunhildu cesta z jejího domu v dolních Vršovicích do Krymské ulice ve vršovickém „Montmarteru“. V druhém sledu vyznačuje Brunhilda významné prvky, které se na těchto trasách nacházejí (zaplivaný parčík nad poštou, Rangherku) nebo jsou odtud viditelné (Gočárův kostel uličním průhledem od trojúhelníkového náměstíčka).

Brunhildino pojetí Krymské a Moskevské ulice jako množiny aktivit, které zde vykonává, odpovídá však spíše scénickému pojetí. Jestliže se ocitnu na určitém místě (scéně), vykonávám zde tyto a tyto aktivity (hraju tu a onu roli).

kapitola šestá

OD „LOKALITY“ K „LOKÁLNOSTI“: O VYTVÁŘENÍ VZTAHU K MÍSTU

Vztah různých lidí k místu je kvalitativně velmi odlišný. Například Edward Relph (1976) rozlišuje fyzickou přítomnost v místě, přítomnost empatickou (nalezení zalíbení v místě) a existenciální bytí uvnitř, jímž vyjadřuje niterné ztotožnění se s místem. Podstatně jednodušší a pro potřeby této práce účelnější pojetí rozdílů v intenzitě vztahu lidí k místu nabízí Petr Gibas (2007). Rozlišuje dva protipóly, mezi nimiž vztah k místu osciluje. První z nich nazývá lokalita a druhý lokálnost.

Lokalita je obrazem místa, jenž je „vytvářen na základě obecných charakteristik, u kterých je zdůrazňovaná jejich praktičnost či estetičnost.“ (Gibas 2007: 48) Těmito charakteristikami mohou být dobrá dostupnost do centra města, blízkost nákupního centra, pěkný výhled, či dostatek „zeleně“ v okolí. V nejryzejší podobě se s pojmáním místa ve smyslu *lokality* setkáváme v realitní inzerci. Neznamená to však, že se neobjevuje i v diskurzu místních obyvatel.

Naproti tomu *lokálnost* není pouhým průsečíkem těchto neosobních charakteristik.⁶⁵ Proto ji může pociťovat jen ten, kdo se s daným místem emocionálně identifikuje. Lokálnost znamená „*sousedství a nereflektovanou familiárnost s místem, samozřejmou a prožitou známost široce chápaného místa. Místo jako ‚lokálnost‘ je místo nejen geografické, ale také historické, autobiografické a sociální, je složitým propletením těchto rysů.*“ (Gibas 2007: 50) Typickým příkladem *lokálnosti* je něčí *domov* – místo doslova nabitě vzpomínkami a emocemi.

Vztah obyvatel k místu se v praxi vždy pohybuje na pomyslné škále mezi čistou *lokalitou* a ztělesněnou *lokálností*. Bylo by chybou, pokud bychom se ptali, zda je či není určité místo pro lidi domovem. Na tuto otázku nelze jednoduše odpovědět ano nebo ne. Ptám se tedy, do jaké míry je Jižní Město, přes všechny nedostatky, pro své obyvatele *domovem*, *lokálností* par excellence. A jaký rozdíl je ve způsobech a intenzitě identifikace s domovskou čtvrtí mezi obyvateli Jižního Města a Vršovic.

⁶⁵ Protože pojem lokalita se v této práci vyskytuje i v jiném, obecnějším smyslu, bude slovo lokalita užívané ve výše uvedeném významu zvýrazněno *kurzívou* stejně jako pojem lokálnost.

I nevelký vzorek participantů, s nimiž jsem na Jižním Městě pracoval, pokrývá téměř celou pomyslnou škálu od *lokality* k *lokálnosti*. Příkladem obyvatele, který se k Jižnímu Městu vztahuje spíše ve smyslu *lokality*, je výše citovaný Bohouš. Ještě zřetelněji patrné je chápání Jižního Města jako *lokality*, a to *lokality* nepříliš přátelské, v případě Beáty. Dětství prožila na malém mimopražském sídlišti. Na Jižní Město se shodou okolností přistěhovala ve čtyřiaadvaceti letech, přibližně rok a půl před uskutečněním našeho rozhovoru. Hledala nepříliš drahý podnájem v Praze „na metru“ a kamarádka jí dala tip na někoho, kdo sháněl spolubydlící.

Její vztah k Jižnímu Městu lze označit jako jednoznačně negativní a ani necítí potřebu zkusit to změnit. „*Ošklivost, špína, smrad a šedivo.*“ To jsou slova, která se jí vybavují při představě „Jižáku“. Opakovaně zdůrazňovala, že se jedná jen o přechodné bydliště, místo na přespaní, a jakmile to bude možné, bez váhání jej opustí (což také ještě před dokončením této práce skutečně udělala). Přesto jsem zkusil jí „oponovat“, abych zjistil, jaké jsou hlavní příčiny jejího odporu vůči Jižnímu Městu.

Já: „*Z toho, co říkáš, mám pocit, že horší místo k bydlení sis v Praze ani vybrat nemohla... Zajímalo by mě, jestli by ses na jakýmkoli jiným pražským sídlišti cítila líp.*“

Beáta: „*Tak to asi ne. Tak třeba na Černym Mostě je to ještě horší.*“

Já: „*Proč myslíš? Znáš to tam?*“

Beáta: „*Protože je tam bordel, nebezpečno, spousta cikánů. Je to tam prej fakt nepříjemný.*“

Já: „*Prej? A kdo ti to tvrdil?*“

Beáta: „*To je jedno. Prostě městský fámy.*“

A v čem konkrétně se tolik liší Jižní Město od sídliště, na němž vyrůstala?

Beáta: „*Zaprvy sou tam ještě nějaký stromy. A je to jen pár paneláků, není to celý zastavěný... Je to odtud deset minut chůze k řece a k chráněnému rybníkovému území.*“

Tento paradox trefně postihla Jana Barvíková. Navzdory tomu, že „*díky rozsáhlým zeleným plochám bývají sídliště mnohem ‚zelenější‘ než jiné typy městské zástavby, nerezidenty bývají vnímána a popisována jako ‚šedivá‘ a ‚betonová‘ - dojem z monotónních bloků je jednoduše silnější.*“⁶⁶ Příklad Beáty navíc dokládá, že tento stereotyp reprodukuje i

⁶⁶ BARVÍKOVÁ Jana (2009), *Úsilí o sociální mix, image a stigmatizace panelových sídlišť*, dostupné z WWW: http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=632.

někteří krátkodobí rezidenti. Nic na tom nedokáže změnit ani fakt, že řada periferních sídlišť typu Jižního Města je umístěna v přírodně atraktivních lokalitách. Když jsem se během rozhovoru s Beátou snažil argumentovat, že i z Jižního Města to má pár minut chůze k Milíčovským rybníkům nebo k Hostivařské přehradě, nervózně mě přerušila:

„Ty to tady obhajuješ a tak se mě snažíš dotlačit k tomu, abych ti řekla, že to tu vlastně tak hrozný není. Ale vono je.“ Velká panelová sídliště jsou prostě „hnusná“, „šedivá“ a tečka. Vžitý negativní stereotyp je v tomto případě silnější než realita.

Já: *„K ničemu se tě nesnažím dotlačit, jen se pokouším pochopit, čím to je, že tam se ti líbí, zatímco tady se ti to hnusí.“*

Ona: *„Asi je to tím, že sem tam vyrostla, že mám k tomu místu jinej vztah, že není tak vošklivý jako tady.“*

Příkladem participantů pohybujících se okolo středu této pomyslné škály jsou již citovaný Bedřich a další jihoměstský rodák, o rok starší Bernard. V průběhu našeho rozhovoru jsem Bedřichovi položil otázku *„Co pro tebe znamená Jižní Město?“* Bedřich po několika vteřinách přemýšlení opáčil. *„Tak na tohle bych ti mohl odpovědět... domov.“* Poznamenal jsem si do deníku slovo domov. Bedřich mě ale přerušil: *„Počkej, nepiš si to!“*

Já: *„A proč ne?“*

Bedřich: *„Nech mě to doříct, já ti to vysvětlím. Takhle by to nebylo přesný...No spíš bych měl říct bydliště, protože domov, to je takový moc pozitivní, moc emocionální. Prostě tu bydlím a sem tu docela spokojenej. Takže kdybych to chtěl říct hezky, tak řeknu domov, a kdyby ošklivě, tak noclehárna. A tak nějak neutrálně je to prostě moje bydliště.“* Bydliště se všemi přednostmi i slabinami, které Bedřichovi nedělá problém pojmenovat.

Největší nedostatek Jižního Města vidí v panelové sídlištní architektuře. Nedokázal se s ní sžít, přestože v ní odmalička vyrůstal. Oceňuje výborné spojení do centra, zlepšující se občanskou vybavenost, hodně zeleně a relativní klid. *„Vyhovuje mi, že se tu můžu jen tak procházet zelení a za celou cestu skoro nikoho nepotkám. Kdybych žil někde v centru, tak mi nezbyde než vyrazit někam do parku plnýho lidí.“* O stěhování zatím neuvažuje.

Také Bernardův vztah k Jižnímu Městu lze označit jako pragmatický. Říká o něm: *„Vyrůstal jsem tady na betoně, má to tu rád. Logicky nezavrhněš místo, kdes strávil dětství, kde sis hrál na pískovišti... Ale až budu mít příležitost, tak se odstěhuju.“* Na mou otázku, kde

by si nejraději koupil byt, pokud by měl naspořeno zhruba tři miliony korun (nebo dosáhl na hypotéku v této výši) odpověděl: „*Stěhoval bych se třeba na Žižkov. Přide mi jako kulturní nebo subkulturní centrum Prahy. Je tam spousta klubů, kde hrajou mou oblíbenou muziku, je to tam příjemný, blízko do centra...A starý činžáky mám rád.*“ Žižkov je tedy lokalitou lépe vyhovující nárokům tohoto svobodného mladého muže. „*Ale pokud bych měl rodinu, zvažoval bych přestěhovat se někam na venkov jižně od Prahy. Ne ale do žádného satelitu.*“ Čili do nějaké jiné, poklidnější lokality naplňující Bernardovy představy o vhodném místě k životu pro malé děti a také více uspokojující jeho vkus než suburbánní kolonie katalogových domků.

Vztah padesátníků Daniely a Dalimila k Jižnímu Městu lze jednoznačně označit jako pozitivní. Oba jsou také dokladem toho, jak důležitou roli v procesu identifikace s místem hraje čas. Ani jeden z nich nepochází z Prahy. Ani pro jednoho ale nebylo Jižní Město první pražskou adresou. Na Jižní Město se přistěhovali v osmdesátých letech, krátce po dostavění svého sídliště. Z počátku pro ně nebylo jednoduché si na sídlištní prostředí zvyknout.

Dalimil charakterizoval svůj vztah k Jižnímu Městu v prvních letech po přistěhování takto: „*Takhle, tehdy v těch osmdesátých letech nic moc. Ale už bylo metro, doprava dobrá. Obchody, no, tak jak tam byly, vždycky nějaká samoška. No a za zábavou se chodilo do centra.*“ V současnosti je ovšem Jižní Město pro Dalimila „*samozřejmě domov*“ a rozhodně by nechtěl „*bydlet v centru*“. „*Jako centrum беру to jádro. Prahu 1, 2, ale i Žižkov, Smíchov, Karlín, možná Vršovice a podobně. Já preferuju, aby se tam zaprvé dalo zaparkovat. A druhou věc prostě, blízkou přírodu. Tady je ten Krčskej les. Tam je zase Miličovskej les. Aby se člověk lehce to té přírody dostal.*“ Nyní neuvažuje ani o přestěhování „*někam za Prahu*“. Kdyby se k stáru rozhodl odstěhovat z Jižního Města, tak určitě ne do satelitního městečka, ale na klidnou vesnici se základní občanskou vybaveností. „*Já spíš lituju ty, který se vodstěhovali do těch satelitů kolem Prahy. Já, pokud bych se chtěl vodstěhovat, tak plácnu, měla by to být středisková obec, aby to mělo náměstí, hospodu, zdravotní středisko... Ty lidi se stejně neznaj, stejně tam jenom přespávají. A to že mají nějakých 1000 metrů. Za tím ale mají hradbu a za ní je stejně někdo jinej.*“

Ani pro Danielu nebylo Jižní Město od začátku domovem ve smyslu *lokálnosti*. „*Z počátku jsem měla ty tendence, že bych chtěla zpátky domu.*“ Podle svých vlastních slov

Daniela zapustila na Jižním Městě definitivně kořeny dva roky po přistěhování. Důležitou roli v tom sehrálo narození dcery, bohatého zdroje prožitků a vzpomínek neodmyslitelně spjatých s novým bydlištěm. Podobně jako Dalimil, s odstupem Daniela říká, že rozhodně přestěhování na Jižní Město nelituje. „*Ne. Když takhle srovnám ty místa, kde jsem v Praze bydlela, tak tady je to nejlepší. Je to blízko na metro. Za čtvrt hodiny je člověk na Václaváku. Do lesa je to tady kousek.*“ A určitě by se odtud nestěhovala. Na otázku, zda by uvažovala o výměně svého panelákového bytu za menší rodinný domek v satelitním městečku nebo za srovnatelně velký byt ve starém činžovním domě na Žižkově nebo v Karlíně, reagovala se smíchem. „*Třeba v Jesenici ... Vždyť se tam lidi ani neznají. Přijedou se tam jen vyspat... Ne, ne, to vůbec. K Žižkovu nemám žádný vztah, ke Karlínu taky ne. Takže bych neměnila.*“

Zřetelně patriotický, pohybující se při pravém konci pomyslné škály mezi *lokalitou* a *lokálností*, je Bertin vztah k Jižnímu Městu, resp. především k místní části Litochleby, kde vyrůstala, a odkud by se jen nerada stěhovala. „*Jižňák je pro mě domov. A taky jistota. Protože jsem tu prožila skoro celý život, má mu taky rodiče a vim, že se sem kdykoliv můžu vrátit.*“ Domovem, místem, které důvěrně zná a kam se ráda vrací, lokálností par excellence.

Bertin lokální patriotismus ostře kontrastuje s vlažným vztahem jejího partnera, který se na Bertino přání na ‚Jižňák‘ přestěhoval necelý rok před naším rozhovorem. Přestože sám vyrůstal v paneláku na nedalekém sídlišti Horní Měcholupy, Jižní Město mu stále připadalo cizí. Požádal jsem ho, aby se pokusil nějak vyjádřit důvody, proč je pro něj tak obtížné vybudovat si k němu kladný vztah, když je přeci sám ‚panelákovým dítětem‘, a k tomu ještě pochází znedaleka.

On: „*Snáším se, ale chce to čas...Horní Měcholupy mi přijdou takový přívětivější, lidštější.*“

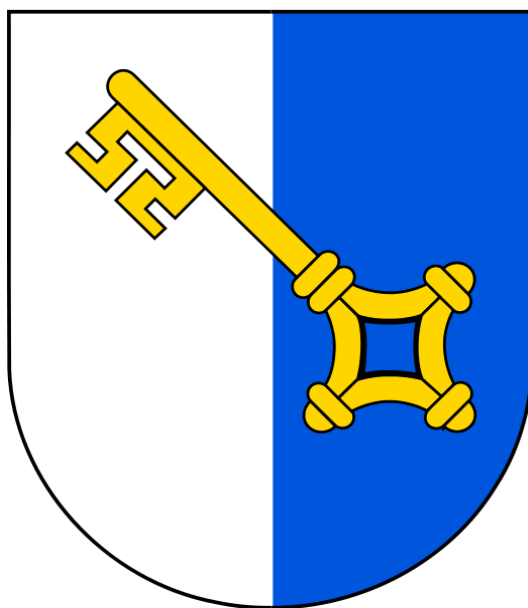
Do našeho rozhovoru vstupuje Berta: „*A proč jako?!*“

On (odmlčí se): „*No..., možná je to tím, že sem tam vyrůstal. Ale myslím, že je tu míň tý panelákový šedi. Jižní Město je pro mě symbol socialistický výstavby. Kdyby jí chtěl někdo mermomocí vidět, poslal bych ho na Jižňák.*“

Role prožitků a vzpomínek spjatých s místem je v případě Jižního Města o to větší, že zde při výstavbě sídliště došlo k téměř naprostému zpretrhání historické kontinuity. Lokalita tak ztratila „pupek“, významový střed, s nímž by se všichni obyvatelé čtvrti mohli identifikovat. Naprostá většina původní vesnické zástavby Chodova, Litochleb a Hájů musela

ustoupit drahám jeřábů a panelové výstavbě. Zůstalo jen několik ostrůvků rodinných domků krčících se ve stínu paneláků, hrstka často chátrajících selských stavení a Chodovská tvrz. Tato kdysi vodní tvrz, v devatenáctém století přestavěná do dnešní podoby klasicistního zámečku, se jako přelud náhle zjeví mezi paneláky a frekventovanou čtyřproudou silnicí, čímž jen umocňuje pocit zprerhání vazeb s minulostí.

Této vykořeněnosti si byli dobře vědomi také zdejší zastupitelé, kteří v roce 1990 schvalovali podobu oficiálního znaku nově vzniklé městské části Praha-Jižní Město (od roku 1994 administrativně označované jako Praha 11). Její znak tak na rozdíl od znaků sousední Prahy 15 a samosprávné obce Petrovice není odvozen z erbů středověkých či raně novověkých urozených majitelů někdejších vsí v katastru městské části. Naopak má vyjadřovat ‚novost‘ Jižního Města a čistotu tamního životního prostředí. V *Knize o Praze 11* se o symbolice jejího znaku dočteme toto: „*Ve stříbrno-modře polceném štítě je kosmo položen zlatý klíč čtverhrannou hlavicí dolů. Polcený štít symbolizuje katastr obcí Chodova a Hájů, na nichž vyrostlo osídlení Jižního Města. Modrá a bílá jsou barvami čistého ovzduší a převažujícího dojmu z fasád novodobé výstavby. Klíč připomíná, že region je domovem mnoha tisíc obyvatel a zároveň jižní branou hlavního města Prahy.*“ (Bartoň 1998: 23) Jediným historizujícím prvkem znaku tak je starobyly působící klíč. Především asi z důvodu, že moderní cylindrický klíč, jímž se odemykají dveře panelákových bytů, by v ‚erbu‘ vypadal poněkud komicky.

Obr. 44: Oficiální znak městské části Praha 11

Navíc, jak bylo řečeno výše, stavitelé Jižního Města zcela selhali při vytváření nových významových středů. ‚Pupek‘ není důležitý pouze pro nevelký počet starousedlíků, kteří pamatují dobu před-sídlištní, ale i pro současné obyvatele sídliště. Tendence obyvatel identifikovat se ‚slavnou‘ minulostí svého města není typická jen pro Pražany. Je však příznačné, že se Pražané hrdě hlásí k bohaté historii svého města, pyšní se Pražským hradem a Karlovým mostem, bez ohledu na to, zda žijí na Starém Městě, v Dejvicích nebo na Chodově. Podobný proces ovšem probíhá i na zcela lokální úrovni. Proto existuje značný rozdíl v odpovědi na otázku „Co podle Vás odlišuje čtvrť, ve které žijete, od ostatních pražských předměstských čtvrtí?“ mezi obyvateli Jižního Města a sousedních obcí Hostivaře a Petrovic, jejichž historická vesnická jádra zůstala při výstavbě sídlišť z velké části ušetřena.

Zatímco jihoměstští rezidenti byli v podstatě bezradní (někteří rozpačitě navrhli, že takovým místem může být lesopark u Hostivařské vodní nádrže), obyvatelé Hostivaře a Petrovic zdůrazňovali útulnou, téměř venkovskou atmosféru historických jader domovských čtvrtí. A z konkrétních „význačných“ staveb zmiňovali petrovický kostel svatého Jakuba Staršího a hostivařský Toulcův dvůr, jejichž historie sahá hluboko do středověku. Obě tyto stavby jsou neodmyslitelnou součástí ‚starých Petrovic‘, respektive ‚staré Hostivaře‘, v nichž je koncentrován genius loci čtvrti. Podobně to cítí jak místní usedlíci, tak obyvatelé sousedních čtvrtí. *„Dobré je, že má i svoji historii. Není to prostě pár domů postavených na bejvalym poli.“* (obyvatel Hostivaře)

V případě Petrovic hraje roli také velikost. Sedmitisícová obec na okraji Prahy si stále zachovává částečně charakter poklidného maloměsta. Rozhodně to platí pro čtvrť rodinných domků. Méně už pro sídliště, na což naráží i zde citovaná dlouholetá obyvatelka ‚starých Petrovic‘. *„Není zoufale velká, má svoji historii, obyvatelé starý zástavby a paneláků by se mohli sžít. Částečně se to dařilo. Za ta léta jsme tu zapustili kořeny.“* I obyvatelé sídliště ovšem provázanost s ‚pupkem‘ vnímají jako přednost. Jak to vyjádřila níže citovaná participantka, Petrovice od Jižního Města odlišuje *„docela zdařilá symbióza historický obce s novou výstavbou, a to jak s panelákovým sídlištěm, který není nekonečný, tak vilovou zástavbou.“*

Naproti tomu Brigitě se identita Jižního Města hledala očividně hůř: „*Nemyslím si, že se Jižní Město nějak výrazně odlišuje od jinejch sídlišť. Pro mě je to domov, takže to asi vnímám jinak. Ale pro náhodného kolemjdoucího musí působit úplně stejně jako třeba Butovice, Černej most nebo Ďáblice. Nevidím tu nic výjimečného.*“ Jediné „věcné“ vymezení Jižního Města, které ji napadlo, bylo negativní. Zrcadlilo, co si často o ‚Jižáku‘ myslí ti, kteří na něm nikdy nežili. „*První velký sídliště v Praze, proto je považováno za depresivní místo, kde lidi žijou v králíkárnách. Takže asi paneláky dělají toto místo nezapomenutelný ve špatným slova smyslu.*“

Negativní obraz Jižního Města v očích ‚cizinců‘ reflektuje také Berta: „*Pak je tu ještě jedna věc – něco jako konfrontace s obyvateli jinejch částí Prahy. Mám pocit, že jsem si tolikrát v životě musela vyslechnout, jak je Jižňák ošklivý místo k žití, až jsem na něj začala být jakoby natruc hrdá.*“ Budu-li parafrázovat výrok dobrého vojáka Švejka o stájovém pinči, ‚Jižák‘ je z úhlu pohledu řady těch, kteří zde vyrůstali, a kteří jej mají rádi, přes svou mimořádně velkou rozlohu a ‚šedivost‘ „*tak vošklivej, až je krásnej*“. (Hašek 1980: 225) Ať už se jedná o Beátu, Brigitu nebo členy rapové kapely PSH. Tím také dospíváme k důležitému poznatku. Pro lidi vztahující se k místu jako k *lokálnosti* nehraje jeho praktičnost a estetičnost zdaleka tak významnou roli jako pro ty, kteří k němu přistupují pragmaticky jako k *lokalitě*. Respektive pozitivní emoce spjaté s místem umožňují tyto nedostatky příliš nevnímat či je dokonce přijmout jako výzvu.

Přestože tedy ‚historie‘ a do jisté míry ‚venkovský‘ charakter Hostivaře, Petrovic nebo ‚starého‘ Chodova nejsou pro obyvatele sledovaných čtvrtí nepodstatné, v první řadě „*genia loci konstituují významy, které místo shromažďuje.*“ (Norberg-Schulz 1994: 170) Děje se tak skrze vzpomínky a emoce spjaté s místem, a (navzdory rozšířenému tvrzení o jejich neexistenci v sídlištním prostředí) sociální vazby mezi obyvateli. (Zadražilová 2007: 39 – 41) A proto „*říkat, že třeba pražské Jižní Město je anonymní, odcizené, že nemá svou kulturu, svého ducha apod. je očividný nesmysl*“ (Říha 2007: 37).

Mezi participanty z Vršovic jsem se nasetkal s tak jasně deklarovaným vztahem k domovské čtvrti ve smyslu *lokality* jako v případě Beáty. Výpovědi Vršováků se

pohybovaly od středu škály mezi *lokalitou* a *lokálností* až po explicitně deklarovaný patriotismus. Mezi „pragmatiky“, jejichž výpovědi řadím ke středu pomyslné škály, patří třicátníci Ctibor a Cecílie nebo o generaci starší Denis.

Denis se do Vršovic přistěhoval v osmdesátých letech po svatbě, Cecílie s rodinou jako roční dítě, Ctibor ve školním věku. Všichni tři už se s Vršovicemi sžili. Jsou jejich domovem, ale jak zdůrazňuje Denis, nevnímají svou lokální identitu nijak patrioticky. Denis, který za život vystřídal řadu adres nejen v Praze, hledí na okázalý (performativní) patriotismus s jistou ironií: *„Je třeba pravda, že se tady na ulici potkávám s lidma vo něco staršíma než já, který mluvěj vo pravých Vršovácích. Ale já nevim, kdo to je přesně. Nevim, co tim myslej. Nevim jak takovej pravej Vršovák vypadá. Jestli jako voni, to znamená přiopilí, potácející se bytosti nebo je to eště někdo jinej.“*

Z počátku se Denisovi ve Vršovicích příliš nelíbilo. *„Ty Vršovice působily takovym špinavym dojem, jo. Byly takový umatlaný, myslim, že tady byl horší vzduch [než na Vinohradech]. Kromě vlastního bytu, kterej byl teda příjemnej, sem teda tady nenacházel nic lepšího.“* Postupně si však k Vršovicím vytvořil pozitivní vztah. Stejně jako jeho jihoměstští vrstevníci Daniela a Dalimil už by se do srovnatelného bytu v jiné části Prahy stěhovat nechtěl, přestože nadále nepovažuje Vršovice za ideální adresu. *„Hrozně dělá to, že si na to člověk zvyknul. Myslim si, že kdybysme bydleli v nějaký vilový čtvrti, rozhodně by to bylo příjemnější. Ale tady je zase ta dostupnost dobrá. To je podobný jako na těch Vinohradech, že si člověk sedne do tramvaje a za chvíli je prostě v centru, když něco potřebuje vyřídit a tak.“* Vzhledem k jeho povaze hrál v Denisově případě čas ještě významnější roli než u Daniely a Dalimila. *„Je pravda, že jak je člověk setrvačnej a já sem takovej konzervativní, tak si na ten přechod těžko zvykám. Já sem měl ten byt na Žižkově, a protože sem ten byt musel pustit, ještě dlouho sem tam docházel.“*

S odstupem let a s postupnou revitalizací Vršovic a Žižkova Denis soudí, že příliš velký rozdíl mezi bydlením v činžovním domě na Vinohradech, ve Vršovicích nebo na Žižkově v současné době není. *„Dost se to podobá třeba tomu bydlení na těch Vinohradech, na tý Vinohradský třídě. I tam na tom Žižkově já sem bydlel na hlavní třídě. Jako tady pode mnou jezdila tramvaj a tak dál. Na Žižkově, v tý Seifrtově, byla ta doprava ještě horší, protože je ta ulice užší, ale zase sem měl ten příjemnej pohled na kostel svatýho Prokopa.“*

Rovněž Cecilie zdůrazňuje, jak důležité pro ni je být s místem sžitá. „*Už to tady znám. Ta čtvrť je mi blízká. Nikam bych se asi jako nestěhovala. Člověk kde to tak nějak zná vlastně, tak je mu tam tak nějak dobře.*“ A stejně jako Denis kvituje centrální polohu Vršovic. „*Já zjišťuju, že sem asi takovej městskej člověk, tím jak sem vlastně vyrůstala, dá se říct téměř v centru. To je kousíček tam úplně do centra. Takže i když jako ráda vypadnu ven do přírody, ale tohle je jako takovej střed bytí.*“

Ctibor vyjadřuje jednoznačnou spokojenost s bydlením ve Vršovicích a značnou nechuť k případnému stěhování. „*Já sem spokojenej. Když sme se stěhovali, my sme nechtěli jinam. Maximálně Strašnice, Královský Vinohrady, Vršovice. Tady sem absolutně spokojenej. Do centra co kamenem dohodí.*“ „*Tam by záleželo na podmínkách. Ale já si myslím, že ne. To by pro mě muselo bejt asi hodně zajímavý, co se týče finančního hlediska. Za stejnejch podmínek abych šel bydlet někam jinam, ne, to ne.*“

Konstatování, že za jistých velmi výhodných okolností by se z Vršovic přece jen možná odstěhoval, však není hlavním důvodem, proč Ctibora, na rozdíl od Ctirada, označují jako „pragmatika“ a nikoliv „patriota“. Přestěhování se v případě finanční neudržitelnosti (pokud možno do blízkého okolí) připouští koneckonců Ctirad také. Rozdíl v postojích těchto mužů je značnou měrou dán odlišným způsobem trávení volného času. Ctirad je velkým fotbalovým fanouškem a pravidelným divákem zápasů Bohemians. Ve volném čase zajde rád do hospody, do baru nebo na víno a kus řeči do Gröbovky. Jinými slovy, nemalou část svého volného času pobývá ve veřejném prostoru Vršovic, ve společnosti lidí ze sousedství.

Naproti tomu Ctibor tráví naprostou většinu volného času buď ve svém bytě s rodinou, nebo jezdí na chalupu. A o tom, kde je doma, tj. kde se nachází hranice mezi ‚domácím‘ (soukromých) a ‚cizím‘ (veřejným) prostorem, má jasno. „*Doma jako Praha celkově. Ale dovopravdy doma je, když se vleze za dveře. Člověk se nemusí koukat napravo, nalevo, prostě je doma. Pro mě je domov domov.*“

Podobně to cítí Cecilie. „*No tak doma je člověk, když zavře dveře, to je jasný. Ale určitě se dobře cejtím tam, kde jako když přijedu, tak vim, že sem tam něco prožila. Dětsví, škola a tak dál, takže když přijedu do těch končin, což sou většinou Vršovice, tak je člověk takovej spokojenej, no.*“ A tak jako Ctibor tráví volný čas buď ‚doma‘ nebo vyjíždí na

venkov. *„Já svůj volnej čas trávim víceméně doma. Nebo když teda máme vopravdu volno, tak jedem pryč z Prahy.“*

Denis pojímá domov šířeji. *„To záleží, v jaký sem zrovna psychický situaci. Někdy mi vytanou na mysli úplně nejstarší vzpomínky, to znamená vidím třeba ostravskéj byt... Nebo ještě ten Jarov. Racionálně ale samozřejmě vim, že doma sem tady a jinde ne.“* Ale ani on netráví mnoho volného času ve veřejném prostoru Vršovic. Tu a tam vyrazí do Gröbovky nebo zajde do své oblíbené kavárny. S přáteli se však raději schází ‚doma‘ nebo ‚na dvorečku‘ ve vnitrobloku svého domu.

V Drahomírově případě byla volba Vršovic jako místa pro život spíše dílem náhody. *„Hledal jsem byt, kterej bude nějak finančně dostupnej a tohleto vyšlo jako výborně, protože Vršovice jsou místem blízko centra a přitom je tady ticho a klid.“* Jinými slovy, hledal dobrou lokalitu. Za pět let, co zde žije, se ale s Vršovicemi výrazně sžil a rozhodně této volby nelituje.

Nepochází z Prahy a Vršovice a jeho manželka stále trvale žije mimo Prahu. Nenazval by se proto Vršovákem. Na otázku, kde v Praze se cítí ‚doma‘, má ale poměrně jasnou odpověď: *„Tady v těch Vršovicích to mám rád, takže tady nejspíš.“* A v žádném případě by neuvažoval o výměně svého stávajícího bytu za domek za Prahou nebo byt v novostavbě na okraji Prahy.

Snadná dostupnost do centra Prahy spolu s rezidenční atraktivitou přitahuje do Vršovic množství mladých, vzdělaných, kulturně orientovaných lidí. Jak říkají někteří obyvatelé, stávají se pomalu ‚takovým pražským Montmartrem‘. Díky tomu přibylo nejen příjemných míst k posezení, ale třeba i malá nezávislá galerie, a z Vršovic se stala pestrá a otevřená čtvrť.

Jak si však Ctírad uvědomuje, tento vývoj má rovněž svou negativní stránku. Bojí se, že za pár desetiletí *„budou hrozně načančaný. Že to bude čtvrť, která opravdu bude mít ten punc toho luxusního bydlení. Bojím se, že tady bude bydlet spousta cizinců, ale ne takovýho charakteru jako jsou tady teď. Že jsou to mladý lidi, nákým způsobem trošku jiný, nejsou to*

byznysmeni, jsou to umělci... Tady jde o to, že ta čtvrť bude prostě drahá.“ Exkluzivní a drahá do té míry, že se velká část zdejších obyvatel bude muset odstěhovat. Koneckonců někteří z nich již pocítili rostoucí atraktivitu čtvrti na vlastní kůži. Především někteří senioři přestávají být schopní platit vysoké tržní nájem. Opouštějí proto své stávající domovy a ty se mění buď na luxusní apartmány, nebo jsou větší byty rozdělovány na dva malometrážní, snáze pronajmutelné.

Přitom ještě dvě desetiletí nazpět *„ta Moskevská v úrovni Husova sboru, to bylo vysloveně strašidelný.“* Ctirad si nicméně nemyslí, že by existence této vyloučené lokality měla zásadní vliv na celkový vnější image Vršovic. *„Ale neřek bych, že by tu bylo tohleto podvědomí, že Vršovice je vyhlášená cikánská čtvrť, jako je Smíchov třeba braněj. Nusle, Synkáč že jo. Ale Vršovice moc ne.“*

S předsudky vůči své osobě, jež by souvisely s tím, že žijí ve Vršovicích, se nesetkali ani ostatní vršovičtí participant. Navíc se jedná o minulost, která s revitalizací a gentrifikací čtvrti upadá postupně v zapomnění. *„A teď ta nová generace, co se sem teď přestěhovává, už vo tom pomalu ani neví.“* (Ctirad)

Tento trend reflektují i Denis a Drahomír:

„Myslím, že celkový image čtvrti se postupně mění. Vlastně se to tu stává širším centrem. To vlastně můžete poznat i podle toho, když se podíváte na ceny bytů nebo na ceny nájmu, tak sou v podstatě podobný jako na Vinohradech.“ (Denis)

„Vypadá to, že to bude čím dál tím kosmopolitnější, protože tady jsou strašně drahý byty. Na tý Kodaňský je to buď pro opravdu bohatý lidi, nebo pro cizince. Kdežto ty chudší Češi, ty se budou soustřeďovat třeba na Praze 9, Černý Most, protože tam jsou nejlevnější byty. To místo je samo o sobě velice pěkný a já myslím, že se bude pořád zlepšovat. Tady ten zámek se teďka opravuje, takže to bude velice příjemný bydlení tady. Rozhodně to bude patřit mezi ty lepší místa v Praze.“ (Drahomír).

Pokud by se Ctirad musel z ekonomických důvodů odstěhovat, v žádném případě by se nechtěl stěhovat někam daleko. *„Ten okruh je hrozně jednoduše. Furt by to měla bejt desítka. S tím že bych nechtěl do Malešic asi, moc se mi nelíbí ta čtvrť. A vždycky jsem říkal,*

že bych chtěl bejt minimálně na tramvaji. To znamená prostě Strašnice, maximálně dozadu do Hostivaře. Na Vinohrady samozřejmě jo. [...] Za řeku, tam se nesmí. Tam vršovický moc nechoděj. Aspoň tak to máme mezi klukama. Když se děje něco kulturního za řekou, tak je to pasé.“

Druhou stinnou stránku takového vývoje spatřují Vršováci v překotném stavebním rozvoji, v němž nad dlouhodobou koncepcí a potřebami stávajících obyvatel čtvrti zvítězí ekonomické zájmy vlivných investorů. *„Obávám se, že při tom politickým způsobu jednání a při těch záměrech to prakticky asi bude horší, pokud se teda nenajde nějaká síla, která tomu zabrání. Asi víte vo tom, jak se to tam má zastavovat směrem k Petrohradský. Tak to sou takový ty projekty, který vlastně nic nezlepší. Obávám se, že se to bude furt zhoršovat a že se akorát vypíchne pár věcí, který se vypíchnou jako tak na voko, aby na sebe upozorňovaly. Ten trend je podobnej v celý Praze, snažit se jenom bohatnout na těch lokalitách. To znamená, že když se udělá něco, co je obecně prospěšný, tak na tom se moc nezbohatne. Takže takhle to vidim, že budou převládat developerský zájmy nebo zájmy těch nejbohatších skupin. Pak se mluví o nějakých těch podzemních garážích v rámci revitalizace Moskevský. Ale to je taky blbý, protože tam se vejde pár aut a vo co víc aut tam zajede, tak vo to víc jich zase vyjede. A myslim si, že ty chodníky už se snad ani víc zaplnit nedaj,“* líčil svou nepřiliš optimistickou vizi směřování Vršovic Denis.

„Propána krále, jen ať to nezastavujou už. Hlavně aby nebourali nějaký dům jenom pro to, že tam pak vyroste nějaký betonovej barák,“ povzdechl si Ctibor.

Nedůvěra v politickou reprezentaci městské části a obavy ze zahušťování zástavby jsou obyvatelům Vršovic a Jižního Města společné. *„Posledních šest let mám pocit, že se Jižní Město ubírá špatným směrem. Že je tady rozvoj, plánovanej rozvoj na úkor lidí, kteří tady bydlí. To znamená, že tato oblast přece nepotřebuje nový baráky na bydlení, nový kanceláře. Tady potřebujeme infrastrukturu, služby, a třeba nějaký volnočasový aktivity, který by se sem dotáhly. Je otázkou, jak to vyjde finančně... Městská část, místo aby investovala, tak prodává majetek. A jestli to někomu vydají, tak chce vydělat. A voni to dělají, já říkám, tou salámovou metodou. Oni tady budou koncentrovat další lidi, další dopravu, bude tady nedostatek parkovacích míst. Nebo tady udělaj hurá akci bazén na Jižním Městě. Postavějí tady akorát ohradu, vyrovnaj pozemky za devadesát pět milionů a tím celá akce skončí, podle mě,“* vyjadřuje své důvody k nespokojenosti Dalimil.

Ale zatímco pro obyvatele Vršovic se jedná o negativní důsledek rostoucí atraktivity čtvrti, obyvatelé Jižního Města se obávají, že další výstavba bytových domů povede k posilování monofunkčního charakteru sídliště a tím k jeho klesající atraktivitě pro střední a vyšší vrstvu. Jinými slovy, Vršováci vyjadřují znepokojení nad přílišnou gentrifikací čtvrti. Naproti tomu jihoměstští rezidenti se bojí, aby nedocházelo k postupné sociální degradaci a ghettoizaci sídliště.

Shrnutí

V úvodu této kapitoly jsem zavedl dva klíčové pojmy: *lokalita* a *lokálnost*, které vyjadřují odlišné způsoby vztahování se k místu. Vztahovat se k místu jako k *lokalitě* znamená pohlížet na místo jako na soubor určitých vlastností, které zvyšují nebo snižují jeho atraktivitu. Jedná se o vztah pragmatický. Vnímat místo ve smyslu *lokálnosti* znamená uchopovat jej v jeho komplexnosti – tj. nejen jako množinu neosobních charakteristik, ale jako místo neoddělitelně spjaté s našimi prožitky a zkušenostmi. Jedná se o vztah emocionální a obtížně vyjádřitelný. V praxi se vztah lidí ke známému místu vždy pohybuje na pomyslné škále mezi *lokalitou* a *lokálností*.

Vztah vršovických participantů k domovské čtvrti se pohyboval od středu této škály až ke zřetelnému lokálnímu patriotismu.

Participant z Jižního Města pokryli tuto škálu téměř celou. Převážili však ti, kteří si k němu vytvořili vřelý emocionální vztah a nechtěli by se odtud stěhovat. Nelze tedy tvrdit, že by vztah jihoměstských obyvatel k domovské čtvrti byl zřetelně slabší ve srovnání s vršovickými.

Výsledky kvalitativního šetření tak potvrzují mylnost tvrzení, že velká panelová sídliště jsou natolik uniformními a odosobněnými místy, že není možné se s nimi emocionálně identifikovat.

S pozitivním vztahem k domovské čtvrti, deklarovaným mj. nezájmem se odtud odstěhovat, souvisejí také obavy participantů z budoucího směřování. Největší hrozbu spatřují v obou čtvrtích v nadměrném stavebním rozvoji. Jihoměstští obyvatelé se obávají, že překotná výstavba bude mít za následek snížení atraktivity lokality a mohla by vést k její degradaci. Naproti tomu Vršováci se obávají přílišné gentrifikace, v jejímž důsledku se staré Vršovice stanou čtvrtí exkluzivní a drahou do té míry, že si tam již nebudou moci dovolit bydlet.

kapitola sedmá

SOUSEDSKÉ VZTAHY

„Hluboký vztah k místu je nezbytný – a pravděpodobně nevyhnutelný – tak jako blízké vztahy k lidem; bez těchto vztahů je lidský život sice možný, ale je zbaven značné části svého významu.“ (Relph 1976: 41).

Do jaké míry oprávněně je panelovým sídlištěm přidělována nálepka extrémně anonymních lokalit? Co vlastně chápat pod pojmem anonymní? Jsou panelové domy na Jižním Městě opravdu anonymnější než činžovní domy ve vršovické blokové zástavbě? A jaké faktory v tom hrají hlavní roli? To jsou otázky, na které hledá odpovědi tato kapitola.

Při zkoumání anonymnosti čtvrti či typu obytné zástavby si nevystačíme s pouhou dichotomií anonymní – neanonymní. *„Anonymita v sobě tají zákony rovnováhy, vnitřní mechanismy. Pokud jde o města, zdá se mi, že anonymita je lepší nástroj než hodnotící pojem sociability, neboť sociabilita je schopnost, zatímco anonymita je stav, zvláště když vykazuje stupně,“* domnívá se francouzská etnoložka Colette Pétonnet. Stav či spíš proces? Tato otázka je na místě, neboť stupeň anonymity se rychle mění v závislosti na situačním kontextu, povaze a rozpoložení zakoušejícího jedince. Anonymita je *„pojem, se kterým se obtížně zachází, natož aby se dal zcela zvládnout, je nestálý, je to non-objekt, antistruktura, vyhrazená pro veřejná prostranství, která jsou sama proměnlivá a rozptýlená. Pouhá úvaha na toto téma představuje riziko, že se dotkneme celé škály citů, neboť i když je anonymita kolektivní, jsou to jedinci, kdo ji prožívají a s ní se vyrovnávají, v hranicích, které přesně ustavuje každé společenství. Každý ji vnímá různě, různě i v závislosti na dějinných okamžicích svého života“* (Pétonnet 1995: 108).

Posuzujeme-li míru anonymity na úrovni jednotlivých domů, budeme se, podobně jako v případě zkoumání intenzity vztahu obyvatel k místu, pohybovat na určité škále. Na jednom konci této škály se nachází bytový dům, jehož obyvatelé se neznají ‚ani od vidění‘ a vzájemnou cizost vyjadřují tím, že se ani nepozdraví.⁶⁷ Na opačném konci nalezneme projekty komunitního bydlení (např. tzv. cohousingu).⁶⁸

⁶⁷ Lidé, kteří jsou zvyklí na intenzivnější sousedské vztahy, budou pravděpodobně takové chování interpretovat jako nezdvořilost. Jedná se ovšem o chování, se kterým se běžně setkáváme v prostředí, kde spolu lidé nemají a

Za účelem zodpovězení výše řečených otázek jsem participantům položil sérii dotazů zjišťujících intenzitu sousedských vztahů. První dva ověřovaly elementární znalost sousedů. První z nich zněl, zda znají alespoň od vidění všechny obyvatele svého domu, a druhý zda je znají jménem. Odpovědi se různily především v závislosti na:

- velikosti domu (počtu bytových jednotek v domovním vchodu)
- stupni a frekvenci obměny obyvatel domu
- době, po kterou v domě žil/a participant/ka

Obyvatelé menších domů mají o svých sousedech v průměru lepší přehled než obyvatelé domů větších. Jak ale záhy uvidíme, jedná se o faktor méně významný než rezidenční stabilita a doba, po kterou dům obývají participanté. Velmi dobře to ilustrují odlišné výpovědi Ctirada a Dalimila, kteří žijí spíše v menších domech (se čtrnácti, resp. s jedenácti byty).

Ctiradův dům po sametové revoluci koupili zahraniční majitelé a začali jej co nejkomerčněji využívat. *„Začalo to, že nám sebrali sklepy. Pak nám zrušili půdu, z které udělali čtyři byty. Pak nám vzali balkóny na chodbě a udělali z toho výtah.“* Přibylo bytových jednotek a s modernizací domu také začalo strmě růst nájemné. V důsledku toho se řada původních rezidentů musela odstěhovat. *„V našem baráku bydlíme tři, který jsou tady z té doby třeba ještě osmdesátých let.“* Řada nových nájemníků jsou cizinci. *„Jinak tam bydlejí nějaký Ukrajinci, nějaký lidi z Vietnamu, prostě úplně jiný.“* O některých, i s ohledem na jazykovou bariéru, neví nic bližšího. Sousedské vztahy v domě označuje jako dobré (tj. bezkonfliktní). Přesto s nostalgií vzpomíná na časy, kdy v tehdy ještě osmi bytech žili původní rezidenti. *„Sousedský vztahy tehdy a teď, to jsou nebe a dudy.“* Klíče od bytu by už svěřil asi jen rodině starousedlíků, která bydlí naproti na patře.

nechtějí mít „nic společného“. Dobrým příkladem je nákupní centrum uprostřed velkoměsta. Zde v relativně krátkém čase potkáme velké množství lidí. Nevyhnutelný kontakt má ale zpravidla charakter míjení se spíše než setkávání v úzkém smyslu. Při kontaktu s druhým člověkem se vyhneme přímému očnímu kontaktu, v rámci možností si budeme držet diskrétní odstup a nebudeme navazovat žádnou komunikaci (ani ve formě pozdravu). Člověk, který by toto nepsané pravidlo opakovaně porušoval, bude shledán podivínským, dotěrným, v každém případě nezdvořilým. Erving Goffman výstižně tento typ interakce (ano, i míjení se je interakcí, byť tzv. nezaostřenou) výstižně nazývá *zdvořilá nevěšímavost*. Srov. E. GOFFMAN, *Všichni hrajeme divadlo: Sebeprezentace v každodenním životě*, Praha 1999.

⁶⁸ Cohousing je model bydlení založený na od počátku cíleně budovaném blízkém sousedství. Skupina lidí se rozhodne sdílet místo pro život, zakoupí pozemek a participativním způsobem zrealizuje stavební projekt. Prostorová blízkost a důvěrná známost ale pochopitelně nejsou zárukou harmonických vztahů uvnitř komunity. Podrobněji ke kolektivním formám bydlení viz disertační práce Davida Tichého (2005).

V Dalimilově domě došlo za čtvrtstoletí, co stojí, k minimální obměně obyvatel. *„Tak z dvaceti procent. Osumdesát procent lidí jsou ty, co se sem přistěhovali a už tu zůstali.“* Díky tomu se všichni obyvatelé domu znají nejen podle tváře, ale jménem, a obvykle o sobě vědí něco bližšího. Ne že by se všichni se všemi kamarádili, ale intenzita sousedských vztahů je v současnosti rozhodně vyšší než v Ctiradově domě. *„Vím, jak se jmenují, co dělají, kdo ke komu patří. Ale pokud mě nezajímají, tak se nestarám.“* S některými sousedy se ale navštěvuje. *„Navštívíme se, vezmeme kytary, když sou nějaký narozeniny, vezmeme nějaký pití a podobně. No ale to musí být lidi, s kterými já chci trávit čas, to musí být kamarádi. Já samozřejmě nepůjdu každému přát. Když ho potkám na chodbě, tak mu řeknu hezký Vánoce, ale určitě nechodím čtyřiaadvacátýho byt od bytu, abych jim přál.“*

I ve velkých domech se mohou sousedé znát poměrně dobře za předpokladu rezidenční stálosti. Příkladem takového domu je ten Danielin s pětatřiceti byty. *„Já je znám skoro všechny, protože jsme všichni byli z toho ČKD. Ale mění se to. Jsou lidi, co ty byty pronajímají. Jsou tam, v tom našem vchodě tři, čtyři, pět bytů, kde se to často mění.“*

Krátce po nastěhování prvních obyvatel byly sousedské vztahy v Danielině paneláku velmi intenzivní. Postupně se však začaly zpřetrhávat a oslabovat; nejprve v důsledku nevyřešených sousedských sporů a později v souvislosti s generační obměnou. *„V jednu chvíli tam byla taková komunita, šest sedm rodin, který dohromady slavily svátky a narozeniny všech, takže to byla jedna velká oslava. Ale brzy se to začalo rozpadat, protože se tam děly nějaký neplechty, přišly nějaký drby a za dva tři roky se to rozpadlo.“* I potom ještě *„jsme se scházeli, čtyři pět rodin v jednom bytě, ale jak ty děti odrostly, tak už toho tolik není.“*

Každopádně už sousedé neslaví společně žádné svátky, jako byly něčí narozeniny, mikulášská pro děti nebo oslava nového roku. Přesto považuje Daniela vztahy mezi obyvateli domu nadále za dobré a s většinou sousedů si tyká.

V opačném případě zpravidla obyvatelé velkých domů své sousedy příliš neznají, jak ukazuje příklad Drahomíra. *„Některý znám, ale neznám je všechny, protože my jsme obrovské dům, kde žije asi padesát rodin, takže se vlastně ani znát nemůžeme. Takže je to hrozně anonymní. A co je druhý problém, že se ty byty v osobním vlastnictví často pronajímají a to znamená, že se to velmi často mění.“* Jménem zná Drahomír jenom tři nebo čtyři rodiny a o svých sousedech neví nic bližšího. Přesto by sousedské vztahy v domě neoznačil jako špatné.

„Vztahy jsou tu slušné, ale neosobní. Nejsme na vesnici. Myslím, že kdyby bylo třeba, tak si vyjdeme vstříc.“

Nelze opomenout ani případy, kdy lidé své sousedy neznají, protože je ani znát nechtějí. Příkladem takové rezidentky je Beáta. V době našeho rozhovoru žila na Jižním Městě krátce (druhým rokem) a Jižní Město od počátku vnímala jako provizorní a dočasnou adresu, takže ani nepocítovala potřebu navazovat zde nové kontakty. Její vztah k domu a sousedům pěkně ilustruje následující úryvek našeho rozhovoru. *„Když jsem jednou jela nahoru výtahem, usmál se na mě nějaký pán a pozdravil mě. Taky jsem ho pozdravila a ptám se ho: ‚My se známe?‘. On povídá. ‚Já vás jo. Vy jste z jedenáctky, vidíte?‘ Přikývnu. ‚Já jsem z desítky.‘ Já mu povídám: ‚Vidíte, já vás neznám.‘ No a pak ten pán vystoupil.“*

Dalimilův dům se tak ze všech zkoumaných jihoměstských domů nejvíce blíží ideálnímu typu sousedské komunity. Na opačném konci škály se nachází dům Beátin. Ovšem pouze z Beátina pohledu. S jinými obyvateli tohoto domu jsem rozhovor neprováděl. Z reakce muže, kterého potkala ve výtahu, je zřejmé minimálně to, že dlouhodobější rezidenti mají přehled o tom, které tváře do domu patří a které nikoliv.

Beátin případ je tedy specifický. A jak vyplývá z rozhovorů s dalšími jihoměstskými obyvateli, spíše ojedinělý. Ostatní participanti z Jižního Města shodně uvedli, že (téměř) všechny své sousedy znají aspoň od vidění. A dlouhodobé (často původní) rezidenty, kteří mezi obyvateli domů stále převládají, znají jménem. Většinou o nich také vědí něco víc, než že to jsou ‚Svobodovi‘ nebo ‚Novákovi‘. Poznávají jejich děti, psy, u některých znají povolání. Vědí, jaké má ‚pan Novák‘ auto a pokud by viděli, jak do něj leze cizí člověk, zbystřili by pozornost. Sousedské vztahy na tomto elementárním stupni tedy fungují ve všech sledovaných domech.

Druhým stupněm je vytvoření větší vzájemné důvěry mezi sousedy. Míru této důvěry jsem ověřoval dotazy, zda (by) někomu ze sousedů svěřili klíče od bytu anebo (by) ponechali děti na hlídání po dobu své nepřítomnosti. Všichni jihoměstští participanti byli schopni jmenovat alespoň jedny takové sousedy, byť část z nich tuto formu sousedské výpomoci

doposud reálně nevyužila. Tím je dle mého názoru představa Jižního Města jako extrémně anonymní čtvrti definitivně zpochybněna.⁶⁹

Třetí stupeň spočívá v udržování neformálních přátelských vazeb mezi sousedy. Jak bylo uvedeno výše, nejintenzivnější přátelské vztahy jsou udržovány v Dalimilově domě. Další jihoměstské domy lze rozdělit zhruba na dvě poloviny. První polovina participantů by označila aspoň jedny sousedy za své přátele či dobré známé, se kterými se s větší či menší pravidelností vzájemně navštěvují. Druhá polovina sousedy nenavštěvuje. Komunikace s obyvateli domu se tak omezuje na příležitostnou společenskou konverzaci na chodbě či před vchodem. To však nic nemění na závěru, že všichni participanti vyjadřovali s úrovní sousedských vztahů v domě spokojenost a na rozdíl od Ctirada neměli pocit, že by došlo k jejich dramatickému zhoršení. To platí jak pro Danielu, jež líčila rozpad sousedské komunity, tak pro Beátu, která si na nikoho ze sousedů neměla důvod stěžovat. Jen necítila potřebu se s nimi seznamovat.

Všichni jihoměstští participanti (s výjimkou Beáty) se tedy alespoň s částí sousedů osobně znají a s několika z nich jsou v bližším kontaktu. Toto zjištění je v rozporu se stereotypem o extrémní anonymnosti velkých panelových sídlišť.

Reliabilita tohoto závěru je pochopitelně omezena tím, že šetření proběhlo v pouhém tuctu domů. Zároveň se vždy jednalo o domy s byty v osobním či družstevním vlastnictví. A jak ukázala Jana Barvíková (Barvíková 2011), sousedské vztahy ve státních, resp. obecních domech jsou anonymnější než v domech družstevních a domech s byty převedenými do osobního vlastnictví. Navíc všichni participanti kromě Beáty (anebo jejich příbuzní, s nimiž sdílejí domácnost) byli vlastníky bytu, resp. společníky v bytovém družstvu.

⁶⁹ Tento závěr také koresponduje s výsledky výzkumu zrealizovaného Ondřejem Špačkem. Špaček na základě dotazníkového šetření srovnával intenzitu sousedských vztahů v šesti pražských čtvrtích. Na Smíchově a Vinohradech jako reprezentantech blokové zástavby vnitřního města, Hanspaulce jako vilovém zahradním městě, Invalidovně jako malém panelovém sídlišti, v Bohnicích a na Jižním Městě jako sídlištích velkých. Závěry, k nimž dospěl, lze stručně interpretovat takto: Nejpevnější sousedské vazby a nejsilnější vztah k místu vykazují (podle očekávání) obyvatelé Hanspaulky. Naopak slabý vztah k místu a minimální sousedské vazby uvádějí nejčastěji obyvatelé vinohradských a smíchovských činžáků. Všechna zkoumaná panelová sídliště se pohybují na škále mezi nimi. Ukazuje se, že na panelových sídlištích nedošlo v polistopadové éře k významné obměně obyvatelstva. Naproti tomu Vinohrady a ještě zřetelněji Smíchov procházejí gentrifikací, jež s sebou přináší také rezidenční nestabilitu a změnu v socioekonomické struktuře obyvatel. Více viz Špaček 2009.

Zároveň však lze konstatovat, že privatizovaných domů je v současnosti na Jižním Městě absolutní většina. Co je však nejpodstatnější, cílem této kapitoly není hloubková analýza povahy a intenzity sousedských vztahů, nýbrž pochopení způsobu vytváření vztahu obyvatel k místu v prostředí velkého panelového sídliště (a roli, kterou sousedské vztahy v tomto procesu hrají). Pro daný účel považují tento vzorek obyvatel Jižního Města za relevantní.

Žádný typ majetkoprávního vztahu obyvatel k domu a bytu, kde žijí, ovšem nedokáže zabránit fluktuaci obyvatel v případě náhlého zhoršení (problémoví sousedé) či dlouhodobé nespokojenosti se sousedskými vztahy (odcizenost, nezájem o společné prostory). „*Spokojenost se blízkým okolím více závisí na spokojenosti se sousedy – jejich přátelskosti a slušnosti – než na fyzických charakteristikách rezidenční oblasti. Stížnosti na neuspokojivé bydlení nebo nebezpečné ulice se často ukážou být stížnostmi na zvyklosti a standardy sousedů. Zdá se, že sociální vztahy determinují, jakým způsobem budou lidé hodnotit přiměřenost svých obydlí a vybavenosti, zda zůstanou nebo se odstěhují, a jak se vypořádají s přelidněností a dalšími nepříjemnostmi*“ (Tuan 1990: 217 – 218). To platí pro obyvatel města všech sociálních vrstev, třebaže mohou vysokou míru důležitosti dobrým sousedským vztahům přisuzovat z odlišných pohnutek a může tedy znamenat něco trochu jiného.

Ve Vršovicích je intenzita sousedských vztahů v jednotlivých domech různorodější. Podstatnou měrou je to dáno menší rezidenční stabilitou v gentrifikující se čtvrti. Mezi vršovickými participanty se nacházejí jak lidé, kteří označují některé své sousedy za přátele a pravidelně se s nimi scházejí (například Denis), tak ti, kteří by se zdráhali svěřit někomu ze sousedů klíče od bytu (Cecilie a Drahomír). Z toho však nelze dovozovat, že by Cecilie nebo Drahomír pociťovali ke svým sousedům nedůvěru. Vysvětlují to tím, že by jim to nebylo moc příjemné a navíc nedaleko bydlí příbuzní, na které se mohou obrátit. Cecilie stejně jako Drahomír hodnotí vztahy v domě jako dobré. Je dokonce přesvědčena, že se v poslední době spíše zlepšily.

Rostoucí cirkulace obyvatel s sebou také přináší negativní jevy, o nichž hovořili Ctirad a Drahomír. Krátkodobí nájemci nemají k domu a jeho obyvatelům takový vztah a proto méně dbají na pořádek a bezpečnost. „*Dřív to byl klidnej barák. Všichni se vo něj starali, zamykali, tam si nikdo nedovolil nic. Ted'ka potkávaš na schodech lidi, který jsi v životě neviděl. Každý*

ráno je vodemčenej barák, protože jsou to lidi, kterejm je to úplně jedno,“ srovnává Ctirad. „*To je taky problém, že se tady v noci krade, tím že je to anonymní. Nebo se tu scházej bezdomovci, který kouřej marihuanu,*“ hodnotí nedostatky sousedského soužití Drahomír.

Sousedství a s ním úzce související otázku anonymity určité čtvrti lze ovšem pojmut šířeji než na úrovni jednotlivých domů. V dobře fungující městské čtvrti je pravděpodobné, že v okolí svého bydliště potkáme někoho, s kým se aspoň od vidění známe, pozdravíme se s ním a prohodíme pár slov. A nemusí se přitom jednat pouze o obyvatele našeho domu. Z výpovědí vršovických starousedlíků vyplývá, že ve „starých“ Vršovících se to opravdu děje. „*Když se projdem tou mojí ulicí vodshora dólu, tak vždycky někoho pozdravim, protože ty lidi tady znám, jsem tady celej život*“ (Ctirad).

Také podle Denise je pravděpodobné, že venku potká někoho známého, s kým se pozdraví. Zároveň však Denis oceňuje určitou nevyhnutelnou míru anonymity charakteristickou pro život v hustě zalidněné velkoměstské čtvrti činžovních domů, díky níž se zde cítí příjemněji, můžeme říci svobodněji, než na maloměstě. I s maloměstem má osobní zkušenost. Nějakou dobu v jednom žil a v současnosti do něj pravidelně dojíždí, neboť podědil dům v jeho historickém jádru. „*I když tam jezdím jenom jednou za tejdén něco vyřizovat, tam mě tam znají, já jich většinu neznám teda, ale voni mi kynou na pozdrav, takže mě ňák znají asi. Takže to částečně přispívá k tomu, že se i tam cítim docela dobře. Ale vim přesně, že bych tam momentálně nechtěl bydlet. Tam se ty lidi znají až moc. Je to taková drbárna. A vim, že by mi dlouho trvalo, než bych si vytvořil okruh známejch, se kterejma bych se moh vidět častěj.*“ Jinými slovy, příliš těsné (což rozhodně neznamená totéž co srdečné) sousedské vazby mohou být pro některé obyvatele čtvrti neméně frustrující než pocit naprosté anonymity. A ve Vršovících se, navzdory obměně obyvatel v důsledku restitucí, privatizaci bytového fondu a postupné gentrifkaci čtvrti daří mezi oběma extrémly udržovat zdravou rovnováhu. Nejsou ani místem, kde by spolu lidé na ulici nepromluvíli, ani Denisem popisovaným malosměstem, v němž míra anonymity a soukromí obvyklá pro činžovní domy velkoměst není možná.

Dobrá čtvrť také nabízí dostatek veřejných, poloveřejných a polosoukromých prostor pro setkávání. Čím živější je parter, čím více se v něm nachází krámků anebo restaurací a

kaváren se zahrádkou otevřenou směrem do ulice, tím pravděpodobnější je, že se zastavíte (či posadíte) a dáte se s někým do řeči. I kdyby to měl být jen samotný obchodník. „*Mám třeba krásnej vztah se svejma Vietnamcema, který jsou přímo u mě v baráku. Jsou tady dva roky a rozumíme si. Když jdu kolem s malou, tak vyběhnou ven a dají mi dárek pro ní. Já jim zase nechávám nějaký dýžka a tyhle ty věci. Komunikujeme spolu velice dobře. Zním jejich syna jménem, přeparkovávám jim auto, když jim to třeba nejde, protože Vietnamci nejsou moc dobrý řidiči.*“ (Ctirad) To zaměstnanec obchodního řetězce udělat nemůže, i kdyby chtěl. Proto je z hlediska městotvornosti zásadní kvalitativní rozdíl mezi neosobními supermarkety a krámky provozovanými místními živnostníky.

Přestože mnozí živnostníci již podleli konkurenci nadnárodních řetězců a stále větší podíl mezi vršovickými drobnými obchody zaujímají Vietnamci provozované večerky, je v tomto ohledu situace ve Vršovicích nadále nesrovnatelně lepší než na Jižním Městě. Vršováci si na jednu stranu uvědomují přednosti nakupování v nákupním centru a přizvávají, že na velký nákup jedou do Edenu. Zároveň si však uvědomují, že se zánikem lokálních obchůdků přicházejí o něco, co je obtížné popsat, ale dělá to danou čtvrt' příjemnějším místem k životu. „*Je tady dost Vietnamců, ale chybějí krámečky jako takový. Starý dobrý živnostníci, třeba pekařství... Ty krámečky, to byla ta romantika*“ (Ctibor).

O poznání hůře jsou na tom Vršovice s aktivitami, které by se mohly odehrávat přímo na ulici a přitahovat pozornost kolemjdoucích. Postranní vršovické ulice jsou poměrně úzké a stále větší prostor v nich zaujímají parkující automobily. Ty většinou zabírají část chodníku, takže na mnoha místech zůstává jenom úzký pruh, kde se sotva vyhnou proti sobě jdoucí chodci. Umístění zahrádky tak nepřipadá v úvahu a leckdy by kolize způsobovala i obyčejná lavička postavená na zápraží domu. Zahrádky vršovických podniků jsou proto umístěny ve vnitroblocích. Z pohledu provozovatelů i hostů plní svou funkci. Nevytvářejí však prostor pro náhodná setkání.

I z tohoto hlediska je situace ve Vršovicích podstatně lepší než na Jižním Městě. O obytné ulici nemůže být na sídlišti řeč. Veřejný prostor mezi paneláky má spíše charakter koridorů: chodník (koridor pro pěší dopravu), parkoviště před domem (koridor pro autodopravu v klidu). Někdy ještě koridor zeleně. Tu a tam se i v přízemí panelových domů objeví nějaký obchod. V poměru k počtu obyvatel obytných souborů je jich ovšem pramálo.

Proto jihoměstští participanti, ať jsou z Hájů nebo z opačného konce Jižního Města, zmiňují jako jedno z nejpravděpodobnějších míst náhodného setkání se svými známými obchodní centrum Chodov.

Architektonické sterilita a předimenzovanost veřejných prostor na Jižním Městě způsobuje, že nejsou dostatečně funkčně (čemu slouží) a sociálně (komu slouží) vymezeny. „Protože se vlastně neví, k jakému účelu slouží, co se na nich má dělat, jak se na nich má člověk chovat, přestávají být používány. H. P. Bahrdt říká, že podléhají »sociální erozi« a mohou být zdrojem sociální dezintegrace, místem shromažďování asociálních jedinců atd.“⁷⁰ Neboli prostorem opuštěným a proto rizikovým. „Tam, kde přestává být prostor prostorem sociálním, je místo pro asociální jednání. Mrtvá ulice, kudy chodí málo lidí, je ideálním místem pro krádež, znásilnění,“ vandalismus apod.⁷¹

V důsledku toho obyvatelé Jižního Města obvykle tráví volný čas buď za zavřenými dveřmi svých panelákových bytů anebo za hranicemi sídliště. Nemusí přitom jezdit daleko. Místa úniku z fádnosti jsou například ostrůvky rodinným domků, kterými se rádi procházejí někteří obyvatelé blízkých paneláků, nebo výše zmíněné obchodní centrum. Kladně je vnímán jakýkoliv veřejný prostor, který působí uspořádaným a udržovaným dojmem. Příkladem může být parková úprava pěší zóny uvnitř rozlehlého komplexu administrativních budov The Park na Chodově. „Třeba se mi hrozně líbí ty kancelářské budovy, co postavily podél té dálnice. Takže když občas jdu s tyčkama nordicwalkingovat, tak to projdeme do té centrální části. Ty vodotrysky, lavičky, zeleň, že to působí hrozně hezky.“ (Dalimil).

Jen o kousek dál se nacházejí o něco větší ostrovy městské přírody – lesopark u Hostivařské vodní nádrže na severu, Milíčovský les na jihovýchodě a Krčský les na západě. Jenže ani přírodní zázemí sídliště ani pečlivě udržovaný veřejný prostor mezi prosklenými kancelářskými budovami nemohou nahradit živý parter městské ulice nebo poklidnou atmosféru vilových čtvrtí.

Ne že by ve veřejném prostoru Jižního Města vůbec nebyly navazovány nahodilé zaostřené interakce. Jak jsem však ukázal na příkladu Centrálního parku, jejich frekvence je

⁷⁰ J. MUSIL (1971), s. 286.

⁷¹ J. MUSIL (1971), s. 284.

v poměru k velikosti prostoru příliš nízká. V důsledku toho veřejná prostranství na sídlišti působí dojmem, že se tam ‚nic neděje‘. Dochází zde například k interakcím mezi pejskaři během venčení mazlíčků. Když budete denně ve stejný čas venčit psa mezi paneláky, začnete tam potkávat známé tváře. Tito lidé se zpravidla navzájem neznají jménem a nevědí o sobě nic bližšího. Nejsou si však úplně cizí. Proto se vzájemně pozdraví a prohodí pár slov. Nejedná se o vztah stabilní, natož důvěrný. A také se v žádném případě nejedná o vztah specificky sídlištní. *„Pánové, kteří navečer venčí své psy v tichých uličkách, vedou na vodítku důvod k prohození několika slov, a protože se jejich pohledy čas od času setkají, nakonec se znají od vidění. Někdy se dají do řeči, ale jejich svěřování se je vždy nějak spojené se psem, tématem volného času nebo domu, nedosahuje úrovně skutečné známosti. Neboť opakující se situace a prostorová blízkost ohrožují anonymitu. Dbají na to, aby ji respektovali, nikdy nesdělují své jméno ani adresu a když se rozloučí, odcházejí každý svým směrem“* (Pétonnet 1995: 114). Podobný efekt má také příležitostná konverzace mezi rodiči doprovázejícími malé děti na hřiště.

Staré Vršovice nabízejí bezpochyby více příhodných míst pro setkávání. Jedná se o dobře udržované parky (Gröbovku a Heroldovy sady) nebo řadu podniků se zahrádkami. Projevuje se to však zásadním způsobem v každodenních interakcích vršovických obyvatel? Z výpovědí participantů vyplývá, že nikoliv. Většina z nich se jde občas ráda projít do parku. Ale buď s někým blízkým (s partnerem, s dětmi), nebo sami, když hledají klid. A ani tichý pozorovatel okolního cvrkotu, ani čtenář novin zpravidla nevyhledávají zaostřené interakce, což demonstrují například tím, že se posadí pokud možno na prázdnou lavičku.

Podíl jihoměstských a vršovických obyvatel, kteří uvedli, že většinu volného času tráví ‚doma‘, byl téměř shodný.

Hlavní rozdíl mezi Jižním Městem a Vršovici tak nespočívá v absolutním množství volného času, který obyvatelé tráví ve veřejném prostoru, ale v množství příležitostí pro náhodná setkání (a v pravděpodobnosti, že přerostou v delší interakci).

Shrnutí

Stejně jako vztah obyvatel k místu, kde žijí, se i sousedské vztahy pohybují na pomyslné škále: od naprosté anonymity k důvěrné známosti.

Zároveň je vhodné rozlišovat různé prostorové úrovně sousedských vztahů. Zaprvé se jedná o sousedské vztahy na úrovni jednotlivých domů. Žádný z jihoměstských ani vršovických participantů neoznačil sousedské vztahy ve svém domě jako špatné, bez ohledu na to, při jakém konci škály anonymity – důvěrná známost se pohybují. Sousedské vztahy v domech na Jižním Městě lze dokonce díky menším rezidenčním změnám označit jako stabilnější. Minimálně zde na rozdíl od Vršovic nebyly zaznamenány případy, kdy by (dlouholetí) obyvatelé neznali převážnou část svých sousedů jménem. Výjimkou je Beáta, která však na rozdíl od ostatních participantů není dlouholetou obyvatelkou domu, ale krátkodobou nájemnicí.

Jihoměstští participanté tak vyvracejí pravdivost stereotypu o anonymnosti velkých panelových sídlišť, který už v sedmdesátých letech jako neopodstatněný ostře kritizoval Jiří Musil. „*Představa o sociální izolaci a omezení sociální komunikace na nových sídlištích je mylná a je spíše žurnalistickým klišé, které někdy proniká i do odborných prací*“ (Musil 1978: 12).⁷²

Rezidenční stabilita se ukazuje být důležitějším předpokladem intenzivnějších sousedských vztahů než velikost domu.

Sousedské vztahy se ale odehrávají také na širší úrovni ve veřejném prostoru čtvrti. Pravděpodobnost, že v okolí svého bydliště potkáte někoho ze svých známých, je vyšší ve Vršovících. Především je však ve vršovickém veřejném prostoru pravděpodobnější, že zde náhodné setkání přeroste v dlouhodobější interakci. Tato skutečnost není zapříčiněna tím, že by se lidé ze širěji pojatého sousedství ve Vršovících lépe znali, ale větším množstvím veřejných (a polosoukromých) prostor vhodných k zastavení či posezení.

Přesto mírně nadpoloviční většina participantů v obou čtvrtích vypověděla, že převážnou část volného času tráví „doma“, tj. ve svém bytě.

⁷² Srov. Musil 2002: 196

kapitola osmá

PROSTOR, MÍSTO, GENIUS LOCI

V předchozích kapitolách jsem ukázal, jakým způsobem obyvatelé Jižního Města a ‚starých‘ Vršovců vnímají *prostor* domovské čtvrti a jaká *místa* v tomto *prostoru* jsou pro ně významná. Jakým způsobem se obyvatelé těchto čtvrtí vztahují k *místu*, kde žijí. A jakou roli v procesu identifikace obyvatel s *místem* hrají široce pojímané sousedské vztahy.

Na čtyřech řádcích, které stručně rekapituluji obsah páté, a šesté a sedmé kapitoly, dvakrát zaznělo slovo *prostor* a hned třikrát slovo *místo*. Jedná se tedy očividně o klíčové pojmy. Přesto zatím byly pouze velmi předběžně definovány.

Cílem osmé kapitoly je uvedený nedostatek odstranit. Hlubší teoretické ukotvení pojmů *prostor* a *místo* umožní proniknout za empirická zjištění předešlých kapitol a přiblížit se tak k podstatě fenoménu *genia loci*.

Než pokročím dále, je nutno rozlišit dva kvalitativně zcela odlišné prostory. *Prostor* matematicko-fyzikální a prožívaný *prostor* naší každodennosti. První z těchto prostorů je abstraktní konstrukcí. Vzdálenosti jsou v něm měřeny exaktně pomocí objektivních fyzikálních veličin. ‚*Místo*‘ je zde pouhým bodem, průsečíkem tří os. Naproti tomu prožívaný *prostor* je *prostorem* bytostně subjektivním, *prostorem*, v němž jsou vzdálenosti přibližné a relativní, a určujícím měřítkem je zde sám prožívající subjekt. *Místo* v prožívaném *prostoru* není pouhou lokalizací určitého objektu, nýbrž je zakoušeno jako jedinečné a významuplné.

Prožívaný *prostor* je integrální součástí přirozeného světa, jak jej odhaluje Martin Heidegger ve své fenomenologické analýze. V úvahách o *místě* a *prostoru* se zpočátku budeme opírat o poznatky § 22 – 24 Heideggerovy práce *Bytí a čas*, které pojednávají o *prostorovosti* svět našeho okolí a *prostorovosti* pobytu.

Nejprve stručně k základním pojmům. Přirozený svět, svět našeho okolí, je neproblematicky zakoušeným světem praktického obstarávání. Pro způsob bytí člověka ve světě používá Heidegger výraz *pobyt* (*Dasein*).

Ve světě praktického obstarávání „*nikdy není předem dána nějaká trojdimenzionální rozmanitost možných míst, která by byla vyplněna vyskytujícími se věcmi. Tato dimenzionalita*

je v prostorovosti příručního jsoucna ještě zakryta. ‚Nahoře‘ je ‚tam na stropě‘, ‚dole‘ je ‚tam na podlaze‘, ‚vzadu‘ je tam u dveří. Veškerá ‚kde‘ jsou objevována a v praktickém ohledu vykládána na cestách, jimiž se ubírá každodenní zacházení, nikoliv stanovována a vyměřována teoretickým vyměřováním prostoru.“ (Heidegger 2002: 130)

Je tomu tak, neboť středem přirozeného světa a měřítkem vzdáleností v tomto světě je sám obstarávající pobyt. Proto se v rámci praktického obstarávání „vzdálenost především nikdy nebere jako vzdálenostní interval. Má-li být odhadnuta délka, děje se tak relativně k vzdálenostem, v nichž se zdržuje každodenní pobyt. Přestože početně vzato jsou tyto odhady nepřesné a kolísavé, mají v každodenním pobytu svou vlastní a zcela srozumitelnou určitost. Říkáme: je to malá procházka; co by kamenem dohodil; než si zakouříš... Tyto míry naznačují, že nejen nechtějí ‚měřit‘, nýbrž že odhadnutá vzdálenost přísluší jsoucnu, k němuž směřujeme v ohledu svého praktického obstarávání. „Ale i když použijeme pevnější míry a řekneme: ‚k tomu domu je to půl hodiny‘, musíme tuto míru brát jako odhadnutou. ‚Půl hodiny‘ není třicet minut, nýbrž doba, která nemá vůbec žádnou ‚délku‘ ve smyslu kvantitativní rozlohy. [...] ‚Objektivně‘ dlouhá cesta může být kratší než nějaká ‚objektivně‘ velmi krátká, která je třeba ‚těžká‘ a připadá třeba člověku nekonečně dlouhá. V takovém ‚připadání‘ je ale teprve vlastně svět po ruce.“ (Heidegger 2002: 133-134)

Na konkrétním urbanistickém příkladu ilustruje tuto skutečnost Jan Gehl. „Úsek dlouhý 500 metrů viděný jako přímá, nechráněná a monotónní cesta je z hlediska zážitků velmi dlouhý a únavný, zatímco tatáž délka může být po stránce zážitků velmi krátkou vzdáleností, jestliže je cesta vnímána v etapách.“ (Gehl 2000: 139).

Můžeme tedy uzavřít, že „objektivní vzdálenostní intervaly vyskytujících se věcí se nekryjí se vzdáleností a blízkostí nitrosvětského příručního jsoucna. I tehdy, jsou-li objektivní míry exaktně známy, zůstává toto vědění slepé.“ (Heidegger 2002: 134)

Proto ve světě praktického obstarávání „to domněle ‚nejbližší‘ není v žádném případě to, co má ‚od nás‘ nejmenší vzdálenost. ‚Nejbližší‘ leží v tom, co je jistým průměrným způsobem na dosah a na dohled.“ Uveďme příklad cesty, po které jdu. „Při chůzi se jí každým krokem dotýkám a je zdánlivě tím nejbližším a nejreálnějším z toho, co je vůbec po ruce, přímo se podél určitých částí těla, pod chodidly, sune. A přece je daleko ‚vzdálenější‘ než

známý, kterého na vzdálenost dvaceti kroků ,na cestě' potkám.“ Podobně to, na co se dívám, na co zaměřuji svou pozornost, je v rámci prožívaného prostoru mnohem blíže než brýle, které mám na nose. (Heidegger 2002: 135)

Jak bylo naznačeno výše, věci, kterými jsme obklopeni ve světě praktického obstarávání (nitrosvětsky příručního jsoucná) i sám člověk (pobyt) se vyznačují prostorovostí. Prostorovost nitrosvětsky příručních jsoucná a prostorovost pobytu jsou prostorovostmi zásadně odlišné povahy. „Říkáme sice i o pobytu, že zaujímá vždy nějaké místo. Toto zaujímání místa je však třeba zásadně odlišovat od bytí po ruce na nějakém místě příslušné krajiny. Zaujímání místa je třeba pojmut jako od-dalování příručního jsoucná do příslušné, v praktickém ohledu předchůdně odkryté krajiny. Svě ,zde' chápe pobyt z ,tam' našeho okolí. Toto ,zde' neznamená ,kde' nějakého výskytového jsoucná, nýbrž ,u čeho' určitého oddalujícího ,bytí u... ' spolu s tímto od-dálením. Pobyt v souladu se svou prostorovostí nikdy není zprvu zde, ale tam, a z tohoto ,tam' teprve přichází zpět ke svému ,zde', a to opět jenom tím způsobem, že své obstarávající ,bytí k' vykládá z toho, co je ,tam' po ruce.“ (Heidegger 2002: 135 - 136).

Co je toto od-dalování? „Oddálením jako bytostným charakterem pobytu týkajícím se jeho ,bytí ve světě' rozumíme nikoliv něco jako vzdálenost, nebo dokonce určitý interval vzdálenosti. [...] Oddálit pro nás znamená způsobit, že zmizí dálka, tzn. vzdálenost něčeho, znamená tedy přibližování. [...] Od-dalování je především a většinou přibližováním v rámci praktického ohledu, totiž přivádění do blízkosti formou shánění, uchystávání, přípravy k použití. Ale i určité druhy čistě poznávacího odkrývání jsoucná mají charakter přibližování. Pobyt má bytostnou tendenci k blízkosti.“ (Heidegger 2002: 132 – 133).

„Pobyt má jakožto oddalující ,bytí ve' zároveň charakter zaměřenosti. Každé přibližování se vždy již předem nasměřovalo do nějaké krajiny, z níž se ono od-dálené přibližuje, aby bylo možné je nalézt na jednom místě. Praktické obstarávání je zaměřující se od-dalování.“ (Heidegger 2002: 136).

Ukázal jsem, že prostorovost „věcí, které nás obklopují“ – nitrosvětsky příručních jsoucná – spočívá v tom, že mají ,své místo', že jsou vhodně, patřičně, logicky, uspořádaně umístěny v prostoru a máme je tak ,po ruce'. Naproti tomu člověk je aktivním činitelem

spoluutvářejícím prostor. Heideggerovými slovy prostorovost pobytu spočívá v tom, že těmto příručním jsoucňům ‚dává prostor‘. *„Toto ‚dávání prostoru‘, jež také nazýváme umístování, je uvolňování příručního jsoucna do jeho prostorovosti. Toto umístování, jakožto odkrývající předstírání možného celku míst určeného dostatečností, umožňuje vždy určitou faktickou orientaci.“* (Heidegger 2002: 139).

Pokusím se vysvětlit tuto poměrně složitě vyhlížející Heideggerovu myšlenkovou konstrukci na konkrétních příkladech vztahujících se k tématu tohoto výzkumu.

Co to znamená, že své ‚zde‘ chápe pobyt z ‚tam‘ našeho okolí? Nejprve musím zodpovědět otázku, co to znamená, že je člověk ‚zde‘. Znamená to, že je na nějakém konkrétním místě, že ví kde je, že je zorientován ve svém světě praktického obstarávání. Být zorientován, být na určitém místě, neznamena být schopen určit svou přesnou geografickou polohu. Znamená to vědět, kde se nacházím ve vztahu k dalším objektům v předchůdně odkryté krajině svého obstarávání. Tedy například vědět, že jsem ‚u kostela‘, odkud je to jen malý kousek, co by kamenem dohodil, ‚na poštu‘. Že pár minut chůze napravo ode mě se nachází ‚park‘ a že po cestě do parku musím minout ‚drogerii‘.

Nyní mohu zodpovědět druhou důležitou otázku. Co to znamená, že *pobyt v souladu se svou prostorovostí nikdy není zprvu zde, ale tam, a z tohoto ‚tam‘ teprve přichází zpět ke svému ‚zde‘*? Znamená to, že pobyt se ve svých myšlenkách nejprve ocitá na místě, kde se nachází prostředek, který aktuálně potřebuje obstarat. Kupříkladu zjistím, že mi došel chleba. Potřeba koupit chleba vyvolá v mojí mysli představu pekárny ‚na náměstí‘, kde tuto potřebu pravidelně obstarávám. A teprve od této představy ‚pekárny na náměstí‘ se myšlenkově vracím zpět ke svému ‚zde‘, k místu, kde se nacházím (například ‚domů‘) a začínám si vybavovat cestu ‚odtud‘ (z domova) ‚tam‘ (do pekárny) a další místa, která se na ní nacházejí.

V orientaci na konkrétní prostředek (chleba), jenž se nachází na svém stálém, předem známém místě (v pekárně), spočívá *zaměřenost* obstarávajícího pobytu.

Poznali jsme tedy, v čem spočívá prostorovost člověka (pobytu) a prostorovost věcí, kterými je ve svém světě obklopen (nitrosvětsky příručních jsoucen). Nyní již opustíme filosofickou půdu *Bytí a času* a položíme si otázku, co je prostor a místo?

Podle amerického kulturního geografa Yi-Fu Tuana je prostor svoboda a místo je bezpečí. „*Představy prostoru a místa potřebují vzájemně jedna druhou ke svému definování. Z bezpečí a stability místa jsme si vědomi otevřenosti, svobody a hrozby prostoru, a opačně.*“ (Tuan 1977: 3) Po jednom toužíme, ke druhému jsme připoutáni. Obojí však nezbytně potřebujeme ke smysluplnému bytí ve světě.

Prostor je otevřenost. Rozprostírá se před námi a směřuje do budoucnosti. Místo je uzavřenost, ohraničenost. Umožňuje zastavení a ohlédnutí do minulosti. „*Místo, je v porovnání s prostorem klidný střed ustanovených hodnot*“ (Tuan 1979: 54), je shromaždištěm významů.

Norský teoretik architektury Christian Norberg-Schulz se v práci *Genius loci: k fenomenologii architektury* explicitně hlásí k Heideggerovým myšlenkám. „*Heideggerova filosofie byla katalyzátorem, bez něhož by tato kniha nevznikla a který podmínil její přístupy. Přání pochopit architekturu jako konkrétní fenomén, které vyjádřily již ‚Intence v architektuře‘, mohlo být v této knize naplněno díky Heideggerovým esejím o jazyku a estetice. Především jsem Heideggerovi zavázán za jeho pojem bydlení. ‚Existenciální opora‘ a ‚bydlení‘ jsou synonyma a bydlení – v existenciálním smyslu – je účelem architektury. Člověk bydlí, pokud se může orientovat ve svém prostředí a identifikovat se s ním, či krátce řečeno, jestliže zakouší své prostředí jako významuplné.*“ (Norberg-Schulz 1994: 5).

Výraz fenomén používá ovšem široce jako označení pro nitrosvětsky příruční jsoucna, ale rovněž pro pocity zakoušejícího pobytu. „*Náš každodenní žitý svět se skládá z konkrétních ‚fenoménů‘. Skládá se z lidí, zvířat, květin, stromů a lesů, z kamenů, země, dřeva a vody, z měst, ulic a domů, dveří, oken a nábytku. A také do něj patří slunce, měsíc, hvězdy, větrem hnaná oblaka, noc a den i střídající se roční období. Ale zahrnuje i méně hmatatelné jevy, jakými jsou naše pocity.*“ Fenomémem je v Norberg-Schulzově pojetí i ústřední objekt jeho zkoumání, architektura. „*Toto vše nám je ‚dáno‘, to tvoří ‚obsah‘ naší existence.*“ (Norberg-Schulz 1994: 6).

Slovy Zory Pištěcké: „*Problém Norberg-Schulzova uchopení fenomenologie spočívá v tom, že Norberg-Schulz, ačkoli se hlásí k myšlenkám obou zakladatelů fenomenologie – jak k Edmundu Husserlovi, tak k Martinu Heideggerovi – neužívá metodu fenomenologie ani jednoho z nich.*“ (Pištěcká 2010: 12)

Tento nepřesný a nedůsledný přístup se může oprávněně jevit jako reduktivní. Na Norberg-Schulzovu obhajobu však budiž řečeno, že jeho volná inspirace Heideggerovou fenomenologií je přiměřená deklarovanému cíli citované monografie. „*Kniha představuje první krok k ‚fenomenologii architektury‘, tj. k teorii, která chápe architekturu v konkrétních existenciálních pojmech. Postihnout tuto existenciální dimenzi je vlastně hlavním záměrem této knihy. Po desetiletích abstraktní, ‚vědecké‘ teorie je naléhavě nutné se vrátit ke kvalitativnímu, fenomenologickému chápání architektury.*“ Architektura pojímaná ve ‚fenomenologickém‘ smyslu „*znamená zviditelňování genia loci a úlohou architekta je vytvářet místa naplněná významy a pomáhat tak člověku bydlet.*“ (Norberg-Schulz 1994: 5 - 6).

S vědomím těchto východisek a limitů Norberg-Schulzovy *fenomenologie architektury* lze přistoupit k interpretaci jeho rozumění místa.

„*Co je tedy míněno slovem ‚místo‘*“, ptá se Norberg-Schulz. „*Zřejmě jím míníme něco víc než abstraktní polohu. Máme na mysli totalitu, kterou utvářejí věci, jež mají hmotnou substanci, tvar, texturu, barvu. Tyto věci společně určují ‚charakter‘ prostředí, jenž je podstatou místa. Obecně řečeno, místo je dáno jako určitý charakter či ‚atmosféra‘. Místo je proto kvalitativním, ‚celostným‘ jevem, který nemůžeme redukovat na žádnou z vlastností, jako jsou například prostorové vztahy, aniž bychom přitom neztráceli ze zřetele jeho konkrétní povahu.*“ (Norberg-Schulz 1994: 8)

Norberg-Schulz chápe místo v souladu s Heideggerem jako ‚něco víc‘ (v kvalitativním smyslu) než jen určení polohy objektu. Místo je něco jasně vymezeného, ohraničeného (totalita, celostný jev) a především konkrétního. Místo není pouhou množinou nějakých vlastností, a proto není na žádnou z těchto vlastností redukovatelné.

Jaký je vzájemný vztah prostoru a místa? Heidegger hledá odpověď v archaickém významu německého slova *Raum*, jímž rozumí ‚prostranství‘ vydělené z neohrazeného prostoru (*spatium*, *space*, v Heideggerově němčině *Platz*) a připravené k obývání (Heidegger 1997: 148).⁷³ ‚Prostírání‘ (*räumen*) znamená uvolnění prostoru pro to, co bude dále

⁷³ „*Was dieses Wort ‚Raum‘ nennt, sagt seine alte Bedeutung. Raum, Rum heißt freigemachter Platz für Siedlung und Lager. Ein Raum ist etwas Eingeräumtes, Freigegebenes, nämlich in eine Grenze, griechisch péras. Die Grenze ist nicht das, wobei etwas aufhört, sondern wie die Griechen es erkannten, die Grenze in jenes, von woher etwas sein Wessen beginnt. Darum ist der Begriff: horismos, d. h. Grenze. Raum ist wesenhaft das*

uspořádáváno či rozestavováno. Uvolnit (*freigeben*) ovšem neznamená vyprázdnit; uvolněný prostor je prostor otevřený pro něco, nikoli prázdný. Prostor připravený se stát místem. Předpona ‚*ein-*‘ ve slově *einräumen* pak nese význam ‚*vpouštění*‘ ve smyslu ‚nechat vstoupit‘ to, co bude uspořádáváno do uvolněného prostoru. *Einräumen* tedy v Heideggerově fenomenologii znamená ‚*uvolnit prostor a do něj vpustit to, co bude uspořádáváno*‘ (Pištěcká 2010: 20 – 21).

‚*Objevení*‘ místa je tedy nezbytným předpokladem ‚*vyvstání*‘ konkrétních prostorů (*Räume*) z neohrazeného prostoru (*Platz*). ‚*Objevená*‘ místa jsou středy, odkud se konkrétní prostory rozprostírají. *„Každá uzavřenost se stává středem širšího rámce a může tak fungovat jako ‚ohnisko‘ pro své okolí. Prostor se ze svého středu šíří s rozdílným stupněm kontinuity (s rozdílným rytmem) v odlišných směrech.“* (Norberg-Schulz 1994: 12)

Žádné jiné místo neplní úlohu významového středu tak silně jako domov. *„Domov není pouze dům, v kterém bydlíme, není to něco, co by mohlo být kdekoliv, co bychom mohli vyměnit, ale nenahraditelný střed významu.“* (Relph 1976: 39) Jinými slovy, ‚*domov*‘ je více než úkryt, střecha nad hlavou. Úkryt má i zvíře, pouze a jen člověk ale bydlí. A jak bylo řečeno výše, bydlet a existovat (tj. pobývat ve světě) jsou synonyma.

Co tedy znamená stavět [*Bauen*], ptá se Martin Heidegger. *„Staroněmecké slovo pro stavět, ‚buan‘, znamená bydlet [wohnen]. (Heidegger 1997: 147) „To je Heideggerovi jakýmsi pokynem, směrovkou, jak myslet ‚stavěním pojmenované bydlení‘ - Wohnen. Ukazuje přitom, že ‚doma‘ může být člověk i tam, kde v běžném smyslu slova nebydlí, tedy třeba řidič na dálnici, inženýr v továrně či přadlena v přádelně. Stavět, které původně znamenalo bydlet, tedy říká něco o podstatě bydlení. Bauen, stejně jako buan, bhu či beo znamenají totéž co německé ‚ich bin‘, ‚du bist‘: bydlím, bydlíš, tedy znamenají pobývání v blízkosti, zdržování se u... Význam bytí v blízkosti ukazuje Heidegger jako konstitutivní pro význam slova být, tj. stavění [Bauen] a bydlení [Wohnen] vykazuje jako významový základ slovesa být, které tak přestává být významově prázdným. Způsob, jakým jsme my lidé na zemi, je bydlení.“* (Pětová 2004: 253 – 254)

Eingeräumte, in seine Grenze Eingelassene. Das Eingeräumte wird jeweils gestattet und so gefügt, d. h. versammelt durch einen Ort, d. h. durch ein Ding von der arte der Brücke. Demnach empfangen die Räume ihr Wesen aus Orten und nicht aus dem Raum.“

Bydlení v existenciálním smyslu je nezbytnou podmínkou, aby mohl člověk zakoušet svět a místa, která v něm objevuje, jako významuplná. Norberg-Schulz říká, že *„místo je prostor, který má jasně určený charakter;“* (Norberg-Schulz 1994: 5), tzn. *„určitou atmosféru, která je nejobecnější vlastností každého místa.“* (Norberg-Schulz 1994: 11)

Co určuje charakter místa? *„Charakter je určen tím, jak věci jsou, a vztahuje proto naše zkoumání ke konkrétním jevům našeho žitého světa. Jen tímto způsobem můžeme v plné šíři uchopit genia loci, ‚ducha místa‘, kterého dávní předkové pokládali za ‚protivníka‘, s nímž musí člověk dobře vycházet, aby vůbec mohl bydlet.“* (Norberg-Schulz 1994: 10)

Jak se podle Norberg-Schulze genius loci projevuje? *„Umístěním, celkovou prostorovou konfigurací a artikulací charakteru. Nějaké místo můžeme celkově vnímat například jako ‚hustý shluk uzavřených kamenných domů na svahu kopce‘, nebo jako ‚souvislou řadu pestře barevných domů s verandami okolo malé zátoky‘ nebo ‚uspořádanou skupinu štítových domů z hrázděného zdiva v údolí‘.“* (Norberg-Schulz 1994: 179) Z uvedených příkladů je zřejmé, že toto pojetí genia loci je silně architektonické. Zcela tak odpovídá Norberg-Schulzově úsilí navrátit architekturu k jejímu základnímu účelu. Tím je podle něj vytvářet významuplná místa a umožnit tak člověku bydlet v hlubokém existenciálním smyslu. Tento přístup ovšem nepostihuje genia loci v jeho komplexnosti.

„Architektonický‘ genius loci se plně projevuje jen na tzv. silných místech, tj. místech, ‚kde všechny komponenty vyjadřují základní existenciální významy. [...] Silné místo v každém případě předpokládá, že mezi sídlem, jeho okolím a architektonickým detailem existuje vzájemná významuplná korespondence.“ (Norberg-Schulz 1994: 179 – 180) Takovými silnými místy jsou pro Norberg-Schulze „romantická“ stará Praha, „klasický“ Řím a s dílčími výhradami také k nebi se obracející „kosmický“ Chartúm.

Lze však jako silná místa označit Jižní Město a „staré“ Vršovice? Domnívám se, že nikoliv. Přesto se s nimi mnozí jejich obyvatelé emocionálně identifikují a někteří dokonce sami hovoří o jedinečném genu loci. Cílem druhé části této kapitoly proto bude pojmenovat faktory, jež přispívají k identifikaci s místem ve srovnávaných čtvrtí a hledat odpověď na otázku, v čem spočívá jejich genius loci.

Jižní Město a Vršovice jsou dokladem toho, že čtvrti nemusí vykazovat staletou historickou kontinuitu, překypovat množstvím architektonických památek, být obzvlášť vzorně upravené..., jednoduše na první pohled jakkoliv výjimečné, aby si k nim obyvatelé vytvořili silný emocionální vztah. Z odpovědí participantů na otázku, kudy by se prošli s přáteli, kteří Jižní Město/Vršovice neznají, a jaká místa by jim ukázali, jasně vyplývá, že ani jedna ze srovnávaných čtvrtí tímto hmatatelným způsobem výjimečná není. Přesto k nim mají až na výjimky kladný vztah.

Když jsem tuto otázku položil Cecílii, podivila se. *„Ve Vršovicích? Tak většinou tady mířej lidi do centra... No já nevím, je tady několik kostelíčků a... Asi bych šla takhle někde vejš, k Čechovu náměstí a ještě dál. Tady takhle, jak je Radešínská a tak. Tam je to takový jako pěkný, dá se tam hezky procházet.“*

Denis byl méně zaskočen a v odpovědi nastínil základní schéma procházky po zajímavých a příjemných místech Vršovic, které se s drobnými obměnami opakovalo i ve výpovědích dalších obyvatel Vršovic. Místy, která by určitě navštívili, jsou oba hlavní vršovické parky (nebo alespoň jeden z nich), náměstí Svatopluka Čecha s vršovickou dominantou, Gočárovým konstruktivistickým kostelem, a vilová čtvrť na pomezí s Vinohrady, poklidná lokalita s několika výstavnými vilami ukrytými v zahradách. Slovy Denise: *„Asi bych je vzal podívat se do toho kostela tady, potom do toho Valdesova muzea, kdyby tam byla nějaká zajímavá expozice, do Heroldovej sadů (tam to okolí je teda zprzněný neuvěřitelnou přestavbou toho zámečku), samozřejmě do Gröbovky. A jinak jako nějaký milý místa, kam se posadit, to já moc teda nevím. Vzal bych ho tam nahoru do těch vil, tam je to příjemný hrozně. Hradešínská nebo když se de po těch schodech do toho sadu, tak tam ty vily napravo sou úžasný, že jo. Co bych ale uvítal, kdyby tam bylo víc míst, kde se dá posadit, je to tam takový privátní.“*

Drahomírovi by přání hosta projít se po Vršovicích také nepřišlo zvláštní. *„Určitě jsou lidi, který uvažujou takhle, ale mě to osobně třeba zajímá. Pro mě je důležitý znát to místo, ve kterým žiju, jeho historii. Určitě bych to rád taky někomu ukázal, jak je to tady pěkný.“*

Pro obyvatele Jižního Města bylo nalezení zajímavé vycházkové trasy těžší. Již proto, že se sami po Jižním Městě příliš často neprocházejí. Slovy Dalimila: „*No abych řekl pravdu, že bych se chtěl procházet po Jižním Městě... Ale sou takový místa. Třeba se mi hrozně líbí ty kancelářské budovy, co postavily podél té dálnice. Takže když občas jdu s tyčkama nordicwalkingovat, tak to projdeme do té centrální části. Ale to je dáno tím, že to má ňáký kouzlo.*“

Ostrůvky rodinných domků v sobě na rozdíl od vilové čtvrti na vršovicko-vinohradském pomezí neukrývají nic natolik mimořádného, aby obyvatelé Jižního Města měli potřebu ukazovat je někomu přespolnímu.

A prostředí vlastního panelového sídliště je pro jihoměstské obyvatele natolik fádni a skýtá tak málo podnětů, že nemají chuť se tudy „jen tak“ procházet (což v řadě případů kladou do kontrastu s historickým jádrem Prahy). Slovy paní Drahomíry: „*Když už jsem v centru, stojí mi za to jít jinou cestou už kvůli tý kráse, ale tady mi to za to nestojí.*“ Poté dodala: „*Ne že by to tady bylo vyloženě nehezky... ale není tu nic tak krásnýho ani zajímavýho, abych tam kvůli tomu šla jen tak na procházku.*“

Dalimil tuto skutečnost opět vyjádřil pojmem ‚kouzlo‘. Ten má blízko k ‚architektonickému‘ geniu loci, jak jej pojímá Christian Norberg-Schulz. „*Jinak kouzlo má třeba ten Spořilov strarej. Mně se to prostě líbí, že je to stejná zástavba... a má to takový to kouzlo, když člověk prochází. Kdežto tady mezi těma panelákama... Kouzlo má třeba Vltava a nábřeží, což tady není... Mně připadá, že tady to kouzlo, kouzlo nějakýho místa, to tady chybí.*“

Většina navrhovaných vycházkových tras tak směřovala za hranice Jižního města, do okolní ‚přírody‘. Tuto bezradnost dobře ilustruje Dalimilův názor:

„*Tak mu dám kolo a zkusim mu tady vymyslet pár tras, aby si to naprojžděl... Jako pěšky, to je tady špatně prostě.*“

Já: „*Takže pěšky bys ho nikam nevzal?*“

„*Vzal bych ho, ale vzal bych ho do lesa [Michelského] nebo ke kurtum [tenisovému areálu mezi Michelským lesem a Jižní spojkou].*“

To však Dalimilovi nebrání, aby měl k Jižnímu Městu silný pozitivní vztah. Příklad Dalimila tak potvrzuje, že *„smysl nebo duch místa, tedy to, co dělá místo právě tímto konkrétním místem, odkazuje ke složitému propojení významů, symbolů a vlastností, které místu připisujeme anebo které s ním spojujeme.“* (Datel 1984: 135) Proto chceme-li genui loci porozumět v jeho komplexnosti, nevystačíme si s teoretickými přístupy Norberg-Schulzovy ‚fenomenologie architektury‘.

Existují jak obyvatelé Jižního Města, kterým výše popsaný stav v podstatě vyhovuje, tak ti, na něž působí sídlištní krajina opuštěným dojmem, takže by raději žili jinde. Jedním z představitelů první skupiny je Bedřich, přestože explicitně vyjádřil lásku ke ‚staré architektuře‘ a paneláky považuje za ošklivé: *„Vyhovuje mi, že se tu můžu jen tak procházet zelení a za celou cestu skoro nikoho nepotkám. Kdybych žil někde v centru, tak mi nezbyde než vyrazit někam do parku plného lidí.“*

Naopak již citovaná Drahomíra patří jednoznačně do druhé skupiny. Je přesvědčena, že z hlediska obývatelnosti veřejného prostoru Jižní Město *„ve srovnání s jinejma čtvrtěma (v klasický zástavbě) jednoznačně prohrává, při eventuelní procházce není moc na co se dívat, docházkový vzdálenosti, zejména k obchodům (potravin), ale i k poště, lékaři, knihovně a tak dále jsou velký. Jako plus můžu uvést čistší ovzduší oproti některým čtvrtím Prahy, zejména oproti centru. Všudypřítomnej vítr je toho asi nezbytným doplňkem...Kdybych si mohla vybírat, rozhodně bych na Jižní Město nešla“*, uzavírá.

Mikrosvět obyvatel Jižního Města se proto obvykle omezuje na několik málo míst, kterými z nějakého důvodu chodit musí (na metro či autobus, na nákup, vyvenčit psa atp.). *„To je přece pochopitelný, že lidi nemaj potřebu chodit někam dál, do jinejch částí sídliště, když tam zrovna nic nepotřebujou. Proč by to dělali?“*, lakonicky vyjádřila tuto skutečnost Barbora. V důsledku toho je možné rozdělit prostor Jižního Města na dílčí část, odpovídající přibližně jednomu obytnému souboru, kterou participanti poměrně dobře znají. A na ostatní oblasti sídliště, o nichž mají jen velmi hrubou představu, jak je patrné z interpretace prostorových schémat Jihoměšťanů.

Vezmeme-li ovšem v úvahu rozlohu Jižního Města a jeho obytných souborů, zjistíme, že důvěrně známá oblast zdejších obyvatel není menší než v případě vřšovických participantů,

kteří téměř neznají ‚nové‘ Vršovice a zřídka zavítají i do některých částí Vršovic ‚starých‘. Důvěrně známý mikrosvět řady obyvatel Vršovic se také omezuje na nejbližší okolí bydliště, což se mimo jiné odráží v odpovědi na otázku, kam by vzali své přátele na procházku. Pro ilustraci uvádím odpovědi dvou dlouholetých obyvatel dolních Vršovic.

„Pro mě ty Vršovice představují tady to blízký okolí. Taky proto, že je tu ten malej capart, takže daleko nedojdeme. Pokud bych teda někoho někam chtěl vzít a s nim posedět, tak jsme si našli nekuřáckou restauraci, protože těch moc není. Rádi chodíme do té restaurace U Čarodějnice. Nevím, jak se jmenuje ta ulice, ale je to tam nahoře v tej horní ulici nad náměstím [Svatopluka Čecha, pozn. aut.]. Když se dostaneme tady dolu na náměstí ke kostelu, tak tam v rohu je taková hezká cukrárna. Já vim akorát, že se ta pani vedoucí jmenuje Maruška.“

„Já budu stručná. Čechovo náměstí, kostel a pryč. Možná večer nákej koncert, ale ty tam nebejvaj moc často. A možná tady ty sedmnáctipodlažní domy [na sídlišti Vlasta], přes tu hrůzu je províst, protože to se jen tak nevidí (smích). A to je všechno.“

V páté kapitole jsem ukázal, proč mají Vršovice čitelnější urbanistickou strukturu než Jižní Město. Ani pro vršovické obyvatele ale není snadné pojmenovat, v čem jsou Vršovice jedinečné, co je odlišuje od ostatních čtvrtí a činí je místem, kam se lidé rádi vracejí.

Stejně jako v případě Jižního Města nehrají v případě starých Vršovic v procesu vytváření vztahu k místu hlavní roli ani jednotlivé budovy (významné prvky), ani architektonický a urbanistický ráz čtvrti (charakter oblastí), ale něco, co nemůžeme pochopit, nahlížíme-li na místo utilitárně jako na *lokalitu*. Něco, co nepramení přímo z ‚hmatatelných‘ vlastností místa, ale ze vzpomínek a příběhů, jež jsou s místem spojené a dotvářejí jeho identitu. Obtížně popsatelné vlastnost místa, která dokáže překrýt mnohé jeho fyzické nedostatky, pro které se lidem, kteří na něj pohlížejí jako na *lokalitu*, jeví fádňí, ničím výjimečné anebo dokonce nepěkné a nepřívětivé.

„Možná je to je tím, že člověk v tom prostředí tak nějak žije, ale mě se to líbí nebo nemám s tím tedy nějaký zásadní problém a považuju tady tu část za to centrum těch Vršovic.“
(obyvatel Vlasty)

„Bydlím tady 11 let, a aniž bych si toho všimla, tak jsem se tady zakořenila.“ (obyvatelka dolních Vršovic)

„Člověk je prostě někde vysazenej jako ta kytička a vydrží tam, dokud nezahyne.“ (obyvatel dolních Vršovic)

Ignorovat tyto vzpomínky a příběhy jako banální a nevýznamné by znamenalo zcela rezignovat na porozumění místu ve smyslu *lokálnosti*. Neboť „*místo může pro dospělého člověka získat hluboký význam skrze stálý přírůstek sentimentu v průběhu let. Každý kus zděděného nábytku, nebo dokonce i skvrna na stěně vypráví nějaký příběh.*“ (Tuan 1977: 33)

Pokusím se ilustrovat tuto skutečnost na příkladu výpovědí dvou participantů se zřetelně patriotickým vztahem k domovské čtvrti.

Berta je přesvědčena, že „*v oblasti Jižního Města se za těch zhruba třicet let, co existuje zásadní panelová zástavba, vytvořil nepopsatelný genius loci, kterej podle mě jiný výrazně panelový místa jako například Lužiny nebo Černej Most nemají.*“ Výsledkem mého naléhání, aby se jej přesto pokusila nějak popsat, byla tato výmluvná odpověď: „*Opravdu se to dá velmi obtížně definovat. Možná toho ducha místa vnímáme jenom my, kdo tu žijeme. A asi by se dalo říct, že jsou to jakoby nahromaděný vzpomínky: před lety se sem nastěhovaly mladý rodiny s malejma dětma, ty děti tu prožily dětství, dospívání na sídlištních základkách, trošku těsnější život v malejch bytech, trávení volnýho času s vrstevníky, průšvihy i úspěchy, lásky, kocoviny... A já jsem jedno z těch dětí, tak nemůžu Jižňák vnímat bez těchhle vzpomínek. Ale asi je pravda, že to samý se dá říct o jakymkoliv jiným místě.*“ A doporučila mi, abych si, jestliže chci tomuto genu loci skutečně porozumět, poslechnul písničku *Jižák*, ať už v původní verzi od první české rapové skupiny Manželé, nebo v novější nahrávce PSH.⁷⁴

Berta tak postihla důležitý rys příznačný takřka pro všechna líčení důvěrného vztahu k místu. Propojuje se v nich něco bytostně individuálního, osobní vzpomínky spjaté s místem, s něčím univerzálním, všeobecně sdíleným, platným i pro mnohá jiná místa. „*Ačkoli je autobiografická známost vysoce osobní, je zároveň zkušeností obecnou. Místo je propojeno se vzpomínkami ‚jako má každý člověk‘ ve smyslu ‚no znáte to, no‘. I proto musí být popis místa rozvláčný, aby dostatečně vykreslil dané místo a oddělil jej tak od míst jiných lidí. Právě samozřejmost autobiografické zkušenosti místa ji činí těžko uchopitelnou.*“ (Gibas 2007: 42).

⁷⁴ Původní verzi od skupiny Manželé si lze poslechnout na <http://www.myspace.com/lesikhajdovskyamanzele>, remake od PSH včetně přepisu textu na <http://www.ujdeto.cz/lyrics/psh/jizak-cz/>.

Také vršovický rodák Ctirad připouští, že je obtížné pojmenovat, čím jsou staré Vršovice jedinečné. „*Nerad říkám, že jsme lepší než nějaká jiná čtvrť. Ale je tady něco ve vzduchu. Je tady nějaká chemie. Je to takový divný říct, ale prostě se sem stahují lidi, který mají nějakým způsobem podobnej pohled. Nevím, čím to je. Já to vlastně jakoby nemůžu pochopit nebo nedokážu vysvětlit. Ale jako příklad je, že když jsem sem někoho zaved, začal sem chodit do hospody, tak tady chtěl prostě bydlet. Nevím jakoby co je vlastně to, ale jsem tady šťastnej. Dle mě je tady něco pod náma zakopaný v zemi, co tady přitahuje lidi.*“ Ať už je v té zemi zakopáno cokoliv, odkazuje Ctirad nevědomky k prapůvodnímu významu pojmu *genius loci*. Ke *geniům* jako duchům či bůžkům, kteří měli podle starořímské mytologie ochraňovat určité místo.

Potvrzují se tak slova Václava Cílka, který říká: „*Nejlepší definice *genia loci*, jakou znám, zní: Je to něco, co neumíme pojmenovat, ale kvůli čemu se vracíme.* (Cílek 2000: 209) *Neumíme to, protože *genius loci* je obvykle nehmátatelný a lze se k němu přiblížit pouze intuitivně*“ (Day 2004: 183).

Shrnutí

Na počátku kapitoly jsme rozlišili objektivní, matematicko-fyzikální prostor, v němž jsou vzdálenosti měřeny exaktně pomocí fyzikálních veličin, a prožívaný prostor subjektivní; prostor, jehož středem a měřítkem je jednající člověk. Vzdálenost i poloha jsou tak v prožívaném prostoru vždy poměřovány ve vztahu k jednajícímu subjektu.

Po tomto rozlišení jsme mohli přikročit k pojmenování vzájemného vztahu prostoru a místa v rámci prožívaného světa. Prostor jsme charakterizovali jako otevřenost, svobodu možností, které se před námi otevírají. Prostor je neohraňčeností, z níž prožívající subjekt vyděluje konkrétní místa. Místa jsou pomyslnými hodnotovými středy, z nich se otevírají další prostory, další možnosti. Jsou shromaždišti významů. Dávají pocit jistoty a bezpečí.

Prožívané místo je celostným jevem, totalitou, kterou nelze redukovat na množinu vlastností.

Místa umožňují zakoušet svět jako významuplný. Nejdůležitějším místem člověka je domov. Cítit se někde doma – bydlet - znamená identifikovat se s místem a zakoušet toto místo jako významuplné.

Vnímat místo ve smyslu *lokálnosti*, tj. vnímat nejen jeho ‚objektivní‘ fyzikální vlastnosti, ale celkovou atmosféru a význam, je základním předpokladem porozumění tomu, co nazýváme *genius loci*.

Můžeme rozlišit *genia loci* v užším architektonicko-urbanistickém smyslu a šířeji chápaného *genia loci*, který se postupně utváří hromaděním emocí a vzpomínek spjatým s místem bez ohledu na to, jak obyčejné se toto místo může jevit tomu, kdo na něj nahlíží jako na *lokalitu*.

Genius loci v užším smyslu, detailně popsany Norberg-Schulzem, je zřetelný pouze u tzv. ‚silných‘ míst. Jižní Město ani ‚staré‘ Vršovice ovšem ‚silnými‘ místy nejsou. Přesto se s nimi mnozí obyvatelé důvěrně identifikují.

Genia loci v širším smyslu - ať již explicitně či implicitně - líčí sami obyvatelé zkoumaných čtvrtí. Dokládají tak, že *genius loci* není esteticko-uměleckou vlastností některých výjimečných míst, nýbrž je vlastností každého místa. Je obtížně popsatelnou vlastností míst, která způsobuje, že se na určitých místech cítíme dobře a rádi se tam vracíme.

kapitola devátá

TŘI PŘÍKLADY IDENTIFIKACE S MÍSTEM

Tři níže analyzované případy představují příklady tří odlišných typů lokální identifikace, s nimiž jsem se na Jižním Městě v průběhu svého terénního výzkumu setkal. Pro srovnání uvádím ještě jeden příklad identifikace s místem ve Strašnicích.

První typ můžeme označit jako identifikování se s Jižním Městem ‚zevnitř‘ a ‚zdola‘. Je reprezentován odporem obyvatel vůči kontroverznímu projektu obchodně-administrativního objektu na Litochlebském náměstí. Spouštěcím mechanismem po relativně velmi silný občanský odpor bylo zjištění, že developer má v úmyslu kvůli realizaci svého záměru o několik metrů přesunout – tj. z pohledu rozzlobených obyvatel znesvětit a zničit – památník padlým v obou světových válkách a vykácet několik ‚překážejících‘ stromů. Kácení stromů je na Jižním Městě téma citlivé samo o sobě, natož když se jedná o pietní háj. Iniciátory odporu byli představitelé občanského sdružení Chodov, které lze označit jako lokální vůdce či elity. Účast na protestních akcích i zasedání zastupitelstva byla ovšem hojná a spektrum účastníků a reakcí velmi různorodé. V tomto smyslu je přívlastek ‚zdola‘ opodstatněný.

Druhý případ reprezentuje typ ‚zevnitř‘ a ‚shora‘. Spouštěcí mechanismus v tomto případě představoval developerem předložený návrh změny územního plánu, který na území o rozloze téměř 35 ha v těsném sousedství Krčského lesa počítal s intenzivní zástavbou.⁷⁵ Tuto hrozbu pro poklidný, ‚zelený‘ charakter Roztyl zaznamenali na úřední desce angažovaní obyvatelé, kteří založili občanské sdružení Zelené Roztyly – tedy místní elity.⁷⁶ Následný odpor zahrnoval dva okruhy aktivit: zapojování místních obyvatel (petiční akce, letáky) a snahu proti záměru brojit odbornými argumenty, což vyvrcholilo vytvořením alternativní urbanistické studie lokality vzniklé ve spolupráci s architektem Tomášem Víchem a studenty územního plánování ze švédské Karlskrony.⁷⁷ Zapojení širší veřejnosti – jak co do počtu

⁷⁵ hmotová studie viz http://arnika.org/soubory/dokumenty/mesta/kauzy/Roztyly/studie_zastavby.pdf.

⁷⁶ Kolikrát v životě jste hledali nějaký dokument na úřední desce (pokud to tedy nebylo součástí vaší pracovní agendy)? U naprosté většiny Pražanů by odpověď zněla nikdy. Již samotný fakt, že občan – laik sleduje nepřehledné úřední desky a orientuje se v dokumentech, jež se zde nacházejí, implikuje, že je velmi nadstandardně aktivní a je tedy přinejmenším potenciálním lokálním hybatelem, místní elitou.

⁷⁷ <http://arnika.org/roztyly-misto-dalsich-panelaku-zivouci-ctvrt-a-rekrecni-les-mladi-svedsti-urbaniste-predstavili-svou-alternativu>

petentů, tak množství veřejných akcí – bylo ve srovnání s kauzou pietního místa na Litochlebském náměstí zřetelně méně intenzivní.

Třetí příklad je typem dlouhodobého úsilí o vytvoření jihoměstské lokální identity ‚zvenčí‘ a ‚shora‘. Jeho iniciátory jsou zaměstnanci a přátelé kulturního centra Zahrada. Z velkého množství aktivit, které za dobu svého působení na Jižním Městě iniciovali, jsem vybral jeden z komunitních večerů. Jeho průběh byl v mnohém příznačný. Umožňuje tak lépe porozumět jak motivacím těchto vnějších iniciátorů, tak očekáváním místním obyvatelům, pro něž tyto akce pořádají.

Čtvrtý příklad je případem odlišným ze dvou hledisek. Jednak umístěním. Tato odlišnost však není zásadní, neboť jak Jižní Město, tak Strašnice představují spíše poklidné předměstské rezidenční čtvrti. A také, což je podstatnější, se jedná o případ uzavřený. Na Litochlebském náměstí se zatím nestaví. A není jisté, kdy a v jaké podobě bude výstavba zahájena. Návrh developera na změnu územního plánu, která by na Roztylech umožnila intenzivní výstavbu, byl zamítnut Zastupitelstvem hl. m. Prahy. Pracovníci Kulturního centra Zahrada, kteří iniciovali komunitní projekt ‚Lidé v místech‘, z Jižního Města odešli.

V rámci výše nastíněné typologie spadá strašnický případ do kategorie hledání lokální identity ‚zevnitř‘ a ‚zdola‘. Vědomí, že je ohrožena existence ‚strašnického parku‘, místa oblíbeného, ‚zeleného‘, spjatého s množstvím vzpomínek starousedlíků, vyvolala podobně rychlou a silnou nevoli obyvatel jako záměr kácení stromů a přesunu pamětních desek v pietním háji na Litochlebském náměstí.

Především tři příklady identifikace zevnitř vykazují řadu shodných rysů. Zaprvé, protože nejen pro obyvatele Jižního Města, ale rovněž pro obyvatele starších a panelovou výstavbou z historických vazeb přece jen méně vytržených Strašnic, není jednoduché určit ‚místa identity‘. Tato skutečnost, jež vysvítala již z rozhovorů s aktéry odporu proti záměru zrušení části ‚strašnického parku‘ kvůli vybudování rekreačně-sportovního areálu, se zcela zřetelně projevila v rámci participačních setkání s obyvateli okolí stanice metra Strašnická v březnu 2013. Tato setkání byla uspořádána, neboť Strašnická je zvažována jako lokalita, kde by mohla být postavena nová budova úřadu městské části. Jako jediný opravdu výrazný ‚fyzický‘ nositel lokální identity byla identifikována ‚stará škola‘ z počátku dvacátého století, nacházející se přes ulici naproti ‚parku‘, o němž bude řeč níže.

Druhým nejčastěji diskutovaným ‚fyzickým‘ nositelem lokální identity byly vzrostlé stromy v okolí (v zahradě staré školy a u Kulturního domu Barikádníků). Tím se zároveň dostáváme k tématu lokální ‚zeleně‘ a ‚přírody‘, jež bývají obyvateli (nejen) pražských předměstí vnímány jako něco velmi důležitého a obecně pozitivního, čeho nikdy není dost. Jak prohlásila jedna účastnice pilotního participačního setkání ve Strašnicích, *„když se tu žádná radnice stavět nebude, přece tady vždycky může být park,“* čímž vykreslila trpký úsměv na tvářích úředníků z odborů rozvoje a životního prostředí, kteří jsou si – na rozdíl od většiny občanů – vědomi nákladů, jež údržba rozlehlých ploch veřejné zeleně vyžaduje.⁷⁸ Pocit ohrožení této hodnoty může proto vyvolat silný odpor, v rámci něhož je zároveň odkrýván dosud neartikulovaný vztah obyvatel k místu. Zároveň však v sobě vzrostlé stromy skrývají další emocionálně silný aspekt – faktor času. Zdemolovaný dům může být nahrazen jiným domem a zrušené hřiště jiným hřištěm během několika měsíců. Růst nově zasazeného stromu ovšem nelze urychlit. Trvá několik desetiletí a spolu s ním dospívají, strárnou a srůstají s místem také obyvatelé okolí. Proto se starší čtvrti sídlištního typu se vzrostlými stromy jeví lidštější a zabydlenější než čtvrti podobné nové čtvrti.

Třetím motivem, který se prolíná všemi těmito lokálními iniciativami ‚zevnitř‘, je nedůvěra občanů k představitelům radnice. Politici a často i vyšší úředníci jsou považováni za prolhané, zkorumpované, hájící ve svých funkcích nikoliv zájmy obce, ale své partikulární zájmy. Posiluje se tak dichotomie ‚my‘ (obyvatelé připravení bránit svou čtvrt) a ‚oni‘ (politici, úředníci, investoři, obecně všichni ti, kdo jednají v rozporu se zájmy, jež hájí určitou hrozbou probuzení ‚my‘). Přestože se ve všech třech případech jedná o iniciativu v první fázi negativní (odpor proti něčemu), má zřetelně pozitivní dopad na formování kolektivně sdílené lokální identity, kterou výše řečená dichotomie ‚my‘ a ‚oni‘ dále posiluje.

⁷⁸ V tomto kontextu se již nejví jako paradoxní zařazení zeleně mezi slabiny ve SWOT analýze, kterou si nechala vypracovat rada MČ Praha 11 v roce 2009. O veřejné zeleni se zde píše: *„Panelová zástavba se vyznačuje velkým množstvím travnatých a parkových ploch, které na jednu stranu vybízejí k relaxaci, na stranu druhou však svojí velkou rozlohou de-facto znemožňují jejich efektivní využití, údržbu a rozvoj. [...] Rozsáhlé plochy s množstvím zeleně, které nejsou efektivně udržovány, dostatečně vybaveny a využívány, tedy neslouží ke krátkodobé rekreaci a regeneraci sil (i seniory vyššího věku) v blízkosti svého bydliště.“* Místním obyvatelům, zejména těm, jež Librová označuje jako ‚milovníky přírody‘, to ovšem vysvětlíte velmi obtížně. Celá zpráva je ke stažení na WWW http://hezkejm.nazory.cz/vize_praha11/vizep11.html.

I. Boj za zachování paměti místa: spor o přesun památníku na Litochlebském náměstí

Radou Prahy 11 schválený záměr soukromého investora postavit na Litochlebském náměstí administrativní budovu, v důsledku čehož by bylo nutné přesunout o kus dál tamní památník padlých obyvatel historických vsí Chodova a Litochleb v první a druhé světové válce a vykácet část parčíku obklopujícího zmíněný památník, vyvolal prudký odpor nezanedbatelného počtu obyvatel Jižního Města. Iniciátorům petice proti tomuto developerskému projektu se během dvanácti dnů podařilo shromáždit podpisy 1445 občanů Prahy 11 a 891 podpisů ostatních občanů České republiky.⁷⁹ To považují na osmdesátitisícovém Jižním Městě za jednoznačný úspěch svědčící o mylnosti tvrzení, že obyvatelé ‚anonymních‘ velkých sídlišť jsou lhostejnější k dění ve svém okolí než lidé žijící v menších a starších čtvrtích. Poněvadž se pod petici podepsalo více než půl procenta plnoletých občanů Prahy 11, bylo dle jednacího řádu povinností starosty svolat veřejné zasedání zastupitelstva městské části.⁸⁰ Na tomto zasedání stejně jako na internetu propukla ostrá rozepře hodná toho, abych jí na několika následujících stránkách věnoval pozornost.

Hlavní důvody pobouřených občanů, proč se podepsali pod výše řečenou petici, shrnuje emotivní komentář Iva Šmoldase. Odcituji jej zde proto celý: „*Prodávat litochlebský pietní háj, který s úctou a vážností zbudovali naši předchůdci v časech, kdy úcta a vážnost ještě cosi znamenaly, připadá mi neomalené, ba přímo svatokrádežné. Je to totéž, jako kdybychom z našich pragmatických časů na vlastní předky posměšně vytrčili zadek. A stěhovat pomník, který na někdejší návsi přestál okupaci a s kterým nehnul ani bolševik? To je nejlepší způsob, kterak by jihoměstští zastupitelé učinili z pomníku padlým pomníček padlým na hlavu, tedy sobě samým. Doufám, že se příslušným činitelům v hlavách zavčas rozsvítí a prodej hájku pošlou do háje. Jinak by jim totiž nezbylo než se zachovat důsledně a posléze prodat i chodovský hřbitov, nejlépe za cenu kostí na polívku.*“⁸¹

Přestože se jedná o typ textu, který s nadsázkou označují jako ‚revoluční pamflet‘, neboť jejich účelem není ‚objektivně‘ o něčem informovat, nýbrž vzbudit pozornost čtenáře,

⁷⁹ <http://www.oschodov.cz/>

⁸⁰ <http://www.praha11.cz/cs/radnice/aktuality-z-radnice/pozvanka-na-verejne-32-mimoradne-zasedani-zastupitelstva-mestske-casti-praha-11.html>

⁸¹ <http://hezkejm.sweb.cz/investicni%20zamery/dalsi%20investicni%20zamery/Litochleby/smoldas.html>

provokovat a aktivizovat, nesnižujeme závažnost autorových argumentů. Ivu Šmoldasovi přijde zcela nepatřičné, *ba přímo svatokrádežné*, aby byl zničen pietní háj z důvodu komerční výstavby. Takové jednání je podle něj naprostým výsměchem předkům. A nikoliv ‚jen‘ předkům v úzkém smyslu předešlých generací v příbuzenské linii, ale široce pojatých předchůdců v rámci obecní a národní historické ‚komunity‘. Svědčí o tom i skutečnost, že petenty nebyli pouze chodovští starousedlíci, ale obyvatelé z celého Jižního Města a dokonce i z jiných částí Prahy.⁸²

Jakým způsobem se do vyhroceného sporu o nenápadný památník lokálního významu promítá nacionalistický diskurz, lépe dokládá další z ‚revolučních pamfletů‘, jehož autorem je filosof a jihoměstský občan Erazim Kohák: *„Vím, byla by to chyba plivat na pomníky, zpíval Karel Kryl v srpnu po sovětské okupaci. Neplivali jsme. Jsme kulturní národ. Vážíme si své minulosti. To okupanti, kteří nás chtěli připravit o vědomí i svědomí, znovu strhávali pomníky sotva obnovené. Nebyli první. Již v roce 1939 tehdejší okupanti, nacisté, odstraňovali nejen sochy T. G. Masaryka, ale i pomníky těm, kdo padli za svobodu naší vlasti. Dávno před nimi, po Bílé hoře, se pomníky nestrhávaly. Zato se pálily české Bible a kancionály. I tak to jde.“*⁸³

Ty, kdo chtějí postavit administrativní budovu na pietním místě, přirovnává Erazim Kohák k nacistickým a sovětským okupantům, anebo k pobělohorským inkvizitorům – čili největším ‚nepřátelům národa‘ z pohledu českých ‚národních dějin‘.⁸⁴ To, co je podle Iva Šmoldase bezbožnou neomaleností, je podle Erazima Koháka *„neomylnou známkou barbarství. Barbari neuznávají minulost. Či když už, přepíší ji a vymyslí si vlastní. Pomníky a hřbitovy se nedají přepsat, jen zneuctít a zbořit. Nebo prodat za jidášský peníz spekulantů, kteří je zboří a postaví další monument své chamtivosti. Totiž barbarům jde o peníze až na prvním místě. Neboli jednáním, které je v zásadním rozporu s ideálem vysoké kulturnosti českého národa.“*⁸⁵ A ‚revoluční pamflet‘ končí patetickým zvoláním filosofa: *A země volá,*⁸⁶

⁸² Interpretovat záměr přesunout památník a vystavět na jeho původním místě administrativní budovu jako útok na „národní citění“ občanů není podle mého názoru nadsazené. Komu byl tento památník vystavěn? Slovy níže citovaného Erazima Koháka *těm, kdo padli za svobodu vlasti*. A k nimž ti, kteří se považují za příslušníky téhož národa, pociťují neurčité pouto „bratrské“ sounáležitosti. Nebo by jej aspoň dle přesvědčení nacionalistů pociťovat měli. V tomto smyslu mají nacionalismy svou povahou blíže k příbuzenským systémům než k souborům zcela uvědoměle zastávaných názorů a hodnot, jež sdílejí stoupenci týchž politických ideologií (srov. Anderson 1991: 8-9).

⁸³ <http://hezkejm.sweb.cz/investicni%20zamery/dalsi%20investicni%20zamery/Litochleby/kohak.html>

⁸⁴ K zamýšlení nad povahou českých ‚národních dějin‘ viz Holý 2010, zejm. kap. 4. Národní tradice a představa národa, s. 117-138.

⁸⁵ Češi se považují za příslušníky starobylého a velmi kulturního národa, tedy za pravý opak „nekulturních barbarů“, hanobitelů národní tradice, k nimž „ničitele“ památníku přirovnává Kohák. Starobyllost a vysokou

*lidé, probudte se! Nedovolte novodobým barbarům, aby nás připravili o paměť, o vědomí, o svědomí! Nedovolte jim prodat naši kulturní minulost za mísu čočovice!*⁸⁷

Odkazy na ‚kořeny‘ národní identity proces identifikace s místem nerozměňují, ale naopak posilují. Obzvláště to platí v případě Jižního Města, jehož ‚kořeny‘ byly výstavbou sídliště radikálně vyvráceny a kontinuita z velké části přerušena. Slovy Marca Augého: *„Identifikace s nějakou čtvrtí, s vesnicí, ale uvnitř města, se jeví, jako vlastní podstata příslušnosti k městu. Prohlásit se - a rád – za obyvatele XV. okresu, nebo Montmartru. To znamená prohlásit se za Pařížana, a to pařížtějšího, než jsou všichni ostatní Pařížané. Přihlášení se k malé lokalitě vyjadřuje příslušnost k velkému místu - místu moderního města, jehož síla je v jeho kontrastech a které právě jeho pluralita definuje jako jedinečné a nesrovnatelné“* (Augé 1999: 113). S městem jako celkem se však identifikujeme na mnohem abstraktnější úrovni. V tomto případě identifikace s místem není výsledkem množství emocí a vzpomínek spjatých s místem. *„Nevytváří se pomocí vztahu k dějinám nebo protikladem k něčemu absolutně odlišnému (což dříve mohl symbolizovat venkov). Spíše pomocí manipulace poněkud libovolného vztahu, jehož nejlepším příkladem jsou sportovní kluby“* (Augé 1999: 137). Na podobně abstraktní úrovni se identifikujeme i s moderním národem, jehož symbolem může být národní fotbalový tým, ale rovněž památník ‚padlým za vlast‘. V obou případech se identifikujeme s imaginárním společenstvím, pro které je charakteristické, že se nikdy nepotkáme s naprostou většinou těch, kteří se spolu s námi prohlašují za členy tohoto společenství (Anderson 2008).

Emoce spjaté s památníkem padlých vypovídají tedy především o potřebě mnoha obyvatel Jižního Města objevit své ‚historické kořeny‘, které je spojují s místem, kde žijí.⁸⁸ Na stránkách opozičního občanského sdružení Hezké Jižní Město se dočteme: *„Za pouhých 1 581Kč/m² byl prodán MČ Praha 11 pietní háj u Litochlebského náměstí, o celkové výměře 6*

kulturní úroveň svého národa „dokazují“ Češi dlouhým výčtem význačných českých vzdělavců, vynálezců a umělců od středověku až po současnost. Podrobněji viz Holý 2010: 82-83, 87-88.

⁸⁶ Země – tj. „vlast“, „domovina“, „otčina“, půda, v níž jsme zapustili své „kořeny“, „matička“, z jejíhož lůna vyrůstáme - je tak zhmotněna a stává se autonomně jednajícím „bytostí“, jak je ostatně typické nejen pro český nacionalismus. K reflexi příbuzenských a biologických metafor „vlasti“ viz Olsen 2001: 42-54, zejm. s. 50.

⁸⁷ <http://hezkejm.web.cz/investicni%20zamery/dalsi%20investicni%20zamery/Litochleby/kohak.html>

⁸⁸ Důležitosti zachování iluze historické kontinuity si koneckonců byli vědomi i plánovači Jižního Města. Nejenže zachovali zmíněný pietní háj, ale rovněž pojmenovali několik nově vzniklých ulic po někdejších občanech Chodova a Hájů, kteří hrdinně zemřeli během druhé světové války. A tak k již existující Hejplíkové ulici, nazvané po chodovském odbojáři zesnulém v koncentračním táboře, přibýlo roku 1971 dalších pět ulic nesoucích jména lokálních obětí nacistické okupace (Bartůňkova, Hlavatého, Klecandova, Kryštofova a Křejského). Srov. Bartoň, Bartoňová 2009: 12-14.

765 m², který leží v samotném srdci Jižního Města. Přitom dnešní běžná cena dosahuje až 8 333 Kč/m², takže MČ Praha 11 prodělala jen na tomto prodeji přes 45 milionů Kč. Finanční škoda je obrovská, ale morální nevyčísitelná. Lipová alej dnes tvoří centrum pietního místa, pod stromy jsou umístěny pomníky padlým hrdinům občanů Chodova a Litochleb v první a druhé světové válce. Pietní místo přežilo světovou válku, budování komunismu, ale nepřežilo současnou hrabivost. Vedle piety místo sloužilo jako parčík pro oddych obyvatel okolní panelové zástavby a Chodova.⁸⁹

O cenové (ne)výhodnosti tohoto prodeje zde nehodlám spekulovat. Za daleko podstatnější z hlediska předmětu této kapitoly považuji označení litochlebského pamětního háje jako ‚srdce‘ Jižního Města. Analogicky bychom jej mohli nazvat ‚pupkem‘ či ‚lůnem‘, z něhož nad pomyslnými hroby hrdinných předků vyrůstá lokální ‚historická‘ identita, s níž se ztotožňují nejen skuteční potomci obyvatel ‚starého‘ Chodova a Litochleb, nýbrž i ti, kteří se zde narodili či usadili až poté, co původní vsi pohltilo reálněsocialistické sídliště. Jelikož tedy nejde o přesun lecjakých pamětních desek, ale o zneuctění ‚posvátného‘ místa, není divu, že lidé, kteří jsou k němu emocionálně poutáni, chápou takové jednání jako něco svatokrádežného, barbarského, co způsobí nevyčísitelnou symbolickou újmu jejich obecnímu společenství.

Rovněž tak se nejedná o poražení kdejakých stromů, ale (především) čtyřech pamětních lip vysazených zde roku 1919 (kolik objektů na Jižním Městě pamatuje tento rok?!) a nesoucích vlastenecká jména Masarykova, Wilsonova, Denisova a Legií.⁹⁰ V boji za záchranu lipového háje se tak prolínají a vzájemně posilují diskurzy nacionalistický, moralistický, environmentalistický a lokálně-patriotický ve snaze nalézt ztracenou kontinuitu místa.

Environmentalistický diskurz se z nich ukázal být nejsilnější a plně tak potvrzuje výše uvedená tvrzení o zásadní důležitosti ‚zeleně‘ pro obyvatel Jižního Města. Příkladem jihoměstského environmentalistického hnutí je mimo jiné již zmíněné občanská sdružení Hezké Jižní Město.⁹¹ Na webu sdružení se o důvodech jeho založení píše toto: „...bylo

⁸⁹ <http://hezkejm.sweb.cz/investicni%20zamery/dalsi%20investicni%20zamery/Litochleby/index.html>

⁹⁰ http://www.hpp11.cz/JN/JMN3_noviny_kveten_2010.pdf, s. 11.

⁹¹ <http://hezkejm.sweb.cz/>

založeno občany Jižního Města, kterým není lhostejné jejich okolí bydliště, aby podpořili územní rozvoj, který by respektoval základní právo občanů Jižního Města na zdravé životní prostředí, nebyl prosazován na úkor nedostatkových zelených ploch a prosazován bez účinné a účelné účasti občanů. OS Hezké Jižní Město vystupuje proti nekonceptnímu výprodeji veřejných pozemků investorům, kteří pak prakticky určují rozvoj Jižního Města dle svých priorit.“

Domnívám se, že z uvedených cílů Hezkého Jižního Města je zjevné, proč mezi jeho přívrženci rozhodně nemohly obstát níže citované argumenty, které na již zmiňovaném veřejném zasedání zastupitelstva Prahy 11 pronesl na obhajobu výstavby na Litochlebském náměstí její starosta:

„Je evidentní, že tam⁹² kus města chybí. Kus města tam prostě nebyl dostavěn, a o tom ta celá diskuse je. My říkáme, já říkám, můj osobní názor je, že Jižní Město se musí dostavět. Příkladem je třeba obchodní centrum Chodov.⁹³ Tak si vzpomeňte, kdo z vás si to pamatuje. Já si to pamatuju velice dobře, protože bydlím o ulici vedle. [...] Když se uvažovalo, že se bude stavět obchodní centrum Chodov, tak teď řeknu chudáka Petra,⁹⁴ málem všeli na strom. [...] Dnes, všichni si to přiznejme, kam jezdíme nakupovat? Do obchodního centra Chodov.“

Projev starosty přehlušily výkřiky z početného publika tísnícího se v rohu jídelny pro seniory, v níž zastupitelstvo mimořádně zasedalo: „Nééé, tam my nejezdíme!“ [...] „Tak dobře, tak věřte tomu, pokračoval starosta, že ho navštěvuje 45 000 lidí denně, a většina, drtivá většina těch lidí, kteří tam chodí, je z Prahy 11.“

Starosta byl opět překřičen nespokojenými občany: Nééé, to sou venkovský! Stejně tak neúspěšné byla starostova snaha obhájit kontroverzní stavební záměr tvrzením, že vybudováním administrativního objektu „vznikne několik možná set pracovních příležitostí. A to je věc určitě pozitivní.“

Starostův projev byl znovu přerušen nesouhlasnými výkřiky z publika: „Pro koho?!“⁹⁵

V čem spočívá nepřijatelnost starostovy argumentace pro environmentalisticky smýšlející obyvatele Jižního Města, trefně formuloval jeden z odpůrců výstavby

⁹² v lokalitě Opatov

⁹³ slavnostně otevřeného 9. 11. 2005

⁹⁴ Petra Jiravu, toho času starostu Prahy 11

⁹⁵ videozáznam tohoto zasedání ke stažení na <http://www.stream.cz/video/458529-zasedani-1-cast>

administrativní budovy na Litochlebském náměstí, kteří se následně chopili slova: „*Obchodní centrum Chodov postavili v bývalý stavební jámě. Ale cenou za postavení kanceláří na Litochlebském náměstí by bylo zničení hodnotné vzrostlé zeleně hojně využívané místními občany.*“

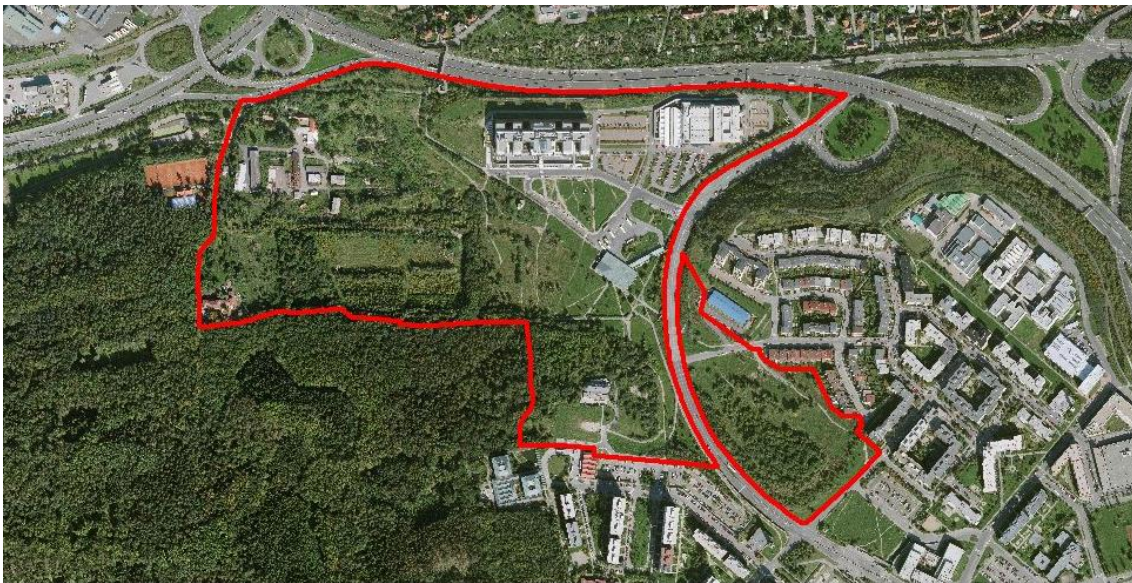
Druhá příčina nepřijatelnosti starostovy argumentace pro protestující jihoměstské občany není možná tak očividná. Proto považuji za podstatné na ni upozornit. Zatímco pro starostu představuje oblast kolem stanice metra Opatov a Litochlebského náměstí potenciální rozvojovou lokalitu a celá pře se podle něj vede o to, zda ji zastavět či nikoliv, pro nespokojené ‚Chodováky‘ je *lokálností* - emocionálně uchopovaným místem, jehož identita by byla přesunutím či obestavením památníku narušena, jehož historická kontinuita by byla takovým činem zpřetrhána a ‚kořeny‘ vyvráceny. Již samotný nesouhlas přítomných obyvatel s kácením vzrostlých stromů by s velkou pravděpodobností vylučoval nalezení konsenzu.

Jak postřehla Hana Librova, „*při jednáních o konkrétních ekologických kauzách, třeba o jezích na Labi nebo o dálničních trasách, ale i v obecnějších diskusích se vždy znovu vytvoří dva tábory, mezi nimiž domluva vážne: ekologičtí aktivisté a ochránci přírody na jedné straně, inženýři a jiní vyznavači »pokroku« na straně druhé. Domluvit se jaksi nejde, ani při dobré vůli. Nepomáhá ani nasazení facilitátora cvičeného ve vyjednávacích fintách. Obě skupiny mají jiný slovník, ale zdá se, že i jiné uši. O přestávce můžeme v kuloáru zaslechnout rezignovanou větu: »To je marný, oni jsou jinak udělaní«“ (Librová 2007: 1). Připočteme-li k tomu důležitou roli pietního háje v procesu (vy)nalézání lokální identity a historické kontinuity Chodova, je nasnadě, že naděje na dosažení vzájemné shody mezi zástupci rady městské části a investora na straně jedné a pobouřenými ‚Chodováky‘ na straně druhé je velmi nepravděpodobná.*

Zároveň na příkladu tohoto sporu vidíme, jakým způsobem se může v prostředí osmdesátitisícového Jižního Města utvářet a upevňovat lokální společenství. Označovat ‚Chodováky‘ tímto termínem pokládám za oprávněné, protože sami vystupují jako kolektivní entita (my, kteří nenakupujeme v nevídaném obchodním centru Chodov; my, co z nové administrativní budovy beztak nebudeme mít žádný užitek) a ostře se vymezují vůči ‚těm druhým‘ (‚venkovským‘ a radě Prahy 11 jednajícím proti jejich zájmu).

II. Krásná příroda či zanedbaná lokalita? K roli environmentálního diskurzu v procesu identifikace obyvatel Roztyl s místem

Obdobnou vlnu nesouhlasu obyvatel Jižního Města jako záměr přesunout památník padlým na Litochlebském náměstí vyvolal úmysl společnosti Passerinvest zastavět volnou plochu mezi dálnicí, stanicí metra Roztyly a okrajem Kunratického lesa obytnými a kancelářskými objekty.⁹⁶

Obr. 45: Ortofotomapa rozvojového území Velké Roztyly (změna č. Z 2722)

foto:

<http://magistrat.praha-mesto.cz/uzplan/uzemni-plan-hmp/zmeny-08-uphmp-zadani/zmeny-08-zadani.htm>

Vyústila v zorganizování dvou petic dohromady bezmála s tisíci podpisy⁹⁷ a podnítila bouřlivou diskusi na jednáních zastupitelstva i na internetu. S ohledem na převážně „zelený“ charakter tohoto území v argumentaci odpůrců dominuje environmentalistický diskurz. I v tomto příkladu však lze mezi řádky vyčíst, že se jedná o spor mezi dvěma skupinami aktérů, z nichž pro jednu je tato oblast *lokalitou* a pro druhé *lokálností*. Pro jedny je místem skýtajícím zajímavé investiční příležitosti, pro druhé místem příjemných vzpomínek, vycházek a úniku před každodenním stresem.

⁹⁶ Satelitní mapa rozvojové lokality „Velké Roztyly“ viz obr. 2. Podrobnosti k tomuto investičnímu záměru viz: <http://www.praha11.cz/cs/rozvoj-a-regenerace/uzemni-planovani/studie-vize-a-informace/projednani-vize-rozvoje-velke-roztyly/vize-rozvoje-uzemi-velke-roztyly.html> [cit. 2014-05-01]

⁹⁷ <http://www.velkeroztyly.estranky.cz/stranka/peticni-mista> [cit. 2014-05-01]

Zástupci magistrátu i Prahy 11 sice odmítli zastavění sporného území v rozsahu navrhovaném Passerinvestem. Zároveň však ocenili, že na rozdíl od dřívějších záměrů jiných podnikatelských subjektů Passerinvest řeší zástavbu dané lokality jako celku a starosta podepsal jménem městské části s tímto investorem *Dohodu o porozumění a spolupráci*, jejíž obsahové jádro je shrnuto v preambuli: „*Městská část Praha 11 prohlašuje, že podpoří v příloze uvedené developerské záměry. PASSERINVEST GROUP a.s. prohlašuje, že v takovém případě poskytne Městské části Praha 11 příspěvek na rozvoj infrastruktury a staveb občanské vybavenosti v rámci Městské části Praha 11 ve výši 1000,-Kč za 1 m² realizovatelné pronajímatelné plochy projektu Roztyly Garden.*“⁹⁸ Právě v tomto smluvním ujednání spatřují kritici projektu společnosti Passerinvest největší problém. Považují za nepřijatelné, aby městská část uzavřela dohodu, v níž se explicitně zavazuje za stanovenou peněžní odměnu prosazovat změny územního plánu, které budou v souladu s obchodními zájmy developera. Vysvětlují si to jako legalizovaný úplatek radnici, která bezostyšně rozprodává kvalitní životní prostředí svých občanů.⁹⁹

Pro radu Prahy 11 je okolí stanice metra Roztyly neefektivně využívanou předměstskou lokalitou stejně jako pro majoritní vlastníky tamních pozemků. Explicitně to vyjádřil její starosta: „*Ta lokalita dnes je pravda nezastavěná, ale v naprosto žádném případě neslouží potřebám obyvatel Prahy 11. Ani přilehlého sídliště Horní Roztyly, ani Chodova – prostě nikomu.*“ Proto má rada městské části v úmyslu nechat „*posoudit, jakým způsobem se může řešit území kolem stanice metra Roztyly. Jakým způsobem může být v budoucnu regenerováno a upravováno, protože dneska, všichni to tam známe, je to prostě jenom zastřešená díra, která nemá žádnou přidanou hodnotu*“ urbanistickou, ale ani přírodní. Opět cituji starostu městské části opírajícího svá tvrzení o závěry expertní studie¹⁰⁰: „*Pakliže je neustále nepravdivě komunikováno, že lokalita na Roztylech je hodnotná zeleň, tak, to jsem si nevymyslel já, ale odborné posudky říkají, že hodnotná zeleň v té lokalitě, o které se bavíme,*

⁹⁸ <http://www.mestaprozivot.arnika.org/res/data/069/007532.pdf> [cit. 2014-05-01]

⁹⁹ K tomu podrobněji viz reportáž pořadu ČT *Nedej se* ze dne 1.9. 2010. Dostupné na: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/1095913550-nedej-se/210562248420023-velke-roztyly/>. [cit. 2014-05-01]

¹⁰⁰ Podrobné hodnocení aktuálního stavu zeleně v lokalitě „Velké Roztyly“ viz <http://www.praha11.cz/cs/rozvoj-a-regenerace/uzemni-planovani/studie-vize-a-informace/projednani-vize-rozvoje-velke-roztyly/vize-rozvoje-uzemi-velke-roztyly.html>, Vize – textová zpráva, s. 13-15.

*žádná není. To, co tam vidíme, tak je zarostlá zavážka z výstavby sídliště Horní Rožtyly, výstavby metra a jižní spojky.*¹⁰¹

Implicitně tedy starosta sdílí hodnocení daného místa jako zanedbaného, vyžadujícího kultivaci, jak jej prezentovali na témž zasedání zastupitelstva přítomní zástupci pozemkových vlastníků. Jednatel Passerinvestu poukázal na to, že na daném území se nachází zchátralý areál bývalých jatek, kde se potulují bezdomovci a opakovaně objevují ilegální skládky. Zmocněnec společnosti Unimex upozornil na zvýšený výskyt krádeží - a obzvláště vloupání do automobilů - v této lokalitě. To podle něj nesvědčí o jejím dobrém využívání.

Odpůrci developerských plánů Passerinvestu jakoby mluvili o úplně jiném místě. Potvrzují tak správnost teze Hany Librové, že ekologičtí aktivisté a technokraté mají nejen jiný slovník, ale i jiné uši. Sám bych ještě doplnil jiné oči.

Podle opozičního zastupitele Jiřího Krautwurma, který ostře reagoval na líčení okolí metra Rožtyly téměř jako brownfields, *přestože jsme na obrázcích viděli,*¹⁰² *že je území zanedbané, tak je to území krásné zeleně a krásné přírody.*¹⁰³

Pro jednu z tamních obyvatelek *jsou Rožtyly zelený plíce Prahy. Je to jedna z nedotčených oblastí zeleně. A ona část té zástavby, kde mají vyrůst ty obrovský betonový věžáky, tak je v současné době zeleně. Jsou tam nově vysazené stromy a [...] podle toho projektu, kterej tam bude, tak to všechno lehne. I ta třešňovka, která tam je. Takže apeluju na zdravý rozum a na záchranu zeleně na Rožtylech.*¹⁰⁴

Aleš Kulhánek z občanského sdružení Zelené Rožtyly také považuje starostovu charakteristiku dané lokality za nepřijatelnou. Naopak má podle něj díky své poloze mezi stanicí metra a krčským lesem velký rekreační potenciál i nemalou estetickou hodnotu. *Třešňový sad nad stanicí metra Rožtyly vždy dokáže pohladit na duši při návratu z práce do šedě sídliště. Loučky nad stanicí metra lákají v létě k posezení... Okraje krčského lesa a na ně navazující travnaté porosty jsou rovněž domovem a potravním stanovištěm množství volně*

¹⁰¹ <http://www.tvpraha11.cz/zastupitelstvo/index.php?file=9383&jednani=67>

¹⁰² Jednatel Passerinvestu prezentoval fotografie z areálu bývalých jatek.

¹⁰³ <http://www.tvpraha11.cz/zastupitelstvo/index.php?file=8041&jednani=61>

¹⁰⁴ Tamtéž

žijících zvířat, zejména ptáků, zajíců a srnek. Lze zde spatřit dokonce řadu chráněných druhů střeblíků a ohroženého slavíka obecného. Lokalita je rovněž místem výskytu houby měcháč písečný, jejíž výskyt je výjimečný nejen v Praze.¹⁰⁵

Erazim Kohák v dopise adresovaném do starostových rukou rozhořčeně píše: *Zcela náhodou jsem se dozvěděl o hrůzném úmyslu na vybetonování velké části naší zeleně a zároveň nárazové zóny Krčského lesa mezi stanicí metra Roztyly a hotelem Globus. Připadá mi to jako naprosto bezohledný, nepromyšlený projekt, který zcela přehlíží zájmy občanů a řídí se jen a jen maximalizací investorova zisku. Nedivím se, že se sousedé bouří.*¹⁰⁶

Znamená to, že jedna strana účelově zkresluje informace a uvádí veřejnost v omyl? Nikoliv. V oblasti ‚Velké Roztyly‘ se nacházejí jak košaté duby či zbytky ovocného sadu pozvolna zarůstajícího náletovými dřevinami (místními milovníky přírody poeticky nazývaného třešňovka), tak haldy stavební suti porostlé kopřivami, nepovolené skládky a chátrající areál bývalých jatek (viz obrázky níže).

Obr. 46: Prostranství mezi restaurací Koliba a sídlištěm Horní Roztyly jako krásná „příroda“ – svěží dubový háj.

¹⁰⁵ http://www.hpp11.cz/JN/JMN3_noviny_kveten_2010.pdf, s. 5.

¹⁰⁶ <http://www.mestaprozivot.arnika.org/index.php?cmd=show&imageID=64614&title=dopis>

Obr. 47: Totéž prostranství jako zanedbané území – rumišťe a skládka.

Obr. 48: Ostrůvek krásné přírody uprostřed Prahy...

Obr. 49: ...nebo zanedbané území, které je zapotřebí kultivovat? Zastánci obou názorů najdou v lokalitě Velké Roztyly ‚důkazy‘ pro správnost svých tvrzení celkem snadno.

Příčinou zásadně rozdílných interpretací této krajiny není prolhanost jedněch nebo druhých, ale odlišný úhel pohledu plynoucí z jejich různých světonázorů. Librová hovoří v tomto kontextu o dvou subkulturách v rámci moderní západní společnosti, z nichž jednu nazývá vyznavači přírody a druhou antinaturalisté (Librová 2007: 1). Členové těchto ‚subkultur‘ se zásadním způsobem liší estetickou hodnotou přisuzovanou ‚přírodě‘ a především ‚divočině‘ – tj. krajině ponechané spontánnímu vývoji.

Jako příklad ‚vyznavačského‘ a ‚antinaturalistického‘ postoje k ‚divočině‘ uvádím citáty z děl dvou českých literárních klasiků, Jana Nerudy a Karla Čapka, v nichž oba líčí své dojmy z návštěvy Boubínského pralesa.

Najednou se mi zdálo, že jsem o celá tisíciletí posunut zpět, ale jaře mlád, bujně vesel, nezávislý od času a od lidstva – volný – volný! Ovanul mne duch, který unikl času. Bylo tu ticho, totéž ticho, které tu panovalo při stvoření světa (J. Neruda, Menší cesty, 1871).

Naproti tomu podle Karla Čapka *je to necháno na ukázkou, jaký děsný nepořádek nadělá příroda, je-li nechána sama sobě. Člověk sice nad tím žasne, ale je pak rád, když*

putuje na Lenoru pořádnými lesy; cítí s nimi jaksi víc solidarity (K. Čapek, *Obrázky z domova*, 1953).¹⁰⁷

To neznamená, že lze poměřovat ‚novou divočinu‘ v blízkosti stanice metra Roztyly se staletým šumavským hvozdem. Může však v různých lidech vyvolávat podobně odlišné dojmy, jako vyvolal Boubínský prales v Janu Nerudovi a Karlu Čapkovi. Jen to zpravidla vyjadřují daleko méně vzletně než tito literáti. Ani netvrdím, že byl Karel Čapek vyhraněným ‚antinaturalistou‘ typu Jean-Paula Sartra.¹⁰⁸ Ryzí přírodomilství a ryzí ‚antinaturalismus‘ představují limitní body škály vztahu člověka k ‚přírodě‘ a zvláště pak k ‚divočině‘, tak jako *lokalita* a *lokálnost* jsou limitními body na škále vztahu člověka k určitému místu. Ve skutečnosti se postoj každého jednotlivce neustále pohybuje po pomyslné úsečce mezi těmito mezníky.¹⁰⁹

V argumentaci odpůrců rozšiřování zástavby na pražských periferiích však často nehraje roli pouze zeleň jako taková, ale rovněž rozmanití živočichové, kteří v ní ať už skutečně či smyšleně nacházejí útočiště. Zajíci, srny, spousty ptáků...ale zejména živočichové chránění. V případě roztylských luk a hájů jde o ohrožené střevlíky a slavíky. Ještě pozoruhodnější paletu ohrožených druhů, kteří se (v tomto případě jednoznačně imaginárně) vyskytovali v Praze 6 na Hanspaulce, zaznamenala Zuzana Novotná. Nejprve se na pozemku, na němž měla vyrůst nová vilová zástavba, náhle a nečekaně objevily syslí nory. Když odborná expertiza výskyt populace sysla vyloučila, „došlo v téže oblasti k neméně úžasnému objevu chráněné ropuchy. Stavba byla pouze o několik měsíců opožděna, jelikož se představu kolonie ropuch uprostřed zástavby nepodařilo prokázat.“ I na vzácné druhy ptactva došlo. V křoví na okraji jiné stavební parcely se měli uhnízditi rorýsi (Novotná 2007: 34).

¹⁰⁷ Citováno dle I. MÍCHAL, *Divočina jako kulturní objekt. Chráněná krajina a spontánní vývoj*, in: *Vesmír* 81, 4/2002, s. 187.

¹⁰⁸ Librová 2007: 8 o něm píše: *Svůj odpor k přírodě a k přirozenosti demonstroval Sartre se sveřepostí až úsměvnou. Dával přednost konzervám před čerstvě připraveným jídlem a masu s omáčkou před „přírodní“ úpravou. Sartre měl chorobnou hrůzu ze zvířat a netajil se s ní.*

¹⁰⁹ *To, co popisuje Bernard-Henri Lévy jako výrazný a explicitní rys filosofa Sartra, můžeme pozorovat v méně důsledné podobě kolem sebe. Můžeme myslet na životní styl literátů a umělců, kteří proti přírodě vlastně nic nemají; jen prostě dávají přednost dnům stráveným v kavárnách před pobytem v přírodě. Někdy cítíme ve výrocích kavárenských intelektuálů určitou pózu, pocit estetické převahy, převahy stylu, výraz neochoty podléhat přírodymilovné sentimentalitě. Když zvali kamarádi Egona Ervína Kische na výlet do přírody, odmítl: „Žid patří do kavárny.“ Naše kolegyně archeoložka odmítala vystrčit nos z chaty v Beskydech s poukazem, že není zvědavá na „trapné skřehotání ptactva“ (Librová 2007: 8).*

Jak mne však upozornil urbanista a facilitátor Petr Klápště, nečekané objevy chráněných živočišných a rostlinných druhů na ohrožených místech nejsou často neseno ryzím přírodomilstvím „objevitelů“ v terminologii Hany Librové. Jsou spíše podporovány systémem územního rozvoje orientovaným téměř výlučně na tvrdá data. Kvalitativní argumenty, jichž jsme byli svědky v případě obyvatel Horních Roztyl, nemají - na rozdíl od poukazování na exaktně změřitelných údajů (překračování emisních limitů, znečištění vody, výskytu ohrožených druhů apod.) téměř žádnou šanci být zohledněny v úředních rozhodnutích.

Developerský záměr společnosti Passerinvest dokázat probudit a propojit dva silné momenty ve vztahu obyvatel Jižního Města k místu a koncentrovat jejich pozornost do jedné konkrétní periferní oblasti. Prvním momentem je silný vztah většiny obyvatel k jihoměstské zeleni a okolní přírodě. Silný do té míry, že pro některé obyvatele jsou Hostivařský lesopark či Krčský les dokonce tím, co odlišuje Jižní Město od okolních čtvrtí a s čímž je možné se zde identifikovat. Druhým momentem je strach z dalšího stavebního rozvoje, který by měl dva obávané důsledky – úbytek zeleně a zahušťování zástavby.¹¹⁰ V důsledku těchto obav byly v roztylské nové divočině objeveny ohrožené druhy, které by jinak s největší pravděpodobností unikly pozornosti.

Tím, že se v akutním ohrožení ocitla jedna konkrétní, jasně ohraničená oblast, dokázaly se do ní všechny tyto zájmy, potřeby a obavy zdejších obyvatel koncentrovat podobně jako do pietního místa na Litochlebském náměstí. Výsledkem byla nejen petiční akce a bouřlivé jednání zastupitelstva, ale především množství emocí a oživených vzpomínek spjatých s tímto místem. Emocí a vzpomínek, které do té doby vězely kdesi hluboko v podvědomí místních aktérů, pro něž Roztyly byly a jsou především *lokalitou*, kudy si krátí cestu od stanice metra na sídliště Horní Roztyly, venčí tady psy, procházejí tudy, když jdou do Krčského lesa apod.

Příklad ‚Velkých Roztyl‘ zároveň potvrzuje, že místem ve smyslu *lokálnosti*, místem nabitým emocemi, vzpomínkami a významy – tedy místem majícím svou *identitu*, může být i místo ‚slabé‘. Místo, o němž se ani místní aktéři neshodnou, je-li zanedbaným brownfieldem

¹¹⁰ Jak ukázal Phil Macnaghten, lidé zpravidla mnohem intenzivněji vnímají životní prostředí a jeho problémy na úrovni lokální než globální. (Macnaghten 2003)

nebo půvabnou ‚divočinou‘. Zcela jednoznačně je však místem, které někteří lokální aktéři zakoušejí jako významuplné. Domnívám se proto, že ani v případě takového místa není nutné ‚unikat‘ ke konceptům neautenticky prožívané bezmístnosti (Relph 1976) nebo ne-místa (Augé 1995).

III. Projekt „Lidé v místech“: organizované (vy)nalézání kořenů Jižního Města v Chodovské tvrzi

Třetí příklad vykazuje několik podstatných rysů odlišného případu. Zaprvé, iniciátory hledání kořenů nejsou místní obyvatelé, ale pracovníci komunitního centra, z nichž většina nežije na Jižním Městě. Zadruhé, nejedná se o spontánní reakci na určitou událost, ale o součást dlouhodobého kulturního programu. Zatřetí, i mezi účastníky akce jsou obyvatelé Jižního Města v menšině.

Je podzimní podvečer roku 2011. Začíná další část komunitního projektu „Lidé v místech“. *„Lidé v místech je dlouhodobý projekt Chodovské tvrze, který si klade za cíl zjistit, co si obyvatelé Jižního Města o této lokalitě skutečně myslí, co si pamatují a jaké jsou jejich představy do budoucna. Principem projektu je hledání identity místa skrze poznávání jeho historie, objevování jeho současnosti a přemýšlení o jeho budoucnosti.“*, psalo se o něm na webu Chodovské tvrze.¹¹¹

Tématem tohoto večera je móda, aneb co se na Jižáku nosilo v sedmdesátých a osmdesátých letech a co se nosí dnes. Poměr místních účastníků (resp. účastnic) a pracovníků a přátel Chodovské tvrze je 6 : 9. Místními účastnicemi jsou ženy na prahu seniorského věku.

Ten nepoměr je divný i jedné z těchto žen. Ptá se: *„A vy ste za to všichni placení? Vy všichni jste tu zaměstnaný?“* Kolega se nenechává vyvést z míry a vysvětluje, že to děláme dobrovolně, že nás to baví. Dáma je odpovědí zaskočena viditelně více než kolega její otázkou.

¹¹¹ <http://www.chodovskatvrz.cz/stranka/639/lide-v-mistech?nadrzena=638>

Původní ostych ale brzy opadá a ženy začínají vzpomínat, co nosily, když byly mladé, co nosily jejich děti, na bláto na nedostavěném sídlišti... a s chutí si prohlížejí kousky oblečení, které zde nashromáždili pracovníci a přátelé tvrze. Po chvíli ostychu následují vzor organizátorů a jejich přátel. Začínají si některé kousky i zkoušet a nechají se v nich vyfotit. Atmosféra je příjemná, diskuse živá, čas rychle běží.

Najednou, z ničeho nic, se účastnice začínají vrtět a zvedat. Kolega se ptá jedné z nich, co se děje. „*Už je tři čtvrtě na sedm, za chvíli začnou zprávy.*“ Televizní události začnou každým okamžikem, takže je čas sbalit se a pospíchat zpátky před televizní obrazovku. Odpolední nudu se podařilo úspěšně zabít, ale teď už je čas na důležitější věci než hledání vlastní identity uprostřed osmdesátitisícového Jižního Města.

Několik dalších večerů nekončilo takto náhle a nečekaně, nicméně jsem nezaznamenal, že by si účastníci po skončení akce vyměnili vizitky anebo telefonní čísla. Opona se zatáhla, je čas jít domů. Neshledanou. Spíše jako v divadle než v komunitním centru. I když komunita tu je ... patří do ní například oněch devět nemístních účastníků.

Výše zmíněné ženy rozhodně nechci hanět. Velká část obyvatel Jižního Města ani netuší, že se podobné programy na tvrzi odehrávají. „*No jasně, to je tam, jak se dělají ty koncerty, byl jsem tam někdy se školou,*“ není nijak vzácný typ reakce na zmínku o Chodovské tvrzi.

Spíše jsem si při této příležitosti uvědomil dvě důležité věci. Zaprvé, že občanské společnost je – navzdory vzedmutím odporu části obyvatel - na Jižním Městě ještě v plenkách. A koncept dobrovolnictví je obzvláště starší generaci neznámý nebo je spojován s charitativní činností. Proto se výše citovaná obyvatelka divila, proč je tam tolik pracovníků tvrze a že by za to mohli být všichni placeni.

Zadruhé, masová zapojení obyvatel ve výše uvedených příkladech bylo vzedmutím odporu proti něčemu, co se odehrává v bezprostředním okolí jejich bydliště a o čem se domnívají, že by mohlo snížit kvalitu jejich života. A především, aktivita většiny těchto obyvatel se omezila na podpis petice. Počet účastníků veřejných projednání a happeningů už se počítal na desítky a za celou informační kampaní stála hrstka jednotlivců. Tak je tomu

pochopitelně nejen na Jižním Městě. Jen v Praze bychom našli celou řadu srovnání. Níže uvádím jednu kauzu ve Strašnicích, jejíž vývoj jsem rovněž průběžně sledoval. Uvědomil jsem si tak, že ona aktivní snaha (vy)nalézat jihoměstské kořeny rozhodně není masovým fenoménem a nebýt výše uvedených (a dalších) kauz, omezila by se možná na několik desítek aktivních členů lokálních občanských sdružení.

Tento závěr ovšem v žádném případě neznamena, že vztah většiny obyvatel k Jižnímu Městu je slabý či neosobní. Je třeba si uvědomit, že vztah k místu má do velké míry nevědomou - či přinejmenším neartikulovanou - povahu a lidé jej začnou artikulovat teprve v okamžiku, kdy cítí, že místo, k němuž mají citový vztah, je z nějakého důvodu v ohrožení. Že z důvodu nastávajících změn už nemusí zůstat *tím* místem, které mají rádi. Proti takovým změnám jsou lidé schopni důrazně se postavit, jak ukazují příklady obyvatel Jižního Města. Rovněž když jsou explicitně tázáni, dokážou nějak popsat, proč mají k určitému místu silný emocionální vztah a v čem spočívá jeho ‚kouzlo‘. Vztah k místu a *genius loci* však není pro většinu lidí něčím, čím by se cítili potřebu aktivně zabývat, když se ‚nic neděje‘. (Stokols, Shumaker 1981).

IV. „Vzpomínky si vzít nedáme“: Odpor obyvatel proti vykácení části strašnického parku za účelem rozšíření sportoviště

Představte si, že jako každý všední den jdete po ránu na metro. Tentokrát však nečekaně narazíte na provizorní oplocení a potkáte skupinku dělníků s pilami a křovinořezy. To se přihodilo některým obyvatelům Strašnic koncem března 2010. Napadlo by vás možná, že jde o jarní údržbu veřejné zeleně. Vždyť už taky bylo na čase! Ale proč jen ty keře řezou hlava nehlava? Skutečnou příčinu této náhlé a překotné aktivity v ‚parku‘ (ve skutečnosti na dopravním hřišti již nevyužívaném k původnímu účelu) se mohli obyvatelé Strašnic dozvědět o pár dní později z dodaných informačních tabulí a na internetu. Byl jí záměr radnice Prahy 10 rozšířit mezi mládeží oblíbený sportovní areál Gutovka o další – placené – atrakce (minigolf, tenisové kurty, nohejbalová a volejbalová hřiště), aby se stal finančně soběstačným.

Druhým deklarovaným důvodem mělo být zajištění čistoty a bezpečnosti v lokalitě. *„Cílem radnice je obnovit a rekonstruovat celé území tak, aby bylo místem vhodným pro rekreaci a pobyt dětí s rodiči namísto dnešního stavu, kdy je velká část využívána zejména problémovými a nepřizpůsobivými »návštěvníky« a je plná psích exkrementů.“*¹¹²

Jako třetí důvod byla prezentována snaha o kultivaci tamní zeleně.

Na první pohled se tedy jedná o ušlechtilý záměr, proti kterému by se neměl vzdmout větší odpor ze strany místních občanů. Opak byl však pravdou. Ještě v dubnu bylo založeno občanské sdružení Útulné Strašnice, jehož členové iniciovali petici „za zachování nezastavěné zelené plochy parku Strašnice“, pod níž se do konce letních prázdnin podepsalo zhruba 2600 osob. Proč měla petice takový ohlas?

Zaprvé, petenti nesdíleli názor radnice, že zeleň tohoto parku je natolik zanedbaná a nehodnotná, aby nebyla v podstatě žádná škoda ji vykácet. Naopak je podle nich hnízdištěm spousty ptáků a někteří zde prý spatřili také zaječí rodinku. Uvědomovali si také, že nově

¹¹² http://www.facebook.com/note.php?note_id=382831046049

vysazená zeleň by zaujímal výrazně menší plochu než zeleň stávající a nadto by trvalo celá desetiletí, než by dosáhla jejího vzrůstu.

Zadruhé, obyvatelé negativně vnímali ztrátu otevřeného veřejného prostranství. Lidé by sice sportovním areálem mohli volně procházet a posedávat na lavičkách. Jak ale s ironií líčila jedna strašnická rodačka na svém blogu: „*Představte si tu idylu: kolem pokladen vkráčíte do prostoru kouzelných umělých trávníků, s kultivovanou parkovou úpravou se zenovou štěrkovou říčkou, přes kterou povedou dva mostky a vyhlídkový altán*¹¹³, jak praví propagační tiskovina. *Nádhera! Prostor vyplní tukaní minigolfových míčků a občasná výkřiky dětí a rodičů, které bude podbarvovat monotónní rytmus tenisových úderů z poněkud vzdálenějších kurtů a spontánní pokřik fanoušků nohejbalového zápasu. Vy, na nové lavičky vedle nově vysazené metr a půl vysoké břízky jako zenový mistr vedle své říčky ignorujete dění kolem vás, pozorujete modrou oblohu a oddáváte se relaxaci... Absurdnější kulisy pro oddych si lze jen těžko představit.*“¹¹⁴

Jiní místní obyvatelé vyjádřili tentýž pocit o poznání prozaičtěji. „*Zatraceně nesouhlasím! Rád se projdu jen tak parkem. Svobodně a zadarmo. A né si jít dvakrát zahrát minigolf, kterej mě přestane bavit a eště za to zaplatit. V parku se dá dělat mnohem víc věcí než jen hrát minigolf.*“¹¹⁵

„*Chci ten starý strašnický park, kde se můžu svobodně kdykoliv procházet se psem nebo si jen tak posedět na lavičce.*“

„*Nesouhlasím s přestavbou Strašnického parku. Bylo to jedno z mála míst k odpočinku a pokochání se přírodou v okolí a tohle si nezaslouží. Když už to takhle ‚vyčistili‘, tak by mohli třeba vysázet pár nových stromů.*“

Zdaleka ne všichni Strašničtí hovořili v souvislosti s tímto ‚parkem‘ o přírodě k pokochání. Připouštěli, že v něm bývá nepořádek a občas se v něm potulují ‚podivná individua‘. Vykácení velké části stávajících dřevin za účelem postavení hřišť na minigolf, tenisových kurtů a dalších sportovišť považovali ovšem nikoliv za (vítané) zvelebení parku, ale za jeho nestoudné ničení.

¹¹³ citováno z propagačního materiálu radnice MČ Praha 10

¹¹⁴ <http://jelinkova.blog.respekt.cz/c/136237/Konec-zelene-ve-Strasnicich.html>

¹¹⁵ zdůraznění podtržením dodáno autorem práce.

Mezi odpůrci sportovního areálu neobstál ani příslib obnovení bezpečnosti a čistoty. K tomu, aby se po zemi válelo méně psích výkalů a odpadků, by podle jejich názoru bohatě stačilo rozmístit po ‚parku‘ více odpadkových košů a sáčků na exkrementy. Ke zvýšení bezpečnosti v okolí by prý místo ‚ohrady‘ daleko více přispěly častější pochůzky obecních strážníků. A nutno přiznat, že mají pro toto své tvrzení pádný argument: *„Bezdomovci a feťáci v parku zůstanou, dokud nevykácíte poslední zbytek křoví. A pak se přesunou do křoví kolem domů. Argumentovat, nebo spíš strašit lidi bezdomovcema a vypichovat to jako výhodu projektu mi prostě přide mimo mísu. Při vši úctě k tomu, že to autoři takových argumentů myslí opravdu dobře. Nebude to fungovat. Respektive problém se jen přesune o několik desítek nebo stovek metrů dál.“* Navíc, pokud by tento ‚park‘ byl *„takový strašnický Bronx“*, jak tvrdil tehdejší starosta Prahy 10 Vladislav Lipovský,¹¹⁶ nejspíš by se v něm v tak hojném počtu neprocházely a nevysedávaly důchodkyně ani maminky s kočárky.

Symbolem vzrostlé letité zeleně, za jejíž záchranu bojovali environmentalisticky uvažující signatáři petice, se stal majestátný topol ‚Billy‘ (pojmenovaný takto podle nedalekého supermarketu Billa), před nímž se členové občanského sdružení Útulné Strašnice nechali vyfotit s transparentem *„PARKU SLUŠÍ STROMY, NE PLOTY“*.¹¹⁷ ‚Billy‘ představuje objekt nepřehlédnutelný a zapamatovatelný, navíc skvěle korespondující se ‚zeleným‘ rozměrem této iniciativy.

Předsedkyně sdružení *Útulné Strašnice* Ivana Mádrová také za záchranu ‚Billyho‘ emotivně vystoupila na červnovém zasedání zastupitelstva městské části: *„Při budování parku hodláte obětovat stovky metrů čtverečních keřů, desítky zdravých stromů včetně více než stoletého topolu u supermarketu Billa. Tento topol přežil první i druhou světovou válku, zažil první republiku, přežil i komunismus. Nyní nemá přežít jenom kvůli tomu, že se radnice rozhodla, že tam bude nohejbalový kurt.“*¹¹⁸ Analogie ‚Billyho‘ a památných lip na Litochlebském náměstí na Jižním Městě je zřejmá.

Ne všichni petenti ovšem v této kauze považovali za důležitý tento ekologický rozměr. Jak uvedla jedna petentka, *„doted’ mě pročištění dosud dosti nevábného prostředí,*

¹¹⁶ <http://www.studentpoint.cz/159-volnocasove-aktivity/1709-radnice-chce-v-neudrzovanem-parku-vybudovat-minigolf.-mistni-se-bouri/>

¹¹⁷ Fotografie viz <http://www.facebook.com/album.php?aid=20804&id=111599712199434>

¹¹⁸ <http://www.praha10.cz/Portals/0/docs/20.ZMČ%20-%208.6.10.doc>, s. 24-25.

kterému najednou všichni začali říkat ‚park‘, dělalo spíše radost a jakožto mámu od dvou dětí mě park Gutovka více než těší. Je to unikátní místo pro všechny věkové kategorie, které nabízí kdeco, a to, co je zpoplatněné, je zpoplatněné ve velice únosné finanční úrovni.“ Důvodem, který ji přesto přiměl petici podepsat, „*je korupce, která asi za celou kauzou stojí.“* S tím souhlasí i řada dalších strašnických občanů, z nichž někteří své názory na údajnou zkorumpovanost radnice vyjadřovali podstatně méně diplomaticky než výše citovaná mladá matka. „*Nesouhlasim! Ale k čemu je tohle platný?! Ty gummy z radnice stejně už o všem rozhodli, možná i vzali větší nebo menší úplatek od toho, kdo to realizuje, a je jim naprosto ukradený, co si obyvatelé desítky myslí, oni nahrabali svoje prachy...“* Vedla je k tomu mimo jiné skutečnost, že pozemek, který je předmětem sporu, odkoupila městská část od Dopravního podniku za 27 milionů korun a dalších nejméně 50 milionů přislíbila investovat do výstavby sportovního areálu, který chtěla následně pronajímat soukromé správcovské firmě za 1 Kč ročně (s tím, že pronajímatel ponese veškeré náklady provozu).

Někteří v tom spatřovali jen další z bezpočtu netransparentních veřejných zakázek, v nichž politici a úředníci, stejně jako soukromí investoři, nedbají na ochranu životního prostředí a zájmů místních obyvatel, ale na svůj osobní profit. Cituji jednoho z nich: „*Všichni víme, jak to chodí všude: záměry politiků stavět, budovat, betonovat, industrializovat nejsou motivovány prospěchem občanů. Téměř bezvýhradně jsou motivovány osobním prospěchem investorů a těch, kteří projekt schvalují a prosazují.“*

Vykácení vzrostlé zeleně, představující navíc oblíbené místo trávení volného času obzvláště mezi staršími občany a matkami s malými dětmi bydlícími v blízkém okolí, stejně jako spekulace o neefektivním využití peněz z obecního rozpočtu, představují věcné důvody, proč mohli místní občané s tímto záměrem nesouhlasit. Neobjasňují však plně intenzitu emocí, které zvěsti o plánované technokratické „kultivaci“ parku probudily obzvláště mezi dlouholetými obyvateli Strašnic střední a starší generace. Tu je třeba hledat v identitě místa, která by byla zánikem původního ‚parku‘ narušena. V *geniu loci*, jenž tkví v prožitcích, vzpomínkách a přibězích spjatých s místem, které radikální proměnou místa ztrácí živnou půdu. Na původním místě sice časem vyrostou nové stromy, keře a nová sportoviště, jež se stanou místem vzniku novým zážitků a vzpomínek. Ale už nikdy to nebude ten starý dobrý park, jímž se vždy zjara linula příjemná vůně těch kvetoucích šeríků a na jehož okraji stál ten velikánský topol. Už nikdy nikdo se nebude moci jít po té cestě, na níž se mnozí ze

starousedlíků jako caparti učili jezdit na kole... Podobně je tomu i jinde, kde zanikají stará místa a vznikají nová. Jedná se o rozšířený fenomén, jehož podstatu vystihnul Václav Cílek: „U celé řady akcí ekologických iniciativ, ať jsou již racionalizovány různými způsoby, vnímáme jako jeden z hlavních motivů zachování pocitu krajiny domova“ (Cílek 2002: 43). A ‚domov‘ je *lokálností* par excellence.

Jak líčil jeden pamětník, v jehož vyprávění se mísila silná nostalgie se silným rozčilením. „Od roku 1970 jsem bydlel v ulici K Rybníčkům, v rodinném domku vedle zámečku, než nás v osmdesátých letech vyvlastnili v zájmu výstavby metra za směšné peníze a za doprovodu veřejné bezpečnosti vystěhovali do Vršovic. Pamatuju si Strašnice jako krásné místo k životu, plné parků, zeleně a plné krásných zákoutí. Naši kdysi krásnou, klidnou ulici komouši ‚vyšperkovali‘ paneláky. Když teď čtu, že i to torzo zeleně na Praze 10 má zmizet, říkám svoje rozhodné ne. S kurtama děte do prdele! Jejich výstavba stejně slouží jen jako příležitost rozkrást obecní peníze.“ Výrazně mladší žena přitakávala: „Ano, ano, souhlasím. Do písmena moje řeč. Kurty jsou na hovno! Proč za ty peníze nevysadí nové pěkné stromy, nedají na chodníky nové lavičky, nedají víc pytlíků na psí exkrementy? Je mi to jedno za co ty peníze utratí, ale ať je to prospěšné všem.“

Naproti tomu pro starostu Lipovského byl strašnický ‚park‘ jen zanedbanou, neefektivně využívanou *lokalitou*, na níž prý bude vybraný pronajímatel hospodařit lépe, než hospodařil Dopravní podnik a než by byla schopna hospodařit sama městská část. Z toho důvodu se k petici a jejím iniciátorům stavěl mírně řečeno skepticky: „Ta petice se podepisuje i kdesi na Jižním Městě, shání se to přes Facebook, který je z velké části dodnes anonymní a pochopitelně, že ti mladiství z přilehlých škol se tam zašívát chtěli a budou chtít i nadále. Co mě však zajímá, jsou názory místních lidí a to sdružení, když jsem je pozoroval, jak se všem vnucovali na Dni Země, mi už skoro připomíná nějakou sektu.“¹¹⁹

Od tří výše uvedených jihoměstských příkladů se tento odlišuje také tím, že jej lze označit jako uzavřenou kauzu a tudíž je možné vyhodnotit dopady vzednutí odporu obyvatel: a to jak na vlastní projekt, tak na pokračování procesu hledání lokální identity.

¹¹⁹ <http://www.studentpoint.cz/159-volnocasove-aktivity/1709-radnice-chce-v-neudrzovanem-parku-vybudovat-minigolf-mistni-se-bouri/>

Nejprve k projektu. Bouře občanské nevole nevedla k jeho zastavení, ale pouze k umenšení. V oploceném, nicméně přes den volně průchozím, areálu se nenachází tenisové ani nohejbalové kurty, ale pouze hřiště minigolfu. Projekt tak stál méně, než bylo radnicí původně zamýšleno. Přesto místní občanská sdružení poukazují na jeho předřazenost a celou veřejnou zakázku prošetřuje Úřad na ochranu hospodářské soutěže.¹²⁰ Opakovaně jsem zaznamenal glosu, že je to nejdražší minigolf na světě - jedna jamka za milion. Z mého vlastního pozorování i výpovědí místních obyvatel vyplývá, že minigolf je řídce využíván a celý nově vzniklý volnočasový areál působí po většinu času (polo)prázdným dojmem.

Občanské sdružení Útulné Strašnice stále existuje a snaží se organizovat „sousedské akce“, jež by vedly k posilování sdílené strašnické identity (vynášení Morany, svépomocí vybudované cyklohřiště a hřiště na pétanque, svépomocná revitalizace tramvajové zastávky Průběžná, účast na festivalu Zažít město jinak). Důležité je však také uvědomit si, kdo za tím vším stojí. Útulné Strašnice mají v současnosti tři dlouhodobě aktivní členy. Většina z více než padesátí členů, kteří do sdružení vstoupili v emočně nabitě době petiční akce, již s členy výboru sdružení vůbec nekomunikuje. Množství výše nastíněné dobrovolnické práce tak bylo z drtivé většiny realizováno díky přátelům a známým těchto aktivních členů, bez ohledu na jejich členství ve sdružení. Mnozí účastníci ‚sousedských akcí‘, podobně jako účastnice ‚módního‘ workshopu v Chodovské tvrzi, pouze přišli nějak naplnit volný čas, zabít nudu.

Shrnutí

Devátá kapitola se zaměřila na proces lokální identifikace. Zvolené příklady osvětlují tři odlišné typy identifikace s domovskou čtvrtí. Zaprvé identifikace zevnitř a zdola, zadruhé zevnitř a shora a zatřetí zvenku a shora podle toho, zda jsou iniciátory vzednutí citů k místu místní obyvatelé nebo lidé přespolní, a do jaké míry a jak intenzivně se do artikulace vztahu k místu a obrany místa zapojila širší veřejnost.

Nejrůznější příklady lokální identifikace zevnitř vykazují několik společných znaků. Zaprvé, protože v předměstských čtvrtích převážně sídlištního charakteru je obtížné najít silná

¹²⁰ <http://www.strasnice.org/news/praha-29-dubna-2012-antimonopolni-urad-zahajil-spravni-rizeni-s-radnici-prahy-10/>

místa v Norberg-Schulzově smyslu, obrací se pozornost aktérů k obecnějším hodnotám, jakými jsou zdejší zeleň a příroda.

Vztah k místu zůstává zpravidla neartikulován, dokud se určité místo neocitne v ohrožení. Tedy dokud nehrozí, že nastane taková změna, která by v očích aktérů, kteří se s ním emocionálně identifikují, znamenala podstatné narušení identity místa. Takové zásahy mohou vyvolat - a skutečně často vyvolávají - silný odpor obyvatel.

Ačkoliv odpor vůči něčemu je reakcí primárně negativní, má tímto způsobem podněcené uvažování o hodnotách a identitě místa dlouhodobě pozitivní dopad na identifikaci obyvatel s místem. Dokáže totiž spontánně oživovat staré vzpomínky a vyvolávat silné emoce, což je v případě iniciativy shora a zvenku, jejímž příkladem jsou programy Kulturního centra Zahrada, mnohem obtížnější.

Na základě několikaletých zkušeností s komunitními aktivitami Kulturního centra Zahrada na Jižním Městě jsem skeptický ohledně možnosti zapojit do nich větší množství místních obyvatel. Bylo by však chybné a vůči Zahradě a podobným komunitním centrům nespravedlivé tvrdit, že identitní aktivity, které vyvíjejí, proto postrádají smysl. Ačkoliv počet organizátorů a jejich přátel často převyšuje počty cílové skupiny, mají tyto aktivity přinejmenším seznamovací a síťovací význam. Jsou příležitostí pro setkání a sdílení zkušeností mezi lidmi podobného zájmu, byť se často nejedná o místní rezidenty.

Nelze podceňovat ani význam pasivních příjemců - většiny místních obyvatel, obyvatel okolních čtvrtí, médií – tedy aktérů, kteří také spoluutvářejí image čtvrti. Pravidelné informování o těchto aktivitách je příkladem cíleného budování pozitivního image čtvrti ze strany samospráv a místních neziskových organizací, jež se ukazuje být velmi důležité pro zachování relativně příznivého či zlepšování nepříznivého statusu čtvrti.

kapitola desátá

SROVNÁNÍ ZÁVĚRŮ ONTOLOGICKO-HISTORICKÉ A ANTROPOLOGICKÉ ANALÝZY

V druhé kapitole bylo řečeno, že chceme-li porozumět způsobům identifikace s místem a být schopni vnímat složitou a proměnlivou identitu míst, musíme na místa pohlížet z různých poznávacích perspektiv. Pro účely tohoto výzkumu jsme rozlišili etickou perspektivu sledující proměny struktury a významů místa v dlouhém časovém horizontu (tj. sociální produkci místa) a perspektivu emickou zaměřenou na chování a výpovědi aktérů o určitém místě v určitém dějinném okamžiku (tj. na sociální konstrukci místa). První přístup byl nazván ontologicko-historický, druhý antropologický. A byly zde vysloveny základní argumenty, proč je možno jedině srovnáním výsledků ontologicko-historické a antropologické analýzy docílit komplexnějšího, proměnlivost v čase lépe zohledňujícího porozumění identitě místa a identifikace s místem.

Desátá kapitola jde v argumentaci o krok dále. Jejím cílem je ukázat, že oba analytické přístupy dospívají z velké části k podobným závěrům o identitě konkrétních míst. Je tomu tak, neboť *„místa jsou vykládána dvojím způsobem: většina je vystavěna nebo nějakým způsobem fyzicky vybudována. Jsou také interpretována, líčena, vnímána, cítěna, chápána a vymyšlena.“* (Gieryn 2000: 465) Procesy fyzického vzniku, vývoje a proměn místa v čase (sociální produkce) a neustálé (re)interpretace tohoto procesu skrze významy, jež jsou místu připisovány (sociální konstrukce), jsou neoddělitelné a významným způsobem se navzájem ovlivňují. Slovy Doreen Massey a Pat Jessové *„fyzické prostředí je neodmyslitelnou součástí místa, ale jedná se vždy o interpretovaný element.“* (Massey, Jess 1995: 219).

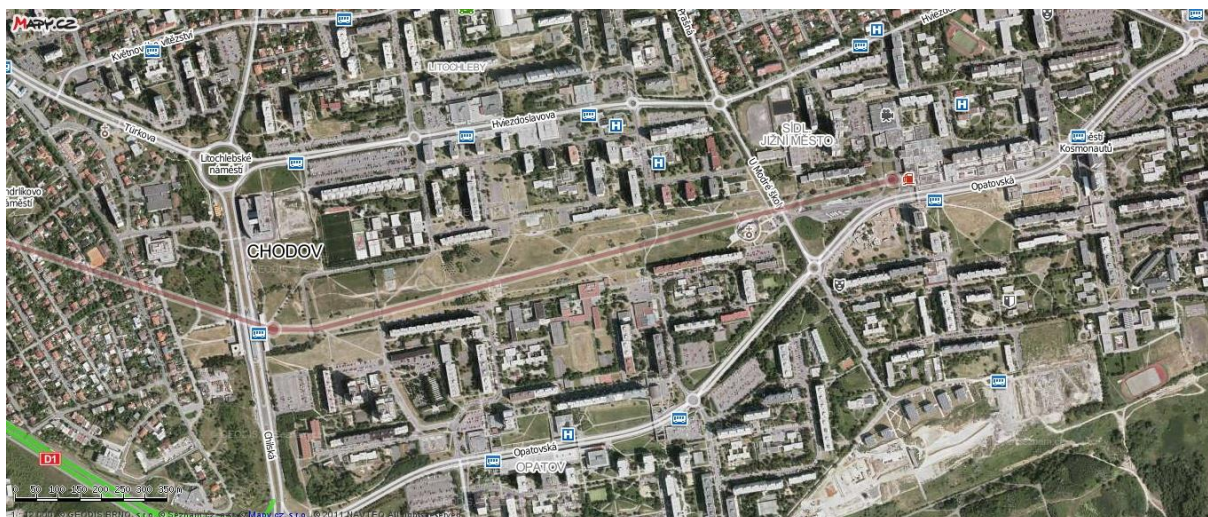
Vysoká míra shody mezi závěry obou analytických přístupů se nijak nevyklučuje s tím, že procesy sociální produkce a sociální konstrukce mohou směřovat (a často směřují) k jiné budoucí podobě místa a ocitají se ve vzájemném konfliktu. Dokonce můžeme tvrdit, že si lze obtížně představit místo, v němž by k životodárnému střetávání mezi minulými a různými aktéry preferovanými budoucími podobami a významy místa nedocházelo. Neboli tyto střety mezi minulým a budoucím – přítomné je v tomto procesu pouze pomíjivým okamžikem - jsou nedílnou součástí identity místa.

Aby bylo výše uvedeného cíle dosaženo, budou poznatky antropologické analýzy Jižního Města a ‚starých‘ Vršovic (založené na interpretaci výpovědí obyvatel a návštěvníků) komparovány se závěry ontologicko-historické analýzy, tj. budou zasazovány do kontextu příběhů, které o sobě tato místa explicitně (skrze své fyzické vlastnosti) anebo implicitně (skrze ‚neviditelnou‘ kolektivní paměť místa) sdělují.

I. Centrální park: analýza urbanistických a „antropologických“ příčin perifernosti centrálního veřejného prostoru Jižního Města I¹²¹

Centrální park představuje s rozlohou 11 hektarů nejrozsáhlejší veřejné prostranství na padesátitisícovém Jižním Městě I. Rozprostírá se v délce více než 800 metrů a průměrné šířce 140 metrů mezi stanicemi metra Opatov a Háje. Je předělem a rekreační zónou mezi obytnými soubory Litochleby na severu a Opatov na jihu. Přestože se nachází ve středu padesátitisícového města a je obklopen poměrně intenzivní zástavbou, neplní zamýšlenou roli živého centrálního veřejného prostranství, nýbrž je prostorem spíše periferním. Cílem této kapitoly je diagnostikovat urbanistické příčiny tohoto problému a popsat, jakým způsobem se zjištěné urbanistické nedostatky odrážejí v užívání a vnímání parku zdejšími obyvateli a příležitostnými návštěvníky.

Obr. 50: ortofotomapa Centrálního parku a nejbližšího okolí

Ambiciózní projekt respektované krajinářské architektky Magdaleny Jetelové nebyl nikdy plně realizován. Autoři studie na revitalizaci veřejného prostoru Jižního Města I tak mohli konstatovat, že „uprostřed Jižního Města I se dnes rozkládá velkoryse založená velká plocha původně z optimismu a dnes ze setrvačnosti nazývaná »Centrálním parkem«. Do parku má však daleko. Jako park byla upravena a zkolaudována její nejnáchodnější část; lze pouze hádat, jedná-li se o nepovedenou reminiscenci na České středohoří, nebo největší

¹²¹ tato podkapitola vychází z článku Veselý, Martin – Vacek, Lukáš. „To the problems of revitalization of public spaces in eastern bloc housing estates.“ *Journal of Architecture and Urbanism* 37, 3: 165 – 172 a jsou v něm převzaty některé pasáže tohoto textu.

pohřebiště buldozerové kultury ve střední Evropě. Každopádně velké nedorozumění a nepochopení táhnoucí se dodnes“ (Plicka et al. 1997: 21)

Obr. 51: charakteristický zvlněný reliéf Centrálního parku

Od doby vzniku citované studie se v Centrálním parku mnohé změnilo k lepšímu. Byly zde vysazeny stromy, postaveno moderní dětské hřiště, podél zpevněného chodníku byly instalovány lavičky a prochází tudy cyklostezka. Dílčí revitalizační kroky ovšem nedokázaly vyřešit kritický problém Centrálního parku – jeho nedostatečnou sociální a funkční vymezenost, tj. komu a k jakému účelu je určen. (Musil 1971: 284)

Příčinu, proč je Centrální park jakousi vnitřní periferií a působí často poloprázdným, opuštěným dojmem, je třeba hledat v nedostatečích celkového urbanistického řešení Jižního Města I, které nové lavičky ani dětské hřiště nemohou vyřešit.

Hlavní problémy urbanistického řešení Centrálního parku lze rozdělit do tří skupin:

- 1) Rozprostírá se mezi dvěma stanicemi metra, od obou je však oddělen skutečnou či přinejmenším psychologickou bariérou. Mezi výstupem ze stanice metra Opatov a vstupem do Centrálního parku musí člověk překonat jakési zatravněné území nikoho (jež zde zeje místo nikdy nerealizovaného centra sídliště s koncentrací obchodů a služeb) a vystoupat po

nevábne vyhlížejících schodech. Navíc západní část Centrálního parku je výrazně méně dokončená než část východní.

Po výstupu ze západního vestibulu stanice metra Háje je nejprve třeba projít neutěšeným autobusovým terminálem s plechovými prodejními stánky a bezdomovci podřimujícími na lavičkách, a poté po přechodu přejít poměrně frekventovanou ulici. Západní vestibul stanice metra zároveň vytváří bariéru mezi parkem a nákupní pěší zónou začínající při východním vestibulu.

Pravděpodobně nikdy plně nezodpovězenou zůstane otázka, zda důležitější roli při rozhodování o výstavbě Centrálního parku sehrál fakt, že se nachází přímo nad tubusem metra a není zde tedy možné umístit těžké stavby s hloubenými základy, anebo odůvodněná potřeba centrálního pobytového prostoru. Každopádně je zřetelným dokladem zásadního vlivu technologických a ekonomických možností na konečnou podobu sídlištní výstavby. S ohledem na své umístění postrádá sociální a ekonomické zdůvodnění a v důsledku toho má také nízký potenciál pro koncentraci a sdílení aktivit.

2) Centrální park sám představuje psychologickou bariéru mezi obytnými soubory Litochleby a Opatov. Rozlehlá prázdná a nedostatečně osvětlená plocha, v níž a kolem níž se „nic neděje“, neláká obyvatel, aby jí procházeli z jedné části sídliště do druhé. *„Po práci se chodím projít na procházky do parku, to je OK. Ale přítelkyni bych samotnou večer z Opatova nepustil. Není to osvětlený, jenom takový malý lampičky, nejbližší panelák je pět set metrů,“* poznamenal mladý muž procházející se parkem.

Hviezdoslavova ulice na severu a Opatovská ulice na jihu, hlavní trasy pro motorovou dopravu, kolem nichž se koncentruje většina občanské vybavenosti obytných souborů (především obchody a zdravotnická zařízení), jsou od parku vzdáleny přibližně 300 až 400 metrů. Mezi parkem a těmito hlavními ulicemi se nacházejí v podstatě jednom školní areály a obytné panelové domy.

3) Důsledkem od počátku dvojznačného záměru a rozpačité realizace tohoto záměru je prostor, který v mnoha ohledech nevypadá a nefunguje jako městský park. Nemá logický střed, jasné hranice ani potřebnou rozmanitost a dramaturgii – základní atributy, o nichž hovoří Jane Jacobsová (1961). Početné pahorky opticky rozdělují obrovskou, nejasně ohraničenou plochu „parku“ pouze na dvě části. Ať už se člověk stojící v předělu mezi nimi dívá směrem ke stanici metra Opatov či Háje, naskýtá se mu téměř totožný nezáživný pohled

na nekonečné travnaté plochy protkané chodníky mechanicky osázenými lavičkami a stromy, jež mají vytvářet iluzi aleje kolem „promenády“. Pohybovat se takto stereotypním prostředím není moc zábavné. Prochazeč bude pravděpodobně otráven zdáním, že k jeho cíli za hranicemi parku je to „daleko“. Tento nepříjemný pocit způsobuje efekt rovné, monotónní cesty končící kdesi v dáli na obzoru. Slovy Jana Gehla: „*Úsek dlouhý 500 metrů viděný jako přímá, nechráněná a monotónní cesta je z hlediska zážitků velmi dlouhý a únavný, zatímco tatáž délka může být po stránce zážitků velmi krátkou vzdáleností, jestliže je cesta vnímána v etapách.*“ (Gehl 2000: 139)

Výčet míst, dojmů a zážitků, jež měla s Centrálním parkem spojena asi třicetiletá, obyvatelka Jižního Města II, ilustruje nejasnost hranic, dramaturgie i účelu parku více než výmluvně:

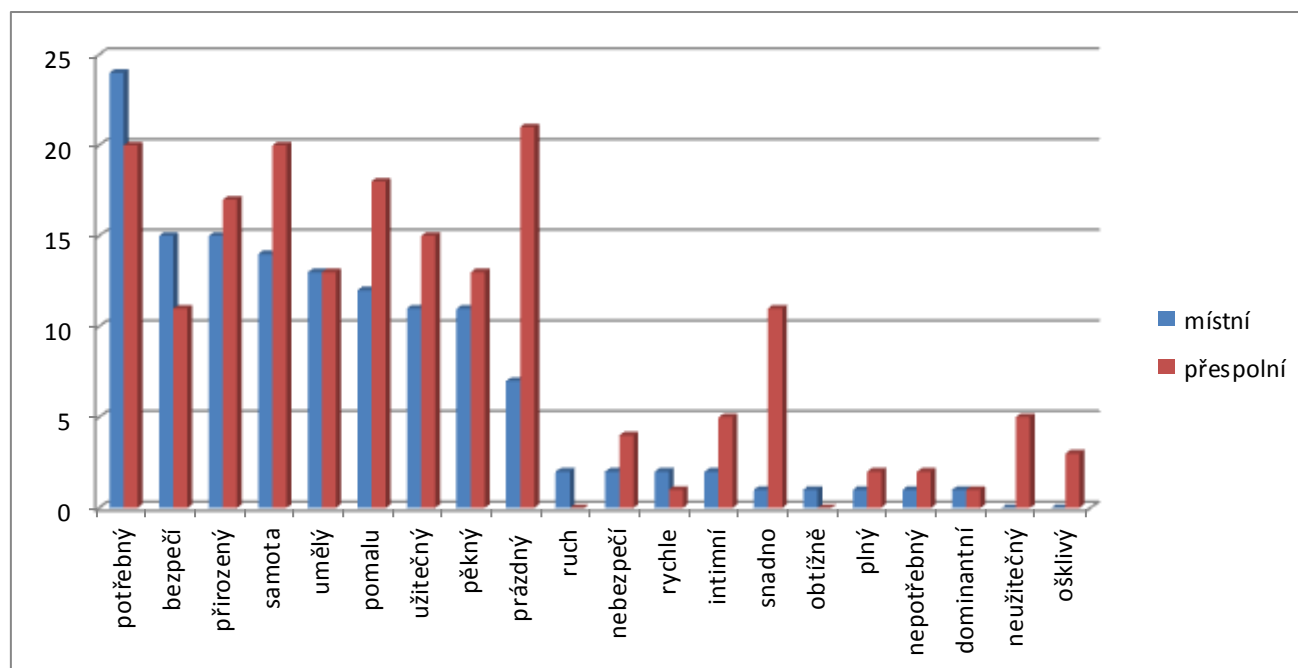
„- *docela nehostinnej park mezi metrem Opatov a kostelem (metrem Háje)*

- *nepříjemná čekání na bus (patrně na zastávce Modrá škola, pozn. aut.)*
- *divný název místa*
- *skákačí hrad*
- *pizza u metra Opatov*
- *zvracení*
- *dobrá prodejna hudebních nástrojů u metra Opatov*
- *zvláštní plocha parku*
- *krásnej kostel*“

Antropologickou perspektivu reprezentují výsledky kvalitativního dotazníkového šetření realizovaného mezi účastníky lokálního kulturního festivalu Street for art 2011, nezúčastněného pozorování a neformálních nestrukturovaných rozhovorů s účastníky dvou mnou vedených procházek po Jižním Městě a polostrukturovaných rozhovorů realizovaných v rámci tohoto výzkumného projektu.

Začnu výsledky kvalitativního dotazníku; konkrétně jeho první části, v níž byli participanti požádáni, aby označili jedno nebo více slov, které podle nich vyjadřují charakteristické vlastnosti Centrálního parku (viz tab. 2).

Tab. 2: Vlastnosti Centrálního parku podle jeho uživatelů

Výsledek šetření v první řadě ukazuje Centrální park jako veřejný prostor důležitý pro Jižní Město (odpovědi „potřebný“ a „užitečný“) a jako místo hodnocené poměrně příznivě z hlediska bezpečnosti. Jihoměstští participanti dokonce označili Centrální park jako nejbezpečnější z deseti veřejných prostranství a prvků ve veřejném prostoru Jižního Města zařazených do této části festivalového dotazníku.¹²² Relativně příznivé je i hodnocení parku z estetického hlediska. Pouze tři přespolní participanti označili park jako „ošklivý“.

Převážně pozitivní hodnocení Centrálního parku však nelze přeceňovat. Není dokladem kvalitního urbanistického řešení tohoto veřejného prostranství, nýbrž skutečnosti, že Jižní Město k němu nenabízí žádnou alternativu. Jak výstižně poznamenal jeden účastník procházky: „Je to několik kopečků mezi paneláky. Docela hezké místo na procházku, jen by tam mohlo být víc stromů. Jediná důstojná „promenáda“ na Jižáku. Cítil jsem se tam docela uvolněně, protože to místo není přečpané budovami, které nedávají smysl, ale je jasné a čitelné.“ Proto sem zavítají obyvatelé okolních panelových domů, když potřebují vyvenčit psa nebo se trochu projít. Pro delší procházky vyhledávají spíše lesopark u Hostivařské přehrady

¹²² kompletní dotazník a údaje o počtu a složení účastníků viz příloha 1 a 2.

nebo Milíčovský les a rybníky – městskou přírodu za hranicemi sídliště. Rozhodně by se tedy nemělo stát záminkou pro zastavení či zásadní zpomalení revitalizačních kroků.

Pádným důvodem k zamyšlení je, jestliže dvěma nejčastějšími vlastnostmi připisovanými centrálnímu veřejnému prostoru padesátitisícového sídliště nejihoměstskými účastníky, jsou „prázdnota“ (ve smyslu „je tam mrtvo“, „nic se tam neděje“) a „samota“ („a proto se zde cítím osamělě“). U jihoměstských účastníků je tato tendence méně silná, nicméně rovněž zřetelná.

Subjektivní pocit osamělosti zakoušený v Centrálním parku účastníky festivalového dotazníkového šetření a procházky koresponduje s „objektivními“ výsledky nezúčastněného pozorování, které jsem zde prováděl po tři jarní a tři podzimní odpoledne roku 2011. Navzdory pěknému počasí a ideální roční době (ani zima ani období letních prázdnin, kdy mnoho rodin opouští sídliště) se počet návštěvníků parku v měřených půlhodinových intervalech pohyboval mezi padesáti a devadesáti. V postranní uličce by to znamenalo, že je tam „živo“, na veřejné prostranství čtyřikrát větším než Václavské náměstí v Praze vyvolává ovšem týž počet procházečů za stejný čas docela jiný pocit. Jak postřehl Jan Gehl, *„je život mezi budovami sebepodpurný proces, pomáhá také vysvětlit, proč se mnoho nových obytných souborů zdá být bez života a prázdných. Probíhá tam jistě mnoho věcí, ale lidé a události jsou tak rozptýleny v čase a prostoru, že jednotlivé aktivity skoro nemají šanci společně růst k většímu, cílevědomějšímu a inspirujícímu sledu událostí. Proces se stává negativním: nic se neděje, protože se nic neděje.“* (Gehl 2000: 77) Proto, tvrdí Gehl, *„pokud by skupina plánovačů byla požádána, aby radikálně omezila život mezi budovami, nemohla by najít efektivnější metodu než užití modernistických principů plánování.“* (Gehl 2010: 4).

Aktivity návštěvníků se omezovaly převážně na procházení se po „promenádě“ (většinou ve dvojicích), venčení psů, posedávání seniorů na lavičkách, postávání a posedávání rodičů či prarodičů hlídajících děti na dětském hřišti a občasné průjezdy cyklistů a inline bruslařů.

Setkání pejskařů a rodičů na dětském hřišti často vyústilo v několikaminutovou nezávaznou konverzaci. Jinak tomu bylo v případě posedávání na lavičkách. Zaprvé, protože počet laviček vždy jednoznačně převyšoval počet uživatelů. Zadruhé, lavičky nejsou ukryty

pod korunami stromů, ale vystavují návštěvníka slunci, větru a dešti. Zatřetí, nejvhodnější není ani použitý materiál. Slovy mladé ženy bydlící kousek od parku. *„Lavička je v zimě studená a v létě rozpálená, nedá se tam sedět. A je to předražený, jedna lavička stála 60 tisíc.“*

Ještě méně lákají k posezení rozlehlé trávníky. První důvod je týž jako u laviček podél „promenády“ – nenabízejí zde prodlévajícím návštěvníkům o nic zábavnější podívanou. Druhý důvod je hluboce zakořeněn v lidském nevědomí. Pro vysedávání lidé po celém světě zpravidla upřednostňují místa při okrajích otevřených prostorů. Nejsou tu příliš „na očích“, mají „krytá záda“ a dobrý přehled o dění před sebou – ideálně na celém svém horizontu. (Hall 1966: 23) A i tam, kde není možno využívat žádný strategický okraj, hledají lidé alespoň strom, zídku či patník, o který si mohou opřít záda. (Gehl 2000: 155) Takovýchto psychologických opor, stejně jako míst, kde by byl člověk natolik schován před všetečnými zraky kolemjdoucích, aby se mohl například beze studu opalovat nebo oddávat milostným něžnostem, je v Centrálním parku zoufalý nedostatek. Třetí důvod pak spočívá v neohleduplnosti některých návštěvníků. *„Tady je dobrá jen ta cesta, po který se chodí, ale já si tamhle na ty kopce zaběhat nepůjdu. Jsou tam výkaly, když tam nikdo neuklízí a není tam žádný stín. Někde mají službu na úklid, tady jsem nic takového neviděla,“* uvedla asi čtyřicetiletá místní obyvatelka.

Dětské hřiště tak lze ze tří důvodů označit jako ohnisko parku. Zaprvé je situováno přibližně v jeho středu, na hlavní křižovatce pěších cest. Zadruhé je jediným místem, které motivuje návštěvníky k delšímu pobytu na jednom místě; resp. k vykonávání dlouhodobých volitelných aktivit v Gehlově terminologii. (Gehl 2000) Zatřetí, vzhledem k velikosti Centrálního parku a jeho umístění v tomto rozlehlém prostoru je příliš vzdáleno od okolních domů, než aby zde rodiče nechávali své děti bez dozoru. Ačkoliv to tak jistě nebylo zamýšleno, tato izolovanost dětského hřiště vede k tomu, že se zde zdržují a navazují interakce nejen děti, ale i dospělí.

Obr. 52: ohnisko Centrálního parku

Neznamená to tedy, že bych byl v urbanistické analýze Centrálního parku přehnaně kritický. Pouze je tím potvrzován zásadní význam, který obyvatelé evropských a amerických měst přisuzují zeleni. (srov. Kaplan et al. 1998) Městská zeleň je v tomto diskurzu prezentována jako cosi obecně pozitivního, čeho nikdy není dost. Jak uvedl jeden z účastníků komentované procházky po Jižním Městě: *„Pro obyvatele bydlící kolem si umím představit, že tam chodí rádi nebo jím alespoň rádi prochází. Jako promenáda dobrý. Je dobrý, že tam je alespoň něco zelenýho.“* Jiná účastnice této procházky šla v glorifikaci městské zeleně ještě dále. *„Tak tady mi srdce asi přeci jenom trochu poskočilo. Ne že by to byl bůhvíjak krásný výtvar zahradní architektury, ale zeleň na mě asi vždycky zapůsobí chlácholivým dojmem. Nevím, jestli ty kopečky byly plánované, nebo jen přirozeně obrostlé svozy vykopané hlíny během budování kolem, ale působily tak nějak konejšivě. Kdyby na těch sídlištích bylo víc prostoru pro zeleň, tak možná nakonec tak strašný nebudou.“* Více zelených ploch... navzdory tomu, že zastavěnost dosahuje na Jižním Městě pouze 16 až 18 % a většinu rozlehlých nezastavěných ploch pokrývá nějaká z forem tzv. městské zeleně.

Bylo by ale chybou domnívat se, že jsou uživatelé parku k jeho výše nastíněným nedostatkům slepí. Tedy, že by „*ruku v ruce s tím, jak upadala naše schopnost a umění žít ve městě, upadala naše schopnost a citlivost rozeznávat a vytvářet jemně odstíněné charaktery městského prostředí,*“ jak tvrdí autoři již citované revitalizační studie. (Plicka et al. 1997: 21) Je to patrné již z názorů dalších účastníků procházky. Jedné mladé ženě stačila k vyjádření pocitů z Centrálního parku tři slova: „*Zeleň, prostor, prázdnota.*“ Přibližně stejně starý muž popsal negativní dojmy z Centrálního parku barvitěji: „*Je to rádobý příroda uprostřed naprostého nevkusy. Tento druh zeleně na mě rozhodně nepůsobí pozitivněji, protože rozlehlá plocha obklopená paneláky působí velice prázdno a syrově.*“ Jiná účastnice procházky charakterizovala Centrální park jako „*pustý, depresivní, bez stromů a keřů, dobrý jen na běhání, pouštění draků a v zimě sáňkování.*“

A především by v takovém případě nebyli schopni pojmenovat tak důkladně problémy Centrálního parku a navrhnout možná řešení jako například asi padesátiletý muž žijící v jeho blízkosti: „*Centrální park na mě působí pustým, nepříjemným dojmem. Je to zřejmě dáno jeho ‚nudlovitým‘ tvarem, a navíc sevřeností mezi vysokojezma blokama paneláků. Jeho neútlunost je navíc zdůrazněná absencí skupin stromů a keřů, který by tuto ohromnou plochu rozčlenily na drobný, intimnější části. Zásahy provedené v několika posledních letech mu na kráse ani funkčnosti nepřidaly, ať už se jedná o tzv. altán, likvidaci zeleně na úkor dlážděných a asfaltových cest, dětský hřiště..., konče poslední ranou – vybudováním takzvaný ‚přistávací dráhy‘ u Komunitního centra. Centrálnímu parku by prospělo ucelené koncepční řešení (vzniklé ze soutěže) a nikoli neustálý ad hoc úpravy různými směry využití. Já osobně bych vytvořil podél parku chodník pro pěší a oddělenou cyklostezku (je tudy jediná bezkonfliktní možnost k projetí velké části Jižního Města na kole) a zbytek prostoru rozčlenil výsadbou stromů a keřů do mnoha sektorů pro klidnou relaxaci, dětská hřiště, výběh pro psy...“*

Neméně rozporuplný obraz Centrálního parku vysvítá také z druhé části dotazníku, v níž byli participanti požádáni, aby vybrali vhodný titulek pro fotografii zabírající směrem k Hájům hlavní pěší cestu procházející parkem.

Obr. 53: hlavní cesta v Centrálním parku

Mohli přitom vybírat ze tří navržených možností anebo vymyslet titulek vlastní. Preference participantů rozdělených na jihoměstské a nejihoměstské ukazuje tabulka č. 3.

Tab. 3: výběr nejvhodnějšího titulku pro fotografii hlavní pěší cesty v Centrálním parku

<i>titulek</i>	<i>místní</i>	<i>přespolní</i>
Centrální park má nové lavičky	23 %	31 %
Předimenzovaný prostor Centrálního parku působí prázdně	29 %	31 %
Podivná „promenáda“ na Hájích	11 %	15 %
Vlastní titulek (viz tex níže)	37 %	23 %

Vlastní titulky participantů skýtají obraz ještě rozporuplnější. Všechny návrhy lze rozdělit do čtyř skupin:

a) pozitivní:

- OK
- Vyhovuje
- Zelená oáza mezi panely
- Lepší než beton
- Trocha přírody v tom betonu

- Zvláštní. Ale mně se to líbí.
- Příjemná procházka (chybí posezení u kávy a mlsu)

b) optimisticky hledící do budoucna:

- Začala revitalizace Centrálního parku
- Park nevyroste za pár let
- Hodně se to zlepšilo od 1989. Víc využití.
- Zkrášlování parku pokračuje. Ale stále tomu něco chybí.

c) obecně negativní:

- O ničem
- Výhled na panely.
- Prostor Centrálního parku působí prázdně.

d) kritizující výsledky dosavadních revitalizačních snah:

- Příjemné posezení?
- Nový materiál, stejná forma.
- Promarněná šance na vytvoření příjemného veřejného prostoru.
- Bez nápadu. Možná úsporné, hloupé řešení.
- Za chvíli zlikvidují všechny kopce.

II. Vršovické náměstí: otevřená a skrytá dimenze identity místa

Příběh Vršovického náměstí je příběhem historicky centrálního veřejného prostoru, do něhož je zřetelněji než do kterékoliv jiného místa ve „starých“ Vršovicích vepsán dlouhý příběh vzestupu a pádu této rozmanité čtvrti rozprostírající se na severním svahu botičské kotliny.

V současnosti je Vršovické náměstí náměstím jen podle názvu; nejasně funkčně i sociálně definovaným otevřeným prostranstvím rozděleným tramvajovými kolejemi na horní a dolní část. Náhodný prochazeč nebo cestující dívající se z okna tramvaje si vůbec nemusí uvědomit, že se ocitl na náměstí. K tomu je dnes potřeba delšího zastavení a trochu vnímavosti k charakteristikám a jemným odstínům městského prostředí.

Nejviditelnějším svědkem někdejšího lesku náměstí je Rangherka, místními obyvateli často nazývaná (vršovický) zámeček. Umístění i lidové označení vypovídají o jejím symbolickém významu. Nebylo tomu tak od počátku. Základy Rangherky byly položeny v době, kdy ještě Vršovice nebyly městem, ale nevýznamnou zemědělskou vsí. Tehdy neplnila reprezentativní, nýbrž ryze praktický účel – sloužila jako sušárna kokonů bource morušového. Její vzestup šel ruku v ruce se vzestupem Vršovic.

Roku 1902 jsou Vršovice povýšeny na město, čímž vlastně dochází k symbolickému potvrzení faktického stavu: industrializující se obec má již přes 14 000 obyvatel a dynamicky se dále rozvíjí. V neorenesančním stylu přestavěná, o patro vyšší Rangherka se díky své jedinečné poloze nad hlavním vršovickým náměstím záhy stává sídlem radnice. A zůstává jí až do roku 1974, kdy Úřad městské části Praha 10, jejíž se Vršovice staly součástí, přesídluje do nového modernistického komplexu naproti továrně Koh-i-noor.

Dominantou západního okraje náměstí je někdejší družstevní záložna, dnes pobočka České spořitelny. Majestátní dojem, jímž robustní secesní budova z roku 1911 působí, je ještě umocněn dvěma vysokými sloupy s orlicemi tyčícími se před jejím průčelím. Demonstruje tak sebevědomí peněžního ústavu a skrze něj sebevědomí vršovických měšťanů, kteří jej zakládali. Stejně jako Rangherka je svědkem růstu a rozkvětu Vršovic v období před první světovou válkou. A na rozdíl od ní si od vystavění do současnosti zachovala původní funkci.

Kousek od záložny, při spodním okraji náměstí, se ukrývá starý barokizovaný kostelík s farou; nevelká stavba docela nenápadného vzezření, kterou by při spěšném průjezdu náměstím bylo možno přehlédnout. Objemový kontrast ve srovnání s výše zmíněnými dominantami náměstí je ještě posílen tím, že se ve svažitém terénu nachází o několik výškových metrů níže. Jeho stáří a poloha ovšem zřetelně naznačují, že se nacházíme na veřejném prostranství v historickém jádru obce.

Dolní část náměstí ohraničující budova Sokola a naproti přes ulici stojící Husův sbor jsou svědky prvorepublikového národního cítění obyvatel Vršovic. Výstavba Husova sboru je zároveň příběhem rivality mezi katolickou a utrakvistickou farností ve Vršovicích. V roce 1928 vyhlašuje římskokatolická farnost architektonickou soutěž na výstavbu nového kostela a porota vybírá Gočárův funkcionalistický návrh nápaditě začleňující kostel do svažitého terénu Náměstí Svatopluka Čecha. Tedy lépe řečeno volného prostranství na periferii „starých“ Vršovic, které teprve výstavbou kostela a s ní spojenými terénními úpravami získalo podobu parkového náměstí. O pouhý rok později už je znám i vítězný Truksův návrh na nový svatostánek Církve československé husitské. Rivalové se předhánějí v tempu výstavby a obě sdíla jsou dokončena roku 1930.

Za zmínku stojí ještě nenápadný činžovní dům mezi starým kostelíkem a Sokolem. Neupoutá svou architekturou ani současnou funkcí. Bystrý pozorovatel si ale na fasádě povšimne velkého nápisu „NA KOVÁRNĚ“. V kontextu svého umístění dává tušit, že se jednalo o zdejší hospodu.

Radnice, starý kostel, hospoda, záložna, a k tomu ještě sídlo Sokola: kombinace budov, která jasně naznačují, že se opravdu nacházíme na hlavním náměstí v historickém ohnisku obce.

Dokladem prosperity meziválečných Vršovic a sebevědomí zdejších měšťanů je i Moskevská ulice - hlavní vršovický bulvár. Téměř při jejím vyústění na Vršovické náměstí se nachází funkcionalistická budova obchodního domu Baťa sloužící dodnes původnímu účelu. Střídmá stavba nezaujme tolik architekturou jako svým umístěním s výhledem na Husův sbor a dolů do dolních Vršovic. Místo, které si Baťa zvolil pro svůj obchodní dům, je jasným

dokladem, že v době výstavby bylo skutečně Vršovické náměstí hlavním náměstím obce, do něhož ústila rušná nákupní třída.

Naopak v období socialismu „staré“ Vršovice upadaly. Dříve honosné činžovní domy chátraly. Málokterá žena se odvažovala jít po setmění sama po Moskevské třídě, o úzkých křivolakých uličkách někdejších dělnických horních Vršovic, v nichž žili tzv. sociálně slabí občané, raději nemluvě. Ve Vršovicích se říkal vtip, že když nevíš, co s penězi, máš se v noci projít z Náměstí Svatopluka Čecha k Husovu sboru.

Jak již bylo řečeno, roku 1974 se ze „starých“ Vršovic stěhovala také radnice. Opuštěný „vršovický zámeček“ byl degradován na skladiště. Úpadek „starých“ Vršovic v období socialismu tím symbolicky vyvrcholil. V přesídlení radnice lze sledovat jak důvody praktické (potřeba větší budovy pro úřad), tak především ideologické. Přesun radnice do „dělnické“ části Vršovic - a navíc do areálu nově postaveného obytného souboru Vlasta - představuje zřetelnou snahu komunistické strany symbolicky to někdejším buržoazním Vršovickým „natřít“.

I v současnosti kopíruje vývoj Rangherky vývoj „starých“ Vršovic jako celku – byť s malým zpožděním. Měšťanské domy podél Moskevské třídy znovu získaly někdejší lesk. Již také není důvod bát se vyjít po setmění sám na ulici. I polorozbořený zámeček se po více než třiceti letech chátrání dočkal nákladné opravy. Navrátila se mu původní tvář, nikoliv původní funkce. Od roku 2014 má sloužit jako domov pro seniory. Oprava staronové dominanty ani další dílčí revitalizační kroky nedokázaly ovšem vyřešit základní problém náměstí – ztrátu charakteru a funkce, jež vedla k zastření identity místa.

Výčet aktivit odehrávajících se na Vršovickém náměstí je poměrně chudý. Zcela v něm dominují krátkodobé aktivity tranzitní povahy. Lidé tudy procházejí a projíždějí za povinnostmi a zábavou v jiných částech Vršovic či za hranicemi čtvrti. Naopak dlouhodobých volitelných aktivit obvyklých pro náměstí (procházení se, posedávání na lavičkách, setkávání a diskutování s lidmi ze sousedství atd.) se zde odehrává naprosté minimum, protože Vršovické náměstí pro ně neposkytuje přívětivé podmínky. Nemá jasný střed ani okraje.

Několik málo laviček se nachází na neatraktivním místě v dolní části náměstí. A parter okolních budov je mrtvý.

Zámeček se za dlouhá léta opuštěnosti a chátrání stal pouhým orientačním bodem, kolem něhož chodíme, ale nevstupujeme do něj. Po rekonstrukci se zvýšená terasa zámečku opět stává přístupnou. Domov seniorů však není funkcí, od níž by bylo reálné očekávat, že bude přitahovat množství návštěvníků zvenčí.

V Husově sboru a k němu přiléhajícím malém divadle stejně jako v katolické faře se odehrává množství aktivit. Jsou však ukryty za zdmi těchto budov, takže vlastní náměstí neoživují.

Největší aktivitu ve veřejném prostoru tak z okolních budov generuje pobočka spořitelny. Pohyb lidí přicházejících do peněžního ústavu a zase z něj odcházejících je ovšem příliš málo četný a monotónní, aby vzbudil pozornost dalších uživatelů náměstí.

Tramvajová zastávka „Vršovické náměstí“ je příznačně umístěna nikoliv na náměstí, ale o nějakých dvě stě metrů dále v Moskevské ulici. Tedy na místě mnohem živějším, v jehož parteru je situována pestrá nabídka obchodů a služeb. Jako by tím mělo být podtrženo, že Vršovické náměstí je dnes pouhý místní název a ve skutečnosti se jedná jen o proluku v Moskevské ulici.

V důsledku nedostatečné funkční a sociální definovanosti a narušené identity místa se Vršovické náměstí stává pro zdejší obyvatele významově prázdným prostorem, s nímž se neidentifikují, ani se vůči němu aktivně nevymezují. Proto se v prostorových schématech zpravidla neobjevuje explicitně, ale jeho přítomnost je zřejmá pouze implicitně z kontextu vyznačených okolních budov. A také o něm obyvatelé zřídka sami od sebe začnou hovořit.

Tento ne-vztah obyvatel k Vršovickému náměstí je dobře patrný například z Drahomírova prostorového schématu. Přestože se v odpovědi na otázku, kudy by se prošel se svými přáteli, kteří Vršovice neznají, a ve vlastním prostorovém schématu nacházejí hned tři budovy obklopující Vršovické náměstí (starý katolický kostelík sv. Mikuláše, Rangherka a Husův sbor jako orientační bod), náměstí v prostorovém schématu ani nevyznačil ani verbálně

nezmínil. „Tak to bysme to tady obešli. Asi bysme šli dólu k tomu zámku a ke kostelu svatýho Mikuláše a pak ke kostelu svatýho Václava a asi takhle horem [Kodaňskou ulicí] zpátky. A určitě bych jim ukázal Gröbovku.“

Ještě patrnější je vnímání Vršovického náměstí jako proluky na Moskevské ulici nestojící za samostatnou zmínku z prostorového schématu a odpovědi na tutéž otázku, jejichž autorem je Bohumil, vysokoškolský student žijící od raného dětství v dolních Vršovicích. Přestože trasa jím navržené procházky zjevně prochází Vršovickým náměstím a Moskevskou ulicí, ani jedno místo zde není verbálně zmíněno. Moskevská ulice je alespoň vyznačena jako jedna z hlavních cest v prostorovém schématu. „Pokud by ke mně přijela nějaké návštěva nebo někdo blízky, tak bych mu asi ukázal Vršovice po té architektonické stránce. Na pomezí Vršovic a Vinohrad je jeden krásnej secesní ateliér [Šalounova vila]. Dál ty dva kostely. Jeden je zajímavěj tím, že to byla jedna z vůbec prvních železobetonovejch staveb v Praze. Potom teda funkcionalistická budova kostela od architekta Gočára. Za zmínku určitě stojí i továrna Koh-i-noor, která k Vršovickým bezpodmínečně patří...“

Obr. 54: Bohumilovo prostorové schéma Vršovic

Jeden místní starousedlík tak mohl stroze konstatovat: „Vršovický náměstí? To není náměstí, ale křižovatka.“

Jiná dlouholetá obyvatelka Vršovic se při dotazu na Vršovické náměstí na chvíli zarazila. „To je to u spořitelny a u toho kostelíčka? Dyť to žádný náměstí není. To je jen širší chodník a vokoło jezděj auta a tramvaje.“

Mladá účastnice participačního setkání na Vlastě ve svém prostorovém schématu Vršovické náměstí i na něj volně navazující menší náměstíčko nacházející se o kousek výše západně od záměčku explicitně vyznačila. Symbol otazníku ovšem znamená, že pro ni – tak jako pro mnohé další obyvatele Vršovic – představují bezobsažné místo.

Obr. 55: prostorové schéma vytvořené mladou ženou z dolních Vršovic ukazuje Vršovické náměstí jako významuprázdné místo

Shrnutí

Výsledky ontologicko-historické i antropologické analýzy Centrálního parku dospěly k témuž závěru. Problém tohoto rozlehlého veřejného prostranství nespočívá pouze v nevydařeném architektonickém designu, ale v jeho celkově nejasné roli ve fyzickém a sociálním prostoru Jižního Města; především v nekomunikaci s okolní obytnou výstavbou a objekty občanské vybavenosti. Procesy sociální produkce (urbanistické, krajinářské a architektonické řešení parku) zformovaly nedostatečně funkčně i sociálně definovaný prostor, což se zřetelně odráží také v jeho sociální konstrukci (užívání a interpretaci tohoto užívání). Výsledkem je periferní prostor neurčitého charakteru, s nímž se obyvatelé přilehlých obytných souborů neidentifikují. Neplní tedy zamýšlenou roli centrálního veřejného prostoru Jižního Města I.

Historicko-ontologická i antropologická analýza podávají obraz Vršovického náměstí jako nejasně definovaného prostranství s neživým okolním parterem, jež neláká obyvatele blízkého okolí ani příležitostné návštěvníky k delšímu pobytu. Ztratilo funkci hlavního vršovického náměstí a Vršováci se s ním přestali identifikovat. Podobně jako v případě Centrálního parku Jižního Města se i v tomto případě nepotýkáme pouze s problémem nevhodného architektonického řešení veřejného prostoru, ale jeho celkově nejasné role v rámci čtvrti.

Příklady Rangherky a prvorepublikových vršovických kostelů potvrzují zásadní význam skryté roviny identity místa. Chceme-li skutečně porozumět identitě tak složitého místa, jakým je Vršovického náměstí, nemůžeme se spokojit s interpretací příběhů, které vypráví explicitně skrze svou fyzickou podobu. Musíme obrátit pozornost také k implicitním sdělením skrývajícím se v jeho kolektivní paměti.

Zjištěné závěry dokládají přínosnost aplikovaného metodologického přístupu pro zkoumání identity místa v městském prostředí. Metody ontologicko-historicko analýzy dokážou důkladně popsat strukturu a charakter fyzického místa a zasadit tyto poznatky do kontextu jeho historického vývoje. Umožňují tak formulovat důvěryhodné hypotézy o příčinách současné podoby a identity místa. Správnost těchto hypotéz je následně ověřována v rámci antropologické analýzy místa. Historicko-ontologická a antropologická analýza Centrálního parku Jižního Města I a Vršovického náměstí vykazují značnou míru shody, čímž potvrzují, že procesy sociální produkce a sociální konstrukce místa jsou v praxi neoddělitelné.

Závěr

I. Přínosy teoretické

Tato práce se zabývala otázkou identifikace obyvatel s místem a identitou místa. Inspiroval jsem se teorií obrazivosti Kevina Lynche a fenomenologií architektury Christiana Norberg-Schulze. Ani jednu z nich jsem ale nepřijal plně a nekriticky poukazujíc na jejich hlavní nedostatky.

Zaprvé, obě teorie se zaměřují na smyslově vnímanou identitu fyzického místa. Lynch hovoří v tomto kontextu o vizuální esenci, jíž považuje za vrcholnou charakteristiku města (Lynch 2004: 149). Podle Norberg-Schulze (1994) se *genius loci* – to, co činí určité místo *tímto* jedinečným, významuplným místem – projevuje umístěním, prostorovou konfigurací a artikulací charakteru.

Nezpochybnuji zde legitimitu tohoto v mnoha ohledech užitečného přístupu, který však vede k opomíjení kolektivní a především individuální sociokulturní paměti místa. A jak prokázala kvalitativní antropologická analýza, v procesu identifikace obyvatel Jižního Města a „starých“ Vršovíc – tj. čtvrtí s nevýraznou obrazivostí, resp. „slabých“ míst v Norberg-Schulzově terminologii – s místem hrají tyto „neviditelné“ sociokulturní faktory významnější roli než fyzická podoba místa.

Ze zaměření na fyzické místo a deduktivního epistemologického přístupu vyplývají limity závěrů, k nimž autoři dospěli.

Lynch v závěrečném zhodnocení uvádí, že předdefinované typy prvků byly v prostorových schématech participantů nalezeny. (Nebo vynalezeny?) A poukazuje na pozoruhodně vyrovnaný obraz všech tří zkoumaných měst z hlediska proporčního zastoupení jednotlivých prvků. Měst tak odlišných – jakými jsou spleťtý, různorodý a na řadě míst evropsky působící Boston, beztravé a nepřehledně uspořádané Jersey City rozpínající se

plochou pobřežní krajinou státu New Jersey, a Los Angeles, město automobilů založené na pravidelném šachovnickovém půdorysu. Jedinou výjimkou byl posun zájmu a pozornosti od cest a okrajů k významným prvkům v Los Angeles. Ten vysvětluje Lynch obtížným vytvářením hierarchie cest pravidelné šachovnicové síti. (Lynch 159 – 160).

Především je však tento závěr podmíněn zadáním, které participanti dostali. Měli nakreslit *mapu* (například skicu centra Bostonu směrem od Massachusetts Avenue k zálivu – tedy od západu k východu) a proto nakreslili - s větší či menší přesností - mapu. A poté měli v této mapě vyznačit a popsat *trasu* z bodu A do bodu B (z domova do práce nebo od jedné mezi obyvateli všeobecně známé veřejné budovy k druhé). Je tedy logické, že v prostorovém schématu, jež mělo být koncipováno jako trasové na mapovém podkladu, hrály klíčovou roli cesty; a v Los Angeles významné prvky, jež slouží v pravidelné uliční síti jako orientační body.

Účelem této kritiky Lynchova přístupu není prokázat nevhodnost technik široce chápaného mentálního mapování pro zkoumání prostorové percepce obyvatel. Má v úmyslu upozornit na limity ve výpovědní hodnotě mentálních map v úzkém smyslu pramenící z faktu, že mnoha lidem jsou vlastní jiné formy uspořádávání prostorových představ než mapa. Volnější způsob zadání, v němž participanti nebudou explicitně instruováni, aby kreslili mapu, nýbrž svou představu o určitém prostoru, vede k větší různorodosti výsledků a tedy k zaznamenání většího množství odlišností v prostorové schematizaci tak odlišných čtvrtí, jako jsou centra Bostonu a Jersey City nebo Jižní Město a „staré“ Vršovice.

Rovněž Norberg-Schulz nejprve určil ideální architektonické typy – romantický, klasický a kosmický – a poté (vy)nalezl města, jež podle jeho názoru těmto ideálním typům nejlépe odpovídají. Deduktivně, z pozice objektu, také definoval způsoby, jimiž se projevuje *genius loci*. Výsledkem je teorie dobře uplatnitelná pro popis fyzických aspektů *genia loci* „silných“ míst, jež se však ukazuje těžkopádnou a nepraktickou při snaze o porozumění identitě „slabých“ míst, která v reálném městském prostředí převažují.

Zadruhé, oba myslitelé mají v souladu s ontologickým paradigmatem tendenci pohybovat se v jakési nečasové, abstraktní rovině, nebo přinejmenším v dlouhém horizontu sociální produkce místa.

Méně zřetelná a více reflektovaná je tato skutečnost v případě Lynche. *„Zatímco informace o jednotlivých prvcích a typech prvků byly možná odpovídající, měli jsme nedostatek informací o jejich vzájemných vazbách, o schématech, sekvencích a celcích. Musíme ještě vyvinout lepší metody, abychom popsali tyto základní, podnětné stránky.“* (Lynch 2004: 160) Lynch proto navrhuje rozšířit vzorek participantů, aby více odpovídal obecným socioekonomickým charakteristikám populace města. Toto opatření může být jistě přínosné z hlediska porozumění obrazivosti města. Neřeší však problém nedostatečného porozumění souvislostem a vztahům zakoušeným lokálními aktéry. Tedy dynamicky se vyvíjejícím výsledkům procesu sociální konstrukce místa, jež stěží mohou být plnohodnotně zachyceny prostřednictvím značně strukturovaného rozhovoru nad skicou města.

U Norberg-Schulze je ontologický realismus patrnější a zároveň méně reflektovaný, což je zapříčeno jeho silným, otevřeným architektonickým antimodernismem. Faktoru změny v čase se snaží Norberg-Schulz čelit zavedením pojmů téma a variace. *„Tématem je celkový komplex významů a variace představují jeho okolnostmi podmíněni realizace.“* (Norberg-Schulz 1994: 180) Zároveň však říká, že *„tento pojem neobsahuje nic nového, pouze zřetelně vyjadřuje, co to znamená respektovat genia loci“* (ibid.: 185). Respektování ducha místa, zachování stabilitas loci: Norberg-Schulzovo uvažování je zřetelně ochránářské. *„Všechny tyto stránky [tj. umístění, prostorová konfigurace a artikulace charakteru] musí být do značné míry uchovány, protože jsou předmětem orientace a identifikace člověka. Zejména musí být samozřejmě respektovány jejich primární strukturální vlastnosti, jako je typ sídla a způsob výstavby (masivní, skeletový apod.) i charakteristické motivy. Tyto vlastnosti dávají vždy možnost rozmanitých interpretací, pokud je ovšem správně pochopíme, a nebráníme stylovým změnám a individuální tvořivosti. Jsou-li základní strukturální vlastnosti respektovány, atmosféra místa či Stimmung se neztrácí. Právě toto naladění (Stimmung) je tím, co především váže člověka k »jeho« místu a co návštěvníka upoutává jako zvláštní kvalita místa. Idea ochrany má však ještě jeden další cíl. Znamená, že dějiny architektury jsou chápány jako soubor kulturních zkušeností, jež by se neměly ztratit,*

nýbrž by zde měly zůstat jako možnosti, jichž člověk může »využít«.*“* (ibid.: 180; podtrženo autorem práce).

Vraťme se však ještě k otázce Norberg-Schulzova antimodernismu. Rozmíst'ováním strohých, přísně utilitárních staveb do amorfního otevřeného prostoru vytváří moderní urbanismus jednotvárné prostředí, v němž se vytrácí vzájemná souvislost a hierarchie městských prostorů. Ve své podstatě je tedy spíše anti-urbanismem. (Norberg-Schulz 1994: 189 – 190). *„Tyto symptomy celkově naznačují ztrátu místa. Postrádáme sídlo jakožto místo v přírodě, postrádáme městská ohniska jako místa společenského života, postrádáme budovy jako významuplné součásti místa, kde člověk může zakoušet zároveň svou individualitu a sounáležitost s druhými.“* (ibid.: 190) Norberg-Schulz však přesvědčivě neukazuje, kudy z krize městského prostředí ven. Uvádí příklady místotvorných moderních realizací, jež mohou být inspirací pro současnou architektonickou a urbanistickou tvorbu. Nepředkládá ovšem žádné návrhy pro revitalizaci bezpočtu již existujících „slabých“ míst.

Teoretický přínos spočívá v identifikaci slabých stránek historicko-ontologické perspektivy dominující urbanistické teorii i praxi. Perspektivy inklinující k estetizujícímu přístupu, jehož projevem je pojmání genia loci jako exkluzivní vlastnosti, již jsou obdařena pouze některá „silná“ místa. V méně zřetelné formě se nicméně promítá i do Lynchova konceptu obrazivosti. Všem estetizujícím přístupům je společné, že se v nich vytrácí pohled zdola, perspektiva aktérů. V architektonickém měřítku jednotlivých budov chápaných jako artefakty, autorská umělecká díla, může vést tento přístup k funkčně i esteticky zdařilým výsledkům. V urbanistickém měřítku celých čtvrtí a měst však mnohonásobně vzrůstá riziko, že se autor v zaslepení vizí promění z projektanta v sociálního inženýra a dopustí se fatálních omylů. Norberg-Schulz, Lynch či Realph oprávněně vytýkají tato selhání modernistickému urbanismu, avšak jejich přístup je rovněž estetizující se všemi riziky z toho plynoucími.

Proto navrhuji a prakticky ověřuji teoreticko-metodologický postup, jenž dokáže tyto nedostatky z velké části kompenzovat. Díky tomu je možno odkrýt a dále rozvíjet genia loci takových míst, u nichž není patrný z jejich fyzických vlastností. Překonávám tak dichotomii „silné“ a „slabé“ místo, místo a ne-místo či místo a bezmístnost, s nimiž jsme se setkali

v předchozích kapitolách. A představuji pojetí genia loci jako vlastnosti každého místa v sociokulturním smyslu.

Přínos této práce pro antropologii místa spočívá v rozvíjení poznatků o sociální produkci a sociální konstrukci místa. Představuji je jako procesy nikoliv protikladné, nýbrž komplementární, lišící se z hlediska dynamiky a cílů. Procesy sociální produkce pomalu a vytrvale směřují k přeměně fyzického prostředí, zatímco sociální konstrukce místa jsou jeho neustálými (re)interpretacemi. Na konkrétních příkladech dokládám, že tyto procesy jsou v praxi neoddělitelné. Identita místa je výsledkem jejich střetávání o podobu a význam místa.

Vzájemný dialog mezi procesy sociální produkce a sociální konstrukce místa může mít širokou škálu podob od vzájemného souznění až po otevřený střet, jehož cílem je nevyhovující interpretace místa přepsat. K posilování vztahu lidí k místu mohou přispívat oba tyto procesy. Harmonické formy tohoto dialogu lze přirovnat k poklidné vodě umožňující pozvolné usazování se výše diskutované patiny. O takových místech, jejichž genius loci se utváří postupně, po staletí, pojednává Norberg-Schulz na případu tří měst – Prahy, Říma a Chartúmu. Střet mezi aktéry sociální produkce a sociální konstrukce místa představuje záplavovou vlnu vyplavující na povrch pozapomenuté staré významy, zasazující je do jiných kontextů a přinášející s sebou významy nové. Příkladem takového střetu je například spor o budoucnost památníku na Litochlebském náměstí mezi místními obyvateli a investorem podporovaných vedením radnice.

Tato práce přinesla rovněž užitečné poznatky o roli fyzických a sociokulturních charakteristik v procesu vytváření identity místa. Fyzické vlastnosti a kolektivní paměť lze označit jako potenciál místa, který je větší či menší měrou naplňován prostřednictvím procesů identifikace s místem. Jinými slovy, významy místa jsou v procesu sociální konstrukce s nestejnou intenzitou objevovány a (re)interpretovány. Tímto způsobem je artikulován genius loci jako neodmyslitelná součást každého místa pojímaného ve fenomenologickém smyslu. Významotvorný potenciál místa ani intenzita jeho naplňování nejsou samozřejmě u všech míst stejně silné. Z těchto důvodů je duch některých míst výraznější a snáze odhalitelný než jiných. Některá místa jsou například obdařena pozoruhodnými přírodními podmínkami, ale

tohoto potenciálu zde není příliš využito. Jiná místa nejsou z hlediska svých fyzických vlastností ničím výjimečná, jsou však nabitá množstvím historických a symbolických významů. Většina míst není mimořádná ani v jednom ohledu.

Realizovaný výzkum jednoznačně potvrdil, že v estetizujících přístupech opomíjené sociokulturní faktory hrají v procesu identifikace lidí s místem zásadní roli. V případě uniformního prostředí Jižního Města dokonce zřetelně významnější roli než faktory fyzické.

Výzvou pro antropologii místa je naučit se odkrývat genia právě těchto „všedních“ míst. To, že neumíme genia některých míst odhalit a pojmenovat, by nás nemělo svádět k závěru, že jej postrádají. Tento postoj není ničím než intelektuální rezignací, přiznáním, že nejsme schopni či ochotni identitě místa, jež se nám jeví jako nezajímavé, porozumět.

Úkol dalších výzkumů na poli antropologie místa proto spočívá v důkladném kvalitativní analýze vzájemných vztahů sociální produkce a sociální konstrukce míst, pro niž byly v této práci položeny teoreticko-metodologické základy. Výsledkem zhodnocení těchto analýz bude lepší porozumění souvztažnostem a rozdílům mezi identitou místa a identifikací s místem.

II. Přínosy praktické

Výpovědi obyvatel srovnávaných čtvrtí potvrzují zásadní význam faktoru času pro identifikaci lidí s místem. Edward Relph (1977) hovoří v tomto kontextu o kumulaci významů v průběhu let skrze rostoucí sentiment. Daniela Hodrová (2006) nazvala tento jev stručně a výstižně patinou. Někteří projektanti a technokraticky uvažující politici nejsou schopni (či ochotni) tuto skrytou rovinu identity místa vnímat. Proto mezi nimi a místními obyvateli dochází k zásadním nedorozuměním. Spor o (ne)kácení vzrostlých stromů a keřů ve strašnickém parku nebyl pouze sporem o zachování zeleně, ale především o zachování oné patiny. Stěžejní význam časové dimenze identity místa je ještě lépe patrný z příkladu masivního odporu obyvatel Jižního Města proti kácení starých lip a přesunu památníku padlým na litochlebském náměstí. V kontextu čtvrti, která vyrostla na zelené louce v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let, nejsou tyto objekty pouze místy, v nichž se koncentrují individuální vzpomínky obyvatel. Jsou také jedněmi z mála hmotných nositelů historické kontinuity místa, jež se ukázala být velmi důležitá nejen pro chodovské starousedlíky, ale i pro obyvatele panelového sídliště.

Nahlízet na patinu jako na maladaptaci je naprosto chybné. Může to vést nejen k vážnému konfliktu s místními obyvateli, ale v případě necitlivých architektonických a urbanistických zásahů také k nezvratnému narušení po mnoho let se utvářející jedinečné identity místa. A tak „*ve chvíli, kdy by mělo dojít k odstřelu prvního paneláku, vyrojili by se s největší pravděpodobností kolem něj jeho obyvatelé a svými těly by bránili asanační četě v jejím díle. Proč? Protože jde – přes všechny výtky – o jejich domov. Za patnáct dvacet let života tu prostě již zapustili kořeny, jsou s tímto prostředím spojeni, mnozí se tu již narodili, a ty domy, ať už právem nebo neprávem haněné, byly kulisami jejich životních příběhů. Sídliště tak už dnes má kýžžený čtvrtý rozměr lidských osudů; křehkou květenou přes dvacet let pěstovanou a pracně udržovanou. Tu bychom asanační ztratili a museli pěstovat znova*“ (Plicka – Sedlák – Sedlák 1997: 20).

Náš panelák není lečjakým panelovým domem. Také přilehlý betonový plácek s pískovištěm působí na nás tak nějak lidštěji než jiné podobné plácky. Ne proto, že by byly zásadně odlišné svými fyzickými vlastnostmi, ale protože jsme tu vyrůstali, stárnuli a stavěli pískové hrady. A nelze je tedy z hlediska místních obyvatel jednoduše nahradit jinými

podobnými objekty, i kdyby z technického a funkčního hlediska byly výrazně lepší. Bez uvědomění si hodnoty citové investice nelze například pochopit, proč se jihoměstská rodačka Berta nechce stěhovat „ze svého Jižáku“ do jiné části Jižního Města, ani proč je pro jejího partnera obtížné si na Jižním Městě zvyknout, přestože vyrůstal v podobném fyzickém prostředí na nedalekém sídlišti Horní Měcholupy. Přijet s buldozerem a bez jakékoliv diskuse s místními obyvateli a srovnat se zemí staré omšelé, avšak osvojené a užívané pískoviště nebo pořezat vzrostlé stromy a keře před okny znamená zrušit citovou investici bez náhrady. Je proto chybou přisuzovat rozhořčení obyvatel maladaptaci anebo NIMBY efektu a brát jej na lehkou váhu.

Odhalit tuto „důvěrně známou“ rovinu identity místa nebývá pro člověka zvenčí i přes upřímnou snahu jednoduché. Zcela předcházet neshodám mezi samosprávami, projektanty a místními obyvateli je tedy prakticky nemožné. Velká příležitost pro odborníky v oblasti městského plánování i pro pracovníky samospráv spočívá v hledání způsobů, jak příčiny sporů o místo co nejdříve identifikovat a utlumit. Nebo ještě lépe, jak přetavit primárně negativní energii odporu proti něčemu v pozitivní tvůrčí energii. Prvním krokem je před zahájením stavebních či rekonstrukčních prací identifikovat místa, k nimž se váže množství citových investic. Rozhodně to není každé pískoviště a každý betonový plácek na sídlišti. Některá jsou zjevně zpustlá a opuštěná. V těchto případech asanace a nahrazení jiným, funkčnějším zařízením pravděpodobně nevolí obyvatel nevyvolá. Naopak jiná jsou přímo nabita vzpomínkami (například bývalé dopravní hřiště ve Strašnicích) a významy (pietní místo na Litochlebském náměstí). Jakékoliv zásahy na těchto místech je třeba provádět s maximální citlivostí a hledat v dialogu s občany taková řešení, která jim způsobí nejmenší citovou újmu.

V deváté kapitole bylo řečeno, že spor o místo vyvolaný určitým architektonickým anebo urbanistickým záměrem zároveň vede k probuzení dosud spících úvah o místě jako o lokálnosti. Úsudek, že tam, kde za běžných okolností není explicitně artikulován, bude nejspíš vztah obyvatel k místu slabý, je tedy nesprávný. Přesto se jej mnozí technokraticky uvažující odborníci v důsledku přeceňování významu fyzické struktury místa a podceňování role patiny opakovaně dopouštějí.

Probuzením zájmu obyvatel o místo vzniká jedinečná příležitost k zapojení občanů do konstruktivní diskuse o hodnotách a potřebách místa. Jsou-li však občané politiky, úředníky a projektanty vnímání jako „otravní“ a jednání s nimi jako „nutné zlo“, bude taková diskuse pochopitelně neplodným dialogem hluchých. A co je horší, povede nejen k vyostření sporu s těmito konkrétními politiky, úředníky a projektanty, ale k podkopání důvěry občanů v možnost smysluplného zapojení do městského plánování obecně. Většina aktivních občanů a lokálních občanských sdružení v důsledku toho jedinou smysluplnou cestu nachází v „boji“ (odvolávání se na pochybení samosprávy a projektantů, poukazování na překračování hygienických norem, objevování ohrožených druhů či veřejné protesty). Tento postup může někdy slavit úspěch v tom smyslu, že se konkrétní záměr podaří zastavit či pozměnit. Nevede však k dlouhodobému, koncepčnímu uvažování o lokálním rozvoji a identitě. Protože angažovaní občané zpravidla představují pouhý zlomek obyvatel dané lokality, slouží tato jejich nepočetnost politikům a úředníkům jako záminka pro argument, že jde o nevelkou a nikým nezvolenou zájmovou skupinu postrádající pro prosazování svých zájmů odpovídající mandát.

Příklad jihoměstských starousedlíků, kteří jsou na svůj domov „jakoby natruc hrdí“, ukazuje, že i negativní vnější image čtvrti může hrát důležitou roli v procesu identifikace s místem; za předpokladu, že mu obyvatelé neuvěří a aktivně se vůči němu vymezují. V takovém případě se image čtvrti stává identifikačním znakem, který dělí lidi na „nás“ (kteří tu žijeme, jsme tu spokojeni a nenecháme si to tu nikým hanět) a „je“ (kteří tvrdí, jaké je to tady hrozné). Motiv patiny hrající v procesu formování pozitivního vnitřního image čtvrti zásadní roli, je pěkně vyjádřen v refrénu rapové „hymny“ Jižního Města od skupiny Manželé. *„Jó Jižák Jižák město snů my žijem tu už spoustu dnů. Beton je tady a beton je i tam, všechno je na beton a každěj fandí nám.“*

Faktorem velmi důležitým pro identifikaci obyvatel s místem jsou sousedské vztahy, a to nejen ve vlastním domě, ale v širěji chápaném sousedství. Rozhodující pro spokojenost obyvatel přitom není jejich kvantita (nelze tvrdit, že by se obyvatelé Vršovic znali s více lidmi z blízkého okolí svého bydliště než obyvatelé Jižního Města), ale v kvalitě. A ta je v případě srovnatelné hustoty osídlení závislá především na uspořádání veřejného prostoru. Vršovické

ulice skýtají více příležitostí pro navazování interakcí s lidmi ze sousedství než amorfni otevřená prostranství Jižního Města.

Příklad stereotypu o anonymitě sídlišť také ukazuje, že pro teorii i praxi městského plánování není již přínosné tyto stereotypy znovu a znovu vyvracet, ale podrobovat je důkladné kvalitativní analýze. Tedy nedokazovat, ať již pomocí kvantitativních či kvalitativních metod, že nejsou platné, ale zamyslet se nad tím, co vlastně vyjadřují. Co kupříkladu sděluje tvrzení, že jsou sídliště anonymní? Jaké jsou základní charakteristiky anonymity sídliště a v čem se sídlištní anonymita liší od nevyhnutelné anonymity jiných velkoměstských čtvrtí se srovnatelnou či dokonce vyšší koncentrací obyvatelstva? A především, jakým způsobem je možné zvyšovat obyvatelnost veřejného prostoru velkých obytných souborů a přispívat tím ke snižování pocitu anonymity?

Zároveň jsem na základě pozorování a rozhovorů s obyvateli Vršovic identifikoval řadu nedostatků veřejného prostoru. Prašnost, hlučnost, špína, zabírání chodníků parkujícími automobily a nedostatek či špatný stav zeleně v ulicích patří k nejčastěji zmiňovaným. Někteří obyvatelé ovšem zmínili i další problémy, ne tak zjevné, avšak neméně důležité pro obyvatelnost městských veřejných prostor. Například Ctibor si posteskl nad zánikem rozmanitých malých obchůdků oživujících uliční parter, kterých ve Vršovicích rychle ubývá na úkor vietnamských večerek a velkých supermarketů podobných si jako vejce vejci. Denis si povšiml nedostatku míst k posezení v ulicích dolních Vršovic, což je nepříjemné zejména pro staré lidi. *„Je pravda, že pro lidi, co už chodej hůř, sou ty místa [trávení volného času] dost vzdálený. Třeba Gröbovka je vzdálená a je to jedinej pěkněj velkej park. Máme tady v domě tetu, který je jednadevadesát, a vona vopravdu je ráda když dojde těch sto dvě stě metrů, že jo. Pak tady na tu stranu k těm Volákum [zaniklému zahradnictví] směrem k trati je to maličký. A to znamená, že pak přide k těm lavičkám a ty sou vobsazený, protože jich je málo a navíc sou na výhni.“*

Jedním z důležitých úkolů městského plánování v 21. století tedy bude hledání cest, kudy vybědnout z problémů modernistického urbanismu, aniž bychom se přitom slepě vraceli ke koncepci tradičního blokového města, jehož slabé stránky oprávněně kritizuje Athénská charta.

Z rozhovorů je také zřejmá důležitost městské zeleně pro obyvatele vnitroměstských Vršovic stejně jako periferního Jižního Města. Zároveň však terénní výzkum prokázal, že Centrální park Jižního Města není ani zdaleka tak hojně navštěvován jako vršovické parky a působí zpravidla poloprázdným dojmem. Argument, že ve vnitřním městě je zelených ploch výrazně méně a jsou proto intenzivněji využívány, není dostačující. Hlavní problém zelených ploch na sídlišťích spočívá nikoliv v kvantitě, ale v kvalitě. Důsledkem jsou paradoxní situace, jako když se Dalibor prochází vnitroblokem administrativního komplexu, protože upravené trávníky, stromy, svěží vodní prvky a čisté, udržované chodníky a lavičky alespoň vytvářejí iluzi městského parku.

Velká výzva pro urbanisty, krajinářské architekty a samosprávy spočívá v hledání způsobů, jak plochy sídlištní zeleně účelně a hospodárně spravovat. Zřejmé jsou dva závěry. Současný stav s množstvím beztvarych, řídko využívaných travnatých ploch je nevyhovující. A ideální stav podle modernistických vizionářů, město v parku, ekonomicky neudržitelný. Příklad Centrálního parku Jižního Města ukazuje, že má-li být revitalizace rozlehlých ploch sídlištní zeleně úspěšná, neobejdou se revitalizační plány bez důkladné analýzy potřeb obyvatel obytných celků, které je obklopují. Subjektivně vnímané potřeby není možné zjistit kvantitativní analýzou tvrdých dat. Základním předpokladem úspěšnosti – tj. sociální, ekonomické a environmentální udržitelnosti – zvoleného řešení je tedy zapojení veřejnosti s využitím aplikovaných metod kvalitativního výzkumu.

Většina samospráv v České republice je dosud k participačním procesům nedůvěřivá, protože se obávají občanských protestů. Avšak tyto protesty nepramení z včasného informování a zapojení rezidentů, ale z pravého opaku (Klápště 2010). „*Zapojení uživatelů Centrálního parku je důležité pro posílení identifikace místních obyvatel s veřejným prostorem. Dlouhodobým výsledkem procesu identifikace bude nově vynalezená a široce sdílená identita místa.*“ (Veselý, Vacek, 2013: 172).

V této práci jsem se s ohledem na antropologické zaměření výzkumu zabýval především otázkami individuální paměti místa: emocemi a vzpomínkami spjatými s místem, jejichž postupným vrstvením vzniká významotvorná patina. Výrazně méně pozornosti jsem věnoval sdílené kolektivní paměti místa a především různým časovým horizontům, jejichž vzájemným střetáváním se utváří identita fyzického místa.¹²³ Teorie urbanismu by měla obrátit pozornost k časovým aspektům identity místa, dále rozpracovat výše nastíněné nástroje zkoumání identity místa a identifikace s místem a ukázat možnosti využití těchto nástrojů v plánovací praxi. A jsem si jist, že antropologické metody výzkumu budou v tomto úsilí významným přínosem.

¹²³ Základní terénní a přírodní podmínky se formují v horizontu tisíciletí. Uliční síť, parcelace a hierarchie veřejných prostor zpravidla předurčuje další vývoj „hmoty“ města na staletí dopředu. Vlastní „hmota“ – domy, povrchy, podoba veřejných prostranství, se proměňuje v horizontu desetiletí. A pak je tu každoroční a každodenní horizont života města zásadním způsobem ovlivňovaný výše popsány fyzickými podmínkami.

Příloha 1

Milí návštěvníci, vítejte na Zóně Ideal.

Máte-li chvíličku, věnujte ji prosím vyplnění tohoto listu. Pomůžete nám zjistit, co si myslíte o veřejném prostoru. Vyplněný dotazník prosím odevzdejte na pokladně. Děkujeme za Váš čas a přejeeme příjemný pobyt ve veřejném prostranství.

Váš Street For Art

Prosíme vyplňte:

věk pohlaví odkud jste? (obec/městská část)

e-mail (pokud chcete být informováni)

1. Výběr z možností

Zakroužkujte slova, která podle Vašeho názoru vystihují povahu zobrazeného místa na fotografii. V každém řádku tabulky lze zakroužkovat více slov nebo také žádné.

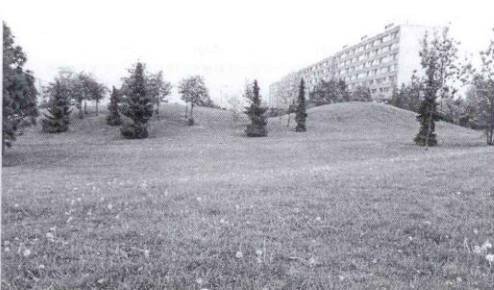
SAMOTA – RUCH – BEZPEČÍ – NEBEZPEČÍ – RYCHLE – POMALU – SNADNO
OBTÍŽNÉ – ÚČELNÉ – NEÚČELNÉ – PLNÉ – PRAZDNÉ – OŠKLIVÉ – POTŘEBNÉ
NEPOTŘEBNÉ – DOMINANTNÍ – INTIMNÍ – UMĚLÉ – PŘIROZENÉ – PĚKNÉ

SAMOTA – RUCH – BEZPEČÍ – NEBEZPEČÍ – RYCHLE – POMALU – SNADNO
OBTÍŽNÉ – ÚČELNÉ – NEÚČELNÉ – PLNÉ – PRAZDNÉ – OŠKLIVÉ – POTŘEBNÉ
NEPOTŘEBNÉ – DOMINANTNÍ – INTIMNÍ – UMĚLÉ – PŘIROZENÉ – PĚKNÉ

SAMOTA – RUCH – BEZPEČÍ – NEBEZPEČÍ – RYCHLE – POMALU – SNADNO
OBTÍŽNÉ – ÚČELNÉ – NEÚČELNÉ – PLNÉ – PRAZDNÉ – OŠKLIVÉ – POTŘEBNÉ
NEPOTŘEBNÉ – DOMINANTNÍ – INTIMNÍ – UMĚLÉ – PŘIROZENÉ – PĚKNÉ

SAMOTA – RUCH – BEZPEČÍ – NEBEZPEČÍ – RYCHLE – POMALU – SNADNO
OBTÍŽNÉ – ÚČELNÉ – NEÚČELNÉ – PLNÉ – PRAZDNÉ – OŠKLIVÉ – POTŘEBNÉ
NEPOTŘEBNÉ – DOMINANTNÍ – INTIMNÍ – UMĚLÉ – PŘIROZENÉ – PĚKNÉ

SAMOTA – RUCH – BEZPEČÍ – NEBEZPEČÍ – RYCHLE – POMALU – SNADNO
OBTÍŽNÉ – ÚČELNÉ – NEÚČELNÉ – PLNÉ – PRAZDNÉ – OŠKLIVÉ – POTŘEBNÉ
NEPOTŘEBNÉ – DOMINANTNÍ – INTIMNÍ – UMĚLÉ – PŘIROZENÉ – PĚKNÉ

SAMOTA – RUCH – BEZPEČÍ – NEBEZPEČÍ – RYCHLE – POMALU – SNADNO
OBTÍŽNÉ – ÚČELNÉ – NEÚČELNÉ – PLNÉ – PRAZDNÉ – OŠKLIVÉ – POTŘEBNÉ
NEPOTŘEBNÉ – DOMINANTNÍ – INTIMNÍ – UMĚLÉ – PŘIROZENÉ – PĚKNÉ

SAMOTA – RUCH – BEZPEČÍ – NEBEZPEČÍ – RYCHLE – POMALU – SNADNO
 OBTÍŽNĚ – ÚČELNĚ – NEÚČELNĚ – PLNĚ – PRAZDNĚ – OŠKLVĚ – POTŘEBNĚ
 NEPOTŘEBNĚ – DOMINANTNÍ – INTIMNÍ – UMĚLÉ – PŘIROZENÉ – PĚKNĚ

SAMOTA – RUCH – BEZPEČÍ – NEBEZPEČÍ – RYCHLE – POMALU – SNADNO
 OBTÍŽNĚ – ÚČELNĚ – NEÚČELNĚ – PLNĚ – PRAZDNĚ – OŠKLVĚ – POTŘEBNĚ
 NEPOTŘEBNĚ – DOMINANTNÍ – INTIMNÍ – UMĚLÉ – PŘIROZENÉ – PĚKNĚ

SAMOTA – RUCH – BEZPEČÍ – NEBEZPEČÍ – RYCHLE – POMALU – SNADNO
 OBTÍŽNĚ – ÚČELNĚ – NEÚČELNĚ – PLNĚ – PRAZDNĚ – OŠKLVĚ – POTŘEBNĚ
 NEPOTŘEBNĚ – DOMINANTNÍ – INTIMNÍ – UMĚLÉ – PŘIROZENÉ – PĚKNĚ

SAMOTA – RUCH – BEZPEČÍ – NEBEZPEČÍ – RYCHLE – POMALU – SNADNO
 OBTÍŽNĚ – ÚČELNĚ – NEÚČELNĚ – PLNĚ – PRAZDNĚ – OŠKLVĚ – POTŘEBNĚ
 NEPOTŘEBNĚ – DOMINANTNÍ – INTIMNÍ – UMĚLÉ – PŘIROZENÉ – PĚKNĚ

2. Pojmenujte podstatu problému

Vyberte nejpříhodnější titulky pro každou fotografii. Pokud se Vám žádný z trojice nabízených titulků nezdá dostatečně trefný, navrhnete vlastní.

- A) Doprava na Jižním Městě houste
 B) Bulvár nebo autostráda?
 C) Betonový zátaras má zabránit nebezpečnému přecházení Opatovské ulice
 D) vlastní návrh

- A) Revitalizace pochozí zóny stále v nedohlednu
 B) Posezení na balkóně? Jen pro exhibicionisty.
 C) Podivná „promenáda“ na Hájích
 D) vlastní návrh

- A) Centrální park má nové lavičky
 - B) Předimenzovaný prostor Centrálního parku působí prázdně
 - C) Podivná „promenáda“ na Hájích
 - D) vlastní návrh
- A) Vandalismus nebo umění?

- A) Herny, herny a zase herny. Typický obrázek sídlištních nákupních středisek
- B) Ráj pro vandaly a bezdomovce
- C) Jak zastavit degeneraci normalizačních nákupních středisek na sídlištích?
- D) Vlastní návrh

- B) Originální umělec oživil okolí stanice metra Opatov
- C) Na Jižním Městě řadí sprejeři
- D) vlastní návrh

3. 30 slov o veřejném prostoru

Zaznamenejte, prosím, do každého políčka první slovo spadající do příslušné kategorie, která Vás napadne, když si vybavíte veřejný prostor uvedený v tabulce.

	ČLOVĚK	AKTIVITA	BUDOVA	VĚC/DETAIL	ZVUK	VŮNĚ/PACH
DÁLNIČE (příklad)	<i>řidič</i>	<i>jízda</i>	<i>pumpa</i>	<i>svodidla</i>	<i>hukot aut</i>	<i>pach benzínu</i>

PARK

PROMENÁDA

BULVÁR

ULIČKA

NÁMĚSTÍ

4. Tvůrčí psaní

Napište, prosím, krátký text na téma Jižní Město. Formu i obsah ponecháváme na Vás. Jediným omezením je, že Vaše dílo nesmí obsahovat tato slova ani slova z nich odvozená: PANEL, SÍDLIŠTĚ, METRO.

5. Tvůrčí kreslení

Pokuste se, prosím, formou kresby nebo kombinace kresby a psaného slova vyjádřit, co pro Vás znamená Jižní Město. Ujišťujeme Vás, že nám nejde o hodnocení Vašich výtvarných ani literárních dovedností, ale o celkový smysl Vašeho sdělení.

Příloha 2:

Údaje o počtu a složení participantů:

Věk	Ženy	Muži
≤ 19 let	13	5
20-29	31	24
30-39	14	11
40-49	5	1
50-59	8	0
60-69	3	2
70-79	0	0
≥ 80	3	0
celkem	77	43
neuvečen věk ani pohlaví		3
věk neuvečen		2
Σ		125

Odkud byli participanté:

z Prahy 11	z jiných částí Prahy ¹	mimopražští	neuvešli
57	51	13	4

¹ nezanedbatelné množství participantů uvedlo pouze „Praha 4“. Vzhledem k opakovanému výskytu formulací „Praha 4- Chodov“ nebo „Praha 4 – Háje“ je možné, že někteří jsou také z JM/Prahy 11.

Bibliografie

Alexander, Laura. 2008. *Meaning of Place: Exploring Long-term Resident's Attachment to the Physical Environment in Northern New Hampshire*. Keene: Antioch University New England, Department of environmental studies.

Altman, Irwin – Low, Setha J. 1992. *Place attachment. Human Behaviour and Environment Series*. Svazek 12. New York: Plenum press.

Andersen, Hans Skifter. „Can Deprived Housing Areas Be Revitalised? Efforts against Segregation and Neighbourhood Decay in Denmark and Europe.“ *Urban Studies* 39 (4), 2002: 767-790.

Anderson, Benedict. 2008. *Představy společenství: Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha: Karolinum.

Arthurson, Kathy. “Creating Inclusive Communities through Balancing Social Mix: A Critical Relationship or Tenuous Link?” *Urban Policy and Research* 20, 3, 2002: 245-261.

Augé, Marc. 1997. *Antropologie současných světů*. Brno: Atlantis.

Augé, Marc. 1995. *Non-places: introduction to an anthropology of supermodernity*. London, New York: Verso.

Augusta, Pavel (ed.). 1997. *Kniha o Praze 10*. Praha: MILPO

Bacová, Andrea – Kapeller, Vera. 2006. *Plattenbausiedlungen in Wien und Bratislava zwischen Vision, Alltag und Innovation : Veröffentlichung aus dem Interreg-IIIa-Projekt PWB, Plattenbausanierung in Wien und Bratislava - bautechnische, architektonische und soziale Verbesserung von Plattenbausiedlungen*. Wien: Verlag der Österreichischer Akademie der Wissenschaft.

Bakalář, Petr. 2006. *Psychologický průvodce Prahou*. Olomouc: Votobia

Bartoň, Jiří - Bartoňová Marta. 2009 *Jihoměstský uličník. Veřejná prostranství v městské části Praha 11. Pomůcka do kapsy*. Praha: MČ Praha 11.

Bartoň, Jiří et al. 1998. *Kniha o Praze 11*. Praha: MILPO.

Barvíková Jana. „Jak se žije na Jižním Městě z pohledu „Husákových dětí.“ *Sociální studia* 3, 2010: 59-78.

Barvíková Jana. 2011. *Sídlště dnes. Jižní Město jako místo k životu z pohledu dvou generací jeho prvních obyvatel*. Nepublikovaná disertační práce. Praha: FSV UK

Barvíková, Jana. 2009. *Úsilí o sociální mix, image a stigmatizace panelových sídlišť*. [online] Dostupné z WWW: http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=632. [cit. 2014-05-01]

Bazac-Billaud, Laurent. „Jak se žije na sídlišti?“ *Architekt* 22, 1997: 61-64.

Bazac-Billaud, Laurent (ed.). 1995. *Problematika města: Praha a její nové čtvrti*. Praha: CeFReS.

Bazac-Billaud, Laurent - Uherek Zdeněk (ed.). 2000. *Slova města*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.

Bennett, John W. „Applied and action anthropology: ideological and conceptual aspects.“ *Current Anthropology* 37, 1996: 23–53.

Bernard, Harvey Russell. 2002. „Interview: unstructured and semistructured.“ S. 203 – 239 in *Research methods in anthropology: qualitative and quantitative approaches*. Plymouth: AltaMira Press.

Bitušíková, Alexandra. 2003. *Urbánna antropológia. Východiská a perspektívy*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela.

Blažek, Bohuslav. „Sídliště. Zrcadlo nastavené době.“ *Umění a řemesla* 4, 1998: 40-47.

Blažek, Bohuslav, *Venkov, města, média*, Praha: Sociologické nakladatelství, 1998.

Boška, Bohumír. 2001. Výsledky sociologického průzkumu k regeneraci pražských sídlišť. Závěrečná studie pro návrh Celoměstské koncepce regenerace pražských sídlišť. Praha: MHMP – SÚRM.

Brymann, Alan. 2004. „Chapter 15: Interviewing in qualitative research.” S. 311 – 333 in *Social Research Methods*. Oxford: Oxford University Press.

Burgois, Philippe. 2003. *In Search of Respect: Selling Crack in El Barrio*. Cambridge: Cambridge University Press.

Burke, Michael - Turnbull, Guy. 1992. *Meadowell: The Biography of an 'Estate with Problems'* Avebury: Aldershot.

Damer, Sean. 1989. *From Moorepark to Wine Alley: The Rise and Fall of a Glasgow Housing Scheme*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Butler, Ruth. “Geography and vision-impaired and blind populations.” *Transactions of the Institute of British Geographers* 19 (3), 1994: 366 – 368.

Cambridge Policy Consultants. 1999. *An Evaluation of the New Life for Urban Scotland Initiative in Castlemilk, Ferguslie Park, Wester Hailes and Whitfield*. Edinburgh: Scottish Executive Central Research Unit.

Checker, Melissa. „Anthropology in the public sphere, 2008: emerging trends and significant impacts.“ *American Anthropologist* 111, 2009:162–170.

Cílek, Václav. 2002. *Krajiny vnitřní a vnější*. Praha: Dokořán.

Cuba, Lee – Hummon, David M. „Identification with Dwelling, Community, and Region.“ *The Sociological Quarterly* 1, 1993: 111-131.

Datel, Robin E. - Dingemans Dennis J. 1984. „Environmental Perception, Historic Preservation, and Sense of Place.“ S. 131 – 144 in Saarinen, T. F. - Seamon, D. and Sell, J. L. (eds.) *Environmental Perception and Behaviour: An Inventory and Prospect*. Paper no. 209. Chicago: Department of Geography Research.

Day Christopher. 2004. *Duch a místo*. Brno: ERA.

Dean, Jo - Hastings, Anette. 2000. *Challenging Images: Housing Estates, Stigma and Regeneration*. Bristol: The Policy Press.

Dekker, Karien – Kempen, Roland van. „Large Housing Estates in Europe: Current Situation and Developments.“ *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*. 2004, 95 (5): 570-577.

Dekker, Karien – Hall, Stephen, Kempen, Roland van (ed.). 2005. *Restructuring large housing estates in Europe: Restructuring and resistance inside the welfare industry*. Bristol: Policy Press.

Dekker, Karien – Kempen, Roland van. 2009. „Residents Satisfaction in Post-WWII housing Estates.“ S. 53 – 76 in Rowlands, Rob - Musterd, Sako – Kempen, Roland van (ed.). *Mass Housing in Europe: Multiple Faces of Development, Change and Response*. New York: Palgrave Macmillan.

Desbarats, Jacqueline. „Spatial choice and constraints on behavior.“ *Annals of the Association of American Geographers* 73 (3), 1983: 340 – 357.

Devereux, Eoin - Haynes, Amanda – Power, Martin J. „At the edge: media constructions of a stigmatised Irish housing estate.“ *Journal of Housing and the Built Environment* 26, 2: 123-142.

Dlouhodobý výzkum sídlišť 2011. Závěrečná zpráva. 2011. Brno: Magistrát města.

Dostupné z WWW:

[http://www.brno.cz/fileadmin/user_upload/sprava_mesta/magistrat_mesta_brna/KPMB/Zaverena_zprava - Dlouhodoby_vyzkum_sidlist_2011_MMB.pdf](http://www.brno.cz/fileadmin/user_upload/sprava_mesta/magistrat_mesta_brna/KPMB/Zaverena_zprava_-_Dlouhodoby_vyzkum_sidlist_2011_MMB.pdf). [cit. 2014-05-01]

Dörhöfer, Kerstin (ed.). 1994. *Wohnkultur und Plattenbau : Beispiele aus Berlin und Budapest.* Berlin: Reimer.

Drbohlav, Dušan. „Mentální mapda ČSFR: definice, aplikace, podmíněnost.“ *Sborník České geografické společnosti* 96 (3), 1991: 163 – 176.

Drbohlav, Dušan. 1995. „Behaviorální geografie aneb snaha více poznat a porozumět chování člověka v prostoru a čase.“ S. 5 – 23 in Gardavský, Václav (ed.). *Otázky geografie.* Praha: Česká geografická společnost 1995.

Gebert, Jiří - Maier, Karel. „Sídliště – díl první. Strašidla, mýty, realita.“ *Umění a řemesla* 4, 1998: 2-6.

Gebrian, Adam. „Veřejný, nebo zbytkový prostor?“ *ERA 21* 2, 2009: 12-19.

Geertz, Clifford. 1979. „From the Native’s Point of View: On the Nature of Anthropological Understanding.“ S. 225 - 242 in Rabinow, Paul - Sullivan William M. (eds.). *Interpretative Social Science. A Reader.* Berkeley: University of California Press.

Geertz, Clifford. 2000. *Interpretace kultur: vybrané eseje.* Praha: SLON.

Gehl, Jan. 2010. *Cities for people.* Washington DC: Island Press.

Gehl, Jan. 2000. *Život mezi budovami. Užívání veřejných prostranství.* Brno: Nadace Partnerství.

Gibas, Petr. 2007. *Mezi „lokálností“ a „lokalitou“: vztah k místu na Jenerálce (Praha 6).* Nepublikovaná diplomová práce. Praha: FHS UK.

Gieryn, Thomas. "A Space for Place in Sociology", *Annual Review of Sociology* 26, 2000: 463–496.

Goffman, Erving. 1999. *Všichni hrajeme divadlo. Sebe prezentace v každodenním životě*. Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon.

Goode, Judith – Eames, Edwin (1996). "An Anthropological Critique of the Culture of Poverty". S. 405 – 417 in Gmelch, Georg – Zenner, Walter. *Urban Life. Readings in the anthropology of the city*. Long Grove: Waveland Press.

Gould, Peter – White, Rodney. 1974. *Mental maps*. London: Routledge.

Graham, Elspeth. „What is a mental map?“ *Area* 8 (4): 259 – 262.

Grummich, Lars. 2012. *Der sozialistische Städtebau und sein Erbe: eine Untersuchung am Beispiel der Planstadt Halle-Neustadt*. Hamburg: Diplomatica-Verlag.

Hale, Charles. „Activist research vs. cultural critique: indigenous land rights and the contradictions of politically engaged anthropology.“ *Cultural Anthropology* 21, 2006: 96–120.

Halík, Pavel – Kratochvíl, Petr – Nový, Otakar. 1996. *Architektura a město*. Praha: Academia.

Halík, Pavel. 1995. Architektonická avantgarda a tradice českého funkcionalistického urbanismu. S. 45 – 51 in: *Problematika města: Praha a její nové čtvrtě*. Praha: CeFReS.

Hall Edward Twitchell, *The Hidden Dimension*, New York: Doubleday 1966.

Hammersley, Martyn – Atkinson, Paul. 1995. *Ethnography: principles in practice*. London: Routledge.

Hannemann, Christine. 2005. *Die Platte: industrialisierter Wohnungsbau in der DDR*. Berlin: Schiler.

Hastings, Annette. „Stigma and social housing estates: Beyond pathological explanations.“ *Journal of Housing and the Built Environment* 19, 2004: 233-254.

Hašek Jaroslav. 1980. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*. Díl I. Praha: Československý spisovatel.

Häussermann, Harmut – Kapphan, Anreas. 2002. *Berlin: von der geteilten zur gespaltenen Stadt? : sozialräumlicher Wandel seit 1990*. Opladen : Leske und Budrich.

Havelka, Miloš. „Co může znamenat filozofie v tzv. filozofii dějin?“ *Dějiny – teorie – kritika* 2, 2004: 191 – 211.

Heidegger, Martin. 1997. „Bauen, Wohnen, Denken.“ *Vorträge und Aufsätze*. Neske: Stuttgart.

Heidegger, Martin. 2002. *Bytí a čas*. Praha: OIKOYMENH.

Hendl, Jan. 2005. *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál.

Hodrová, Daniela. 2006. *Citlivé město: eseje z mytopoetiky*. Praha: Akropolis

Holý, Ladislav. 2010. *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Praha: SLON.

Honzík, Karel. „Domurbia, další stupeň ve vývoji organizace města.“ *Československý architekt* XI, 3, 1965: 3.

Hopfner, Karin - Simon-Phillip, Christina - Wolf, Claus (ed.). 2012. *Größer, höher, dichter: Wohnen in Siedlungen der 1960er und 1970er Jahre in der Region Stuttgart*. Stuttgart: Kraemer.

Howard, Ebenezer. 1902. *Garden Cities of To-morrow*. London: S. Sonnenschein & Co.

Hrůza, Jiří. 1962. *Budoucnost měst*. Praha: Orbis.

Hrůza, Jiří. 1973. *Hledání soudobého města*. Praha: Obelisk.

Hrůza, Jiří. 1965. *Teorie města*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

Hynek, Alois. 1984. *Geografický výzkum krajiny a percepce životního prostředí*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.

Hynek, Alois – Hynková, Jana. „Prostorová percepce životního prostředí města Boskovice a okolí ve výchově k péči o životní prostředí.“ *Sborník československé geografické společnosti* 84 (4), 1979: 287 – 299.

Jackson, John L. Jr. „On ethnographic sincerity.“ *Current anthropology* sv. 52, příloha 2, Engaged anthropology: diversity and dilemmas (říjen 2010): 279 – 287.

Jacobs, Jane. 1961. *The death and life of Great American Cities*. Modern Library Press.

Janečková, Anna. „Panelové králíkárný rekordně zlevnily.“ *Realit.cz* 29. 7. 2010. [online] Dostupné z WWW: <http://www.profit.cz/clanek/panelove-kralikarny-rekordne-zlevnily.aspx>. [cit. 2014-05-01]

Kahl, Alice. 2003. *Erlebnis Plattenbau : eine Langzeitstudie*. Opladen : Leske und Budrich.

Kapeller, Vera. 2009. *Plattenbausiedlungen : Erneuerung des baukulturellen Erbes in Wien und Bratislava*. Stuttgart: Fraunhofer-IRB-Verlag.

Kaplan, Rachel - Kaplan, Stephen and Ryan, Robert L. 1998. *With People in Mind: Design and Management of Everyday Nature*. Washington: Island Press.

Kearns, Ade - Kearns, Oliver - Lawson, Louise. „Notorious Places: Image, Reputation, Stigma. The Role of Newspapers in Area Reputations for Social Housing Estates.“ *Housing Studies* 28, 4: 579-598.

Keith, Michael – Pile, Steve. 1993. *Place and the politics of identity*. London: Routledge.

Kemper, Robert, V. „Trends in Urban Anthropology Research: An Analysis of the Journal *Urban Anthropology* 1972-91.“ *Urban Anthropology and Studies of Cultural Systems and World Economic Development* 20, 1991: 373-84.

Kempen van, Roland – Murie, Alan - Tosics, Iván (ed.). (2006). *Regenerating large housing estates in Europe. A guide to better practice*. RESTATE: Utrecht: Utrecht University.

Kempen, Roland van – Musterd, Sako. 2005. *Large Housing Estates in European Cities: Opinions of residents on recent developments*. RESTATE report 4. Utrecht: Utrecht University, Faculty of Geosciences.

Kirsch, Stuart. „Anthropology and advocacy: a case study of the campaign against the Ok Tedi mine.“ *Critique of Anthropology* 22, 2002: 175–200.

Klápště, Petr. 2010. Urbanistické, sociální a ekonomické souvislosti. S. 93 – 100 in Bárta, P. - Brotánek, A., Horný, J. - Kecek, P. - Solař, M. – Všečeka, P (ed.). *Manuál energeticky úsporné architektury*. Koncepce knihy: Jiránek, T. - Všečeka, P. Praha: Státní fond životního prostředí.

Knorr-Siedow, Thomas – Droste, Christiane. 2003. *Large Housing Estates in Germany. Overview of developments and problems in Berlin*. RESTATE report 2b. Utrecht: Utrecht University.

Kotačka, Lubomír. 1995. Lidé a sídliště: společenské vztahy a organizace na sídlištích. S. 93 – 115 in: *Problematika města: Praha a její nové čtvrtě*. Praha: CeFReS.

Krajewski, Kazimir. „Rovnost, volnost, vítr, slunce.“ *ERA* 21 1, 2003: 44-47.

Kratochvíl, Oldřich. 1995. Poslední vývoj urbanistického myšlení: srovnávací analýza projektů Jižního a Jihozápadního Města. S. 65 – 59 in: *Problematika města: Praha a její nové čtvrtě*. Praha: CeFReS.

Kroha, Jiří – Hrůza, Jiří. 1973. *Sovětská architektonická avantgarda*. Praha: Odeon.

Kubálková, Pavla. „Odborníci varují: ze sídlišť se stanou ghetta.“ *bydleni.idnes.cz* 10. 11. 2005. Dostupné z WWW: http://bydleni.idnes.cz/odbornici-varuji-ze-sidlist-se-stanou-ghetta-fnf-/reality_bdp.aspx?c=A051109_095213_dum_stavime_cap. [cit. 2014-05-01]

Lábus, Ladislav. „Šokující pravdivost paneláků: důvod k obdivu nebo k nenávisti?“ *Era* 21, 1, 2009: 47 – 52.

Lassiter, Luke Eric. „Collaborative ethnography and public anthropology.“ *Current Anthropology* 46, 2005: 83–106.

Le Corbusier. 1966. *Kapitolky o modernej architektúre*, Bratislava: Tatran.

Lefebvre, Henri. 1991. *The production of space*. Oxford: Basil Blackwell.

Lehečka, Michal. „Sídliště současné a minulé: Proměny pražského sídliště Stodůlky očima jeho obyvatel.“ *Slovenský národopis* 61 (4), 2014: 351 – 367.

Lewis, Oscar. 1969. "Culture of Poverty". S. 187 – 220 in Moynihan, Daniel P. *On Understanding Poverty: Perspectives from the Social Sciences*. New York: Basic Books.

Librová, Hana. „Ekologický význam kaváren.“ *Literární noviny* 44, 2007: 1,8.

Liebscher, Robert. 2009. *Wohnen für alle: eine Kulturgeschichte des Plattenbaus*. Berlin: Vergangenheitsverlag.

Low, Setha M. – Sally Engle Merry. „Engaged anthropology: diversity and dilemmas. An introduction to supplement 2.“ *Current anthropology* sv. 52, č. S2, „Engaged anthropology: diversity and dilemmas“ (Říjen 2010): 203 – 226.

Low, Setha M. „Spatializing culture: the social production and social construction of public space in Costa Rica.“ *American ethnologist* sv. 23, č. 4, 1996: 861 – 879.

Low, Setha M. „The anthropology of cities: imagining and theorizing the city.“ *Annual review of Anthropology* 25, 1996: 383 – 409.

Lukavec Jan. „Jižák, země mystická a zaslíbená.“ *Literární noviny* 30-31, 2010: 32-33.

Lux, Martin et al. 2005. *Standardy bydlení 2004/2005: financování bydlení a regenerace sídlišť*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Lynch, Kevin. 2004. *Obraz města*. Praha: Polygon.

Luhrmann, Tanya Marie. 2001. „Identity in anthropology“. S. 7154 – 7159 in Smelser, Neil J. – Baltes, Paul B. (ed.). *International encyclopedia of the social & behavioral sciences*. Amsterdam: Elsevier.

Macnaghten, Phil. „Embodying the environment in everyday life practices.“ *Sociology review* 1, 2003: 63 – 84.

Mahmood, Cynthia Keppley. „A hobby no more: anxieties of engaged anthropology at the heart of empire.“ *Anthropology Today*. Sv. 28, č. 4: 22 – 25.

Maier, Karel – Hugová, Markéta – Klápště, Petr – Veselý, Martin. 2012. *Analýza stavební kultury: podklady pro řešení problematiky politika rozvoje stavební kultury (architektury)*. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj. [online] Dostupné z WWW: http://www.mmr.cz/getmedia/6628b050-e5fc-442b-8be5-3d377f3432fa/Stavebni_kultura_20130404_2_pokus2.pdf [cit. 2014-05-01]

Maier, Karel. „Sídliště: problém a multikriteriální analýza jako součást přípravy k jeho řešení.“ *Sociologický časopis* 5, 2003: 653-666.

Main, Kelly Diane. 2007. *Place Attachment and MacArthur Park: A Case Study of the Importance of Public Space in an Immigrant Neighborhood and the Implications for Local Planning Practice*. Disertační práce. Los Angeles: University of California.

Malpass, Peter - Murie, Alan. 1994. *Housing Policy and Practice*. London: Macmillan.

Mason, Jennifer. 2002. „Organizing and indexing qualitative data.” S. 147 - 172 in *Qualitative researching*. London: SAGE Publications.

Massey, Doreen – Jess, Pat. 1995. *A Place in the World? Places, Cultures and Globalization*. Oxford: Oxford University Press.

Míchal, Igor. „Divočina jako kulturní objekt. Chráněná krajina a spontánní vývoj.“ *Vesmír* 4, 2002: 187-189.

Milligan, Melinda J. „Interactional past and potential: the social construction of place attachment.“ *Symbolic interaction* 21, 1998: 1 – 33.

Milunić, Vlado. „Anketa: ptáme se architektů.“ *Architekt* 22, 1997: 50-53.

More, T., *Utopie*. 1978. Praha: Mladá fronta.

Mulíček, Ondřej – Osman, Robert – Seidenglanz, Daniel. „Imaginace a reprezentace prostoru v každodenní zkušenosti.“ *Sociologický časopis* 49 (5), 2013: 781 – 810.

Murie, Alan – Knorr-Siedow, Thomas – van Kempen, Ronald. 2003. *Large Housing Estates in Europe. General Developments and Theoretical backgrounds*. RESTATE report 1. Utrecht: Utrecht University, Faculty of Geosciences. 2003.

Musil, Jiří. 1985. *Lidé a sídliště*. Praha: Svoboda.

Musil, Jiří. „Sociální komunikace, děti na sídlištích, spokojenost obyvatel.“ *Výstavba a architektura* XXIV, 7, 1978: 12 – 28.

Musil Jiří. 1971. *Sociologie bydlení*. Praha: Svoboda.

Musil Jiří. „*Střet idejí pokroku a reality*.“ A2 41, 2007: 14-15.

Musil, Jiří. 2002. „Urbanizace českých zemí a socialismus.“ S. 237 – 297 in Horská, Pavla - Maur, Eduard – Musil, Jiří Musil. *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*. Praha, Litomyšl: Paseka.

Norberg-Schulz, Christian. 1994. *Genius loci: k fenomenologii architektury*. Praha: Odeon.

Novotná, Zuzana. 2007. *Zeleň jako metafora aneb o Hanspaulce jako místu k bydlení*. Nepublikovaná bakalářská práce. Praha: FHS UK.

Olsen Bjørnar J. 2001. „The end of history? Archaeology and the politics of identity in a globalized world.“ S. 42 - 54 in Layton, Robert - Stone, Peter G. – Thomas, Julian (ed.). *Destruction and conservation of cultural property*. London: Routledge.

Patton, Michael Quinn. 2002. *Qualitative research & evaluation methods*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Permentier, Matthieu - Van Ham, Maarten – Bolt, Gideon. 2008. „Same neighbourhood ... different views? A confrontation of internal and external neighbourhood reputations.“ *Housing Studies* 23 (6): 833–855.

Pétonnet, Colette. 1995. „Anonymita aneb ochranná slupka.“ S. 105 – 120 in *Antologie francouzský společenských věd: Město*. Praha: CEFRES.

Pětová, Marie. 2004. „Prostor jako prostor (k) jednání.“ S. 237 - 262 in: Ajvaz, Michal - Havel, Ivan - Mitášová, Monika. (ed.). *Prostor a jeho člověk*. Praha: Vesmír.

Pišťecká Zora. 2010. *Ztráta místa*. Nepublikovaná diplomová práce. Praha: FHS UK.

Pišťek, Petr. „Nástavba malometrážních bytů na panelový dům v Hostivaři: a kam jsme dojít mohli.“ *ERA 21*, 1, 2009: 26.

Platovská, Marie. „Vznik panelového sídliště jako typu osídlení. Zástavba pražského Červeného Vrchu.“ *Umění 2*, 2010: 136 – 152.

Plicka, Martin – Sedlák, Jan – Sedlák, Martin. Jižní Město. „Urbanistická studie centra Jižního Města.“ *Architekt 22*, 1997: 17-26.

Pocock, Douglas C. D. „Some characteristics of mental maps: an empirical study.“ *Transactions of the Institute of British Geographers. New Series*. 1 (4), 1976: 493-512.

Pocock, Douglas C. D. „The contribution of mental maps in perception studies.“ *Geography* 64 (4), 1979: 279-287.

Polák, Michael. „Českolipské sídliště Sever se změnilo v ghetto a je v žalostném stavu.“ *bydleni.idnes.cz* 25. 4. 2009. [online] Dostupné z WWW: http://bydleni.idnes.cz/ceskolipske-sidliste-sever-se-zmenilo-v-ghetto-a-je-v-zalostnem-stavu-1kl-/dum_osobnosti.aspx?c=A090423_145932_dum_osobnosti_web. [cit. 2014-05-01]

Power, Anne. 1998. *Estates on the Edge: The Social Consequences of Mass Housing in Europe*. London: Macmillan.

Praha 11 z pohledu jejích obyvatel. Reprezentativní výzkum v MČ Praha 11. 2002. Praha: DEMA, a.s.

Pražská sídliště 2010. 2011. Praha: Institut sociálních studií FSV UK. [online] Dostupné z WWW: <http://fsv.cuni.cz/ISS-202.html>. [cit. 2014-05-01]

Proshansky, Harold M. - Fabian, Abbe K. – Kaminoff, Robert. „Place Identity: Physical World Socialization of the Self.“ *Journal of Environmental Psychology* 1, 1983: 57-83.

Rabinow, Paul. 1977. *Reflections on fieldwork in Morocco*. Berkeley: University of California Press.

Rajniš, Martin. 2007. „Dělat domy tak, jako se malují obrazy.“ *HN.ihned.cz* 26. 1. 2007 [online] Dostupné z WWW: <http://hn.ihned.cz/c1-20277490-martin-rajniss-delat-domy-tak-jako-se-maluji-obrazy>. [cit. 2014-05-01]

Relph, Edward. 1976. *Place and placelessness*. London: Routledge.

Rummers, Joanna W. A. 1993. *Personal Identity and Social Structure in Sint Maarten/Saint Martin: A Plural Identities Approach*. Disertační práce. York: York University.

Rylko-Bauer, Barbara - Singer, Merrill - van Willigen, John. „Reclaiming applied anthropology: its past, present, and future.“ *American Anthropologist* 108 (1), 2006: 178–190.

Říha, Cyril. 2007. „V čem je panelák kamarád.“ S. 17 – 37 in Hubatová-Vacková, Lada - Říha, Cyril (ed.). *Husákovo 3+1*, Praha: VŠUP.

Sanford, Victoria - Asale Angel-Ajani. 2006. *Engaged observer: anthropology, advocacy, and activism*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.

Sanjek, Roger. „Going public: responsibility and strategies in the aftermath of ethnography.“ *Human Organization* 63(4), 2004: 444–456.

Scheper-Hughes, Nancy. „The primacy of the ethical: propositions for a militant anthropology.“ *Current Anthropology* 36, 1995: 409–420.

Schmeidler, Karel. 1997. *Sociologie v architektonické a urbanistické tvorbě*. Brno: PC – DIR.

Sedlák, Martin. „Sto let vývoje sídliště.“ *Architekt* 22, 1997: 9 – 16.

Semian, Michal. „Searching for the territorial shape of a region in regional consciousness: the Český ráj (Bohemian Paradise), Czech Republic.“ *Moravian geographical reports* 20 (2): 25–35.

Seamon, David – Sowers, Jacob. 2008. Place and Placelessness: Edward Relph. S. 43 – 51 in: Hubbard Phil – Kitchin, Rob – Valentine, Gill (ed.). *Key Texts in Human Geography*. London: Sage.

Shaw, Keith - Robinson, Fred. 1998. „Learning from experience? Reflections on two decades of British urban policy.“ *Town Planning Review* 69 (1): 49–63.

Shumaker, Sally. A. - Taylor, Ralph. B. 1983. „Toward a clarification of people-place relationships: A model of attachment to place.“ S. 219 – 251 in Nickolaus R. Feimer - E. Scott Geller (ed.) *Environmental psychology: Directions and perspectives*. New York: Praeger.

Siwek, Tadeusz. 2011. *Percepce geografického prostoru*. Praha: České geografická společnost.

Siwek, Tadeusz – Bogdanová, Kamila. „České kulturně-historické regiony ve vědomí svých obyvatel.“ *Sociologický časopis* 43 (4), 2007: 1039 – 1053.

Smith, Gavin. 1999. *Confronting the present: towards a politically engaged anthropology*. New York: Oxford University Press.

Snow, David A.. „Collective identity and expressive forms.“ S. 2212 – 2219 in Smelser, Neil J. – Baltes, Paul B. (ed.). *International encyclopedia of the social & behavioral sciences*. Amsterdam: Elsevier.

Spencer, Dimitrina. 2011. „Emotions and the transformative potential of fieldwork: Some implications for teaching and learning anthropology.“ *Teaching Anthropology* 1 (2): 68–97.

Sperry, Roger Wolcott. 1973. „Lateral Specialization of Cerebral Functions in the Surgically Separated Hemispheres.“ S. 208 – 229 in McGuigan, R. J. - Schoonover, R. A. (ed.). *The Psychophysiology of Thinking*. New York: Academic Press.

Steinführer, Annett. 2004. *Wohnstandortentscheidungen und städtische Transformation : vergleichende Fallstudien in Ostdeutschland und Tschechien*. Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaft.

Stokols, Daniel - Shumaker, Sally A. 1981. „People in places : A transactional view of settings.“ S. 441 - 488 in Harvey, John H. (ed.). *Cognition social behaviour and the environment*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Association.

Sunega, Petr – Lux, Martin. „Participace nájemníků a sociální aspekty regenerace sídlišť jako jedna z podmínek trvale udržitelného rozvoje.“ *Urbanismus a územní rozvoj* 3, 2004: 5 – 9.

Szezó, Hanna – Tosics, Iván. 2004. *Large Housing Estates in Hungary. Policies and Practices. RESTATE report 3c*. Utrecht: Faculty of Geosciences, Utrecht University.

Špaček, Ondřej. „Česká panelová sídliště: faktory stability a budoucího vývoje.“ *Sociologický časopis* 48 (5), 2012: 965 – 988.

Špaček, Ondřej. 2009. *Sousedství v pražských lokalitách*. Nepublikovaná diplomová práce. Praha: PřF UK.

Šrámková, Jitka. „Obrázky na fasádách plzeňských paneláků dráždí architektky i radnici.“ *plzen.idnes.cz* 9. 10. 2010. [online] Dostupné z WWW: http://plzen.idnes.cz/obrazky-na-fasadach-plzenskych-panelaku-drazdi-architekty-i-radnici-11y-/plzen-zpravy.aspx?c=A101008_1463061_plzen-zpravy_alt [cit. 2014-05-01]

Štětka, Jan. „Betonstory aneb zabít šanci.“ *Ekonom* 26-27, 2010: 60-63. [online] Dostupné z WWW: <http://ekonom.ihned.cz/c1-44610640-betonstory-aneb-zabit-sanci>. [cit. 2014-05-01]

Švácha, Rostislav – Lábus, Ladislav – Kraus, David – Vorlová, Milada. „Sídliště – díl druhý. Strážlivě i emocionálně.“ *Umění a řemesla* 4, 1998: 49-52.

Švácha Rostislav. „Stojí za to sídliště hájit.“ *A2* 4, 2007: 20-21.

Švácha, Rostislav. „Ze sídliště neodejdu.“ *Reflex* 50, 2000: 22-26. [online]

Dostupné z WWW: <http://www.jedinak.cz/stranky/txtsvacha.html>. [cit. 2014-05-01]

Švec, Petr. „Život v paneláku aneb bydlení mezi betonem a odpadky.“ *MF Dnes* 23. 2. 2007. [online] Dostupné z WWW: http://bydleni.idnes.cz/zivot-v-panelaku-aneb-bydleni-mezi-betonem-a-odpadky-fy2-/reality_bdp.asp?c=A070220_141940_reality_bdp_pet. [cit. 2014-05-01]

Temelová et al. „Housing estates in the Czech Republic after socialism: various trajectories and inner differentiation.“ *Urban studies* 9, 2011: 1811 – 1834.

Tichý, David. 2005. *Koncept skupinového bydlení*. Nepublikovaná disertační práce. Praha: FA ČVUT.

Time out Prague guide. 2009. Time Out Group Ltd.

Tuan, Yi – Fu. „Images and mental maps.“ *Annals of Association of American Geographers* 2, 1975: 205 – 213.

Tuan, Yi-Fu. 1977. *Space and place: The perspective of experience*. London: Edward Arnold

Tuan, Yi-Fu. 1979. „Thought and Landscape: The Eye and the Mind’s Eye.“ S. 89 – 102 in Meining, Donald William (ed.). *The Interpretation of Ordinary Landscapes: Geographic Essays*. New York & Oxford: Oxford University Press.

Tuan, Yi-Fu. 1990. *Topophilia. A study of environmental perception, attitudes, and values*. New York: Columbia University Press.

Twigger-Ross, Clare L. – Uzell, David L. „Place and identity processes.“ *Journal of Environmental Psychology* 16, 1996: 205–220.

Veselý, Martin – Vacek, Lukáš. „To the problems of revitalization of public spaces in eastern bloc housing estates.“ *Journal of Architecture and Urbanism* 37, 3: 165 – 172.

Veselý, Martin. 2012. „Utopie a urbanismus – úvaha o důsledcích přehlížení odvrácené tváře pokroku.“ S. 167 – 173 in Hanovská, Lenka – Horský, Jan (ed.). *Evolvendi anthropologicae: vývoj v antropologických perspektivách*. Praha: Togga.

Výstavba hlavního města Prahy – Výstava sídlišť. 1976. *Byty včera, dnes a zítra: Publikace o přehledu činnosti Výstavby hl. m. Prahy - Výstavby sídlišť za dobu 20 let trvání této organizace*. Praha: Orbis.

Wacquant, Loïc. 2004. *Body and soul. Ethnographic notebooks of an apprentice-boxer*. New York: Oxford University Press.

Weinreich, Peter. 1986. „The operationalisation of identity theory in racial and ethnic relations.“ S. 299 – 320 in Rex, John – Mason, David (ed.). *Theories of Race and Ethnic Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wilson, Neil – Baker, Marc. 2009. *Prague City Guide*. Lonely Planet Publications.

Zadražilová, Lucie. 2007. „Domov na sídlišti: mýtus nebo realita?“ S. 209 – 222 in Hubatová–Vacková Lada - Říha, Cyril (ed.). *Husákovo 3+1*, Praha: VŠUP.

Zadražilová, Lucie. 2012. *Sociokulturní pohled na problematiku bydlení v Československu ve 2. polovině 20. století. Prostorová a sociální specifika panelových sídlišť*. Nepublikovaná disertační práce. Praha: FF UK.

Zadražilová, Lucie. 2003. *Sociokulturní přístup k obytnosti moderních sídlišť*. Nepublikovaná rigorózní práce. Praha: FF UK.

„Zásady nové architektury“, *Stavba* 3 (9), 1924/1925: 153-158.

Žáček, Jiří. „Jižní Město.“ *Divoké víno* 1, 2002. [online]

Dostupné z WWW: <http://www.divokevino.cz/0102/zacek.php>. [cit. 2014-05-01]